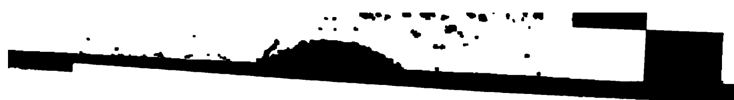

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat reprint sorozata
Felelős kiadó Dr. Török Ottó
Felelős szerkesztő Dr. Kollin Ferenc
A kötetet Sebestyén Lajos gondozta
Készült a Dabasi Nyomdában, 1984-ben,
83-2200-as munkaszámmal,
Felelős vezető Bálint Csaba igazgató
ISBN 963 02 2781 9
ISSN 0231—1518

A' t. t. Társaság könyvtárának
számára

Horváth Mihály

A kötet eredeti — a szerző által aláírt — példánya a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára tulajdona

AZ

IPAR ÉS KERESKEDÉS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGBAN,

A HÁROM UTÓLSÓ SZÁZAD ALATT.

ÍRTA

HORVÁTH MIHÁLY,

VÁCI MEGYEI PAP, A SZÉP MŰVEK ÉS BÖLCSELKEDÉS TANÁRA,

A M. T. TÁRSASÁG LEV. TAGJA.

BUDÁN,

A MAGYAR KIR. EGYETEM BETŰIVEL.

M.D.CCC.XL.

MAGYARORSZÁGI

IPAR ÉS KERESKEDÉS

A HÁROM UTÓLSÓ SZÁZADBAN.

ELŐSZÓ.

Az ipar és kereskedés történetének czimeztem e munkát. De talán illőbben az ipar s kereskedés történeti vázolatának kell vala neveznem. Mert, miként a nyájas olvasó észreveendi, az események s állapatok szoros láncolata, mellyben szem szemtől függene, a pragmai kapcsolat s kifejlés benne nem mindenütt, nem kielégitőleg található; néhol talán majdnem egyedül adathalmazzá sülyed. Azért mindjárt itt a küszöbön kéretik a szives olvasó: hogy bár mit inkább tegyen föl e munka szerzőjéről, mint azt az önhittséget, minél fogva szüleményét valami bevégzett, vagy épen tökéletes műnek tartaná. Tudja s érzi szerző a történetirás kellékeit: azért tudja s érzi művének is hiányait és tökéletlenségét. Öntudattal mondhatja ugyan: hogy forgott lelke előtt is a történetirási tökély eszménye; a törekvés sem hiányozott, azt megközeliteni: hogy attól műve még is olly távol maradt, akaratának s erőfeszitésének rovására nem irathatik.

Ki nem tudja, ha csak valamennyire jártas is történetirásunk mezején, milly tökéletlen még nem csak a régibb, hanem, s még inkább az utólsó három századi története hazánknak? Mennyi emlékek, e tekintetben mind megannyi kincsek, hevernek nem ismertetve, nem használtatva számos nyilván- és magános levéltárainkban? Ha pedig igy áll honunk politicai története, mi még is egyedül foglalta el a régi történet- s évkönyvirókat, mit lehet, mit kell mondanunk az ipar és kereskedés történetéről, miután az irók a trónváltozások és országszerződések, háborúk és békekötések s más nagyszerű és nem nagyszerű, de lármás események irásával elfoglalvák, figyelemre is alig méltatták a népi élet csöndes körét —; miután azok, mig egyeseknek is bajnoki tetteiket, vagy az öldöklő csaták véres menetét, az ármány cselszövényeit, az önzés dulásait, a féktelenség viszályait, — eseményeket és tetteket, mik eltüntek, gyakran semmi következést sem hagyva magok után, mint azon elég szomorú tanúságot: milly sikeretlenül küzd nem ritkán a szellem a felforrott elemek hatalma ellen, s miként sikerül, emberiséget gúnyolva, a cink, az ármány stb — mig mondám, mind ezeknek sokszor nyomról nyomra részletes történetét adják: a polgári élet békés foglalkodásait, csak mintegy mást téve, átmenetben is alig emlitik?

Sajátsága az embernek, hogy a rendkivüli és csillogó, a szokatlan és zajtütő, bár belérték nélküli, mindig

elénkebben leköti figyelmét, mint a csöndes és lassú, de malasztos és boldogító működése az életnek. S ha valahol, e tekintetben bebizonyúlva látjuk azon, nem épen vigasztaló igazságot, hogy az emberi ész mindig inkább törekedék megörökíteni azoknak emlékét, kik zsarnoki hatalmat üztek fölötte, mint azokét, kik őt boldogítani, életét könynyiteni, szépiteni igyekvének.

De nem akarom sem a régi irókat szerfölött vádolni, sem hibáikkal vagy hiányaikkal takargatni, mentegetni e munka hibáit és hiányait. Egyik oka, miért találunk az emlékekben olly igen keveset a népi életről, s különösen az ipar és kereskedésről, kivált azon korból, mellyben a török szilajság porig alázta a büszkén virágzani kezdő nemzetet, kétségkivül abban is keresendő, hogy a kereskedés nálunk nem játszott olly hatalmas szerepet, mi szerint annak az országos történetekbe, nem mondom elhatározó, hanem csak jelentékenyebb befolyása is volt volna. Azért, bár minden porlepte emlékek napvilágra jönek is: adatokat iparunk s kereskedésünk egyes tárgyairól talán bőségben birhatunk; de azt valamennyiből sem fogjuk kivarázsolhatni, hogy honunkat e tekintetben egy Velence, Genua, Dancig, Németalföld stb. mellé sorozhassuk. Hogy olly kevés emlékezet van e tárgyról kézben forgó történeti kutföinkben, hogy eddig nem birtunk kereskedésünk történetével, nemleges ugyan, de vitathatlanul erös bizonya kereskedésünk csekélységének.

Mert hol ez virágzik, sokkal nagyobb hatással van az ország történeteire, mintsem történetiróktól mellőztethessék.

Azonban, bár egy korszakában sem dicsekedhetik is honunk kereskedése amazokéhoz hasonló virágzattal, még is, hiszem, senki sem fogja a hasznosságot, és érdekességet elvitathatni a népmiveltség ezen ágának történetétől, kivált korunkban, mellynek egyik legbélyegzőbb jelleme: az élet anyagi része iránti kitünő figyelem, a népszorgalom s általa a népboldogság emelésére forditott törekvés. S bár nem felelne is meg egészen illy történeti mű ezen érdekek iránti buzgalom s a tudomány kifejlettsége kivánatinak: szerző a közkivánatot hiszi teljesiteni, midőn munkáját, ha nem több igénynyel is, mint csupán előmunkálatot egy más szerencsésb által készitendő illy nemű történeti műre, az olvasó közönség kezeibe adja.

Szükségesnek látja szerző számot adni arról is, mi birta e munka kidolgozására épen őt, ki a gyakorlati élet sokoldalúságával, mit a történet legújabb kora mulhatlanul megkiván, nem igen dicsekedhetik.

Tudva van, hogy a m. academia 1835ki közülésében a következő pályakérdést hirdette volt ki: „Milylyen állapotban volt a műipar és kereskedés honunkban az Árpád és vegyes házakból származott királyok alatt; mi történt fejedelmeink és törvényhozásunk részéről

azok előmozditására; mellyek voltak nagyobb emelkedésöket hátráltató akadályok; végtére, minő befolyások volt nemzetünk értelmi s erkölcsi kifejtésére?" — s miképen a beküldött nyolc versenyirat közöl Kossovics Károly dolgozata a jutalommal koszorúztatván, szerzőé tiszteletdij mellett a történeti pályamunkák sorában kiadatni határoztatott.

Szerző hazánk kereskedésének újabb történetét amannál még érdekesebbnek s hasznosabbnak tekintvén, felfogta a versenyirat megszakasztott fonalát, az által is ösztönöztetvén az ujabb kori kereskedés történetének kidolgozására, hogy megjelenendő pályamunkája kiegészíttessék. — Nem akarja szerző elmondani, mennyi nehézséggel kellett vínia az első és második, újabb dolgozás alá vett század e tárgyról szóló emlékeinek nyomozásában, sem azt, milly nehezen birhatta reá magát, hogy a kereskedés legújabb állapatának csak vázolati előadásába is bocsátkozzék, s hányszor szakasztá félbe a munkát, mellyre segéd kezeket sehol sem, önmagában pedig már helyzeténél fogva is, melly a gyakorlati, kivált kereskedési életben öt szűken engedé részesülni, kevés tapasztalást, tökéletlen ismeretet talált. Végre győzött azon gondolat, hogy e mű talán épen tökéletlensége által leszen egy több tárgyismerettel készülendőnek eszközlője, fölizgatván s hasonló munkára birván olly valakit, ki ezen,

annyira érdekes tárgyban kielégítheti a közkivánatot, betöltheti történeti literaturánk ezen nagy hézagát.

E munka folytatásaul dolgoztatván ki az emlitett pályairatnak, egynémiben szükségessé teszi emennek ismeretét. Minél fogva mind az olvasó bővebb értesitése, mind e munka saját érdeke, megkivánandotta, hogy csak azután lásson világot, miután az első részt teendő versenyirat már a közönség kezében forog. Ez volt szerzőnek is ohajtása. De miután a történeti pályamunkák (miknek a főnebbi kérdés fejtegető két irat második kötetét teendené) bizonyos, az academián kivül eső, oknál fogva eddig meg nem jelenhettek, s bizonytalan, mikor fognak megjelenhetni: mennyire lehetett, ugy intézte szerző e munka kidolgozását, hogy az önállólag is megjelenhetvén, ne legyen kénytelen, a napjainkban annyira érdekes tárgy közzé tételét talán több évekre is halasztani.

A munka időszaki felosztását illetőleg, szerző azt tartotta főleg szem előtt, hogy minél világosabb áttekintését nyujtsa iparunk s kereskedésünk történetének: azért mig az I. Ferdinandtól III. Károlyig két száz éven áltnyuló hosszu, de e tekintetben meddő, korszakot egy szakaszba szoritotta, a csak tiz éves, de e nemü eredményekben gazdag, II. József korszakának is egy külön szakaszt adott.

Végre az irásbani újitást, miután azt előttem több elökelő iró követte s motiválta, nem szükség védelmeznem.

TARTALOM.

ELSŐ SZAKASZ.

1526 — 1711.

MÁSODIK SZAKASZ.

1711 — 1780.

HARMADIK SZAKASZ.

1780—1790.

NEGYEDIK SZAKASZ.

1790 — 1825.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A jelen.

ELSŐ SZAKASZ.

AZ IPAR S KERESKEDÉS TÖRTÉNETE

A MOHÁCSI ÜTKÖZETTŐL A SZATHMÁRI BÉKEKÖTÉSIG.

AZ ORSZÁG ÁLTALÁNOS ÁLLAPATA.

Hazánk történetei a 16dik és 17dik században, mellyeket a török bitorlás és belforrongások töltenek ki, általánosan véve kevés vidám éldeletet nyujtanak mind irónak, mind olvasónak. Telvék ugyan e kor évkönyvei egy elemeiben fölizgatott, egy részről sanyarúan zaklatott, más részről hevesen forrongó népnek eseményeivel; nem hiányzanak helyenként egyes, szivet emelő, márványra méltó nyilatkozásai a hősi és hazafiúi erőnek, elszánásnak s önfeláldozásnak; sőt épen e kor szolgáltat talán legtöbb tetteket s jellemeket, mellyeket más nemzetek leghíresbjei mellé büszkén dicsekedve soroz a magyar. De egészben véve, még is szomoritó e kor története, mind külső politicai, mind belső polgári s népiségi tekintetében. Egy részről idegen, a magyart elnyelni fenyegető, elemekkel halálharcban küzdve, belső institutioiban felforgatva s mondhatlan zavarba bonyolitva a népi élet minden ágaiban; itt az ozmán zsarnokság vas igájától, amott a pártforrongás dühétől elnyom-

va, kiaszalva, fölemésztve, — más részről egy hódító, vak hitében mindent kardélre hányó, rabbilincsre fűző, barbar néptől s a nála nem sokkal emberibb idegen hadaktól, mellyek védelem szine alatt féket nem ismerve dúlongának, önállásában, szabadságában veszélyeztetve látjuk e hont, mellynek e fölött saját gyermekei, mintegy önként siettetve veszedelmöket, látni nem akarják a minden felöl tornyosodó vészborút; egyesülni nem akarnak, hogy azt megfoszszák villámitól; hanem csekélyes magány-érdekek, önös czélok fölött viszálykodnak, mig az eláradó vész nyomról nyomra pusztitva, közeledik a nemzet szivéhez, hogy megtegye a halálos döfést. Szomoritó e kor története: minden zaja mellett is a fölháborodott elemeknek egy megfoghatlan tespedést, hanyagságot látunk a közügyekben, melly a tátongó sir mellett sem rezzen föl kényelméből, melly rendre leszakasztatni hagyja a nemzeti élet virágait, széllyel romboltatni a közjólét forrásait; még a nemzeti létért s fenmaradásért vivott harc is gyakran melléktárgyként tünik elö a pártérdekek között; söt egy rész, mintegy megszokva a kényigát, vagy hasznot lesve az árulásból, kezet fogott hona zsarlóival. Igaz, az idö súlya mindenkép reánehezedett a zaklatott hazára, s volt idö, mellyben a nemesebb keblű honfi is kétségben vala, ha nem tanácsosb-e egy idöre frigyet kötni hona nyilvános ellenével, hogy a nemzetiség elnyomására rejtekben koholt tervek s készitett csapások elhárittathassanak.

E nyomorúság magva már rég elhintve volt a nemzetben, s aligha nem akkor történt a vetés legbövebben, midön a nemzet dicsösége fénypontján diszelgett. A vegyes házakból származott királyok alatt a nemesség kebeléből egy félelmes oligarchia fejle ki, melly gazdagságával hatal-

mas, bizonyságot tesz arról, mennyire veszélyeztetheti a hazát s megrendítheti a királyságot a gazdagság, midőn az kiválólag csak néhány egyesek birtokában vagyon. Már Zsigmond, hosszú uralkodásának majdnem felén kénytelen volt küzdeni a zajlongó oligarchák ellen. Mátyás ugyan erőteljes személyessége, rendíthetlen akarata, a körülményeket használni tudó ügyessége s fegyverhatalma által a hatalmas országnagyokat korlátok közé szorította, söt terveinek kivitelére saját érdekök ellen is reábirta. De Mátyással letünt a királyság ereje; a korlátok, mellyek nem az alkotmánytól s nyilvános intézményektől, hanem csak a kormányzó személyes tulajdonaitól s kormányzása szellemétől nyertek erőt, kidöltenek; a fék megtágult, s a két erőtlen király, Ulászló és Lajos alatt lázongva siettetė a gazdag, hatalmas főnemesség honának veszedelmét.

Az elvetett mag kisarjazott s az 1526-ki august. 29-dike elnyelte a haza boldogságát. A diadalmas ozmán emésztő lávaként áradott el az ország nagy részén, nem csak az ipar alkotmányait rombolva szét tüzzel vassal, hanem a lakosokat is, pedig épen az iparüző néposztályból, százezrenként fűzve rabbilincsre.

Ennyi nyomorúság között, a nemzeti miveltség s boldogság egyéb elemeivel együtt, a müipar és kereskedés is annyira feldúlatott s elnyomatott, hogy annak ezen kori története alig foglalhat magában egyebet, mint a számtalan nehézségeket, mellyekkel küzködött, s az akadályok hoszszu sorát, mellyektől az némelly vidékeken végkép elfojtatott, máshol pedig majdnem egyedül az elkerülhetlen szükségekre szoríttatott. Amoda tartozik az egész alsó vidék, melly már Zápolya alatt is mindúntalan háborgatták az őt segítő féktelen török hadaktól; az ő halála után pedig a

félhold igája alá nyügöztetvén s majdnem laktalanná pusztittatván, az ipar s kereskedésnek nem adhatott menedéket. S ezen zsibbadt, félholt állapotban maradt az mind addig, míg a félholdat uralta, ugyanannyira, hogy ezen országrész, a müipar s kereskedés ez időszaki történetében helyet sem foglalhat [1]. A felső, török vastól meg nem hóditott tartományra s Erdélyre szorúl tehát láthatárunk. De fájdalom, ezeknek sem sokkal vidámabb tekintetők. Az ország szivében fekvő, iparokról az előtt nevezetes, városokban, Pesten, Esztergomban, Fejérvárott stb fészket vert török, háború s fegyverszünet idején egyiránt kalandozott, rablott s pusztitott az igája alá még nem szoritott vidékeken. Igy, hogy a majdnem számtalan adatok közöl csak néhányat emlitsek, 1549ben több utazó kereskedők (mert egyesek erőszaktételei ellen magokat védendők, többnyire társaságban utaztak) kifosztattak, s pedig béke idején, egy török rabló csoporttól [2]; ugyanazon évben Komárom mellől huszonöt ló és száz három ökör hajtatott el általok [3]. 1556ban Sándor moldvai és Péter oláhországi vajdák, Izabella özvegy királynőt, az ozmán parancsára, Erdély birtokába visszahelyezendők, Erdélyen keresztül Szathmár-Németiig vonulának, s ott egyesülve tábort ütvén, rabló csoportjaikkal, az egész vidéket a Kárpátokig elpusztiták s háromszáznál több helységet fölégettek [4]. 1599ben Ibrahim, budai basa, a béketanácskozások sikeretlensége után, rabló csordáival a Ga-

1) Ezt, e vidéknek röviden le nem irható nyomoruságát olvashatni Katona Hist. Crit. R. Hung. 20, 566—612. stb.

2) Kovachich Scriptt. Minores Rerr. Hung. 1, 88.

3) Ugyan ott 90.

4) Katona H. C. 22, 843.

ram, Ipoly s Vág vidékeit egész Nagyszombatig, Beckóig és Trencsénig befutotta, a helységeket s azoknak vetéseit feldúlta, s tizenhárom ezernél több lakost fűzött rabszijakra [1]) stb stb.

De ezen, a töröktől szétözönlő veszély nem egyedüli nyomorúsága volt a zaklatott hazának. Mindjárt II. Lajos halála után nyilvános pártokra szakadt a két király közt feloszlott nemesség s felgyujtá lángját azon emésztő zajlongásoknak, mellyek a töröktől s a közönséges féktelenségtől mindig tápláltatván, a török bitorlással ugyanazon ideig dúltak a hon kebelében. Mi szörnyebb, mi pusztitóbb pedig a belháborúnál?! Nem czélom itt ennek szomorú történeteit elbeszélni; de némelly jelenéseit s következményeit, melylyek a műipar és kereskedés állapatát föltételezék, szükség megemlitenem. „János király pártja — u. m. Zermegh [2]) — a ferdinándpárti magyarokat német, ezek pedig amazt török felekezetnek nevezé. És ennél fogva kölcsönös gyilkolásokra, a falvak és majorok feldúlására, a földmivesek kifosztására a legagyarkodóbb indulattal rohanának. Biztosság az utakon, vagy csöndes megmaradás otthon, senkinek sem engedtetett." — „S egyéb a polgári háborúkból sarjazó nyomoruságok az országot, melly az elött virágzott s mindennel bővelkedett, tönkre juttaták" [3]). Voltak, kik a rablásból

1) Istvánfy Hist. R. Hung. Lib. 31, 454.

2) Lib. II. 1530ról.

3) Istvánfy Lib. 11, 105. — Laszky 1532ben Szepességből sok harangot összeszedett s Kassán ágyukká öntetett; ugyanakkor sok falvak marháit is elhajtatá. Katona 20, 844. kövv. — Sperfogel irja — Wagnernál Analecta Scepus. 2, 161. — hogy a Zápolyiaktól a Szepességben okozott kár több százezer forinttal

rendes foglalkodást üztek s kiknek egyedül ez vala élelemkeresetök módja. Illyenek valának a majd egyik, majd másik párthoz szegödött szabad hajdúk. Ezeknek rablásai, s pusztításai olly gyakoriak, olly nyomasztók valának, hogy majdnem minden országgyülésen szükséges volt a kicsapongások elleni törvényeket megújitani. Ezen kalózok pedig nem csak rablottak és pusztítottak, hanem „az volt még a legsanyarúbb — u. m. Kazy [1]) — hogy miután a kegyetlen emberek a hon legszebb vidékeit csaknem egy lángba boritották, még a lakosokat is rablánczra fűzték s töröknek és tatárnak eladák, nyomorú szolgaságba jutandókat. A dunántúli országrészröl s a vele határos megyékböl, az oklevelek szerint, nyolcvanezer ember viteték át (1605b.) az eszéki hidon a törököktöl.“ Azon pórrege is, mi szerint isten egy kegyetlen hajdúnak kezében csoda által vért facsart ki az aranypénzböl, mellyet eladott rokonáért nyert volt, nem eléggé tanúsitja-e ezen aljas népnek iszonyú pusztításait? — Hasonló kalóz-csinek a nemesek közt sem valának hallatlanok; sokan a közzavart hasznokra forditván, a középkori rablólovagok módjára, sziklaváraikból saskeselyűekként rohantak le szolgáikkal az alattok békésen utazó kalmárokra s a szomszédok jobbágyaira. Balassa Menyhárt, szathmár-németi várnagy és Zay Ferencz 1564b. egész sereggel mentek Tokajba a szüret idején borrablásra; s míg oda kalandoztak, Báthory István, kit a szathmáriak, amannak féktelenségét megunván, a vár elfoglalására meghitanak, az ö nagy részint rablásból gyüjtött birtokában tiz ezer

nem volt volna helyre pótolható. Általán véve a felsö vidékiek nyomorgattatását l. Katona 20, 533. stb.

1) Hist. R. Hung. 1, 53.

font ezüstöt, nagy mennyiségü aranyat, számtalan drága ékszereket s edényeket talált [1]). De halljuk Istvánfyt magát a hon e körülményeiről: „Az országgyülés (1549ben) — ugy mond [2]) — Basó Mátyásnak iszonyú rablásait, utazók, kereskedők s egyebek meggyilkolását s kifosztását, s messze, egész Lengyel- és Stajerországig üzött pusztitásait nyilván följelenté, s hogy azoknak meggátlására és Basó megbüntetésére rendelmény tétessék, esedezett. A dunáninneni nemesség és bányavárosok pedig Balassa Menyhártot hasonló rablások vétkéről vádolták. — Basó elleneit legyőzvén, idegen javakat erőszakkal elragadván, az utazóknak cseleket vetvén, pusztitani kezde. Azután rác és lengyel rablókat szolgálatába fogadván, nem csak Panonnia hegyein s erdeiben, hanem a szomszéd Lengyel- és Stajerországban, végre Moldva szélein is rablásokat üzvén, tömérdek gazdagságokat halmozott össze. — Hasonlókép Balassa Menyhárt, miután Lévának birtokába jutott, Csábrágot is elfoglalta s örökül rablókat tön bele, kik által az egész környéket pusztittatá. Zsitva hegyén pedig várat épitvén, onnan a bányavárosokat mindig folytonos ostrommal fárasztá s majdnem kétségbe ejté." stb. Hasonló martalóc volt Bebek Ferenc, György fiával [3]). De hosszas volnék, ha csak nagyobb részét is elszámlálni akarnám azon rablóknak, kik e zajos időkben a hazát sanyargatták. Záradékúl még csak ezen szavait közlöm az 1625ki sopronyi gyülésben felolvasott királyi előterjesztéseknek: „Mindennapi tapasztalásból tuda-

1) Forgách Hist. Lib. 14, 341.

2) Lib. 16, 174. — Hasonlókat olvashatni Fessler Gesch. d. Ung. 7, 561. 570. stb.

3) L. erről s pusztitásairól Katonát 22, 853.

tik, hogy a mindenütt kóborló útonállók az utas kalmárok javaira s életére leskelődnek; minek következése, hogy ezek a veszélytől viszarettentvék, minden kereskedéssel felhagyni, vagy árúikat más országba vinni kénytelenek, a kir. jövedelmek nagy kárára" [1]).

Hogy pedig csordúltig megteljen az inség pohara, még a védelemre küldött királyi és segélyhadak is ellenségeivé s pusztítóivá, a katonai kormányzók védelem szine alatt kegyetlen zsarlóivá lőnek az eltaposott hazának. Majdnem minden országgyülés megujítá a katonaság s kormányzóik kicsapongásait tiltó szabályokat, de milly sikeretlenül, maga a számtalan ismétlés tanúsítja. A városiak védelemért a királyhoz többször hasztalan folyamodók, Kassán 1531ben gyülést tartván, azt végzék, hogy különös követség küldetnék a királyhoz, a városokat eltökélteknek jelentő, Zápolya pártjához állani, ha öket a német katonaság féktelensége ellen sikeresen nem védendi [2]). Nem egyszer történt az őszi táborozásokban, hogy a királyi had faszegény vidékeken a falusi pórnép házfödeleit leszaggatá, a táborban feltüzelendőket [3]). S milly szomorú emlékezeteket keltenek föl bennünk egy Schvendi, Basta, Belgiojóso, Karaffa, nevei! Végre nem jutnánk, ha ezeknek féktelenségeiket, nyomasztó zsarlásaikat, mellyeket védelem szine alatt elkövettek, elbeszélni akarnók. Némellyeket azonban fogunk alább említeni a müipar s kereskedés története részleteiben, a mint t. i. azoknak egyik vagy másik ágába vágnak pusz-

1) Katona 31, ad an. 1625.

2) Sperfogel Chron. Wagnernál Anal. Scep. 2, 160. köv.

3) L. példáját Istvánfynál Lib. 30, 436. Lib. 28, 395. Fesslernél 7, 560. stb.

tító dulásaik [1]). Csak néhány szót közlök itt még az 1602-ben Pozsonyban összegyült országos rendek ékes beszédű fölíratából, mellyben elszámlálván a katonaság kicsapongásait, ekként fakadnak ki: „Im ez ezen ország romjainak szomorú ábrázata, szánandó mindenkitől, kinek szive sziklává nem ridegült. Ezen ország, melly hajdan fegyverhatalmáról, kincseiről és népeiről híres vala, most végszorongattatásra jutván, siralmas szint ölte föl, bizonynyal nem annyira a török zsarnokság-, mint a katonaságnak, mellynek védelmül s nem sérelmül kellene lennie, féktelen s büntetlen szabadossága által“ [2]). De e panaszok nem valának utólsók; az 1605ki gyülés föliratában ismét érzékeny szinekkel találjuk festve e, katonaságtól származott, nyomoruságokat [3]); mik aztán még többször is, de mindig kevés, vagy semmi sikerrel ujíttattak meg. — Végre még azon lázadások is, mellyek az elnyomott nemzetiség és vallásszabadság védelmére támadának, nem csak nagy pusztításokat hagytak magok után, számtalan városokat és falvakat borítván lángba; hanem ápolták is a zavart s evvel a törvénytelenséget s rablásokat, megszakasztták a közlekedést s elnyomták az ipart. Igy, hogy csak egy példát hozzak fel, Tökölyi lázadásában, 1680 táján, — miként Engel mondja [4]) — az egész ország megtelt rablókkal és gyilkosokkal.

Illy állapotban volt Magyarország ezen egész korszak

1) Néhány jelenést l. Fesslernél 7, 481. 493. 613. Istvánfynál Lib. 23, 481. 486. köv. 493. stb. Katonánál 28, 91. 574 stb. Bethlennél 6, 39. 59. köv. stb.

2) Katonánál 28, 97. Istvánfy 33, 507.

3) Katonánál 28, 455. 475. stb.

4) Gesch. d. Ung. Reichs 5, 92. Erdélynek kipusztítását pedig a német hadaktól hosszan leírja Bethlen Farkas 5, 39. kövv. stb.

alatt, s hogy annyi belviszály közt a török hatalomtól el nem nyeletett, egyedül az okozta, hogy a török birodalom fénye is elhomályosult a hatalmas Szolimán elhunytával; s a hódító szellem, melly alatta egész Európát megremegteté, a serail gyönyöreibe merült, pulya zultánok alatt a vad erejü nemzetben kialudni kezdett. — S illy körülmények közt csodálni nem lehet, hogy a müipar s kereskedés is, melly mindkettő az előtt már szép haladásban volt, majdnem végkép elenyészett, s az ország minden vidékein annyira lesülyedett, hogy talán méltó sem volna annak történetét irni, hanemha azért, hogy a következő korszakbani éledése s fokonkénti haladása annál élénkebben elötünjék s ha ennél fogva a későbbi kedvezőbb állapata amannak is némi érdeket nem kölcsönözne. De más szempontból tekintve, lehetetlen, hogy napjainkban, midőn az anyagi érdekek olly kiválókép vonják magokra a népek figyelmét, s foglalkodtatják az elméket, lehetlen mondom, hogy érdekes ne legyen iparunk s kereskedésünk ezen félholt állapatának is története. Sőt tanulságos is leszen annak szemlélete, hogy nem csak politicai bal események: a barbar török sanyarú zsarnoksága s a pártforrongások dulásai; nem csak physicai akadályok: tenger távol léte, száraz és vizi utak járatlansága stb valának a factorok, mellyek ezen szomorú körülményeket előidézték; hanem számos olly belső okok is munkások voltak ezen állapatok alakulásában, mik részint magában a nemzetben s az azt alkotó külön elemü s érdekü részekben, részint az alkotmányban és kormányban alapúltak; — hogy forrásai azon okoknak, mellyek kereskedésünk- s iparunkra az újabb időkben károsan hatának, részben legalább, a múlt korban keresendők; — hogy végre maga a nemzet gondolkodásmódja s lelkülete, nem különben kor-

mánya és institutiói is sok bal eredménynek valának forrásai; — s ha mind ez nem nyerhet is itt világos kifejtést, az itt s amott elszórt érintések legalább anyagot nyujtandanak egy s más fölött vizsgálódni.

AZ IPAR ÁLLAPATA.

I.

MEZEI GAZDASÁG.

A földmivelés e korszak alatt talán a legelhanyagoltabb volt minden ágai közt az iparnak; minek többféle okai valának, részint magát e foglalkodást gátolók és nehezitők, részint az ezt kezelő néposztályt nyomasztók. A háborús körülmények közt számtalan veszélynek volt kitéve főkép a gabnatermesztés; a sürü hadmenetek, mellyek az ország vidékeit minden irányban átszeldelék, számtalanszor pusztiták el a földmivesnek már már érett reményeit, vagy foglalák le az aratást és szüretet; miért kivált a törökkel határos tartományokban legfölebb is annyi gabna termeszteték, mennyit a szükség elkerülhetlenül kivánt. Nagy akadályára volt e foglalkodásnak az is, hogy a pórság barmaitól mód felett megfosztatott. Basta, miként Bethlen tudósit [1], a felső vidéken annyi barmot hajtatott el több izben a szegény földmivesektől, hogy némelly helyeken a földmivelés egészen lehetetlenné válván, egy mérü búza huszonöt

1) Hist. 5, 36. kövv. 71. kövv. 133. kövv. stb.

arany pénzért (vigintiquinque et amplius aureis numis) kelt s a szegénység ló-, macska- stb. hussal volt kénytelen az éhhaláltól menekülni; 1605ben pedig Bocskaitól nyomattatván, Pozsonyhoz több mint húsz ezer lovat s egyéb igás barmot hajtatott el seregével [1]). Végre hogy több példákat ne halmozzak fel, Erdélyben annyira jutott a pórság barom hiában, hogy ekéjét és szekerét vonni önmaga kénytelenittetett; s az e végre készitett könnyebb szekerek, a zsarnok emlékezetét bélyegzőleg, Basta szekereinek neveztettek [2]).

Mi magát a földmivelő osztályt illeti, igen megcsökkenté foglalkodását az emlitett okokon kivül az is, hogy a folytonos háborúk öldöklései fölött, a pórok százezrei vitettek ki rabszolgaságra a diadalmas ozmánoktól. Mindjárt a mohácsi vésznapot követő két évben három száz ezernél többel kevesedett a hon lakosaiban. Azután pedig alig volt a zsarnoknak diadala, mellyet fogolyszedéssel nem sulyosbitott volna. Igy 1599-ben egy tatárokkal vegyes ozmán sereg egész Nagyszombatig, Újhelyig, Galgócig, Beszterczéig pusztitván s mintegy száz ötven helységet porrá égetvén, közel harminc ezer lakost füzött rabszijakra [3]). Öt évvel elöbb Horvátországból mintegy 35,000 [4]); 1663ban pedig több megyékből

1) Istvánfy Lib. 34, 507.

2) Bethlen 6. — Engel 4, 289.

3) Részint ezen pusztitások következménye volt, hogy ez évben a buza mérője 1 fton felül, az árpáé 70 drra, zabé 33 drra, a következő évben pedig a buzáé 3 ftra, a rozsé 2 ftra, árpáé és zabé 1 ftra — mi akkor hallatlan ár volt — emelkedett. L. e pusztitásokról bővebben Katonát 27, 625.

4) Kovachich Ungedruckte Schriften 283.

100,000 földmivesnél többet hajtott ki rabigába [1]. S miként Thúri Pál, levelében — (mellyet a híres kassai biró, Bogáthy, nyomtatott ki először [2]) bizonyítja: „nincs Magyarországban fekvő jószággal biró török ur, kinek Bosniában vagy Thracia szélein nem volnának magyar foglyokból álló telepei és falvai.

Milly sanyarú volt állapatok, béke s háború idején egyiránt, azoknak is, kik a hazából ki nem hurcoltattak, ott, hol az ozmán magát befészkelte, vagy hova kalandjain eljutott, látjuk Veranc leveleiből, mellyeket a budai basához intézett. Egyikben [3]) ezek közől igy ir ő: „Uraságod nem látja mind azt, mit a szomszéd begek ellenünk mivelnek, s miként gazdagodnak naponként, nem csak kirabolván s fosztogatván a szegény lakosokat s mindig más és más zsarlásmódokkal nyomorgatván őket, hanem még szivvéröket is majdnem kiszíván, ugy annyira, hogy már lélek alig van bennök, s másról már nem is gondolkodnak, mint hogy az ország más részeibe költözködjenek, a ti sanyarú, vas igátokat elkerülendők. S méltán pedig, mert az örök szolgaságon kivül, mellyben őket barmaikkal együtt szünetlen munkákkal sanyargatjátok, az adókat is fösvénységtek szerint önkényleg, hányszor nektek tetszik, vetitek reájok“ stb. Egy másik levelében [4]) pedig irja, hogy a budai basa kilencven szekérnél többet készittetett a végre, hogy rabló kalandjait a jobbágy szekereknek illy célra kirendelése által előre el ne árulja stb. Thúri Pálnak emlitett

---

1) Engel 5, 29.
2) Olvasható e levél németül is Ungr. Magyar 3. köt.
3) Katonánál 23, 617.
4) Katona 23, 461.

levelét pedig lehetetlen olvasni, szánakodás könyüi s méltó felindulás nélkül az embertelen török ellen. Rövidség okáért csak néhány vonást közlök belőle, a török alatti magyar pórság állapatáról. Ha valakinek, akár keresztény- akár töröknek meggyilkolt teste találtatott valamelly helység határában, az nagy büntetés alá vetteték; így történt p. o. Túr helységben, ámbár a gyilkos török volt s tettét önmaga is megvallotta, nem ő, hanem a közönség bünhesztették. Egy pór hazamentében lábát a földből kiálló tuskóban megsértette; egy épen arra menö ozmán tiszt kérdé öt, miért sántit, s okát hallván, dögömithjével a tuskót megvagdalta, de a bajos ember meg nem szabadult töle, mig nem hat ftot fizetett. Bizonyos pórnö csibéit kappany alá tevé, hogy ez reájok anyaként vigyázzon, látván ezt egy török tiszt, kérdé, ha a kappany költé-e ki a csibéket? s midön a pór tagadólag felel: „O gyalázatos tét — kiált fel a kontyos — e királyi madarat illy rabszolgálatra kárhoztatni!" A gazda csak hat forint letétele s csibéinek átengedése után szabadult meg a veréstöl. stb.

A török birtokon kivül is mennyit kelle a szegény jobbágynak szenvedni rabló nemesektöl és féktelen katonáktól, már fennebb említém. Basta és Belgióso kegyetlenségétöl annyira remegett a nép, hogy sok helyekröl, hová érkezendök valának, pogyászával együtt elfutott, mint ellenség elöl. De ezen törvénytelen zaklatások sem valának egyedüli nyomorusága a földmivelő osztálynak. Az ö polgári állapata is, mellybe a törvények által helyezteték, olly nemü volt, melly lehetetlen, hogy kedvet adhatott volna súlyos foglalkodásaira. Az 1514ki lázadása miatt, mire öt a rajta uralkodott zsarnoki kény ingerlé, szabad költözési jogától megfosztatván, ezen egész korszak alatt ura földjéhez bilincsez-

ve tengett, rabszolgasághoz hasonló állapatban. Igaz ugyan, hogy az 1546, 1550 és 1556ki országgyülés visszaadta neki e természeti elidegeníthetlen jogát, de annyira megkorlátozva különféle föltételekkel, hogy bátran állíthatni, miképen a pórosztály mindaddig egészen ura önkényének volt alávetve, míg az 1715diki 101dik, 1723ki 60 és 61dik törvénycikkek, jogait bővebben kifejtvén s leginkább az urávali szerződésre alapítván, sorsát valamennyire megkönnyítették; mert hogy addig a gyakran ismételt, szabad költözést engedő törvények nem csak egyesektől, hanem egész megyéktől sem tartattak meg, eléggé tanúsítják 1566: 26, s 1608: 13 törvénycikkek [1]).

Ezen állapat lehetlen, hogy elkeseredést nem szült volna a pórosztályban; s valóban is többször erőszakosan kitörtek a fölizgatott indulatok. 1548ban azért kezdett lázongni a pórság, mivel a mult évben föltételesen visszanyert költözési joga által sanyarúság szülte dermedtségéből fölrázatván, egészen kivini akará azt, minek vágyát benne az új törvény fölébreszté, s mit még mind a törvény záradékai, mind egyesek erőszaka miatt kívánsága szerint nem éldelhetett [2]). Erőködésének azonban nem csak kívánt sikerét nem láthatá, hanem még nyert szabadságát is elveszté, éretlennek, méltatlannak ítéltetvén az avvali élésre. Hasonló volt támadása okaiban a pórság lázadása Horvátországban is 1573ban. „A földmivelők — u. m. Istvánfy [3]) — tűrhetlen szolgai munkákkal s pénzzsarlásokkal e-

---

1) L. ezekről bővebben értekezésemet az Athenaeum 1830ki első félév 42 és 43 számaiban.

2) Decret. 1548: 32.

3) Lib. 24, 323.

rejök felett igazságtalanúl nyomattatni panaszkodván . . . fegyverre keltenek". — Illy állapatban, a keresmény forrásainak apadása mellett, adózásai is mindinkább nagyíttattak. Alig volt országgyülés, mellyben töle segélyadó (1, 2, 4, 5, 9 forintnyi) szedetni nem rendelteték. — Erdély pórsága szinte osztozott a testvér honéval terheiben. A 16dik század második feléről így ír Cserei [1]: „Kapuszám után, holott az boldog időben elsőbben huszonöt pénzt fizettenek; azután nevekedvén az háborús állapatok 10, 20, 30 forintra, — most computatis computandis, ezer forintra felment egy kapuszámnak contributiója esztendőnként. A mellett az regementek alá s feljárván, valamit consummáltanak, az mind semmiben tudódott. — Tábori szekereket is minden esztendőben négy, öt százat kellett a szegény országnak állítani, azok is mind szekerestől, mind marhástól oda maradtanak. A regementek pedig quartélyba szállván, az székelységen igen élődtenek, kivált az officiálisok, s az portiójokat pénzül extorqueálták a szegénységen. — Egy szegény ember elunván a sok kínzást, azt felelte a Németnek: Üssétek el a fejemet s a véremet vegyétek el, mert én egyebet nem fizethetek; vagy ha az nem kell, bocsássatok el hitemen, feleségemet, gyermekemet beviszem Tömösvárra, eladom a Töröknek, a mit érettek adnak, igaz hitemre mondom s esküszöm, nektek visszahozom. — Elég követeket küldöttenek a bécsi udvarba, eleget sírtanak, könyörögtenek, de nem volt semmi haszna."

De félek, nehogy megunassam olvasóimmal e nyomorúságok halmazát, melly a földmives osztályra nehezedett; mellőzve tehát egyebeket, csak e korszak végének állapa-

1) Katonánál 36, 72.

tát közlöm Wagner eme szavaival [1]) „A rákócyak hon iránti könyörület nélkül pusztiták a minden gabnanemmel bővelkedő s lakosokkal is tömött vidéket, a kopár földön kivül semmit sem hagyván hátra az őket kergetőknek; a magoknak összegyüjtött élelmet s a vermekbe rejtett gabonát tüzzel s vizzel ronták meg; saját romlásokkal a németeknek is ártandók, a falvakat s majorokat, mellyekből a lakosok jószágaikat kivinni vonakodtak, rendre felpörkölék, ugy annyira, hogy az utánok nyomuló királyi hadnak majdnem tüzön s füstön keresztül kelle mindenütt haladnia. S ezt nem csak az egyenes hadi úton tevék, hanem merre a királyi sereg menni csak gyaníttaték, sok mérföldön körül dús lángokkal világitának mindenek, s felső Magyarország nagy része rommá s pusztasággá változott“. Hasonló pusztitást tőn Erdélyben Pekry, Rákócy vezére [2]).

Ezek után nem fog hihetlennek látszani, mit Rákócy 1702ki proclamatiojában ir: hogy a szegény nép, tehetségeiből kimerülvén, sokan kétségbe esve éltöket öngyilkolással végzék, mások török szolgasággal vagy az izlámra téréssel könnyitének sorsukon, mások nejeiket s gyermekeiket adák el a töröknek. Nem fog hihetlennek látszani, mit Wagner mond [3]) a töröktől megszabadúlt vidékről, hogy az 1667diki mohácsi ütközet után a győztes királyi had a csatahelytől Lippáig nem talált sehol vidám fát, melly árnyával a nap hevétől tikkadt vándort megenyhitené; a fü ellenben olly magas volt, hogy, ha a lovasság útat nem tör, a gya-

1) Hist. Josephi I. 141.

2) Katona 37, 295. Egyéb pusztitásokról ezen belháború alatt l. Katonát 34, 350. 479. 503. stb.

3) Hist. Leopoldi I. 2, 22. olvasható Katonánál is 35, 387.

logság alig mehetendett; hogy nem volt messze vidéken tető, sőt nyoma sem az embernek, ha a pásztorok néhány nádkunyhóit kivesszük.

Szabadság lévén az iparnak eleme, béke s biztosság szükséges föltétele, nem csodálhatjuk, hogy e sanyarú időkben a földmivelés is majdnem végkép elhanyagoltatott. Voltak azonban még is vidékek, a közinségnek kevesbbé kitétetvék, mellyeknek bősége másoknak hiányát némikép kipótolá. Illyen volt majdnem az egész Szepesség, Erdélynek némelly elvontabb völgyei stb. S hála hazánk termékeny földének, melly minden elhanyaglás mellett is bőven ömleszté gyümölcseit! Bethlennél olvassuk [1]), hogy Erdélyben 1583 táján a béke és bő termés annyira leszállitá a termesztmények árát, hogy öt nagy köböl búza 1 magyar fton és 9 akó bor két m. fton kelt. A földek három részre osztása, mi szerint a tavaszi s őszi vetés s az ugar egymást felválták, vagy is az ugy nevezett három forgói rendszer, miként az előbbi korszakban megjegyzém, már régtől szokásban volt. Trágyázás általán véve igen gyéren, szántás pedig majdnem mindenütt egyszeri volt szokásban [2]). A vetés tárgyai kivált búza, rozs, árpa, zab és tatárka valának. A jászok és kunok kölest is nagyobb mennyiségben termesztének, minthogy ebből késziték boza nevü kedvelt italokat [3]). A kukorica és szelid sáfrány ezen korszakban kezdének meghonosittatni; az első, mi 1611ben

1) Hist. 6, 358. A 17dik században azonban márErdélyben is elhanyagoltabb lőn a földmivelés. Kazy. H. R. H. 1, 16.

2) Oláh: Hungaria. Belnél Apparat. ad Hist. Hung.

3) U. o.

vitetett legelőször a déli török tartományokba [1]), Erdélyben, a másik Trencsén táján; mind kettő a 17ik század közepén; később Szebenben is, Sáros megyében, a legfinomabb sáfrány termeszteték [2]). A rizs aligha nem tenyésztetett a török-birta részeken. Annyi bizonyos, hogy e kedvenc étke a mozlemnak, nagy mennyiségben szállíttaték hazánkba, s részint az evveli élés elterjedése okozta, hogy némelly felső s dunántuli vidékek nem csak a háború letarlózta részeket segitheték gabonával, hanem némelly bő termésü, békés években külföldre is adhattak el.

A szölömivelés hegyes vidékeken kevesbé levén kitéve a harcok dulásának, meglehetös állapotban vala. A Tisza s Duna közti tartományban azonban szölöt látni, ritkaság volt. Oláh érsek [3]) e korban legnemesebb boroknak tartá: mindenek elött a szerémit, mellyet jóságára nézve a cretaival egy osztályba helyez, azután a somogyit, baranyait, sopronyit, pozsonyit, egrit, borsódit, újvárit, veszprémit, és zalait. Baranyáról mondja, hogy önmaga látta, miként a lakosok nem találtak termésöknek elegendő edényt. Csodálni lehet, hogy Oláh a tokaji bort nem is említi, holott azt más korabeli irók, mint legnevezetesbet, dicsérik; p. o. Forgách mondja egy helyen, hogy „a tokaji bort, melly legnemesebb, az éjszaki vidékekre nagy mennyiségben hordják évenként a kereskedök". Jóságát és sokaságát e korban az is bizonyitja, hogy a rabló nemesek igen vágytak szüreteire, s azt többször — 1528ban Bor-

---

1) Siebenbürg. Quartalschrift 1, 123.
2) Korabinszky Geogr.-Statist. Lexicon ad voc. Zeben.
3) Hung. C. 8. Belnél Appar. ad. Hist. Hung.

nemisza Simon [1], 1564. Balassa és Záy [2] stb. — le is foglalák; 1565ben, midőn Tokaj Maximilián részére elfoglaltatott, négy ezer hordó finom bor találtatott pinczéiben. Aszúbor a 17ik század elején kezde készittetni [3]. Nem utólsó rendű volt még az emlitetteken kivül a tolnai fehér [4], a zólyomi és telkibányai [5], végre a harsányi [6]. A budaiak nem csökkentek ugyan jóságokban; de a török iga alatt kevesebb termesztették, minthogy a kereskedésben nevet nyerhetett volna [7]. Az ujonnan ültetett szőlők azon kedvezést nyerék, hogy hét évig sem adó, sem tized nem szedetett tőlök [8].

A kertmivelés a felső megyékben terjedni s gyarapodni kezdett. Szép gyümölcsösek, kivált almásak valának majdnem mindenütt a Szamos folyam partjain fekvő helységekben [9]. Selmecen a 17dik században a lakosok egyik kedvenc foglalkodása volt a kertmivelés. A kertek itt többnyire hegyoldalban (scarpirozva) ültettettek, s a legnemesebb fákkal, legritkább virágokkal, üveg- s melegházakkal, mulatóhelyekkel ékeskedtek s a lakosoktól legkedveltebb, majdnem egyetlen mulatás kedvéért látogattattak [10]. Nyitra megyében is több helységek, kivált Német-Próna lakosai

1) Sperfogel Wagnernál Anal. Scep. 2, 153.
2) Engel 4, 185.
3) Decret. 1655: 79.
4) Katona 22, 638.
5) Istvánfy Lib. 20, 244.
6) Katona 24, 248.
7) U. o. 22, 635.
8) U. o. 29, 758.
9) Istvánfy Lib. 22, 284.
10) Bel Notit. Hung. Novae 4, 675.

szorgalmasan kezelték a kertmivelést; szilvát különösen annyit termesztének, hogy azzal mind nyersen, mind aszaltan jövedelmes kereskedést űztek [1]. Említendők még e tekintetben Soprony és Pozsony vidéke; az utóbbikra e korban szállított blumenthali telep növényeit s gyümölcseit nem csak Pozsony, hanem a szomszéd osztrák városok héti vásáraira is szokta szállítani [2]. De általjában mondhatni, hogy e korban már kedveltebb lön a kertmivelés, kivált a nem annyira zaklatott dunántuli s felső tartományban, s már Oláh irhatá [3]: hogy mindennemű gyümölcs tömérdek mennyiségben termesztetik az országban; a sárga s görög dinnye különféle nemei pedig mind nagyságokra, mind izökre mérközhetök az olaszokkal. Jeles kerteket ültetett érseki javainak külön helyein Veránc Antal is, mellyeknek nemes gyümölcséről eléggé tudósit egy levele [4] Maximiliánnak a nevezett érsekhez, mellyben töle a nagy vörös ewregh zemew fekethe cheresnye (a levél szavai s irásmódja) vagy Ewlywedy (ölyvedi) fekethe cheresnye és a nagy, úgy nevezett duránci, zöld szinű kathalan zylwa, végre a két nemű, fehér és fekete tojás nagyságú Lóo zylwa fajokból csemetéket kér. E gyümölcsnemek az érsek ölyvedi kertében, Hont megyében, valának leghiresebbek, s e levél tanúsága szerint előbb tenyésztettek nálunk, mint Bécs vidékén. —

A földmivelésnél nagyobb bátorsággal űzhető volt az

1) Bel Not. Hung. Nov. 4, 426.

2) U. o. 653.

3) Hung. Belnél Appar. 33.

4) Az eredeti után közlé a „Századunk“ 1839ki 50dik számában Podhradszky József úr.

állattenyésztés; miért is ez annál, aránylag, virágzóbb vala. A magyar kereskedésnek — miként alább szóba jövend — egyik legnevezetesb ágát tevé a baromkereskedés; évenként sok ezer hajtatott ki Osztrák-, Cseh-, Stajerországba s a Buccari réven Olaszországba, noha azt is azon körülmény, hogy e foglalkodásra legalkalmasb alsó vidék volt épen a török uraság alatt, aránylag az elöbbi virágzó állapathoz, szinte nem kevéssé megcsökkenté. A kunságiak-, nevezetesen halasiakról Oláh is mondá [1]), hogy nagy ménesekben és gulyákban tenyésztett lovaik és szarvas marháik által nem csekély gazdagságra jutottak. A lovak közt azonban leginkább dicséri az erdélyi, kivált székely fajt [2]). A juhtenyésztés kevesbbé volt terjedt; gyárok honunkban nem lévén, a nemesebb finom szörü faj Szelepcsényi György, esztergomi érsek koráig (1666) még egészen ismeretlen volt; az ugy nevezett magyar birkák böre gyapjastól együtt subákra használtaték föl; Erdélyben azonban és Szepességben, valamint Privigyén is daróc posztó is szövetéket belöle, melly pórjainknál igen kelendö volt [3]). Hogy e nemü gyapju külföldre is vitetett volna, nyomára nem akadtam. Ennél több szorgalom fordíttatott a sertéstenyésztésre, mire kivált a szalonna, a pórságnak e kedvenc eledele, ösztönzött. Híres volt sertéseiről Munkács vidéke [4]). Ez tevé Horvátországnak is egyik legnevezetesebb szorgalmi cikkelyét, honnan Magyarországba is sok ezer hajtatott be évenként [5]). A méhtenyésztés Horvátországban már az

1) Bel. Apar. 22.
2) U. o. 34.
3) Bel Not. Hung. Nov. 4, 425.
4) Oláh Belnél Appar. 21.
5) Katona 20, 1259.

előtt is virágzó [1]), e korszak alatt Magyarországban s Erdélyben is szorgalmasan üzeték, kivált a bányavárosokban, Szepesség és Erdély virágos völgyeiben; Oláh dicséri a mézszüreteket [2]).

II.

KÉZMŰVEK, MESTERSÉGEK.

A hon eddig leirt állapata elöre is gyaníttatja velünk, hogy a kézmüvek sem voltak, nem lehettek e korszak alatt virágzatban. Az idö sanyarúsága azokra is rontólag súlyosodott; de általán véve, még sem szenvedett ezen ága a müiparnak annyit, mint a földmivelés. Az ország alsó felében ugyan, hol a török uralkodott, a kézmüvek és kézmüvesek sorsa hasonló volt a földmivesekéhez s foglalkodásaikéhoz; de az e vidéken az elött is kevesbbé volt gyakorlatban. A felsö vidék falakkal erösitett városai azonban biztosb menedéket adának a kézmüveknek. Igaz, hogy e városokat is nem ritkán sulyos csapások sujtogaták a belháborúk és pártforrongások dühében; de azoknak a múlt korszak alatt szerzett hatalma s életereje sokáig ellentállott a nagyobb erönek is, és késöbb sem engedé a polgárok foglalkodásait végkép elnyomatni. Iparkodának ezen testületek e sanyarú korban is kitelhetöleg fentartani erejöket, s miután védelmökre a kormánytól elegendö hadi erőt ritkán nyertek, söt a kebelökben tanyázó rendes katonaság ellenök gyakran ellenséges indulattal viseltetett, önerejök által

1) Katona 20, 1259.

2) Apparat. 35.

törekvének a személy és birtok bátorságát biztositani. Söt némellyek, a nemesek példáját követvén, a közzavarban foglalásokat is tönek; így p. o. Kassa, Rudolf alatt huszonnyolc falunak volt birtokában [1]). A városoknak e törekvése adott aztán okot azon törvénycikkre, minél fogva nekik uj fekvö birtokot szerezni megtiltatott [2]). A királyok tapasztalván a városoknak hasznos szolgálatait, azoknak, hol lehete, kedveztek, és szabadékaikat részint megerösiték, részint újakkal szaporiták. Igy Zápolya 1531ben Budának nem csak régi, IV. Bélától nyert jogait megerösité, hanem újakat is adott; egyebek közt fölmenté azt minden rendes és rendkivüli adózástól. Egy másik, három hónappal későbbi oklevélben pedig az egész városi testületet nemesi jogokkal s új cimerrel ajándékozá meg az ostrom alatt tett szolgálatai jutalmául [3]). Két évvel későbben pedig a szebenieknek adott némi jogokat [4]). Hasonlókép kedvezett a városiaknak I. Ferdinand és utódai. Igy — mellőzve itt a kereskedést tárgyazó engedményeket, miket alább összefüggésben emlitendünk — egyebek közt I. Ferdinand 1538ban Beszterce szabadékait megerösité [5]). Löcse 1550ben leégvén, a királytól hat száz forintot s Bártfa, Eperjes és Szeben egy évi adóját nyerte meg a középületek helyreállitására [6]). 1563ban Körmöc, Selmec, Beszterce, Baka-, Béla- s Libetbánya és Ujbánya kiváltságait, az idők mostohasá-

1) Fessler 7, 542.
2) Decret. 1542: 33.
3) Katona 20, 867 és 873.
4) U. o. 890.
5) U. o. 21, 736.
6) U. o. 1169.

gában megsértetteket, megújítá [1]; ugy szinte Maximilián 1565ben Lőcseéit [2], 1569ben Nagyfaluéit [3]; ugyanakkor Szegedéit [4]; Rudolf 1581ben az uj Károlyvároséit [5]; II. Mátyás Szombathelyéit [6] stb. Sőt a törvényhozás is gyakran pártolólag gondoskodék a városokról, s alig volt országgyülés, mellyben törvénycikkely nem alkottatott volna, a városok szabadékainak sértetlen megtartását sürgető; illyenek például 1536: 55, 1545: 49, 1550: 78, 1553: 29, 1569: 57, 1574: 35, 1575: 16, stb törvénycikkelyek; mi azt látszik bizonyítani, hogy a városoknak a törvényhozásba is volt némi, ha nem is elhatározó, befolyások.

A kézmüvek és kézmüvesek különféle osztályait, mellyek honunkban e korig léteztek, s azok tökélyének fokát már az Árpád és vegyes házakból származott királyok korszakának ipartörténetében számláltam el részletesen; miért itt, az ismétlést kerülve, a müiparnak egyedül e korszak alatt történt változásaira szorítom előadásomat. — A céhek Magyarországban, miként az említett helyen előadatott, már a 15dik században is tökéletesen kifejtve valának s egészen a némethoniak példájára; csak hogy a nemzeti elem szerint a magyar s német kézmüvesek ugyanazon nemei is külön céhekre valának oszolva. A céhszabályok e korszak alatt nevezetes változást nem szenvedtek; de azon egyesületi szellem, melly az előtt olly feltünő, olly hatalmas eme-

---

1) Katona 23, 761.
2) U. o. 24, 111.
3) U. o. 25, 82.
4) U. o. 25, 348.
5) U. o. 26, 115.
6) U. o. 29, 320.

lője volt mind a polgári osztály alakulásának, mind a kézművek gyarapodásának, már nem mutatkozott azon fiatal, teremtő erejében, miként a középkorban, mellynek az annyira sajátja volt, hogy nem csak a kézművesek s kereskedők céheinek egy sajátságos bélyeget s életet kölcsönözött, hanem a városok falain kivül is minden, még felsőbb osztályt is, áthatott. Ezen egyesületi szellem meggyöngülésének és elkorcsulásának oka, azon általános hatásún kivül, melly a kor fordulatában feküdt, s mellynél fogva az a nemesi osztályban végkép megszünt, még az is volt hogy ezen erőszak s törvénytelenség korszakában a céhszabályok sem tarthatták meg erejöket úgy, miként az előtt s a közháborgás a városokra is eláradott, mellyek e viszályokban egyébként is nevezetes szerepet játszottak, s egyik a másikkal, p. o. Lőcse Késmárkkal, nem ritkán ellenségesen is állott szemközt a csatamezőn [1]). Mennyire azonban e társulati szellem a kézművesek céheiben fennmaradt, bizonyos szűkkeblű, önös gondolkodásmód vált sajátjává; a kereskedők közt azonban a céhek szabadabb alakot öltének föl, mint a kézműveseknél. Az pedig, hogy a német ajkú céhbeliek társulatokból a magyarokat kizárták, minél fogva ezek már régibb időkben külön céheket alkotni kénytelenittettek, a magyar nemzetiség iránti idegenkedésből származott. Egyébiránt több hasonló művekkel foglalkodók p. o. lakatosok, kovácsok, késesek, sarkantyú- és sodronygyártók stb most is, miként előbb, ugyanazon céhben valának egyesülve; egy neműek ritkán alkotának külön céhet Illy különnemű kézművesek egyesületét kell a céhek alatt értenünk, midőn például olvassuk, hogy Pozsonyban, mell

1) Ungrisch Magaz. 2, 177

város a török uraság korszaka alatt különféle okoknál fogva (itt tartattak a legtöbb országgyülések, ide, mint biztosabb helyre, vonúltak sok mesteremberek s kereskedök, közel feküdt Németországhoz stb) mind kereskedésére, mind kézmüi iparára nézve elsö volt, 1600 táján csak hét céh létezett [1]).

Ez idönek bélyege némiképen a müiparon is mutatkozik: legélénkebben üzettek s némi új találmányokkal is gyarapúltak azon kézmüvek, mellyek hadi szereket készitének; a korbeli történetirók legalább ezeket legsürübben emlitik. Igy a késmárkiakról mondatik, hogy a 15dik század elsö felében olly tüzes golyókat találtak fel s használtak a löcseiek ellen, mellyeknek tüze nem volt volna eloltható [2]). Forgách is beszéli [3]), hogy a gyulafehérváriak 1566ban új találmányú, iszonyú tüzet okádó golyókat szórtak az öket ostromló ellenre. Bethlen állitása szerint [4]) Báthory István, erdélyi fejedelem, utóbb lengyel király, találta fel s használta azokat legelöbb. Az ágyuk, mellyek a hadaknál használtattak, nagy részben a városok sajátai voltak [5]), s alig volt nevezetesb város, mellyben ollyanok nem öntettek volna. E kézmüvel magyar születésüek is foglalkodtak; illyen volt már a múlt korszakban Orbán, ki azon nagy ágyúkat önté, mellyeknek segedelmével II. Mahomed Konstantinápolyt bevette [6]). A 17dik század közepén

1) Ungr. Magaz. 1, 243.
2) Sperfogel Wagnernál Scep. 2, 160.
3) Lib. 16, p. 413.
4) Hist. 6, 523.
5) Azoknak vontatása is a' városok terhe volt. Decr. 1599 : 27. 1600 : 14. stb.
6) Bredecky Topogr. Beytraege 4, 95.

híres volt műveiről Lüders, királyi ágyuöntő, Kassán [1]; valamivel később pedig Tartler Márton, szebeni ércműöntő, kinek Szeben egy ágyuért házat s polgári jogot adott [2]. A pisztolyok és tüzköves puskák 1543 táján kezdének használtatni [3]. A városok adó fejében gyakran kész hadi szereket szolgáltattak, p. o. Löcse 1537ben Fels tábornoknak tizenkilenc mázsa különféle ágyugolyót [4], 1557ben tiz mázsa löport, negyedfél mázsa ónt, tizenhat ágyút és taracкot, ezer nyolcvan darab golyót [5], 1559ben három mázsa lőport s több mázsa golyót szolgáltatott [6]. E korban kezdték Besztercén készittetni azon finom damask kardok is, mellyek később olly nagy hirre jutottak az országban. Érdemes itt megemlitetni a löcsei 118 mázsás harang is, mellyet 1555ben Illefeld Ferenc készitett [7], s a besztercei 175 mázsás, melly a tüztől megrontatván, 1560ban ujra öntetett [8].

Az élelem nemű készitmények közt a felső tót megyékben aligha legtöbb kezeket nem foglalkodtatott az égettbor, mi e vidéken már a szükségek közé tartozott; alig volt helység, mellyben ezen ital nem készittetett volna [9]. A német ajku városiak, kivált a szepesiek- és erdélyi szászok-

1) Egy, Jerney János ur birtokában levő, eredeti oklevél szerint.
2) Ungr. Magaz. 3, 409.
3) Katona 21, 366.
4) Katona ad a. 1537.
5) Leutschauer Chronic. Magazin für Gesch. Statist. d. österr. Monar. 2, 576.
6) U. o. 387.
7) U. o. 373.
8) Korabinszky Lex.
9) Bel Not. Hung. 4, 460.

nak kedvenc italok volt a sör, az alsó vidéki magyarok pedig, kik szőlőt, mint említém, ritka helyt ültetének, kivált a jászok és kunok bizonyos boza nevü italt szoktak kölesből késziteni [1]). A felvidéki tótoktól készitett sajt és túró kelèndő volt az egész országban. Voltak helységek, kivált a földmiveléssel nem igen foglalkodó bányavárasok körül, p. o. Hochwiess és Zernovic, mellyeknek kiváló foglalkodások volt, az emlitett városok héti vásáraira hordott kenyér sütése [2]).

A vászonszövés, miként említém, már a vegyes házakból származott királyok korszakában is olly szorgalmasan üzeték, kivált a szepesi és erdélyi szászoktól, hogy avval nem csak benn, hanem külföldön is, p o. a brassóiak, Smyrnában, Egyptusban stb, nevezetes kereskedést üzhetének. De ugy látszik, e korban az avvali külkereskedés a kelet felé megszünvén, a gyártási szorgalom is megcsökkent; annyi bizonyos, hogy a belkészitmény nem volt elegendő az ország szükségeinek födésére, s miként alantabb látandjuk, nagy mennyiségü, kivált finom, vászon hozatott be a külföldről. Magyarországban a szepesi helységeken kivül, mellyek majdnem kivétel nélkül foglalkodtak a fonásszövéssel, gyakorlatban volt ez még Sáros, Túróc, Trencsin, Liptó, Árva és Vas megyék több helységeiben. Eperjesen és Késmárkon pedig régtől fogva létezett vászonkalló. Meg kell azonban vallani, hogy a korbeli irók' ezen iparágróli tudósitásainak hiányában, állapatának részletesb leirását nem adhatni. — Szinte olly szüken emlékeznek a mondott irók egyéb manufacturákról is; miért ezekre

1) Oláh Hung. C. 8. ap. Bel Appar.
2) Bel Notit. 4, 175.

csak a következő korszak története vethet kielégitőbb világot. Posztógyárak *), mellyek finomabb készitményt szolgáltattak volna, még nem igen léteztek; a privi- gyei egyedül daróc és, ugy nevezett, aba posztót készi- tett, minek a pórosztályban nagy kelendősége volt [1]. Ha- sonlók valának készitményeikre nézve a több szepesi váro- sokban, s Keszthelyen és Köszegen stb létező posztógyárak [2] is, melly utóbbiak a 17dik században állittattak fel. Külö- nösen Köszegen a lakosság nagy része már ekkor is posz- tókészitéssel foglalkodék [3]. A Szelepcsényi György érsek- töl Gombán, Pozsony megyében, felállitott sajátképeni posz- tógyár készitményei olly finomak valának, hogy akármely- lyik hollandi vagy angol gyáréival kiállották az öszvehason- litást. E végre ö a finom gyapjút külföldröl szállittatá; sö nemes fajú juhokat is nagy számmal hozatott be. De miu- tán a gyár jövedelmei a nagy költségeket nem födözték, az érsek halála után egészen dugába dölt e manufactura [4]. A tizenhat szepesi város majdnem mindegyikében, valamint Nyitra s Trencsén megyék több helyein számos posztógyár- tók léteztek. Ezeknek kézmüveik azonban sem kiterjedé- sökre, sem a szolgáltatott müvek minöségére nézve hires névre nem juthatának; készitményeik többnyire a pórságtól kedvelt fehér, fekete vagy hamuszinü durva posztóból, ló- takarók- s egyéb pokrócokból állottak [5]. — Mind vászon

---

*) Itt természetesen nem sajátképi gyárak, hanem egyes manufa- cturák értetnek.

1) Bel Notit. 4, 425.

2) Statist. Aufklaerungen v. Grellmann. Götting 1797. 2, 258.

3) Korabinszky Hist. Geogr. Lexicon ad vocem Güns.

4) Korabinszky Lexicon ad vocem Gomba.

5) Korabinszky Lexicon e városok nevei alatt

mind posztó Erdélyben is több helyt, kivált a szászok által annyi mennyiségben készítteték, hogy abból a külföldnek is engedhetének némi részt; az örmény kereskedők, kik oda elég sürüen jártak, a bevitt füszerekért leginkább vásznat, posztót, faedényeket vittek ki cserében.

E kor végén igen sokat nyert müiparunk majdnem minden ágaiban azon kézmüvesekkel, kik a töröknek kitakarodta után az ország külön vidékein letelepedtek. Illyenek valának például a német, Eperjesen, Bártfán és Szebenben megszállott paszománt készitök, kiknek müveit a 17dik században uralkodni kezdett divat igen kelendőkké tevé *). — A timárok közt az egész országban legnevezetesbek valának a rajeciek, Trencsin megyében, kik szabadékaikat gróf Thurzó által nyerék; számok már a 17dik század végével is meghaladta a százat. — Papirosmalom Erdélyben elébb létezett mint Magyarországban; már 1546ban állitottak fel ollyant Brassóban Fuchs és Benkner János [1]). Magyarországban az első Teplicen, Spillenberg Samu, löcsei orvos által emeltetett 1613ban [2]); követte ezt nem sokára a felkai Szepesben, murányaljai Gömörben, mellynek készitményei jóságokra elsők valának [3]); végre az enyedi Erdélyben, melly 1701től számitja korát [4]). — A nógrádi, honti, árvai és liptói tótok, miként egyáltalán a felső megyék lakosai, a mezei munkák végeztével különféle fa- és

*) E' kézműben mások közt kitüntette magát bizonyos Engel. Korabinszky Lex.

1) Ungr. Magazin 1, 141.

2) Chron. Scepus. Ungr. Magazin 2, 41. 51. — Korabinszky Lexicon.

3) Korabinszky Lexicon.

4) Bredecky Topogr. Beytr. 4, 49.

cserép-müveket készítének, mellyeket aztán az alsóbb megyékben buzával, kenderrel, szalonnával cseréltek föl [1]. — Az arany s ezüstmüvek készitésében legtöbb hirre jutottak az erdélyiek; s müveik nem csak benn az országban, hanem künn is becsben tartattak, s a némethoni müvesekéivel vetélkedtek [2]. Emelé ezen kézmüveket az uralkodó fényüzés, melly a közép osztályban is olly igen terjedni kezde, hogy azt Bornemisza Péter nyilván megróvja egyházi beszédeiben [3]. Arany- s ezüsttel szinte elboritva voltak azon négyszáz lovagtól kisért nagyok lovaikkal együtt, kik 1562ben Maximilian koronázására Prágába küldettek [4]. Frangepán püspök végrendeletében pedig elöfordulnak; számos arany s ezüst ékszerek, csészék, poharak, billikomok, kancsók, tányérok s egyéb asztali edények; továbbá szönyegek, mellyek közt nevezetes vala egy tizenkét darabból (pecia) álló, az evangeliomi tékozló fiu történetét ábrázoló; kilenc aranyos templomi palást s egyéb drága egyházi öltönyök, himmenyét-mezek; egy fövegről megjegyeztetik, hogy gyöngyeivel s drága köveivel ezer arany értékü [5]) stb. — A toronyórák 1600 táján már számos helyt találtattak [6]; 1650 táján pedig már a zsebórák sem valának ritkaságok [7]. Söt már 1566ban bizonyos Egyed, nagyenyedi fi, olly remekmivü órát készitett, melly korunknak sem válnék gyalázatára. Ezen óra t. i. olly kicsiny volt, hogy

1) Bel. Not. Hung. Nov. 4, 30.
2) L. Desöffy János végrendeletét. Wagner Diplomat. Sáros.
3) Bredecky Topogr. Beitr. 4, 32.
4) Forgách Hist. Lib. 12, 304.
5) Katona 21, 269.
6) Bel App. Dec. 1, 332. — Ungr. Magazin 3, 470.
7) Ratkay Memor. Banor. 269.

egy arany uj-gyürübe foglaltatható; e különösséget Zápolya Zsigmond a török császárnak küldé ajándékul [1]). Löcsén pedig már 1516ban létezett toronyóra [2]). A rézmetszés e korban nevezetes haladást tön. I. Ferdinand pénzei sokkal csinosabbak az elödeiénél. Castaldó emlékpénze pedig, melly Erdélynek magyarországhozi visszakapcsolásakor, 1551ben veretett, különösen méltó emlékezetre. Ezen pénz egyik felül Castaldo arcképét ábrázolja e körirással: IO. BA. CAS. CAR. V. CAES. FER. RO. ET. BOE. RE. EXERC. DUX; Castaldo válla alatt áll a müvész röviditett neve: ANIB. A külsö körben ez olvasható: TRANSILVANIA. CAPTA. A másik fele meztelen nöt ábrázol, jobb könyökére támaszkodva s azon kezében országpálcát, baljában pedig koronát tartva; a háttéren hegyek tünnek elö s ezeken pompás diadaljelek; a hegyek tövén egy vizi isten látható, jobb könyökével egy urnára támaszkodva, mellyből a Maros ered; mellette e szó: MARUSIUS; bal kezében pedig kigyót tartva [3]). A pecsétmetszés is divatosabbá lön; az 1550diki 62dik törvénycikk szerint minden megye köteles volt tiszti pecsétet tartani, holott azelött csak az alispánok, szolgabirák stb magány pecséteik alatt küldettek a hivatalos levelek. Ezeket még a 16dik században is legtöbbször aranymüvesek késziték [4]).

A könyvnyomtatás e kornak minden zaja s nyomorúsága között is igen gyarapodott; már a 16dik században is több olly intézettel dicsekedhete hazánk. Ezek közt valának a

1) Bredecky Topogr. Beitr. 4, 70.
2) Sperfogel Analect. Scep. 2, 132.
3) Ungr. Magaz. 3, 139.
4) Bredecky Top. B. 4, 64.

bártfai, Guttgesell Dávid vezérlete alatt, kinek halála után Klöss Jakab vette át a felügyelést; a pápai, debreceni, mellyet Török Bálint állittatott; keresztúri, galgóci, lőcsei, nánási, vagy ujszigeti, sárvári, csepregi, melly utólsó három Nádasdy Tamás költségein Abádi Benedek s mások által emeltetett; továbbá a németujvári, Batthyányi Ferenc költségén, detreköi, mellyet Bornemisza Péter állíta fel a Balassák költségén, besztercei, sárospataki, nagyszombati, mellyben Ranzán Péter évkönyvei legelőször nyomattak ki, nagyváradi, vizsolyi, világosvári; a pozsonyi, mellyet Pázmán érsek saját házában állittatott fel, kassai, trencséni, sopronyi, késmárki stb [1]).

Gyarapodásban találjuk e korszak alatt a hajóépitési mesterséget is. A hajók már a 16dik században nagyobbak, de még sem olly nehezek és esetlenek valának, mint a mult korbeliek; söt a tengeriekhez hasonlók is épittettek a Dunára, mellyek nagyobb ágyúkkal voltak ellátva [2]). Hasonló állapotban volt a hidépités. Állandó hajóhid még sehol sem volt a Dunán, vagy egyéb, nagyobb folyamon, és ollyan csak hadmenetek vagy egyéb különös körülmények alkalmakor, p. o. Maximilian koronázási ünnepére, építtetett. Szaporodtak a vizi malmok is: Busbeque, I. Ferdinand követe, konstantinápolyi utjában, mellyet hajón tett, sok dunai malmot talált [3]). Ferdinand 1550ben a barsi, nyitrai, trencséni molnároknak megerösité azon kiváltságai-

1) L. ezeket mind elszámlálva s a nyomtatott munkákat is megemlítve, Katona e korról szóló köteteiben; továbbá Németh Memoria Tipogr. és Bredecky Top. B. 4, 83.

2) Jovius Lib. 30, 416. Katona 20, 1, 806.

3) Katona 22, 637.

kat, mik szerint minden királyi adótól mentek voltak, és saját kebelökből választott, tizenkét esküttt hatósága alá tartoztak, minden közönséges pöreikben [1]). —

Semmiben szegényebb e korszak alatt nem volt honunk, mint a tulajdonképeni müvészetben. Festész ezen egész kétszáz éven keresztül terjedő korszakban alig volt egy hazánkban; pedig épen ez a kor az, mellyben e müvészet Rafaelben, Buonarotti Mihályban stb zenitjét érte el. I. Ferdinand igen vágyott látni a mód felett elhizott, helyéből kövérsége miatt alig mozdúlható Tapolcsányi Tamást; s nem volt honunkban festész, ki őt a király kivánatára lemásolhatta volna; miért Ferdinand Németországból külde le hozzá egy illy müvészt [2]). Ezt némikép csodálhatni olly országban, hol a templomait s oltárait festvényekkel diszesitni szokott cath. vallás volt az uralkodó; s mivel az egyháznak bizonyosan e korban is volt erre szükssége, iróink pedig honi müvészről nem emlékeznek, állitanunk kell, hogy a festvényeket vagy külföldön készitteté, vagy a müvészeket külföldről hozatá be a vallásos buzgalom. II. Ferdinand idejéből dicséri Bel [3]) a pozsonyi királyi teremek festvényeit, mellyek a mondott királyt több féle helyzetben s környületekben ábrázolták; de ezek bizonyosan külföldinek müvei valának. A 17dik század azonban valószinüleg már több föstészekkel ajándékozta meg honunkat; de ezekről csak az eddig zárva tartott levéltárak nyujthatnának világot. Ezt hinni annyival inkább hajlandó vagyok, mivel 1652 táján már rézmetsző is létezett Löcsén,

1) Katona 21, 997.
2) Bredecky Top. Beytr. 4, 82.
3) Not. Hung. Nov. 2, 144.

bizonyos Kremieniz János. Ennek müvei közöl egy, Vesselényi Ferenc rézre metszett arcképe, megmenekvült az enyészettől s hiteles kutfőből tudom, hogy az egykor Kaprinai István birtokában vala. — Hasonlót mondhatni a szobrászat-és képfaragásról. Honunknak, miként az előbbi korszakok történetéből látók, kivált I. Lajos és Mátyás alatt olly szobrászai s ércmüöntői valának, kiknek birtokában sok más országéit nem volt oka irigyleni; a budai, azon korban páratlan királyi lak, a töröktől mind innét, mind egyéb helyekről elrablott vagy összerombott müvek, elég bizonyitványai ezen állitásnak. Annál meddőbb volt ezen egész hosszú korszak a müvészet ezen ágában; söt a mult időnek maradványait is mind egyig elnyelte a török vandalismus pusztitó dühe, vagy legkedvezőbb esetben hasonló sorsra juttatá a budai temető sok és szép márvány emlékeivel, mellyeket Bogáthy János, kassai biró, az utcákon elhányva s padokká, vagy a kalmároktól áruasztalokká alacsonyitva látott [1].

Az épitészetet azonban a szükség és kényelemvágy nem hagyhatá egészen számüzetni; csak hogy más részről azt, miként fenállott, aligha helyezhetjük a müvészetek sorába. A háborúk sanyarú kora nem palotákat, hanem várakat, erősségeket kivánt épittetni. Ezekre is többnyire külföldiek, olaszok és németek hivattak meg. Az elsők, nevezetesen egy bolognai épitész által emelte Zápolya a budai várnak új tömérdek bástyáit és tornyait [2]; illyenekkel erősittette Ferdinand is várait [3]. Az utóbbiak közöl a

1) Bel Apparat 1, 332.
2) Jovius Lib. 39. p. 256.
3) Katona 21, 885.

17dik század elején nevezetesbnek olvassuk Wiener Moricot [1]. A gyakori gyujtogatások szükségessé tették a lakházakat jobban biztositani a tüzveszély ellen, miért több városokban cserép és zsindely váltá fel a nád és szalma tetőket [2]. A török az elfoglalt várasokban saját izlése szerint, néhol keleti fénynyel, emelt épületeket; említésre méltók e tekintetben a budai fördők, mellyeket Szolimán az esztergomi érsek palotájából alakittatott, a vizet a Dunából csatornákon hajtatván fel s az épület homlokfalát és teremeit a városban talált, Mátyás korabeli, márvány szobrokkal s emlékkövekkel ékesittetvén föl [3]. A 17dik században azonban már nagyobb ügyelet volt az épitésben a diszre, s kényelemre is, és néhány valóban szép épület is emelkedett. Illyen volt a kismártoni kastély, mellyet Eszterházy Pál, nádor, 1683ban emeltetett. Szép példánya ezen kori épitészetnek a löcsei 1647ben emelt torony is, mellynek rézfödelére száz mázsa réz, ugyan annyi vas, és tizenhárom m. ón fordittatott [4]. Nem mellőzhetem itt el az e templomban létező orgonát sem, mellyet 1623ban Komic Kristóf tizenhárom ezer forintért készitett, s melly minden müértő csodálatát magára vonta [5].

1) Istvánfy Lib. 33, 524.
2) Veranc levele Katonánál 25, 237.
3) Wernher. De Amirand. Hungariae Aquis 312.
4) Korabinszky Lexicon.
5) U. o.

III.

BÁNYÁSZAT.

Az austriai házból származott királyok egyáltalján nagyobb gondot forditottak a bányák szorgalmas miveltetésére, mint elődeik; ezt a folytonos háborúk költségei is szükségessé tevék; azért azon bányákban, mellyek közvetlen a kir. kamra birtokában s igazgatása alatt léteztek, mind azon javitások is gondosan megtétettek, mik Cseh- és Szászországban koronként fölfedeztettek. I. Ferdinand erre szóval is kötelezte magát, az 1545ki törvénykönyvet megerősitő válaszában, igérvén, hogy ö, ki egyéb tartományaiban is birván ércbányákkal, azoknak ügyét jól érti, semmit el nem mulasztand, mi Magyarország bányáit virágzatra emelheti [1]).

I. Ferdinand alatt leggazdagabb arany s ezüst bányák voltak: a körmöci, selmeci, ribnói, rosnyói, szomolnoki, nagy-bányai és besztercei [2]). A besztercei ezüst és rézbányákat Ferdinand 1527ben Thurzó Eleknek és a Foggereknek adá haszonbérbe, kik azokat illy módon már II. Lajos alatt is birták volt. Ezeknek adá ált Ferdinand az erdélyi érc- és sóbányákat is, mellyeket azonban Zápolya Lengyelországbóli visszatérte után ismét birtokába keritett [3]).

Zápolya osztályrészében Utissenich kincstárnok szinte különös figyelmet forditott a bányamivelésre. A kormánya alatt lévők közt leggazdagabbak voltak a gyula-fehérvá-

---

1) Corp. Jur. 1, 383.

2) Oláh Hung. Bel Appar. 30.

3) Katona 30, 289.

riak, mellyekben higany is hozatott napvilágra [1]; csekélyebb haszonnal, de hasonló szorgalommal munkáltatott az asszony-pataki, és felsőbányal arany s ezüst bánya [2]; Abrug-Bányán pedig aranymosás volt gyakorlatban [3]. Utissenich halála után azonban a többivel együtt ezen ága is elhanyagoltatott a statusgazdaságnak, s csak Báthory István kezdett azokra jobb kort deríteni; mielőtt azonban a szükséges javításokat tökélyre vihette, a lengyel trónra hivattatott, s félbeszakasztott művét utódja nem folytatta. Később Báthory Zsigmond alatt báró Herberstein ajánlá magát, a már majdnem végkép megrontott asszonypataki és felsőbányai arany s ezüst aknákat jobb karba állitani; mit pár év alatt saját költségein meg is tön; miért 1592ben az emlitett fejedelem bizonyos időre néki engedé ált költségei potlásául azoknak jövedelmét [4].

Rudolf hanyag kormánya alatt, mihez még pazarlás is járult, a kirá'yi arany s ezüstbányákra is olly kevés gond fordittatott, hogy azok pusztulásra jutandottak, ha Henkel Lázár, gazdag bécsi kereskedő, ki aztán némi birtokot is szerzett magának az országban, kölcsönnel nem segiti a bányaigazgatókat. Mivel pedig a kamra e kölcsönt viszsza nem fizetheté, Henkel kamat fejében némelly aknák jövedelmeit foglalta volt el. Mind ezek, mind egyéb foglalások által a királyi kincstár jövedelmei annyira megcsökkentek, hogy az 1609ki országgyülés ezen ügykörüli csalásoknak gátot vetendő, szükségesnek látta megujitani azon törvényeket, mellyek pénztőke veszteségi büntetést

1) Katona 25, 217.
2) Istvánfy Lib. 22, 278.
3) Katona 20, 1301.
4) U. o. 26, 579.

mondanak azokra, kik nyerészkedési célból a kir. bányáknak pénzt kölcsönzének. Mivel azonban tudva volt, hogy Henkelnek e kölcsöne nagy javára volt az egyébkint elpusztulandott bányáknak, az elfoglalt aknákat töle kivételképen visszaváltatni rendelték; de midön az e végre kiküldött választmány a kölcsönt kétszeresen is visszakerültnek találta az elfoglalt aknákból, ezeket is minden egyéb idegen kézen levőkkel együtt minden kárpótlás nélkül a kir. kincstárnak visszaadatni rendelte az 1622ik 46ik törvénycikkely. Mátyás, de kivált a két Ferdinand alatt ismét szorgalmas igazgatóra talált a bányászat Piberben, ki nem csak a régieket gondosan mivelteté, hanem újakat is nyitott. Különösen gazdag erű volt azon arany s ezüst akna, mellyet 1637ben Selmecen fedezett föl; két évvel t. i. megnyitása után naponként százhetven font tisztitandó s részben tiszta érc ásatott ki belöle; tizenöt évvel később pedig, mi alatt mindig gyarapodott, páratlan böséggel tárta fel kincseit. „A Piber aknája, u. m. Richter, [1]) jövedelme iránt mindig biztos reményt nyujtott; a 17dik század közepén pedig ereit kifejtvén, királyi kincseiröl hires lön.... Később pedig midön megvénhedett s mint meddő aljasúlni kezdett volna, gyalázatát lemosván, leggazdagabbnak s ércben termékenyebbnek bizonyitá magát, mint valaha". Bizonyitják ezt selmeci oklevelek is: „Legtöbb — igy iratik egy német nyelvű oklevélben Bél idézett helyén — aranyat adott a selmeci bányában az 1690ki év, t. i. 1872 markát, az az: egy és fél pisetumot, mi 132,425 aranyat tön. Ezüstből pedig ásatott 21,517 markányi, az az harminchét pisetum, vagy is 2,851,815 forint, a kisebb akna

1) Bel Not. Hung. Nov. 4, 657.

jövedelmén kivül, mi szinte legalább 40,000 aranyra, vagy 800,000 ftra ment". Alantabb pedig igy folytatja: „Ide kapcsolandó még, mit a szemétről megmentett számadó könyv — codex rationum — a selmeci aknák gazdagságáról mond 1672től 1680ig; hogy t. i. a Piber-akna évenként 427,600 bányai font ezüsttel és 5315 félfont — semi libra — aranynyal jövedelmezett. Ezen mindig emelkedő jövedelmét a bányáknak a 17dik század végeig a nagyobbodott szorgalom mellett azon erőművek is okozák, mellyek e korban részint célszerűbbekké javíttattak, részint ujakkal szaporíttattak. Nevezetes volt az utóbbiak közt az, mellyet a 17dik század elején Gáll János talált föl, s később Piber tökéletesbített; ennek segedelmével tette ő olly virágzóvá a selmeci aknákat [1]). — A nagybányai aknákat, mellyek, mintegy kifáradva a kor elején még bő jövedelmezésben, elmeddültek s több évig elhagyott állapotban valának, Leopold 1675ben ismét s olly szerencsével kezdé míveltetni, hogy azok mindjárt az első években gazdag arany s ezüst erekkel jutalmazták a reájok fordított szorgalmat és költséget [2]). A selmeci bányák azonban, a mindinkábbi mélyedés és betolúló viz által annyira megrontattak, hogy a viz merésre fordított költségek a jövedelmet már tetemesen meghaladták. I. József alatt Selmec Rákócy kezébe jutván, miután ez a bányákra költeni nem akart, a szövetséges rendek megegyezésével 1708ban Bercsényit kiküldé, a kir. bányaépületek és bányák szétrombolására. A lakosok a föld gyomrában kerestek menedéket; egyedül Hell Mátyás, a bányaigazgató, borúlt Bercsényi lábaihoz, a bányák megkiméléseért esedezvén. Kérése foganatos volt:

1) Bel Not. Hung. Nov. 4, 659.

2) Kazy Hist. Hung. 3, 178.

Bercsényi elállott szándékától. De ámbár a bányavárosok nem sokára visszakerültek a király birtokába, a kincstár, nem győzvén a költségeket, Selmec bányái munkáltatását 1709ben elhagyni rendelte. De a derék Hell el nem csüggedett; személyesen kérte a királyt e rendelménye visszahuzásáért, kit végre azon igéretével, hogy a költségek ezután kevesedni fognak, reábirt, hogy neki a munkák folytatására 30,000 forintot fizettetne. Hell buzgó törekvései nem maradtak sikeretlenek: azóta mintegy 135 millio forintnyi arany s ezüst került ki a jelenig e bányákból [1].

A kincstáriakon kivül még számos arany, ezüst, stb bányák léteztek már, mellyeket egyesek, kiknek földjeiben fölfedeztettek, vagy egész társaságok a kincstárral együtt részvényekre miveltettek. Illyen volt a sok közöl a poprádi, Szepesben, melly a 16ik század közepén nyittaték meg s ezüstöt és rezet adott [2]; továbbá a bocai és magurkai aranybányák Liptóban stb. Szokásban vala, hogy az új bányákat fölfedezőik három évig minden teher s adó nélkül használhaták, s csak azoknak eltelte után kötteték a kincstár és tulajdonos között szerződés, mellyben a bányaadó — urbura — s egyéb kötelezések meghatároztattak [3]. Az illy bányákból kiásott nemes ércet tartoztak a tulajdonosak meghatározott áron a kincstárnak eladni, csak annyit tarthatván meg abból s pedig a kamra tudtával, mennyi saját szükségeikre vala fordítandó; a kereskedés azokkal számos törvények által megtiltva volt. 1545ig az ezüst markáját öt fton váltá be a kincstár; de az ezen évi or-

1) Tud. Gyüjt. 1824. 4 köt.

2) Ungr. Magaz. 2, 44.

3) Katona 26, 579.

széggyülésen tekintetbe vétetvén, hogy az aknák a folytonos ásás alatt már igen lemélyednek s a nagyobb mértékben beszivárgó viz a mivelést súlyositja s a költséget sokasitja: az 50dik törvénycikk által rendelteték, hogy a kiásott ezüst markája azontúl 6 fton, 25 dr. hiával, váltassék be a körmöci kamarától. — Ezen magányosoktól mivelt bányákról többször is gondoskodék törvényhozásunk: igy az 1552ki 36ik cikkelyben biztosittatnak az új bányák feltalálói mind azon jogokról és szabadékokról, mellyeket az elhunyt királyok adni szoktak; 1574ki 19dik megújitja azon szabályokat mellyek a magányosak aknái ügyében II. Ulászló 1492ki törvénykönyve 30dik cikkében alkottattak s miknél fogva rendeltetik, hogy mindennemű ércbányák — kivéve a sóbányákat, mellyek mind a kincstáréi — a feltaláló tulajdonos birtokában maradjanak, de ez évenként a szokott urburával adózzék [1]. — A szabadékok, mellyek az új bányák fölfedezőinek adattak, nem mindig valának egyenlők. Igy Leopold 1669ben az Andrássy családnak egyebek közt azon szabadékot adta, hogy a feltalált bánya, a közszokás ellenére, mi három évet engedett, tiz évig maradjon ment a szokott adótól, annak elteltе után pedig minden ércnek tizedét, kivévén az aranyat

1) A bethlenpárti 1620ki beszterczei gyülésből is fenvan egy, a bányákat illető rendelmény, mellyben határoztatik, hogy miután a bányák miveltetése igen költséges, és az országra hasznos, a bányamivelők régi szabadékai megtartassanak, s különösen hogy a kir. kamrától beváltatni szokott réz egy fttal drágábban fizettessék; az arany- s ezüstmiveseknek pedig a törvényesen kiszabott mennyiség kézműveik űzésére a kamrától pontosan kiadassék. Katona 30, 537.

és ezüstöt, a kincstárnak adják, a többit kereskedés alá bocsáthatván [1]).

A vas- és egyéb nemü ércbányákat s hámorokat, mellyek Gömörben, Zólyomban, Abaujban, Sáros-Zemplén- és Borsódban stb sok helyen miveltettek, rövidség okáért mellőzve, csak a sobányákról adandok még rövid tudósitást. Olly gazdagok valának ezek, hogy nagyobb szorgalom mellett egész Europa szükségét kielégithették volna. Magyarországban leggazdagabbak s miveltebbek voltak a marmarosiak: huszti, ronaszéki és sovári [2]); Erdélyben a tordai vizaknai, décsi, széki, kolosi, és sok mások [3]). De az aknák kifogyhatlan gazdagsága mellett sem éltek honi sóval az ország minden részei. A nagyfalusiak már Zsigmond király idejében kezdék a lengyel sót Árvába és Liptóba szállitani, s erre 1523ban Zsigmond lengyel királytól szabadékot is nyertek, mellyet később II. Lajos, 1548ban pedig I. Ferdinand is megerősitett [4]). Oka ennek az idegen só beszállitásának az volt, mivel az utak rosszasága miatt a nevezett megyékbe Marmarosból nem mindig s csak nagy bajjal lehet vala jutni. Később ezen lengyel só szállitása a törvények által egyedül azon esetben engedteték meg, ha Marmarosból e felső megyékbe elég só nem szállittathatott.

1) Katona 33, 732.
2) Chron. Leibicer. Wagnernál Scep. 2, 192.
3) Oláh Hung. Bel. Appar. 36.
4) Katona 21, 789.

A KERESKEDÉS ÁLLAPATA.

I.

ÁLTALÁNOS AKADÁLYOK.

A honnak fönebb leirt általános állapata nem kevesbbé föltételezé a kereskedést, mint a nemzeti ipar egyéb ágait. Söt a folytonos háborúk és forrongások, a féket szakitott törvénytelenség, a zsarlások és rablások semminek nagyobb ártalmára nem lehettek, mint a kereskedésnek. Még is, ha egyedül ezek voltak volna a kereskedés akadályai, bizonyosan nem sülyed le az annyira elöbbi virágzatáról, mennyire lesülyedett. A kereskedés ösztönöztetvén a nyereség vágyától, ezen mindenek közt legközönségesb, hatalmas indulattól, nem irtózik megvini a külsö veszélyekkel, mikkel a pénzkereset összekapcsolva van, ha szerzett javait aztán bátorságba helyezheti. De ezen akadályokon kivül még mások is voltak, részint erkölcsiek, részint statusgazdaságiak, mellyek a kereskedést annyira nehezíték s megnyügözék, hogy csodálkoznunk kellene, ha az annyira, mint történt, el nem silányul.

A közvélemény, legalább a nemesi osztályban uralkodó, nem tulajdonitott a kereskedönek s foglalkodásának kellö tiszteletet; mert nem tudta méltánylani annak hasznait, mellyeket a polgári életre, a haza jólétére áraszt; nem csoda, ha elöitélettöl elfogúlva az egész kereskedö osztály ellen azt nemtelen, söt gyalázó gyanúsitásokkal terhelte; a kereskedés ügyében pedig a legfonákabb eszméket ápolta [1]).

---

3) Katona 23, 619.

Mert kereskedö vagy kalmár és uzsorás csaló, körülbelül egyet tön, csak honunkat értem, e kor szótárában; s a közvélemény szerint oda ment ki annak minden törekvése, hogy a népet minél inkább kifoszthassa. Igaz, hogy e véleménynek volt némi alapja, mert a zsidók, rácok és örmények, kik az ország némelly részein majdnem kizárólag üzték a kereskedést, valóban nem menthetök fel minden vád alól. De nem válhatik e kornak dicséretére, midön az egész osztályt telhetetlen pénzszomjasnak, csalónak, fösvénységében a közjóra nem áldozónak bélyegezte. S kellemetlenül vagyunk meglepetve, midön illy véleményt még egy világos fejü Veranctól is olvasunk, ki egy, a budai basához irt levelében a kalmárságról ekként nyilatkozik: „Tudja nagyságod, hogy illy kereskedéssel foglalkodó emberek a világ nadályai. Miként ezek soha el nem telnek a test nedveivel, ugy a kereskedök sem pénzzel; mit midön szorgalmasan gyüjtenek, vele nem élnek olly adakozólag, mint a katonák". E véleménynek pedig károsabb befolyása volt a kereskedésre, mint talán elsö tekintetre gondolnók: az elnyomást, a rablásokat ápolta, a fosztogatás vágyát ingerlette, midön azt, mintegy viszonzásnak, az alattomban elkövetett csalás kárpótlásának nézetvén, némiképen igazolta, s a bünt undokságától, a lelkiösmeretet fullánkjától megfosztotta.

Nem kevesbbé fonákok voltak a nézetek, mellyeket e korban magáról a kereskedésröl találunk. Nem elvek által, mellyeket ész és tapasztalás igazol, hanem olly szabadékok által látjuk azt vezettetni, mellyek azt néhány városra szorítván, az országnak kárára, az egyedáruságot ápolták. Illyenek a kizáró szabaditékok s kivált az árumegállitás — Stapel. Ezek azonban nem új szülöttei e korszaknak: miként a maga helyén emlitteték, az anjoui ház

fejedelmeitől veszik hazánkban származásokat; s e korszak miattok csak annyiban vádoltathatik, mennyiben azokat megtartotta s néha ott is megújitotta, hol azokat maga a kereskedés józanabb szelleme kiejtette gyakorlatból. Igy I. Ferdinand 1538ban, megújitotta Eperjesnek árumegállitó jógát, egyedül azért, mivel e városiak neki hü szolgálatokat tönek a Zápolya elleni háborúban s hogy a vidéken az ő birodalmához tartozó városok közt is legyen egy, azon joggal biró, miután Kassa, melly annak gyakorlatában vala, Zápolya kezére jutott [1].) Később az idegen pénznek, kivált a honinál roszabb lengyelnek, az országban eláradását, nem tudta az ország célszerübb módon meggátolni, mint a régi, nagy részben már elavult árumegállitásokat fölélereszteni [2]); minél fogva Lengyelország felé Kassa, Lőcse, Eperjes, Bartfa, Késmárk; Austria felé Pozsony és Soprony; Morva felé Nagyszombat; Stajerország felé Zágráb és Varasd ismét visszahelyeztettek árumegállitó jogaikba. — Miben állott e jog, sem a felhozott törvénycikkek nem emlitik, sem más ezen korbeli irónál nem találtam; mivel azonban a régi jog minden hozzátétel és változtatás nélkül élesztetik föl: egészen megegyeznie kellett a régibb illy nemü jogokkal; ezekről pedig elég világos tudósitást ad egy 15ik századbeli kézirat [3]), mellyben Budának árumegállitó jogai is följegyezve vannak. Olvassuk ebben, hogy minden, a városba jövő idegen kalmár köteles volt magának rakhelyet tartáni s portékáit ott árulni; a vásár eltölte után

1) Katona 20, 1111.

2) Decret. 1569. 18, — 1599: 33.

3) E kézirat, mellyről már a mult korszak történetében is szólottam, a budai jegyző tiszti könyve volt, a 15ik században, és t. Frank, pesti egyetembeli jogtanitó ur birtokában vagyon, ki velem azt közleni sziveskedett.

azokat más városba vinni tilalmas volt; ki e szabályt megszegte, elveszté áruit. Továbbá minden árut, melly, akár hová s akár honnét szállíttatván, a városon keresztül viteték, ott letenni s bizonyos ideig áruba kelle bocsátani; ki a várost, midőn az utjában esett, elkerülte, a városiaktól szabadon kifosztatható volt. Ide tartoztak még azon szabályok is, mellyeknél fogva a városban egyik idegen a másikkal semmi adásvevésbe nem bocsátkozhatott, s minden portékát, melly a vásártól felmaradt, csak városi kalmár vehetett ált; valamint azok is, mellyek szerint idegennek kicsinyben árulni tilalmas s meghatározva volt, ki, menynyit bocsáthat egyszerre áruba; p. o. a finomabb posztóból egy végen, durvábból három, öt és tiz végen; vászonból, minősége szerint három vagy hat végen; selyemből három, négy, hat fonton stb alul nem volt szabad áruba bocsátani [1].

Milly szük és viszás nézetei voltak törvényhozásunknak a kereskedésről bizonyságot tesznek a harmincadot tárgyazó törvények is, mik az ezen ügy körüli visszaélésekkel együtt, egyik fő akadályát tevék kereskedésünknek. Vám és harmincad közönségesen ugy tekinteték, mint financforrás, nem pedig mint fék, melly által a kereskedés az ország közjavára igazgattassék. Azért gyakran történt, hogy a kincstár pillanatnyi haszna miatt a kereskedés lényeges érdekei föláldoztattak; történt, hogy e financforrásra utaltaték a kormány, midőn az az ország szabadságáért vivandó harcok költségeire segélyt, adónagyobbítást kivánt az ország rendeitől. Söt többször meglepetünk azon

1) L. több hasonló szabályokat e kéziratból az előbbi korszak történetében.

rendelménytől, mi szerint beföldieknek az ország termékeit kivinni megtiltaték, hogy azokért az idegenek bejönni kényteleníttetvén, a tőlök fizetendő nagyobb vám, a kincstárt szaporítsa [1]. A királyok megvoltak elégedve a kereskedés állapatával, ha az kincstároknak bőven jövedelmezett, a nagyok s nemesek pedig, ha termesztményeiket a belvásárokon vagy árumegállító helyeken idegeneknek, bár olcsón, eladhatták. Innét az az ingadozás, azok a számtalan ellenmondások az ezen kori kereskedést tárgyazó törvényekben. P. o. 1546ban a pozsonyi harmincadnál az adó minden álthajtott ökörtől egy frtról kettőre emeltetett, azon reményben, hogy a kincstár haszna mellett a kereskedők sem fognak károsodni, marháik árát annyival fölebb emelvén. E számolást azonban nem igazolta a tapasztalás. A következő országgyülésig világosan kitünt az önkényes vámfölemelés káros befolyása, nem csak a marhakereskedőkre, kik közől többen megbukván, kereskedésökkel felhagyni kényteleníttettek, hanem az egész országra is; mert a külföldiek is fölemelvén behozott portékáik árát, a veszteség végre is az ország lakosaira háromlott, nekik kellvén viselni a kincstár nyerekedésének sulyát, a nélkül pedig, hogy az mind e mellett is részesült volna valamelly haszonban; mert sokan felhagytak e kereskedéssel, sokan Lengyelországon s egyéb tartományokon keresztül, sokan végre tilos utakon csempézték be Austriába marháikat, miknél fogva kénytelen volt a törvényhozás 1548ban a harmincadot egy s fél forintra leszállítani.

1) Illy javaslatot olvasunk az 1618ki országgyüléshez leküldött királyi előadásokban is Katona 29, 760. 1619ben magok a RR. kérték azt a királytól. Acta Comit. p. 370.

Ezen s illy szellemü törvényeknél sokkal ártalmasbak voltak még kereskedésünkre azon visszaélések, mellyek a vámok s harmincadok körül történtek. A zavarok és törvénytelenségek e korszakában majdnem minden nemes állított fel birtokában vámokat, s illetőleg az ország szélein harmincadokat, mellyek törvénytelen követeléseikkel, önkényes zsarlásaikkal valóságos nadályai voltak a kalmároknak s akadályai a közlekedésnek. Mert nem elégedének meg avval, hogy az önként arra utazó kalmárokat kizsebelték; hanem történt az is, hogy, miként az árumegállító joggal ellátott városok, kényszeríték is arra útazni a kalmárokat. Igy p. o. Lasky Jeromos 1562ben a Krakóból árukkal haza menő löcsei kalmárokat reá szorítá, hogy szokatlan utakon kerüljenek az ő harmincadára. Miért Löcse visszatorlással élvén, a késmárkiakat, kik Laskyt uralták, nem bocsátá be vásáraira [1]). Számtalanok voltak az ezen visszaélések ellen emelt panaszok; számtalanok a törvénycikkek, melylyek azokat eltörleszteni rendelik [2]); de hasztalan: fenmaradtak azok ezen egész korszak alatt a kereskedők zaklatására, a közlekedés nehezítésére. Igy később, hogy a számtalan adatokból egy párt felhozzak, Schvendi tábornok a hatósága alá vetett felső tartományban minden kocsi gabonáért, minden hordó borért, akár adatott el, akár nem, polgároktól és nemesektől egyenlően, hat forintot zsarlott ki, a falvakat és mezővárosokat pedig törvénytelen boradóval terhelé, mellynek jövedelmeivel aztán Lengyelország-

1) Leutschauer Chron. im Magaz. d. Gesch. u. Statist. für d. östr. Monarch. 2, 388.

2) Illyenek Ferd. I. Decr. V. art. 45. 48. — továbbá 1546: 49. 54. — 1548: 53. 58. — 1550: 67. — 1552: 35. — 1556: 36. — 1588: 27. — 1618: 18. — 1647; 91. — 1681: 44. stb.

ban nyereséges kereskedést üzött [1]. A komáromiak a 17ik század közepén minden, városuknál átuszó hajótól egy sókövet csikartak ki [2] stb.

De nem csak e törvénytelen vámok s harmincadok, hanem a törvényeseknél történt visszaélések is mód felett neheziték a kereskedést. A harmincad-hivatal tisztviselöi hasznukra fordítván az idök zavarát, mennyire nyomták a kereskedöket, önkényök szerint szedvén a vámot, több országgyülések irományai tudósitanak. Igy az 1567ki gyülés rendei panaszkodnak, hogy a harmincadosok a vámfizetést tanúsitó levélkeért (boleta) minden ökör után nyolc denárt követelnek a hajcsároktól, holott az elött egy egész falkáért csak két denár volt fizetendö ; a Lengyelországból Árvába és Liptóba szállittatni szokott sóból pedig harmincad fejében annyit foglalnak le, hogy a kereskedök e zsarlást ki nem állhatván már fel is hagynak e szállitással, vagy tolvaj utakon csempézik be árujokat; amaz a mondott megyék lakosainak, emez a kincstári jövedelemnek kisebbségére történvén [3]. Igy az 1635ki sopronyi gyülés naplójából kitünik, miként a harmincadosok a törvényes 2 dr. helyett, mi a vámjegyekért járó s egész falkáktól fizetendö volt, minden ökörért 6 drt. követeltek. A sószállitók pedig a harmincadok sürüsége miatt 160 sóköböl Marmarostól Galgócig 50 könél, egyedül vám fejében, többet adni kénytelenitettek [4]. Az 1647ki 88dik cikk pedig bizonyítja, hogy az óvári harmincadosok a sopronyiakat a marha vásárlástól eltiltották, másoktól pedig a törvényes harmincadon fölül minden

1) Forgách Lib. 17, 487. Decr. 1567 : 38.

2) Decr. 1659 : 63.

3) Art. 37.

4) Katona 31, 654.

ökörtől egy garast követeltek. A panaszok ezen törvénytelen zsarlások ellen 1655 táján annyira meggyültek, hogy a mondott évi országgyülés kénytelen volt választmányt kiküldeni, melly Pozsonyban és Kassán szabályozná a harmincadot, s rendelni, hogy e küldöttség határozatihoz aztán mind a kereskedők, mind a harmincadi tisztviselők szorosan ragaszkodjanak. E rendelmény a következő 1659ki törvénykönyv 61dik cikkében is megújittaték ugyan, de milly kevés sikerrel, tanúk ismét az 1681diki országgyülésen hallatott panaszok, mik szerint mind a nemeseknek egy helyről másra, bár nem kereskedési célból, általvitt boraik s egyéb majorsági termesztményeik, mind a héti vásárokra vitt élelmi s egyéb csekély értékü cikkek törvénytelenül adoztattak [1]). De a törvénycikk (44dik), melly e sérelem orvoslására alkottaték, nem birt több erövel és sikerrel, mint az előbbiek, mellyekre hivatkozik. —

Nem csekély akadályra talált a kereskedés, a pénz ingatag', változékony folyamatában is; mi elmaradhatlan következménye volt a sokaktól üzött hamisitásnak; a törvényhozás gyakrabban gondoskodott ugyan ennek meggátlásáról, de a háborgás és féktelenség e korszakában erőtelenek voltak, vagy különféle módokon kijátszattak annak rendelményei. A rosz pénz eláradásában II. Lajos alatt s I. Ferdinand első éveiben a törvényes értékü s régibb is gyanúba hozatván, akadályokat kezde vetni a kereskedésnek; miért az 1536ki 19dik cikkely által rendelteték, hogy I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos ezüst s arany pénzei, mellyek a körmöci ligában verettek, jóknak, teljes értéküeknek tekintessenek. E törvény a következő évben

1) Katona 34, 511.

is megujittaték (25 c.) Egy évvel későbben pedig mindennemü pénz eddigi folyamata törvényesen megerősitteték, s a krajcárok is meghagyattak azon értékökben, mi szerint 75 tőn egy forintot; a garasok pedig, mellyek négy krajcárt értek, 16 bécsi drral egyenlőknek határoztattak [1]. De ez időben már annyira üzeték a pénzhamisitás, hogy az 1543: 27. cikkben kénytelen volt hütlenségi büntetést szabni a hamisitókra a törvényhozás. Zápolya eleitől fogva roszabb pénzt veretett a folyónál; miért a szepesi városok egy gyülekezetökben rendelék, hogy a zápolyai száz drra mindig tizennégy adassék — minden hetedikre t. i. egyet számitván hamisitási potlékul, — s csak ugy vétessék el a kereskedésben száz ferdinandi dr. értékében [2]. Legkorlátlanabbul üzte a pénzhamisitást Zápolya pártján Basó Mátyás, ki rosz pénzének folyamatát fegyvererővel is törekvék kivivni a szepesi városokban. Bebek pedig pénz szükétől szorittatván, Szepesben többet száz harangnál felolvasztatott s pénzzé veretett [1]. Ez időtől számtalanok a törvények, mellyek a — miként egy törvénycikk szól — majdnem mindenütt veretni szokott hamis pénzt tiltják s a rontókra büntetést szabnak [2], Azonban miként az 1547ki 24dik cikkből világos, maga a kormány sem veté meg e hamisitásból a kincstárra háramló hasznokat; minek szükségkép az lőn következménye, hogy pótlással is alig

1) Decr. 1538. 26.

2) Sperfogel Wagnernál Anal. Scep. 2, 163 és Leutschauer Chronic, im Magaz. für Gesch. u. Statist. d. Österr. Monarch. Götting. 1808. 2, 315.

3) Sperfogel u. o. 2, 157. —

4) Sperfogel u. o. 2, 175.

5) Illyenek: 1545; 51. — 1546: 48. stb.

lehetett e rosz pénznek hitelét fentartani; noha a törvényhozás még ezt is eltiltá, azt rendelvén 1548: 51, hogy a ki akár az új, akár régi körmöci ligában vert pénzt elvenni nem akarná, árui elvesztésével bünhesztessék. E törvénycikk azt is rendeli, hogy a cseh babkák hárma egy krajcárban folyjon; a lengyel pénz pedig, mint a honinál tetemesen roszabb, sehol az országban el ne vétessék; — pedig a Lengyelekkel honunknak nagy kereskedési közlekedése vala, s milly akadályt tőn ebben a pénz, alább látandjuk,

Azonban a magyar pénznek különbözése azon szomszéd országokéitól, mellyekkel Magyarország legsürübb közlekedésben állott, mindinkább nehezíték a kereskedést; s mindinkább éreztetett, hogy az eddig ezen ügyben alkotott törvények mit sem könnyitének e nagy akadályon. I. Ferdinand átlátta azt, hogy egy országot sem kényszeríthetni, a másik roszabb pénzének a magáéval ugyanazon értékben elvételére; a tapasztalás pedig mutatá, hogy lehetlen is illy nemű kényszerítő törvényeknek foganatot szerezni. Azért az 1550ben összegyült rendeknek nyomos okokkal előadá, hogy e bajon csak ugy lehet gyökeresen segíteni, ha a magyar pénz a némettel egy arányú ércvegyitékből verettetik. A rendek reménylvén, hogy e módon kiegyenlíttetik mind azon nehézség, melly a két országbeli pénz öszeütközéséből származik, s vége szakasztatik azon károsulásnak, mellyet eddig pénzökben szenvedének, a magyar pénz jobb vegyitékü lévén a szomszéd országokéinál, e változást a pénzzel megtétetni rendelék; de azon óvással, hogy régi alakja, t. i. a Mária képe s a magyar címer az újon is meghagyassék. A szegényebb jobbágyok adásvevésének könnyebbítésére pedig

rendelteték, hogy a régi denárok mellé, mellyeknek mindenike három bécsivel fölért, ezekhez hasonlók verettessenek [1]). Addig is azonban, mig az új veretű pénz elkészülend s folyamatba jövend, mindenki áruja elvesztése alatt tartozzék, kivált Pozsony- s egyéb határszéli városokban, a magyar pénzt eddigi törvényes értékében elvenni [2]). E törvény a következő 1552ki gyülés 46ik cikkében is megújittatott.

Azonban még e rendelkezés által sem volt kiegyenlítve minden nehézség. Németországban egész és fél tallérosok is voltak folyamatban, mellyekhez hasonló magyar pénz még nem létezett. Ennek veretésében is megegyeztek tehát a rendek azon megjegyzéssel, hogy ez is az említett alakot viselje, és hogy a begyült ezüstnek csak fele fordittassék illy tallérokra, másik fele denárokra hagyatván, s végre, hogy ha e pénznem a jövő gyülésig hasznosnak találtatandik, veretése azután is folytattathatik [3]). E folytatást valóban meg is rendelé az 1554: 17, miután a király megigérte, hogy a tallérokat 14, a denárokat pedig mint eddig, 8 latnyi vegyitékü ércből veretteti, (egy markára t. i. számitva annyi tiszta ezüstöt) s amarra a beváltott ezüstnek csak ötödrészét, a többit denárokra forditandja. Megigérte a király annak eszközlését is, hogy a tallérok Magyarországban 93 magyar denárban folyjanak [4]). De nem sokára tapasztalni kezdék a rendek, hogy nagy mennyiségü pénz kivesz ezen tallérokban, ezüstjök jósága miatt, az országból, s az 1555ki gyülésen e pénzt besze-

1) Decr. 1550: 48.

2) Art. 49.

3) Decret. 1553: 23.

4) Most mintegy 200 dt. érnek.

detni s felolvasztatni akarák, de a király közbejöttére határzatokat bővebb tapasztalás és tanácskozás okáért a következő gyülésig halaszták, azon óvással, hogy az ezüstnek nagy mennyiségü kivitele e tallérokban addig is megtiltassék (art. 8.). A következő évi gyülés 38dik cikke csakugyan eltiltá e tallérok veretését, s az egész pénzügyet az 1550ki lábra állitá.

Az 1557ki 14dik törvénycikk részletesen előadja a veretendő pénznek minőségét, rendelvén, hogy ezután is verettessenek: nagyobb, nyolc drt, és kisebb, négy drt érő garasok, mindenik Mária képével s a szokott fölirással, másik oldalán pedig a magyar cimerrel; továbbá denárok, olly értékben, minőben a garasok, s olly mennyiségben, hogy hiányok ne legyen; az aranyok pedig, miként eddig, ugy ezután is, törvényes vegyitékben. A következő gyülés helybenhagyta a pénz folyamát, csak azt ismételvén, hogy az törvényes vegyitékben és súlyban verettessék. — Miután azonban pár év múlva a német birodalmi pénz állapata megváltozott, az 1563ki 74dik azt rendelé, hogy a következő évre biztosak küldessenek ki a végre, hogy a birodalmi tanácsnokokkal egyesült meghányás által a magyar s német pénz viszonyait meghatározzák. Megtörtént-e ez, bizonytalan; annyi bizonyos, hogy a pénz körüli nehézségek még 1569ben is fenállottak s az ezen évi gyülés 20ik törvénycikkében könyörögnek a rendek, hogy fedezzen föl ő felsége módot, mi szerint a magyar pénz mindenkitól törvényes értékében vétessék el Austriában. Hasonló sürgetések azután többször megújittattak [1]).

---

1) P. o. 1596: 48. 1608: p. cor. 10. 1613: 28.

Lengyelországgal is volt honunknak baja a pénzügy miatt; már főnebb közlék egy, erről szóló törvényt; mivel pedig a lengyel garasok a magyaroknál folyton roszabb vegyitékben verettek s e miatt az ország, sürü közlekedésben lévén Lengyelországgal, nagy kárt vallana, az 1574ki 20dik által folyamatok az országban végkép megszünteték, s a körmöci kamrának is parancsolat adaték, hogy ezután a lengyel pénz ott se váltassék be; söt sz. Mihály napja után minden kárpótlás nélkül beszedessék. Ezen rendelkezést aztán az 1578: 19, és 1613: 28 is megújitották.

De ennyi törvények sem egyenlitheték ki a pénz körüli nehézségeket. Ismét uj panaszok támadtak, bizonyos új német garas és a lengyel dutkák miatt, miknek következtében az 1618ki gyülésre leküldött királyi elöadásokban egyebek közt azt is olvassuk, hogy az ország felső vidékein ismét nagy zavar támadt a pénzdolgában, miután a Lengyelországgal szomszéd megyék többnyire lengyel pénzzel élnek, melly más megyékben nem kelendö; felszólittatnak tehát a RR. meghatározni, hol, minö pénz legyen törvényszerüleg kelendő [1]). Erre a RR. azt felelék, hogy elöttök is tudva van, mennyire károsul az ország a pénz, s még azon pénz által is, mellyet a király maga veret, s ámbár e tárgyban világos törvények léteznek, azokhoz a szomszéd országok, a királyok többszöri igéretei után sem tartják magokat. Kivánják tehát a RR., hogy a német tartományokban is törvényes értékében folyjon a magyar pénz s hogy a király Asszonypatakán az eddigi öt denáros garasokat ne veresse s azokat kisebbekkel és jobbakkal

1) Katona 29, 762.

pótolja [1]). A törvénycikkelyben (19ik) pedig kérik a királyt, találjon módot, hogy a jó magyar pénz, mellyet a több megyékben elözönlött idegen, roszabb pénz csaknem kiszorít, az országban benn maradjon, egyszersmind, hogy a szebb s finomabb alakban veretendő mind arany, mind kisebb s nagyobb ezüst pénznek értéke szerinti keletét Austriában is eszközölje. Itt már ismét megjelennek a tallérok, ámbár, miként fönebb láttuk, egyszer már eltörlesztettek. Azonban a következő évi gyülésben előadott sérelmekből kitünik, hogy a fönebbi rendelmény nem teljesitteték; sőt azóta roszúlt is az ügy, miután Nagy-Bányán olly garasok verettek, mellyek sehol sem voltak kelendők [2]). 1622ben ismét szönyegre került a pénz ügye s az új törvény azt rendeli; hogy, kivált a török alatti nép java miatt, következő husvétig a garasok három krajcár, vagy négy m. dr. értéküek legyenek, ugy, hogy 25 illy garas tegyen egy m. ftot; husvét után pedig az ujabb garasnak csak 3 denárnyi becse legyen, s ezek szerint számláltassék minden egyéb arany s ezüst pénznek értéke; a régi nagyobb garasok azonban maradjanak 4 drnyi becsökben. De ezen rendeletnél is csak a legközelebbi gyülésig maradtak meg az ország RR. s 1625ben rendelék, hogy a nagy drágaság s mindennemű áruhiány miatt, az apró pénz öt latnyi (t. i.

1) Katona 29, 793.

2) Milly elfogúltak valának honosink ez időben is még a kereskedés ügyében, bizonyítják e sérelmek közt mondott eme szavaik: „Hogy az idegen pénz minél előbb kiirtassék (értik kivált a nem rég forgásba jött kilencest és polturát) rendelendő, hogy semmi barom külföldre ne hajtassék, se bor Lengyelországba ne vitessék; mert így reménylhető, hogy az idegenek jó pénzt hozandanak. Katona 30, 158.

egy markában) becs és azon súlyban verettessék, minőben Rudolf alatt, a jelen körmöci liga megszüntetvén, kivéve az aranypénzt, melly ezután is 200, és a tallért, melly 120 nagy drt érjen. Mivel pedig ezen pénzváltozások miatt néhány év óta mindennek ára igen felszökött, a vármegyéknek meghagyaték, hogy azok minden árunak illő árt szabjanak Ez által ismét hasonló lábra állíttaték a magyar pénz a némettel; de amannak folyamata Németországban még is nehezen vala eszközölhető, mert e tárgyban még később is számos törvények alkottattak [1].

Rákócy lázadása új zavart okozott a pénzügyben. A 18ik század első éveiben két milliónyi rézpénzt veretett. E pénz darabja (körirata: „Pro libertate") tíz krajcárnyi értékben adaték ki, ámbár belbecse nem volt több egy krajcárnál; s kongó pénznek nevezteték, ellentétben az ezüst pengővel. Az 1706ki miskolci gyülésben ismét más két millió rendelteték veretni. De e pénz nagy kárára vált az országnak. Bár mennyi parancsot bocsáta is ki Rákócy ennek kelete iránt, hitelre az a kereskedésben nem juthatott; mindennek árát igen fölemelte s a kereskedést megakasztotta. S már az onodi gyülésen, 1707ben, kényszerítve látták magokat a lázadás fejei orvoslást szerezni; minél fogva a forgásban lévő tizenöt milliónyi illy nemű pénzt két millióra szállíták le. Ez azonban a bajon gyökeresen már nem segithetett: számtalan család koldusbotra jutott, miután e pénz sem adósságlerovásra, sem zálogváltásra nem fordittatható [2].

A pénzzeli kereskedés e korban divatos még nem vala. A háborús körülmények közt, mellyekben a birtoknak bá-

1) Illyenek: 1649, 47—1655: 80—1659: 72—1662: 48.

2) Katona 37, 121, 193. Engel 5, 193. 229.

torsága s evvel becse is majd nem elenyészett, igen nehéz volt kölcsönt kapni; s a legnagyobb biztosságnál is csak hét száztólira. Igy adott a m. kir. kamra Balassa Farkasnak 12,000 ftot [1]. Az 1647ki 144dik törvénycikkely azonban a törvényes kamatot hat száztólira szállította le.

II.

KÜLKERESKEDÉS.

Bár milly sokfélék és tetemesek voltak is az akadályok, mellyek Magyarország külkereskedését nehezíték, azt az ország belállapata némikép még is fenntartotta. Magyarország manufacturák hiányában a gyárműveket, miket már nem nélkülözhetett, szükségkép a külföldről szerzé meg, s hogy ezt tehesse, beltermesztményeit kellett kivinnie. Ezt tehát az akadályok, mellyek elibe gördültek megcsökkentheték, de végkép meg nem gátolhaták. Más sorsa volt a közbenjáró — transito — kereskedésnek, melly az előtt élénk volt hazánkban s — miként az előbbi korszakban említtetik — két fő vonalban metszé keresztül az országot nyugotról keletre, mellyen a német birodalmiak egy része üzé a levantevali közlekedését, és éjszakról délre, mellyen ismét a lengyelek, morvák stb látogaták az adriai tengermelléki városokat s kivált Velencét. E kereskedést azonban az országot dúlt háborúságok, a személy és birtok bátortalansága, az utak veszedelmei egészen meggátolták, és más utakra szorították. Ezen transito kereskedés megakadván, Magyarország megszünt részt venni a világkereskedésben;

1) Schwartner Statist. d. Königr. Ung. 2d. kiad. 1, 443.

s annak köréből egészen kiesvén, kereskedése csak a szomszéd országokra szorúlt. Igaz, honunk egy kort sem mutathat, mellyben nevezetesb ható szerepet játszott volna a világkereskedésben; de miután ennek egyik ága az előtt honunkat metszé keresztűl, lehetlen volt, hogy abban hazánk is nem részesült s kereskedésének köre nem tágult és élenkült volna. — A külkereskedés e korban különösen négy felé ágazott; egyik vonal Austriával s egyéb német birodalmi tartományokkal; másik Lengyelországgal, harmadik a török birtokával; az utólsó végre a tergerpartokkal tartá honunkat közlekedésben. Nagyobb világosság okáért előadásomat is külön szorítom e vonalokra.

1. MAGYARORSZÁG KERESKEDÉSE NÉMETORSZÁGGAL.

Magyarország és Austria között a múlt korszak alatt többször köttettek béke- és frigyszerződések, mellyekben — miként a maga helyén emlitteték — majdnem mindig előfordul a kereskedés is: a két ország városainak viszonyos szabadékok adatnak egymás határaiban a kereskedés gyakorlatára. A kor szelleme, az uralkodó erőjog, a hűbéri szerkezet, s ennek következményei, szükségessé tevék a kereskedésben e szabadékokat, mert azok nélkül védelemre nem számolhatva, számtalan veszedelemnek teszik vala ki magokat az idegen országok kalmárai. Azonban e némi szabadékok mellett a külföldiek kereskedése idegen országban még is közönségesen összeszoríttaték a vámzsarlások és az árúmegállító jogok által. Igy történt a magyar kereskedőkkel is Osztrákországban. P. o. a magyar bornak Bécsbe bevitele már a 14ik században eltiltva volt [1]; ellen-

1) Franz Kurz Österreichs Handel in älteren Zeiten 61 és 309.

ben a réz és cin vámmenten vitethették be [1]. Ezen összeszorítások nagy részben még e korszak alatt is fennmaradtak; söt, miként alantabb látni fogjuk, a német új harmincadrendszer által még több terhek vettettek a magyar kereskedés némelly ágaira; mert nem tagadhatni, hogy bár igen hasznos volt Austriára a magyar kereskedés, ezt az még is a lehetségig összeszorítani s minden hasznot magához ragadni törekvék; s azért bár mind a régibb, mind az 1608ki bécsi frigykötés pontjai a magyar -, osztrák - és csehországi kereskedöknek viszonyos, teljes szabadságot adnak, a harmincad és vám lefizetése után, a birodalom minden tartományaiban üzni a kereskedést, az örökös tartományok féltékenysége, mellynél fogva a magyar kalmárokat, kivált a borkereskedésben, a concurrentiától kizárni törekedtek, még is számtalan igazságos panaszokra, magoktól a királyoktól is méltányoltakra, adott okot. —

Fö tárgya ezen magyar ható (activ) kereskedésnek a marha, bor és gabona volt. Az elsöt mi illeti: nem csak Osztrák- és Cseh-, hanem Németországot is egész a Rajnáig nagy részben Magyarország látta el vágó marhával. Oláh bizonyítja [2], hogy többször hallá harmincadosoktól, miképen az Austria felé fekvö városok egy egy vásárairól körülbelül 30,000 szarvasmarha hajtatik be Németországba, ide nem számítván azt, mi Csehországba és Stajer- s Korontországon keresztül Olaszországba hajtatik". Herberstein Zsigmond pedig állítja [3], hogy korában, a 16ik szá-

1) U. o. 342.

2) Hung. Belnél Appar. 34.

3) Rerum Moscovit. Comment. Basil. 1556. p. 149.

zad közepén, évenként mintegy 80,000 ökör hajtatott be, egyedül a bécsi úton, Németországba. Miután azonban a török, épen azon részét foglalta el Magyarországnak, melly a marhatenyésztésnek sajátképeni hazája volt, ennek sülyedtével a marhakereskedés is megcsökkent. Az előtt annyi marha viteték ki Németországba, mind a magyar kereskedőktől, mind a németektől, kik belföldi vásárainkra, kivált Pestére, Sopronyéra s Kecskemétére eljárván, ezeken annyit összevásárolhatának, mennyire kedvök és szükségök vala: hogy az austriai örökös tartományok, mellyek majdnem egyedül magyar nevelte marhával éltenek, azoknak beszerzésében nyugodtan bizhaták magokat a kereskedés közönséges folyására, sem a behajtott, sem a szomszéd városok vásárain található marhának bőségében hiányt soha sem szenvedvén. De 'miután a török uraság korszakában sem a magyar kereskedők rendesen s elég mennyiséget Austriába nem szállithattak, sem a vásárokra bejött német kereskedők azokon annyit mindig nem találtak, mennyire tartományaiknak szüksége volt: a nevezetesb austriai városok, kivált Bécs, egyes kalmárokkal vagy egész városokkal szerződést kötni kezdének, a szükséges vágó marha szállitására. Illy szerződés mellett tevé több évek alatt a 16ik század második felében szállitásait Bánfy Lukács, Bécsnek s több szomszéd városoknak számára. Midőn pedig az ő halála által e szállitásoknak is vége szakadt, s Bécs a vágó marhában szükséget kezd vala szenvedni, Rudolf Király 1597-ben a pozsonyiakat szólitá meg s reá is birta e szállitások elvállalására [1]). Kivált e korszakra illik aztán, mit Bel Pozsonyról ir [2]), hogy a keres-

1) Bel Not. Hung. Nov. 1*, 157.

2) U. o. 652.

kedők nevezetes részét tevék a lakosoknak, s aligha terjedtebb s élénkebb volt Magyarország valamellyik városának kereskedése az övénél. Osztoztak azonban e marhakereskedésben Pozsonnyal kivált Soprony és Óvár; miben e két város vetélkedve, néha egymást kizárni is törekvék annak hasznaiból p. o. az utóbbik Sopronyt a 17ik század közepén [1]).

E marhakereskedésben az austriai tartományok nem csak akadályokat nem tőnek a magyar városoknak; hanem, miként láttuk, kedvezésekkel is voltak iránta; mert arra elkerülhetlen szükségök vala. Más viszonyok fordúlnak már elő a borkereskedésben. Már fönebb emlitém, hogy Bécs, s egyéb osztrák városok eleitől fogva féltékenyek valának, nehogy borkereskedésökben Magyarországtól kisebbséget szenvedjenek, miért annak csődületét — concurrentiáját — minden módon törekvének meggátolni mind benn, tartományjokban, mind egyéb németországi városokban, hova a magyarok az örökös tartományokon keresztül szállíták boraikat. Midőn az austriai ház lépett honunk kormányára, Magyarország Austria és Csehország rendeivel külön frigyet kötött, a királytól is megerősitettet [2]), melly alkalommal egyebek közt a vámok és harmincadok is szabályoztattak s viszonyos egyenlőségre állittattak, s a tartományok közti kereskedés egyáltalján ugyanazon szabadságokkal láttaték el, ugyanazon törvények szerint határoztaték meg. De ezen alaptörvényektől nem sokára eltértek, gyakorlatban legalább, az austriai Landstände-k, kik, mig a vágómarhák beszállitását szivesen engedék, tartományokon ke-

1) Decr. 1647: 88.

2) Emlittetik ezen szerződés a 1609ki törvénykönyv 42ik cikkében.

resztül hajtását pedig legalább nem gátolák, a borkereskedésnek elébe, mellyben vetélytársak voltak, mindinkább s nagyobb akadályokat vetének. Már Maximilian király első éveiben is annyi panaszokra adának okot ezen szomszéd tartományoktól vetett akadályok, hogy az 1567ben összegyült magyar RR. nem kételkedtek az osztrák- és stajerországiak ellen visszatorlással (repressaliakkal) élni, rendelvén, hogy miután a magyarországi boroknak Austriába, az alsó-tótországiaknak pedig Stiriába szállitása ezen országok rendeitől megtiltatott, ezeknek borai se bocsátassanak be Magyar- és Tótországba, mig az emlitett tilalom vissza nem vonatik; a király azonban e cikket nem erősité meg, biztatván a rendeket, hogy ezen kereskedési akadály elmozditása iránt tanácskozandik a nevezett országok rendeivel [1]). Mennyire orvosoltatott e sérelem, nyomára nem akadtam. Annyi bizonyos, hogy az 1608iki bécsi békekötés, melly az austriai ház kormánypálcája alatt lévő tartományok között történt, egyebek között a kereskedést is tekintetbe vevén, minden fenforgó panaszoknak okát elmozditá a szomszéd országok kereskedőinek kölcsönös, teljes szabadságot advǎn a kereskedés gyakorlatára. E viszonyok azonban ismét nem sokáig maradának fenn.

Az ostrák rendek 1625ben tartományi pénztárok gazdagitására a Magyarországból bevitt árukat a szokott 3% száztóli harmincadon felül még fél harmincaddal, az az 1% száztólival rendelék adóztatni. A magyar, épen a mondott évben gyülést tartó rendek panaszt emeltek ezen szerződés elleni nyomasztó ujitás ellen a közös fejedelem, II. Ferdinand előtt; de csak sikeretlen igéretet nyertek orvos-

1) Art. 38.

lás helyett [1]. Tiz évigi foganatlan türelem után, az 1635-ben Sopronyban összegyült rendek kénytelenítve láták magokat, hogy a mindig súlyosodó sérelmet komolyabb tanácskozás alá vegyék; mert — miként a királynak benyujtott föliratukban szólanak: nem csak szabadékkal nem birnak az ország lakosai az osztrák harmincadnál, hanem a vám két- s többszörösen is megvétetik rajtok: ...... a bécsi hidon, és Stajerországban, menet s jövet minden igás baromtól egyenként két garassal adóztatnak, holott más országbeliek csak egy garast fizetnek. Új s hallatlan azon adó is, mellyet közönségesen Aufschlagnak neveznek, mi szerint az ország lakositól, kik Osztrák-, Stajer- és Morvaországba s egyéb tartományokba bort és gabnát szállitanak, vagy marhát hajtanak minden köböl gabonáért 2, minden akó borért 5 garas, minden nagyobb marhától 1, kisebbtől félforint zsaroltatik. Terhes azonkivül az is, hogy midőn a jobbágyak Austriába, nevezetesen Bécsbe marhát hajtanak, az ott lakó Landgraf erőszakosan elvételi barmaikat, ha azokat olcsóbban adják a belkereskedőknél. S végre ugyan azon tartományi gróf a kalmárokat, kik Sléziába, Cseh- és Horvátországba árukat venni utaznak, midőn azokkal onnét visszafordúlnak, nem engedi egyenes úton visszatérni, hanem a vám miatt több mérföldnyi kerüléssel Bécsbe menni kényszeriti" [2]. Ezen okoknál fogva, s hogy az osztrák rendeket e panaszok okainak elháritására birják, visszatorlást kezdének a magyar RR. gyakorlani, rendelvén, (art. I. 55.), hogy ezentul az osztrákországból behozott áruktól is megvétessék a szo-

1) Art. 1, és 33.
2) Katona 31, 653.

kott harmincadon felüli fél harmincad [1]). E rendelménynek azonban Magyarországra nem haszon, hanem tetemes kár volt következménye. Mert nem csak az Austriában eladott magyar termesztmények róvattak meg ott (Landständische Aufschlagen cím alatt) különféle új vámokkal; hanem azt is létre vitték a szomszéd örökös tartományok, hogy némelly kereskedési cikkelyeknek, s mindenek fölött a bornak be- vagy csak keresztül szállitása is, egyenesen meggátoltatott. A magyar RR. ezentul számtalan panaszokkal, miket a közös fejedelem elébe bocsátának s több rendbeli törvényekkel iparkodának a bajon segiteni; de hasztalan; a fejedelmek részéről tett s többször ismételt igéretek, az örökös tartományok gyülésein e sérelmet orvosolni, mindig sikeretlenek maradtak, vagy legfölebb annyit használtak, hogy néha, de csak némelly helyekre s meghatározott mennyiségben engedteték meg a bornak szállitása. Söt később, hogy a szállitási költségek szaporodván, a magyar bor az osztrákkal a concurrentiát ki ne állhassa, azt is kivinni tudák e szomszéd tartományok rendei, hogy a magyar bornak a dunáni szállitása vagy egészen megtiltatott, s a magyar borkereskedök a költségesb száraz útra szoríttattak; vagy csak azon esetben engedteték meg, ha a magyar kereskedő osztrák borból is annyit szállitott ingyen a messzebb német tartományokba, mennyi a magáé volt.

1) E félharmincad eleinte nálunk is, miként Osztrákországban, külön, a határszéli katonaság tartására szánt, pénztárrá alakíttatott. De nem sokára a régi harmincaddal együtt ez is a kir. pénztárba származtaték; s miután a kettőztetett fölemeléssel a harmincad egész 5 száztólira szökött, oka lön azon később felállitott öt száztólias vámszabály megállapításának, melly aztán a későbbi szerződéseknél alapul szolgált.

Az 1659ki országgyülésen, hol a RR. sürgetve kérték a királyt ezen borszállitás akadályainak elhárítására, megigérte ez, hogy az ország e sérelmének tárgyalását eszközleni fogja az osztrák rendeknek nem sokára tartandó országgyülésén, s törekvendik a szomszédi barátságos viszonyokat fentartani. Addig is szabadságot ád az érdeklett határszéli városoknak a magyar bort azon mennyiségben és módon, miként a múlt években volt szokásban, az örökös tartományokba s azokon keresztül szállitani. Megengedi egyszersmind a Bécsben mulató magyarok s királyi cancellaria számára szolgálandó boroknak is bevitelét. Az 1662ki gyülésen ismét szönyegre került e sérelem s az osztrák rendekkel tartandó egyezkedésre biztosok neveztettek; mi azonban többszöri sürgetések után sem ment végbe; söt mindig újabb akadályok görditettek elébe e borkereskedésnek.

I. Leopold országlásának elsö éveiben egy kereskedö egyesület állott össze Austriában, keleti társaság cím alatt, melly a magyarokat a némethoni borkereskedésböl majdnem egészen kizárta. A magyar RR. 1681ki gyülésökböl e sérelem tárgyában illy föliratot [1]) nyujtának be a fejedelemnek: „Ámbár sok országos rendelmények léteznek már az iránt, hogy a magyar borok s egyéb áruk vagy élelemszerek ö felsége örökös tartományaiba szállitása meg ne gátoltassék; mivel azonban e tartományok lakosai ökröket, bört, gabonát s egyéb, kényelmökre szolgáló, tárgyakat elöre lefoglalni (praeemere) szoktak; a magyar borokat pedig nyilvános országos rendszabások ellen, mellyeket ö fels. is megerösitett, Magyarországban venni s onnan

1) Katona 34, 523.

ő fels. egyéb tartományaiba bevinni nem engedik, azért határzandónak vélnék a RR., hogy ezen visszaélések, a frigykötések és kereskedési szerződések s a múlt országgyüléseken alkotott törvények értelme szerint szigorúan megtiltassanak. A kalmárok keleti társasága pedig, melly a királyi jövedelmek kisebbítésére, a lakosok kárára s azok kereskedésének és hasznaiknak lefoglalására alkottatott, végkép eltörültessék s az erről alkotandó törvény Horvát- és Tótországra is kiterjesztessék." Miután pedig a király azt felelte volna, hogy a RR. e kérelme az osztrák rendekkel tudomány és elintézés miatt már közöltetett; s addig is megengedtetik, hogy némelly városok, mellyeknek e kereskedés különös érdekökben fekszik, s mellyek azelőtt ez iránt szabadságot nyertek, a meghatározott mennyiséget kivihessék olly módon, miként az a legközelebb múlt években szokásban volt; a keleti társaságtól okozott sérelmek pedig, ha azokat különösen kimutatják, orvosoltatni fognak [1]): a RR. ismét igy válaszolnak [2]): „A szabad borbevitelt ő felsége szomszédtartományaiba, melly azelőtt csak némelly városokra szorittatott, a RR. a szomszéd tartományok egymás közt fennálló frigyének erejénél és a kereskedés közönséges gyakorlatánál fogva egyáltalán minden polgárra és városra kiterjesztetni kivánják: vagy ha ezeknek nem leszen szabad boraikat oda szállitani: igazságosnak itélik a RR., hogy amazoknak se engedtessék meg gabnát, marhát, bort s egyebeket az országból kivinni, valamint boraikat behozni sem, miben eddig magoknak az ország lakosai sérelmével még elővételt is tulajdonitának; — mi szin-

1) Katona 34, 553.
2) U. o. 34, 584.

te a horvátországi borok ki- s bevitelére is egyenlökép értessék. Mi pedig a keleti társaságot illeti: miután az, nem csak minden kereskedést gyakorló lakosnak sérelmére, de igen káros is volna, s mennyiben annak tagjai az elövásárlás jogát majdnem minden árucikkben idegen létökre is kényök szerint magoknak tulajdonitják, (miután még is a belföldieknek kellene inkább az elövétel jávával birniok), nyilvános országos törvényektöl tilalm zva találtatnék, azért annak eltörléseért a RR. méltán könyörögnek." A királynak végre azon feleletére: „hogy a kereskedés régi viszonyai visszaállittassanak, mind a két rész haszna kivánja; de sok és terhes panaszokra adna okot, ha ö felsége az osztrák rendek tudta nélkül korlátlanúl megengedné a magyar bor bevitelét. A keleti társaság tagjai pedig az ellenök felhozott vádról ki fognak hallgattatni, s mi igazságtalannak találtatandik, el fog tiltatni" [1]): a magyarok megnyugodtak, s elégnek tarták egy általános törvénycikkben [2]) rendelni, hogy az ország s a német örökös tartományok között mindennemü kereskedés fölszabadittassék; a panaszok okai azután is fenmaradtak s a király igéretei, azokat elmozditani, még a Rákócyvali béketanácskozások korában, 1704ben, sem mentek teljesedésbe; azokat itt megint ismételve találjuk, azon tudósitással, hogy e sérelmet tárgyazó tanácskozások az osztrák rendekkel már megkezdettek, s nem csak azoknak orvoslása, hanem az is reménylhetö, hogy a magyar borok szállitásának távolabb s a tengertúli országokba is új, akadálytalan út nyittatandik [3]). Mennyiben valósúltak e remények, a következö szakaszban látandjuk.

1) Katona 34, 602.

2) Decr. 1681: 79.

3) Katona 36, 477.

E borkereskedést az örökös német tartományokba, mind egyesek, s ezek közt nemesek is, mind az Austria felé fekvő városaink gyakorlották; mindenek fölött pedig Pozsony és Soprony. Az akadályok, mellyeket eddig leirtunk, arra vittek a két várost, hogy az osztrákokkal külön szerződéseket is kössenek, minek aztán az volt következése, hogy más kereskedőket a bor szállitásában minden módon meggátolni törekedtek, kivált a pozsonyiak, kik gyakran át sem bocsáták azokat dunai révökön [1]). Egymás közt pedig a concurrentia miatt majdnem örökös viszálkodásban valának.

Kevesebb akadályokra talált a magyar-osztrák kereskedésben a gabna, mi azonban a fönebb előadott, süllyedt állapata miatt a földmivelésnek, ezen egész kor alatt csekély mennyiségben szállittathaték a külföldre. Egyéb nevezetesb tárgyai voltak még e kereskedésnek: bőr, nagy részben nyers, az emlitett rajeci timárok azonban kikészitettet is szállitának; juh és apró marha, vad és hal, méz és viasz stb. 1625 óta, miként fönebb a soproni gyülés föliratából láttuk, ezen cikkekre is kiterjeszteték, mind az új fél harmincad, mind a tartományi adó — lanständische Aufschlagen —. De ezeknél nagyobb akadályt vetének még a magyar-osztrák kereskedésnek elébe a harmincad-hivatalok törvénytelen követelései s nyomásai. Azoknak honunkbani kirúgásairól már közlöttünk fönebb néhány példát; ezekhez pedig hasonlók valának az osztrák harmincadok is. A 17dik század közepe táján ezeknek zsarlásaik annyira megnehezíték a kereskedést, hogy Apafy 1669ki békeszerződésében azoknak, mint országos sérelmeknek, orvoslását sürgeti; mert, u. m. a 8dik pontban: „A szabad menet s kereskedés

---

1) Decr. 1647 : 80.

gyakorlata ő felsége birodalmában az útonállók által annyira meggátolva van, hogy a kalmárok életveszély nélkül nem gyakorolhatják foglalkodásaikat. A harmincadosok pedig még a tolvajoknál is munkásabbak a kalmárok kifosztásában, kik, midőn az útonállókat elkerülvén, magokat bátorságban vélik, a harmincadosoktól, különféle ürügy s országtörvény elleni vétség vádja alatt több károkat szenvednek, mint a zsiványoktól. S a nemeseket és pórokat is annyira zsarolják, hogy ezek többnyire kifosztatván, sohajtozva térnek haza" [1]. — Azonban meg kell azt is vallanunk, hogy, azon tartományi adózásokat kivéve, mik nálunk nem léteztek, az osztrák kalmároknak sem sokkal kevesebb akadályokkal kelle viniok Magyarországban. Hogy azon számtalan veszélyeket, miknek az annyira zavargó hazában mind személyök, mind kalmáráruik kitéve voltak, s az árumegállitó városok szükkeblü, kivált az idegeneket nyomó, jogait és szabályait mellőzzem: a magyarhoni vámosok, harmincadosok szintúgy zaklatták az osztrák kalmárokat, mint az osztrákországiak a mieinket. Ki erre példát keres, talál egyebek közt az 1630ki 44dik törvénycikkben, melly szerint a győri, komáromi, keszthelyi, csobánci, tihanyi, pölöskei s egerszegi vámhelyek megszüntetnek, mivel az idegen kalmárokat törvénytelen követelésekkel zaklatták.

Kalmáraink, mint látszik, nem birtak elég vállalkozó szellemmel, vagy a sokféle akadályok által meggátoltattak, hogy e termékeket nagyobb mennyiségben magok szállitották volna a külföldre; illyen köztök kevés találkozott, s ha voltak is, áruikat többnyire már Bécsben s egyéb közel vá-

1) Katona 33, 745.

rosokban, honnét gyárműveket hoztak vissza, szokták átadni; minél fogva kereskedésök hasznainak részét idegenek húzták, söt gyakran a külföldiek magok szállíták ki vásárainkról a termesztményeket. Illy nagybani szállitásokat tön I. Ferdinand alatt a Fugger család, mellynek a II. Lajos alatt alkotott, tiltó törvények [1]) ellenére is, még igen messze ágazó kereskedése volt honunkban [2]). E család pénzhatalmát onnét is eléggé gyanithatni, hogy Zápolya házassági szerzödésében jegyese aráját biztositandó, Fugger kezességére hivatkozik [3]). E kereskedö ház azonban, miként már a Lajos alatt hozott törvényből is kitünik, nem volt honunknak javára; mindenütt csak egyedáruságra, a concurrentia meggátlására törekedett; miért honosinknak ellene tett többszöri panasza szintolly alapos volt, mint a németországi kalmároké [4]). Hasonló nagy kereskedést üzött honunkban Rudolf, II. Mátyás és II. Ferdinand alatt Henkel Lázár, bécsi tözsér, ki a kereskedésen kivül még egyéb hasznokat is húzott hazánkból, az emlitett két első király alatt Túróc és Zólyom megyék tizedét, az utólsó alatt pedig a besztercei rézbányákat birván haszonbérben [5]).

A kivitt termesztményekért az örökös német tartományokból, valamint Csehországból és Sléziából gyárművek, mellyekben honunk szükölködött, posztó s egyéb gyapjú- és gyapott-szövetek, selyem és vászon stb hozattak be; mik

1) Conv. Rákos. 1525 : 4. Hatvan. 1525 : 4. Kovachich Vest. Com. p. 595.

2) Hyeron. Balbus levelében Fuggerhez. Belnél Not. Hung. Nov. 4, 585.

3) Katona 20, 1505.

4) Wachsmuth Sittengesch. 4, 263 és 723.

5) Istvánfy Lib. 33, 516. Péterffy Conc. Hung. 2, 220

aztán belkereskedésünknek legnevezetesebb tárgyait tevék. Egyéb cikkek közöl, mellyekre úgy is kevés adatokkal bírok, csak az ónt emelem még ki, mi addig, míg ezen érc nálunk nem ásatott, nagy mennyiségben hozatott hazánkba. Bel Mátyás Toll után közli [1], hogy két sléziai kereskedő e korszak alatt majdnem minden évben mintegy 1600 mázsát (CIƆ IƆC) hozott be Selmecre, az aranyolvasztók szükségeire. Ezen ón többnyire Lengyelországból került s minden mázsája körülbelül egy vagy fél uncia ezüstöt foglalt magában.

2. MAGYARORSZÁG KERESKEDÉSE LENGYELORSZÁGGAL.

Magyarország már a 14dik században élénk kereskedést űzött Lengyelországgal és szomszéd tartományaival; a Szepességen keresztül Krakóba és Boroszlóba nem csak azon termesztményeit szállítá, mellyek Németország éjszakibb tartományaiba valának szánva, hanem azokat is, melylyek, miután Jagelló László kormánya alatt a Németrend egyedül keleti Poroszországra szoríttatott, a Visztulán Dancigba s tovább szállíttattak [2]. Több rendű okievelek bizonysága szerint e két ország közt több ízben köttettek kereskedési szerződések [3]; egyes városoknak pedig kölcsönösen igen kedvező kereskedési szabadékokat adának országaikban a magyar és lengyel királyok [4]. Még a 16dik század elején is, a magyar termesztmények nagy része Lengyelországon keresztül szállíttatott Sleziába s a porosz tengeri

1) Not. Hung. Nov. 4, 546 *) alatt.
2) Jekel Handelgesch. Pohlens 1, 165.
3) U. o. 1, 167.
4) U. o. és pályamunkámban.

városokba; ellenben Magyarország felső vidéke nagy részben Dancigból és Boroszlóból láttaték el kalmárárukkal [1]). Sőt ezen úton, magyar kereskedők által Bécsbe is nem kevés áruk szállíttattak. Azonban már e század elején megzavartaték a szomszédi barátság s a kereskedésnek akadálytalan folyamata. Első okot erre azon rosz pénz szolgáltatott, mellyet Lengyelország e korszakban veretni kezdett. Már II. Ulászló megtiltá 1512ben a késmárkiaknak a silányabb s már igen folyamatba jött lengyel garasok elvételét [2]); mi kétség kivül sok kellemetlenséget s a kereskedés folyamatában megakadásokat okozott.

Ennél sokkal nagyobb akadályokat görditett még e magyar-lengyel kereskedésnek elébe a mohácsi csatavesztés után történt kettészakadása az országnak, s azt nyomban követő pártzajlongások, törvénytelenség és féket szakitott erőszakoskodás, minek már munkám elején adám némi ábrázatát. Itt csak azt jegyzem meg, hogy e pártforrongásokak épen azon felső vidék volt legzajosabb mezeje, melly lengyelekkel legszorosabb kereskedési összeköttetésben lott. Illy állapotban pedig, mellynek jelszava: önösség erőszak, lehetetlen volt az e vidéket sürüen látogató gyel kalmároknak is kikerülni az erőszak vas kezét, osztozni a polgári háború szülte nyomorúságokban. ak bebizonyítására szükségtelen felhordani egyes ese-: elég előadni a következést, mellyet azok okoztanak. mond, lengyel király, t. i. alattvalóinak sürü panaszaiíttatván, 1538ban országa rendeinek megegyeztével telmü parancsot [3]) bocsátott ki: „— Miután orszá-

[1]) ...l 1, 168.
[2]) ... 1, 169.
[3]) ...a 20, 1113. Említtetik Jekelnél is 1, 170.

gunk nyilvános java úgy kivánja, hogy a károknak s kifosztásoknak elkerülése miatt, mellyeket alattvalóink Magyarország lakosaitól a múlt években szenvedtek és folyvást szenvednek, őket áruiknak Magyarországba szállításától eltiltanók: ennél fogva rendeljük, hogy majus 8-dikától kezdve, senki se merészelje, általunk kiszabandó ideig, sem nagy, sem kis áruit akármifélék legyenek, Magyarországba bevinni, — a királyi sót kivéve, sem magyarországon keresztül távolabb helyekre szállítani. Szabad leszen azonban a magyar kereskedőknek áruikat városainkba behozni, itt adni s venni, és ökröket s egyéb árukat a harmincad lefizetése után az országból kivinni.“ E parancs megszegőire nem csak a fenforgó pénz és kalmáráru elvesztésének, hanem azon felül egy évigi börtönöztetés büntetése szabaték. Ferdinand e tilalomból alattvalóira tetemes kárt tapasztalván háramlani, ezeknek panaszaitól indíttatván, Zsigmond lengyel királyhoz nem sokára követet külde, ki e tilalom eltörlesztését sürgesse. Ennek következtében mind a két részről biztosok küldettek ki, e sérelmeket orvoslani. A tanácskozások Glogovban tartattak; de azoknak eredménye sem a panaszokat meg nem szünteté, sem a tilalmat vissza nem huzatá. Sőt 1543ban a lengyel kereskedők mind addig újra eltiltattak Magyarország látogatásától, míg a szenvedett károkért a lengyeleknek elég nem tétetik. Később Ferdinand ismét sürgeté e tilalom eltörlesztését, a válasz azonban nem volt kedvezőbb: „— Erre, n. m. a lengyel követ, súlyos igazságtalanságok vitték ő felségét (Zsigmondot), mellyekkel kalmáraink Magyarországban és Sleziában sértetni panaszkodtak, midőn majd az utakat elálló rablóktól, kik ellen igazságszolgáltatást nem nyerhettek, majd másoktól fosztattak ki, kiktől annál kevesbbé óvakod-

tak, minthogy őket barátaiknak s nem rablóknak lenni hitték, s kiktől még is zálog fejében a legigazságtalanabbúl letartóztattak s olly kemény bánásmódot tapasztaltak, hogy fogságokban néhányan, noha ártatlanok, halált is szenvedének. Ezen és illyféle sérelmekről.... sokszor panaszkodott király ő felsége (Zsigmond) Ferdinand királynak, de tőle, bár őt a dolog miatt boszonkodni hallotta is, elégtételt s orvoslást jobbágyal számára nem nyerhetett..... Lehete látni, miképen e fosztogatók s rablók, egyedül Lengyelország hitelétől védetvén, Boroszlóban s egyébütt büntetlenül jártak s keltek, s még gúnyolódtak is azon szegények fölött, kiket kirablottak s majdnem minden javaiktól megfosztottak. Söt midőn néhány jeles férfiak, mind a két fölségtől kiküldvék, e rablások orvoslásáról Glogovban tanácskoznának; ők mindazáltal kegyetlenségeiktől nem szűnvén, ő felsége, a lengyel király jobbágyait majdnem a birák szemei előtt kirablották s nyomorgatták". Felhozatnak továbbá e nyilatkozásban a pénzfolyamból, a vámok tulságos nagyságából származott akadályok. Végre pedig oda nyilatkozik, hogy királya az országtanács egyezése nélkül, melly azonban most egyéb súlyos ügyekkel van elfoglalva, a közlekedés tilalmát vissza nem vonhatja. De e nyilatkozással a magyar urak nem voltak megelégedve s az 1546ki törvénykönyv 51ik cikkében a kereskedésre Magyarországban mindenkinek szabadságot adván, s a Boroszló és Slézia felé vonuló, egy ideig zárva tartott kereskedési utakat felnyittatni rendelvén, az 59dik cikkelyben kérik a királyt, hogy birja rá a lengyel fejedelmet a tilalom eltörlesztésére; mit ha ez tenni folyvást vonakodnék, javasolják a királynak, hogy visszatorlásul ő is tiltsa meg a magyar kalmároknak a Lengyelországba utazást; szabadon hagyván a lengyelek-

nek bejöni s itt árulni és vásárlani. Ferdinand azonban ezt nem tevé, hanem az emlitett törvénycikk következtében emez oklevéllel [1]) törekvék a magyar-lengyel kereskedés akadályait elmozditani: „— Midőn illy kereskedéseket nem csak Boroszló városnak és Stajer- s Morvaországnak, hanem egész Magyarországnak s királyi kamaránknak igen nagy kárával megakadni s elhanyagoltatni észrevennők: jelen pozsonyi gyülésünkön hü alattvalóinkkal nyilvánosan tanácskozván, — határoztuk, hogy mind a bel, mind külkereskedők, kivált a boroszlóiak, az egész országban szabadon kereskedhessenek stb.“ Ez által azonban a kereskedés régi folyamata meg nem indittatott; az 1548ki ossszággyülésen ugyanazon panaszok ismételtetnek.

A sokáig megakadt közlekedés végre 1549ben állittatott helyre. Mindjárt Zsigmond Auguszt trónra lépte után magyar és lengyel biztosok küldettek, a két ország között fenforgó viszályok kiegyenlitésére. A lengyel király biztosainak egyebek közt azon utasitást adá, hogy a lengyel sónak Magyarországba szállitása iránt a régi szabadékokat megújittassák; a magyaroknak azon panaszára pedig, hogy a lengyel kalmárokat Magyarországtól tiltó parancs még sem vonatott vissza, azt feleljék, hogy e tilalom már szinte el is évült, mert, ámbár még törvényszerüleg eltörlesztve nincsen, a lengyel kereskedők azt nem tekintve, folyvást látogatják Magyarországot [2]). Az utasitás ezen állitásának ellentmondának ugyan a magyar rendeknek még a legközelebb múlt évben is hallatott panaszaik, de ezen fogás nem gátolta meg a tanácskozások sikerét; a kereskedési szerző-

1) Katona 21, 548.

2) Jekel 1, 170.

dés, mellyben mind a két ország kalmárainak tökéletes szabadság adatik, megkötteték s Vdik Károly császártól is megerősítteték [1]). Ferdinand ebben Zsigmond Augusztnak a lengyel só iránti kívánatában is megegyezett; minél fogva a nagyfalusiaknak azon, huszonöt évvel azelőtt Zsigmond lengyel királytól nyert, szabadékokat, mi szerint a lengyel sót Árvába s Liptóba szállíthatják, még azon évben megerősítette [2]). Ezen szabadék a lengyel sónak beszállítására a következő évi országgyülésen törvény által is megengedtetett. [3])

Nem sokára ezen szerződés után a lengyel király árumegállító jogot adott Nowy Sandek városnak, minél fogva a magyar acélt, rezet, mit részben nyersen, részben feldolgozva, Lengyel- s Oroszországba szoktak a szepesiek szállítani, a nevezett városnál tovább vinni megtilták, s a tizenhárom szepesi városnak, a fogyasztására szükséges bochniai sót csak ezen városban engedteték vásárlani. E sérelem azonban a szepesiek sürgető kérelmére 1563ban egy lengyel királyi leirat által megorvosoltatott, s azoknak előbbi kereskedési szabadsága Lengyelországban visszaadatott [4]).

Az 1549ben helyreállított, akadálytalan közlekedés azonban sokáig fenn nem állhatott. Az 1567ben összegyült m. RR. a harmincadból folyó királyi jövedelmeket nagyobbítani szándékozván, a magyar kereskedőknek megtilták Lengyelországba bort szállítani, hogy annak kereskedői kéntelenittessenek azért az országba bejönni, s így minden

1) Jekel 1, 171.

2) Katona 21, 789.

3) Decr. 1550: 68.

4) Jekel 1, 171.

kiszállitandó bor megróvathassék a harmincadon [1]; holott azelőtt a termesztők szállitván ki azt, harmincadot nem fizettek. E rendelménynek azonban ismét visszatorlás lön a lengyelek részéről következése; mert 1578ban a lengyel országgyülés is megtiltá a lengyel kalmároknak a magyarországbóli borszállitást, csak a magyaroktól a lerakó helyekre szállitottat engedvén vásárlani [2]; egyedül a soproynyi és sz. györgyi borok vétettek ki egy későbbi 1593ki törvény által a tilalom alól, mivel ezeknek nem volt Lengyelországban lerakó helyök [3]. Ezen kölcsönös tilalmak azonban annyira megakasztták a magyar bornak Lengyelországba szállitását, hogy 1595ben kénytelen volt a m. országgyülés a bor kivitelét ismét egészen felszabaditani [4]. Ezen engedmény ismét élénkebbé tette egy időre a magyar-lengyel kereskedést, s hogy 1599ben már sürüen látogatták egymást a két hon kalmárai, s különösen a lengyelek Magyarországot, tanúja az emlitett évi törvénykönyv 33dik cikke, mellyben Kassa, Eperjes, Lőcse és Bártfa kérelmére rendeltetik, hogy ezen városok árumegállitó jogaiknak, miket gyakran megsértettek, szigorúbb megtartására szorittassanak a lengyel kereskedők. Állandóságra azonban egyik törvény s evvel együtt a kereskedés sem juthatott. Az ország rendei fonák nézetektől vezettetvén, majd fölszabaditák, majd ismét összeszoriták e kereskedést. Valahányszor t. i. a királytól az adó fölemelése vagy rendkivüli se-

1) Miként az 1618diki országgyülésre leküldött kir. előadásokból kitűnik, a' kivitt bor hordójától 3 frt vám vételék. Katona 29, 760.

2) Jekel 1, 172.

3) U. o. 173.

4) Decret. 1595: 35.

gély sürgették, csaknem mindig a harmincadra utalták őt, s ez esetben közönségesen az volt a következés, hogy belföldi kalmároknak vagy termesztőknek, kik a harmincadon nem fizettek, a bor kivitele Lengyelországba megtiltatott. Midőn pedig a lengyelek visszatorlással élvén s kalmáraikat a bejöveteltől szinte eltiltván, a kereskedés megakadt, s annak kárait a rendek tapasztalni kezdék, a tilalom ismét eltörlesztetett. Így az 1609ki 43dik törvénycikk megint eltiltá a belföldieket a borkiviteltől; 1613ban pedig ez ismét mindenkinek megengedtetik; hat év mulva azonban már ismét magok az ország rendei kérték a királyt a bor és marha kivitelének megtiltására [1]. — E tilalmak olly gyakran ismétlésére azon visszaélések is adának okot, melylyek ama joggali élésben történtek, mi szerint belföldi, saját majorsági termesztményeitől harmincadot nem fizetett. Mert, miként az 1618ki országgyülésre küldött királyi leiratban olvassuk [2], sokan a nemesek közöl még nagyobb hasznot akarván húzni az emlitett jogból, szőlőikben a szüret alkalmával nagy mennyiségü bort összevásárlának, mit azután saját termesztésként szállitának ki; mások szint igy tőnek a gabnával és marhával, ezt még fiatal korában szedvén össze s később majorsági termék gyanánt hajtatván a külföldre. Másik oka e tilalmaknak a pénzfolyam ingatagsága volt. Már főnebb emlitém, milly sokszor panaszkodtak, s tiltó törvényeket is alkottak honunk rendei a pénz ellen; ugyan ezt tevék pedig a lengyelek is a miénk ellen. S igy egymásnak pénzét roszalván és a kereskedésből kizárni akarván, olly rendszabásokat alkottak, miknek szükséges-

1) Acta Comit. 1618. p. 78. és 370.

2) U. o.

kép megneheziteni, megakadályozni kelle az egész közlekedést. Hogy a lengyelek részéről is hozzak fel illy példát: 1621ben egyenesen a magyar pénznek roszalása miatt hozatott Lengyelországban azon törvény, melly a lengyel kalmároknak mindennemü árut megtiltott Magyarországba szállitani, s a határszéleken rakhelyeket állitani rendelt, melylyekből a magyar kalmárok magok szállithassák hazájokba a szükséges cikkelyeket [1]; valamint az is: hogy a magyar bornak Lengyelországba szállittatása, mi 1626ig a lengyel nemeseknek saját szükségökre megengedve volt, a mondott évben nekik is, ezer marka büntetés alatt, megtiltatott [2].

Ezen és hasonló, korlátozó törvények a 17ik században igen megcsökkenték a magyar-lengyel kereskedést. Mert ámbár I. Leopold, azt a sokszor ismételt kölcsönös korlátozások miatti sülyedtségéből új életre emelni akarván, János, lengyel királylyal 1677ben olly kereskedési szerződést kötött, mi szerint alattvalóiknak a kereskedés szárazon és vizen kölcsönösen megnyittatott [3]: a sokszor emlitett tilalmak, mik ezen szerződés előtt egy évvel ismét megujittattak, a szerződés ellenére később is, p. o. 1710ben, ismét nyügbe szoriták a kereskedést [4].

1) Jekel 1, 175.

2) U. o. 174.

3) Katona 34, 263—270. E szerződésben illy pontot is olvasunk: „Ha közőlünk vagy jobbágyaink közől valaki a másiknak magányos alattvalóit perbe idézni akarná, akár személy, akár birtok miatt, akkor a fölperes mindig a vádlott törvényszékéhez tartozik folyamodni. — Ha pedig valaki országainkból a kereskedőket kifosztaná, vagy letartóztatná stb, akkor minden lakos és egész szomszédság tartozik a megsértettnek segedelmet vinni stb.

4) Jekel 2, 34.

De voltak még egyéb okai is ezen, előbb olly élénk, közlekedés meggyérülésének. Egyebek közől, mik inkább az átalános akadályokhoz tartozván, más helyt említtettek, itt csak egyet emelek ki: a fölemelt harmincad következéseit; mik e magyar lengyel kereskedésre már e korszak végével nagy hatást gyakorlának. Említém fönebb, hogy a harmincad 1625től fogva különféle változásokon menvén keresztül, végre az 5 száztóli állapodott meg s hogy ezen 5 száztólias harmincad később szabályszerűvé lön, kivált a törökkeli békekötéseknél. Mig azonban ez e részről mindig ugyan azon lábon maradt, a kereskedés egyéb vonalain, különösen a Lengyelországba vonulón is, sokszor változott s közönségesen mindig fölebb s fölebb emelkedett. Ennek pedig az lön következése, hogy az örmény és rác kalmárok, kik 1668 óta mind Magyarországban, mind Erdélyben igen nagy számmal települének le [1]), a török jobbágyokkali egyetértés következtében a magyar - török kereskedés nevezetesb cikkeit magokhoz vonván, azoknak a többihez képest csekély vám miatti ólcsón adhatása által az alsó magyarországi belkereskedést is majdnem egészen hatalmokba ejték s a felső magyarországi városokat, Bartfát, Kassát, Eperjest, Löcsét, Késmárkot, mellyek az előtt e vidéket dancigi és boroszlói árukkal látták volt el, csak nem egészen kiszoritották, minél fogva Lengyelországgal is megkelle csökkenni e városok kereskedésének.

A magyar ható kereskedésnek e vonalon nevezetesb tárgyai voltak a következők: bor, mellynek nagyobb része magában Lengyelországban fogyasztaték el; gabna, de leginkább csak akkor, midőn a lengyel föld termése nem sikerült; gyümölcs, kivált aszalt; méz, méhser, szilva-

1) Kazy Hist. R. Hung. 3, 78.

pálinka, kender, gubacs, hajóépületfa, hamuzsir, gyapjú, nyers és kikészitett bőr, réz, vas, salétrom, dárdany stb, mik részint Lengyelországban maradtak, részint tovább vitettek a lengyelek által; a magyar kalmárok azokat csak a lerakó helyekig szállithaták [1]).

Mi különösen a bort illeti: azokon kivül, miket e cikkelyről már eddig közlénk, még egyéb törvények által is szabályoztatott az avvali kereskedés. Az út, mellyen az szállittathaték, Jaliskon, Duklán, Rymanowon, Sandeken, Biecen, Nowitargon, Krosnon, Samboron, Lysken, Strytin, Jordonowon, és Zmigrodon vonúlt keresztül [2]); ki e vonalt elkerülé, áruvesztés büntetése alá esett; az elfoglalt bor fele a királyé, másik fele a följelentőé lön. A 16ik század végén törvény hozatott, mi szerint a rakhelyeken minden szállitó magyar, esküvel tartozott bizonyitani, hogy a szállitott bor saját termesztménye [3]); ez által hihetőleg az első kézbőli vételt akarták sürgetni; minek azonban igen káros hatása lön a borkereskedésre, miután lehetlen volt, hogy minden termesztő maga szállitsa Lengyelországba termesztményét. A rakhelyeken vett bort 100 márka büntetés alatt tilos volt a pincékbe lebocsátani, mig az a városi tanácstól le nem pecsételteték; ugyan azon büntetés érte azt, ki vett borát a vajda engedelme nélkül kimérni kezdette. A bor ára különböző időkben változott: a 16ik század végével az ó bor icéje öt és négy, az újé három garason méretett; 1611ben az ó hat s az új öt garasra emeltetett; 1620ban rendelteték, hogy a magyar bor hét és fél garason felül ne méressék. Az 1611ki törvények még azt is rendelék, hogy minden magyar ke-

1) Jekel 1, 172.
2) U. o. 1, 175.
3) U. o. 173.

reskedö borát, ha az első rakhelyen három hét alatt el nem kelt, másikra szállithatja, s egy rakhelyen avval hat hétnél tovább nem maradhat; továbbá hamisitott bort behozni, vagy más országit magyar termés gyanánt vagy között árulni, 100 márka büntetés alatt megtiltatott; a magyar bor legbecsesbnek tartatott, s csak a malvasiaival osztozott árában; az osztrák, morva és rajnai bor akójának 80, a Soproniyinak 104 icét kelle magában foglalni [1]. 1635ben rendelteték, hogy a magyar szállitók 4, a lengyel kereskedök pedig még azon fölül 2 lengyel ftot fizessenek minden hordótól. A 18ik század elején a borhamisitók száma növekedvén, azoknak büntetése is 200 markára emeltetett [2].

A magyar réz is igen nevezetes cikkét tevé a kereskedésnek. Már azon hajók is, mellyeket a lübekiek 1510ben a hollandiaktól Dancinghoz közel elfoglaltak, nagy részben magyar rézzel valának megterhelve. A következö évben pedig, midön a német Hansa hajóhada a hollandit Dancig mellett megverte volt, husz, magyar nyers rézzel terhelt hajót foglaltak el a győztesek, mi mind Fugger kereskedő házé volt. E réz Magyarországból Krakóba, s innét a Visztulán szállittatott Dancigba [3]. Ezen cikk azonban mindig egyedárusok kezében volt: a korszak elején a Thurzók és Fuggerek, a 17ik század elején Henkel Lázár, később a királyi kamráéban.

Honunk részéről e magyar lengyel kereskedésnek a Szepesség s különösen Kassa, Eperjes, Bartfa, Löcse s Késmárk valának piacai. Kassa azonban, melly az elött

1) Jekel 1, 174.
2) U. o. 2, 33.
3) U. o. 1, 168.

némikép középpontja volt e kereskedésnek, s gyülhelye az éjszaki kalmároknak, már Oláh korában csökkent közlekedése tekintetében [1]; minek egyéb általánosabb akadályok mellett kétségkivül az is volt oka, hogy, miután a város Zápolyához szegödött, Ferdinand azt árumegállitó jogától megfosztotta, Eperjest ruházván föl e szabadékkal [2]. Az 1569ki 18ik törvénycikk, azonban mind Kassának visszaadta, mind a többi emlitett városokban megújitotta a némikép már elévült árumegállitó jogot. Ennél fogva ollyan törvények alá voltak vetve e városokban a lengyel kalmárok, minöket fönebb elszámláltam. A behozott áruk kiváltképen a magyartól annyira kedvelt drága börökböl és gyármüvekböl állottak, mikkel aztán a szepesiek nagy részét ellátták az országnak. E kereskedés az emlitett várasokat, kivált a korszak elején szép virágzatra emelte, s mindennemü böségbe helyhette [3].

3. A MAGYAR - TÖRÖK KERESKEDÉS.

Mig Zápolya élt, az ö alattvalói meglehetös kereskedést üztek a törökökkel, s ezek Budát [4], Szegedet, Kecskemétet [5] s egyéb alföldi nagyobb városokat elég sürüen látogatták, keleti szönyegeket, selyem, ször és gyapott szöveteket s némi gyarmati árukat hozván azoknak vásáraira. De miután a török Budát az egész alsó vidékkel elfoglalta, s hódoltatási dühében a felsöbb tartományt is majdnem foly-

1) Bel Appar. 21.
2) Wagner. Diplomat. Sáros. 261.
3) Berzeviczy de Indust. et Com. Hung.
4) Bel Appar. 18.
5) Bel Not. Hung. Nov. 3, 154.

ton háborgatta, minden kereskedési közlekedés megszűnt a magyar és török között.

De később, miután t. i. a török Magyarországban némikép meghonosult s pusztító dühét a már elfoglalt részeken kitombolta, a közlekedés magyar és török alattvalók közt valamennyire ismét helyre állott, tudni való, hogy csak a fegyverszünetek idején; mert máskor szinte lest hánytak az ellenfél kalmáraira az ellenséges hadak a tölök kizsarlandó nagy váltság reményében [1]). De béke idején sem adott a török becsületesség elég biztosságot; s a zultánok vagy helytartó basák önkénye sokszor megakasztá a közlekedést. Miért kevés kalmárnak volt kedve, s bátorsága a török alatti részekre utazni, még azon esetben is, ha biztosító úti levelet nyertek a basáktól, számtalan példákból tapasztalván, hogy azok sem adnak mindig elegendő védelmet a kifosztás ellen. Igy p. o. olvassuk Veránc egy levelében, hogy Imre és Gellérd deák, kalmárok, s Ferdinand jobbágyai, mind a mellett is, hogy magától a budai basától kaptak úti levelet, nagy értékű áruiktól, s pedig ugyan azon basától, megfosztattak. Mindazáltal e közlekedés egészen meg nem akadt, s béke idején, Budát legalább látogatták néha kalmáraink. Bogáty János, a kassai biró, említi, hogy Budán, mellyet 1605ben meglátogatott, kalmárboltokat is talált, mellyeknek áruik azonban mind minő-, mind mennyiségökre igen csekélyek voltak, s némi selyem szövetekből, festett kanalak- s hasonló apróságokból állottak. Szemlélgetése közben egy törökkel beszédbe állott, ki öt egyebek közt igy szólitá meg: „Nemde szép és kellemes dolog, hogy ti magyarok városainkban

1) Katona 23, 619.

2) Epist. 3, 275.

szabadon járkálhattok, kereskedhettek“ [1]). Pesten pedig, midőn az 1602ben Rudolf hatalmába került, a tetemes arany s ezüst ruhanemű-, eleség- és fegyverből álló martalékon kivül nagy mennyiségű s különféle kalmáráruk is foglaltattak el [2]).

A zsitvatoroki békekötés nagyobb biztositásokat szerzett e közlekedésnek, s annak föltételeit szorosan meghatározta. Az e békét megerősitő 1615ki bécsi tanácskozások két különös cikkelyben adják elő a kölcsönös kereskedés ügyét, mellyeknek egyike „a konstantinápolyi s más török kalmároknak olly feltétel alatt engedi meg az osztrák ház tartományiban a szabad kereskedést, hogy a határszéli kormányzóktól, vagy harmincad hivataloktól szabadmeneti levéllel láttassák el magokat, s merre utazandnak azt előmutassák, és minden helybeli úr vagy vámszedő pecsétjével vagy jeliratával megerősittessék; ez alkalommal azonban a kalmároktól semmi sem fog követeltetni; söt ha tovább utaznak, a veszedelmes helyeken elégséges védelemmel fedeztessenek, s miután a harmincadot vagy egyéb fizetendőket lefizették, senkitől föl ne tartóztassanak, s útjokban, akár hova menni szándékoznak, meg ne gátoltassanak“. A másik cikkely pedig igy szól: „Azon kalmárok pedig, kik ő cs. k. fölségének s az austriai háznak birodalmaiból akár portékákkal, akár kész pénzzel a török császár tartományaiban kereskedni akarnak, azt a cs. fölség zászlója alatt és szabadmeneti levéllel ellátva, szabadon tehessék; mik nélkül az nekik meg nem engedtetik. Ha valaki a mondott zászlóval és levéllel el nem látva utazik azon tartományokba, ő felsége ügyvivőinek és consulainak

1) Bel Apparat. 335.

2) Istvánfy Lib. 33, 510.

kötelessége leend azt feltartóztatni, s róla a királyt minél elöbb tudósitani. Ő cs. kir. fölségének jobbágyai tehát,... mint mondatott, szabadon mehetnek s jöhetnek, csak hogy minden eladott, vagy vett áru mázsájáért három, az ügyvivöknek, vagy consuloknak pedig két krajcárt (asperinum) fizessenek. Ha e kereskedök közöl valaki ott elhalna, a fölség ügyvivöi vagy consulai portékáikat magokhoz veendik és összeirandják, a török fiscusnak azokra semmi jogok sem lehetvén. Ezen kereskedöktöl pedig, ha a harmincadot, vagy más fizetendöt megfizették, semmi egyéb ne követeltessék. Ha pedig a kalmárok közt támadnának viszályok, a helybeli kadik 4000 krajcáron felüli érték fölött itéletet ne mondhassanak, hanem az ügy a konstantinápolyi kadi itélete alá essék [1]).

Ha e szerzödés egyedül Magyarországot illetné, azt lehetne belöle következtetni, hogy kereskedöink a török tartományokkal messze terjedö közlekedésben állottak; de itt az osztrák ház minden tartományairól van a szó, s bizonyos, hogy az annyi belbajokkal elfoglalt magyarok kereskedése ez idöben, kivált e vonalon, csekély vala. E szerzödés aztán alapelvül szolgált minden késöbbi békekötésekben a kereskedés szabadságának meghatározására. Ugyan is, megerösité azt mindjárt a következö évben Mátyás király a zsitvatoroki békecikkelyeket fölvilágositó oklevelében [2]); 1620ban pedig a török zultán, majdnem ugyan azon szavakkal [3]). Ezóta egyes kalmárok is iparkodtak a nyereséges török kereskedésben a nagyok oltalma alatt kedvezéseket nyerni. Igy az 1665ben Konstantinápolyba

1) Katona 29, 615.
2) U. o. 29, 625.
3) U. o. 30, 626.

utazó követséghez számos, mind honi, mind idegen kalmárok csatlakoztak, ott a kereskedésről egyezkedni és számokra némi kedvezéseket ki eszközleni óhajtók [1]. De mind ezek mellett is teljes erőre a fönebbi szerződés soha sem juthatott, s még a magyarországi török birtokban sem élt mindig és mindenütt szabadsággal a kereskedés, mit nyilván bizonyit Tököly a törökkel 1682ben kötött frigyének egy cikke, mi szerint a kereskedés az egész magyarországi török birtokban fölszabadittatik [2]. A török kalmárok legtöbbször a hadakhoz csatolták magokat s alig volt tábor, mellyben több kereskedök is nem találtatnának, igy az 1683-iki Bécs ellen intézet hadmenetről irja Wagner [3], hogy kettös volt a török sereg: egyik kereskedőket s kézmüveseket foglalt magában, s mintegy 45 ezret tön.

Az 1699ki karlovici békekötés is figyelemmel volt a kereskedésre s egyebek közt rendelé, hogy a közös partok közt folyó Tisza, Maros, Száva és Bosszuton szabad és akadályozatlan legyen a közlekedés. A bródi erősség rontassék le, s mivel a hely kereskedésre igen alkalmas, oda város épittessék. A szerződés 14d. pontja pedig igy szól: „A kereskedés az előbbi békepontok szerint is szabad legyen mind a két fél alattvalóinak, a birodalmak minden tartományaiban. Hogy pedig azt mind a két fél hasznosan, csalárdság és kár nélkül kezelhesse, a választandó biztosok közt a kereskedést jól értők is legyenek, kik az ünnepélyes követségek alkalmával közös tanácskozásokat tartsanak. Miként pedig a magos birodalom egyéb barátságos nemze-

1) Wagner Hist. Leopold 1, 173.

2) Katona 34, 731.

3) Hist. Leopold. 1, 581.

i, ugy a romai csász. felség minden nevezetű alattvalói is
itorsággal és szokott hasznos szabadságokkal élendenek
török birodalom tartományaiban [1]).

A 17ik század második felétől kezdve az Erdélyben
s Magyarország szélein letelepült számos görög és ör-
ény családok egy része lőn e magyar-török kereskedés
özbenjárója. E foglalkodás legkedveltebb s leggyakor-
ottabb volt a kelet ezen fiainál; olly szorgalommal és áll-
atatossággal üzték ők azt, hogy a vele járó minden ve-
zedelmet és kellemetlenséget megvetve, miatta messze
öldre utazni, a havasokat és életveszélylyel fenyegető tar-
mányokat bejárni, kedvtöltéseik legkedveltebbike volt, u.
. Kazy [2]). Ezek a bosnyák, oláh s egyéb török alatt-
alókkal kereskedési szövetségbe lépvén annyira magokhoz
agadák az alsó magyarországi kereskedést, hogy, miként
ár fönebb emlitém, abból a szepesi városokat majdnem
gészen kiszoritották. Kereskedésök tárgyait kivált selyem
gyapott szövetek, keleti füszer s más gyarmati áruk és
zarvasmarha tevé. Az 1647ki 27dik törvénycikk a török
irtok határszélein is harmincadokat rendelt emeltetni,
nellyben mind a török tartományokból, mind a török birto-
ában lévő magyar részekről szállitott kereskedési cikkek
közönséges adózások alá vettetnek. A török birtokból
ött rác és bosnyák kereskedőkről pedig, kik az ország
ülönféle vásárait látogatták, azt rendelé az 1655ki 27dik
örvénycikk, hogy azon megyéknek és városoknak, mely-
yekben több ideig tartózkodnak, a szokott vámokon kivül
s adózzanak.

---

1) Katona 36, 106—125.
2) Hist. R. H. 3, 78.

4. A MAGYAR TENGERMELLÉK KERESKEDÉSE.

Eddigi haladásunk a kereskedés történetében eléggé meggyőzhet mindenkit, milly nehéz azt emlékek hiában világos, tökéletes összefüggésben, szóval, ugy adni, hogy arról magunknak csak némikép is kielégitő fogalmat szerezhessünk. De e nehézség, melly e tárgyat tekintve a kútfők meddőségéből, a tudósitások hiányosságából származik, sehol sem érezhetőbb, mint a Magyarországhoz tartozó horvát- és dalmatországi tengerpartok kereskedésének történetében. Nyomtatott kútfőinket, mellyekhez juthattam, ált meg ált buvárkodván, alig találtam egy két adatra, mit célomra használhatnék, s az is nem ollyan, miből ezen vidék kereskedésének folyamát, történetét vázolni lehetne, hanem egyedül némi tökéletlen tudósitás az előfordult akadályokról. Lehetetlen ugyan, hogy kereskedési tekintetben némi jelentősége e korban is nem lett volna e vidéknek, melly némiképen hatáskörébe esett a, bár nem tetőpontján álló, de még is hatalmas, terjedt kereskedésű Velencének; lehetetlen, hogy ez e korban is ne folytatta volna a múlt időben elég élénk közlekedését hazánkkal, miután tudva van, milly ügyesen, sőt mennyi cselszövénynyel használtak ezen, mindenütt elsőségre s egyedáruságra törekvő kalmárok minden rést, hova kereskedési számolásaikkal beférközhettek, minden alkalmat, mellyel közlekedésök körét tágithatták. De miután a történetirónak csak tevőleges adatokra szabad épiteni előadását, s puszta gyanitásokat s ezekre alapitott, bár valószinü, elbeszélést nem tár lett dolgokként árultatni, nem szenved a historiai igazság: illyennel én sem fogom fárasztani olvasómat; ki azt, mit én csupa gyanitások után mondhatnék, önképze-

etével is kipótlandhatja, meggondolván, hogy Horvátor-
zágnak s a magyar délnyugoti részeknek, valamint a
zomszéd tartományokból, s nevezetesen Olaszországból
:elle, beigyárak hiányában, kielégíteni szükségeit, úgy
ermesztményeinek fölöslegét viszont idegeneknek s külö-
lösen az azokban nem mindenütt bővelkedő olaszoknak
:elle a gyárművekért áltengedni; — nekem tehát nem ma-
ad fenn egyéb, mint a tudományomra esett néhány adatot
:özleni.

A, most ugy nevezett, magyar tengermellék majdnem
gész korszakon ált nagy részben a Zrinyi és Frangepán
salád birtokában volt; Fiume azonban már a 16ik század-
an a stajer tartományi kamra kormánya alatt állott. A
Iorvát- s ez által Magyarországhoz tartozó révek közt
egnevezetesb volt Buccari, melly Frangepan család ki-
olta után I. Leopold birtokába jutott; ezen kivül több ki-
ebb kikötő is létezett, többnyire a Zrinyiek birtokában,
ínők: Grobynk, Bakár, Hrelin. A birtokos család a ke-
eskedésből mind magára, mind jobbágyaira nagy hasznot
radni tapasztalván, azt az olasz kalmároknak adott sza-
adékok s kivált a vámok csekélysége által törekvék fen-
ırtani; mi annyira sikerült is e családnak, hogy a 16dik
zázad végével velencei s más olasz kalmárok sürübben
ezdék látogatni áruikkal annak kikötőit, onnét a gyár-
ıűvekért és tengeri sóért, mit bevittek, kivált gabnát és
ágó marhát szállitván ki. Ez azonban nem sokára ma-
ára vonta a stajer, istriai, és fiumei kereskedők figyelmét
s irigységet, mitől indittatva, reábirták a fiumei harmin-
adosokat s egyéb a stajer kamrához tartozó tisztviselőket,
ogy ezek az olasz kalmárokat, kik a grobynki, bakári,
s hrelini kikötőkbe szállíták s adák el, vagy cserélték be
ortékáikat, ezen útjokban megakadályozván, a fiumei rév-

be kényszeritenék, mindenféle erőszaktétellel idegenítve el őket a grófi kikötőkből. Zrinyi György az 1596ban összegyűlt országos rendeknek benyújtott panasza által kieszközlé ugyan, hogy a mondott kikötők az említett évi törvénykönyv 32ik cikke által szabadoknak s a fiumei harmincadosok minden befolyásától menteknek határoztattak; de ezen tisztviselők nyomásától s erőszakos kártételeitől azokat meg nem szabadíthatta, ámbár a törvényhozás többször, nevezetesen 1609: 59, 1619: 52, 1630: 23, stb megújitotta s erősitette fönebbi határzatát.

A marha szállitása Olaszországba nem csak Buccarin s a többi réveken ált tétetett, hanem a horvát és tótországi lakosok Istrián keresztül is szokták azt kezelni. E marhakereskedés 1630 táján olly sikerrel űzeték, hogy a szomszédok irigységét mind inkább fölébreszté. Bizonyos Gravendro Mátyás, pettaui gazdag kereskedő, azt városába törekvék származtatni. Részére nyervén Velencét, a stajer kamrától egyedárusági jogot eszközle ki magának, mellynél fogva nem csak Istriába, hanem a velencei tartományba is egyedül ő szállíttatá a vágó marhát; a Magyarországhoz tartozó részek kereskedőinek csak Laibachig engedvén meg hajtatni marháikat. — Ezen kivül még abban is kárositá a stajer kamra e partmelléket, hogy a tengeri sót, mi eddig a legrövidebb úton, Horvátországon ált, szállittaték az ádriai tengerről Tótország belsejébe, a nevezett kamra, az ettől járó harmincadot magához ragadandó, egy rendelménye által az addig járt utat elzárván, egyedül Karniolián keresztül nagy kerüléssel engedte Tótországba szállítani [1]. — Mind e két tárgy egyéb sérelmek közt szőnyegre került az 1635ki soproni országgyülésen, s a 43ik törvénycikk a

1) Katona 31, 644.

stajer kamra tilalmait a király megegyeztével eltörlesztvén, a horvát-, dalmát- és tótországi kalmároknak szabadságát visszaadta, a buccarii s egyéb réveken és Istrián ált marhát, gabonát és tengeri sót szállítani; a következő cikkely pedig a Zrinyiek jobbágyainak azon kárát is visszatéríttetni rendelé, mellyet azok e visszaélések alatt szenvedtenek. Ezen a buccarii réven és Istrián keresztül gyakorlott kereskedése a horvát és tótországi lakosaknak azonban folyvást tövis volt a stajer kamra szemében, s a törvényhozás gyakrabban kénytelenítteték annak nyomása s tilalmai ellen magát a királynál közbevetni, és a révnek kereskedési szabadságát megujítani [1].

III.

BELKERESKEDÉS.

Az ország külön részeinek különböző termékei és szükségei elég élénkségben tarták a török hódoltatás előtt a belközlekedést [2]. Héti és esztendős vásárok, mik e kereskedésnek előmozdító eszközei voltak, miként a mult korszakok alatt előadám, nagy számmal léteztek az országban. Középpontja a belkereskedésnek a török foglalásig már e korban is Budapest volt: „Buda u. m. Oláh [3]) híres az olasz, német, lengyel s jelen korunkban török kalmároknak is ott, mint egész Magyarország piacán, öszszesereglésérőI". Jovius pedig Pestet még 1541ben is „a kereskedés főpiacának s középpontjának állítja [4]), hova

1) Decr. 1655: 70.—1659: 101. stb.

2) L. pályairatomat.

3) Bel Appar. I. 10.

4) Lib. 29. — Katona 21, 60.

minden felől összegyültek a kalmárok. Pestnek különösen híresek valának baromvásárai: ló és vágómarha itt gyüjtetett össze az egész alvidékből, s adaték el a lejött osztrák és morva stb kereskedőknek. Nem kevesbbé nevezetes vala borvására is; nagy rakhelyei voltak itt a szerémi — mi Oláh állitása szerint első rangú vala — s az ország legjobb borainak; a lengyel, sléziai stb kereskedők nagy részben innét szállitották országaikba a magyar bort [1]). Vetélytársa volt ennek mind a marha, — mind a borkereskedésben Székes-Fehérvár mellynek polgárai messze terjedő kereskedésökről és gazdagságokról híresek voltak [4]), s melly számos német és olasz kalmárokat is, még a 15ik században letelepülteket, zárt kebelében [3]). Zápolyának halála után azonban e virágzó városokból a kereskedés végkép számüzetett. Pestnek kalmárai 1541ben, Fehérváréi két évvel később fosztattak ki a pusztitó töröktől s hányattak részben kardhegyre; kik ezt kikerülték vagy a veszélyt megelözték, bátorságosb helyekre vonúltak az ország felső vidékein; Budának német kalmárai pedig még 1529ben futottak el a török elől Bécsbe, Pozsonyba és Nagy-Szombatba [4]).

Mióta a török az ország szivében fészket vert, annak nyugot-éjszaki részén Pozsony és Nagy-Szombat lőn a belkereskedés fő piaca. Pozsonynak már rég nevezetes volt, kivált bor- és marha-kereskedése, mind a két cikkelynek utólsó rakhelyül szolgálván az Austriával és Sleziávali kereskedésben. Közlekedésének az itt letelepült

---

1) Bel Appar. 18.
2) U. o. l. 10, és Katona 21, 352.
3) L. pályamunkámat.
4) Istvánfy Lib. 10, 98.

budai, pesti és fehérvári kalmárok általi tágulása vitte I. Ferdinandot is arra, hogy a város árumegállító jogát, mi már részben elévült, részben a szomszédoktól megsértetett, 1534ben megújítaná [1]). Milly élénk volt e városnak bor- s 1597 óta marhakereskedése Osztrákországgal, s milly sokszori viszálykodásba bonyolúlt a miatt Sopronynyal már főnebb említém. A belkereskedés itt III. Ferdinandig a két hétin kivül, négy országos vásáron gyakoroltaték, mellyeknek mindenike, még Korvin Mátyás rendelete szerint, két hétig tartott. III. Ferdinand Pozsony vásárait még hárommal szaporította, Luca, Fábián- Sebestyén és b. a. látogatása napjain tartandókkal [2]). Igy jutott Pozsony olly gazdagságra, hogy tárából több ízben tetemes summákat kölcsönözhetett a királyoknak [3]); Bel állítása szerint [4]), a kalmárok elökelöbb s nevezetes részét tevék a lakosoknak. — Másik népes piaca a belkereskedésnek e részről Nagy-Szombat volt; melly gabna-vásáraiban Pozsonyt is felülmúlta élénkségével; nem csak a szomszéd terméketlenebb megyék láttattak el innét gabnávai, hanem bő években Sleziába is tetemes mennyiség szállíttaték a fölöslegből [5]). A két hétin kivül, nyolc esztendős vásárt tartott, melly utóbbiakat négy nappal egy igen látogatott marhavásár előzte meg [6]).

1) Bel Not. Hung. Nov. 1, 210.
2) U. o. 1, 157.
3) U. o. 1, 212.
4) U. o. 1, 652.
5) U. o. 2, 84.
6) U. o. 2, 87.

Valamint Pozsony és Nagy-Szombat az ország éjszaknyugati, ugy a szepesi városok: Kassa, Eperjes, Lőcse, Késmárk és Bártfa éjszakkeleti részéről voltak a belközlekedés közép pontjai, mellyeken nem csak a külföldiek összegyültek a Lengyel- és Oroszországba szállitandó termesztmények összeszedésére; hanem a belföldi, alsóbb vidékek kalmárai is, itt látandók el magokat a szükséges gyár- és kézművekkel; gyakrabban történt azonban, hogy magok az említett városok kalmárai szállították ezen cikkelyeket a belföldi vásárokra. Kassának e korban hanyatló kereskedését [1], ugy látszik, Késmárk és Lőcse ragadta magához; az bizonyos, hogy e két város egymásközti vetélkedése az árumegállitó jog miatt nyilvános háborúságokra is kitört volt [2].

Ezeken kivül voltak még számos másod rendű városok, mellyeknek vásárain mind a honi termesztmények, mind a külföldi gyár- és kézművek nagy mennyiségben hordattak össze, részint az ország lakosai s kisebb kalmárai szükségeinek kielégitésére, részint nagybani eladásra a honi, külföldre szállitó, vagy magoknak a külföldi kereskedőknek is. Illyen volt a keleti vidéken kivált Debrecen, mellynek hat, esztendős vásárait, a szarvasmarha kereskedésről kiválóképen híreseket, a szepesi kalmárok számosan látogatták áruikkal [3]. — Illyenek valának továbbá a bányavárosok, mellyeknek, minthogy magok földmivelést nem igen üztek, kivált hetenként tartatni szokott gabnavásáraik igen élénkek valának. Országos vásáraikon ne-

1) Oláh Hung. Bel Apparat. 21.

2) Ungr. Magaz. 2, 177.

3) Oláh Hung. Bel Apparat. 30.

vezetes cikkelyt tőnek még: ló, szarvasmarha és nyers bőr; e cikkelyekkel a 16dik század második felében szinte egyedáruságot akartak űzni e városok, s az 1574ki országgyülésen kérelmet is nyujtának be a rendeknek, követelve, hogy a nemességnek e cikkelyekkeli kereskedés törvény által tiltatnék meg; mi azonban nem teljesittetett, a 37dik törvénycikk által a nemeseknek is megengedtetvén, a szokott harmincad letétele után, ha t. i. nyerészkedés miatt adnak és vesznek, az emlitett árukkali kereskedés. Nevezetes volt még e városokban a nyers vassal és vasművekkeli kereskedés is; a réz azonban igen gyéren fordult elő a honi kereskedésben, ámbár az a besztercei bányákból nagy mennyiségben ásatott ki; a 16ik században a Thurzók és Fuggerek s később Henkel Lázár, a 17dikben pedig a kamra, midőn ez maga mivelteté a rézbányákat, annyira egyedül a nyereségesb külkereskedésre szoriták e cikket, hogy az országban gyakran házi vagy kézmüvi szükségekre sem vala kapható; már 1619ben orvosolni törekvék e visszaélést egy törvénycikkely; de foganatlanságát eléggé bizonyitja annak sokszori ismétlése. Hasonlóképp összeszoríttaték a kamratisztek által ezen bányavárosok körében a fakereskedés, mivel azok bányakerületeikben közönségesen egyedáruságot űzni törekvének; e volt oka miért még a Liptó, Árva, Túróc és Trencsin megyei lakosokat is, kik a Vágon és Garamon az alsóbb vidékre épületfát, deszkát, zsindelyt, stb szoktak szállitani, minden módon meggátolni törekedtek a galgóci, és sempteni kamratisztek; mi aztán, szintugy mint a rézzeli kereskedés, számos, a közigazgatás hanyagsága vagy belzavarok miatt foganatlan, törvények alkotására adott okot [1]).

1) Ilyenek 1638: 65, 1647: 85. 1662: 43. stb.

Egyik, közszükségességénél fogva legnevezetesb cikke volt belkereskedésünknek a só. E termék bányáit, miután azok a Zápolyával megszünt országszakadás után nagy részben a kir. kincstár birtokába jutottak, a kamra müvelteté; a sóvali kereskedést azonban egyeseknek adta által; ezen sóárusok, kik többnyire Huszton, Visken, Jerkön, Hosszúmezőn és Szigethen laktak Mármarosban, a sót az aknák helyén vevék ált, és saját nyereségökre szállíták azt az ország minden vidékeire [1]. Árva, Liptó és Túróc megyék azonban az utak járhatlansága miatt lengyel sóval éltek. Nagy mennyiségben szállíttaték e szükséges cikk Erdélyből is a Maroson [2]. — E sószállítással, mivel az nagy részben vizen, a Tiszán t. i. s a most említett Maroson kezelteték, kapcsolatban volt az épületfa-szállítás is a fátlan alsó vidékre; a fenyűszálakból összeállitott talpak, mikre a só rakatott, ennek szárazra tétele után szinte kereskedés alá jutottak.

Mellőzve az egyes cikkekbe, mellyek a belkereskedésnek tárgyul szolgáltak, ereszkedő részletességet [3], mi

1) Decr. 1655: 109.

2) Bethlen 5, 180.

3) Nem leszen talán fölösleges mind a mellett is némelly cikkek árát följegyezni: 1530ban Lőcsén a város korcsmájában 4 ferdinandi vagy 5 zápolyai denáron kelt a bor pintje. Az 1563ki országgyülésre s koronázási ünnepre, hogy tulságos árral senki se nyomassék, illy árjegyzéket bocsáta ki az országtanács: tiszta buza köble lisztül 20 dr., zabé 15, rozsé 10, egy kappanyé 5—6, tyúké 4, kövér lúdé 6, malacé 8, egy font szalonáé 4, marhahúsé 2, juhúsé 1½, sajté 3, irosvajé 7, öt tojásé 1, font gyertyáé 4, kenyéré három személyre 1, font halé 4—6, szekér szénáé 60, kisebb szekéré 40, szalmáé 20—50, ice ázaléké 1, boré 4—3, pint mézé 5, szekér fáé 25

ugy is csak igen hiányos lehetne emlékeink illy tárgyakbani meddősége miatt, tekintsük inkább e belközlekedésnek főbb akadályait. Nem akarom ismételni az ország állapatának a már főnebb adott szomorú rajzát, azokat az ellens baráttól, idegen- és honfitól egyiránt gyakorlott pusztitásokat s erőszaktételeket, mellyek ezen két száz éves korszakon ált az iparűző s kereskedő osztályokat zaklatták. A már mondottak után a szives olvasónak, ki eddig még türelemmel követett, képzeletére hagyom, festeni magának azon állapatokat s meggondolni mennyi s millyen kedvet ölő akadályokat gördite e kor háboruságival, zajlongásival s féktelenségével minden léptében elébe a szegény, sikeres védelemre ritkán számolható kereskedőnek. Csak egy

---

denár. Liszt Belnél Apparat. 393. — Erdélyben 1536ban illy árak folytak : fiatal vágómarha bőr nélkül 60, bárány, bőr nélkül 8, juh 12, csibe 1, malac 2, lúd 2, egy oldal szalonna 80, köböl zab 10, néha 5—4, széna egy lónak huszonnégy órára 1 ez. dr., egy jármas ökör vagy fejős tehén 6 ft. Ungr. Magaz. 3, 138. — Az 1538ki körösi gyülésen Horvátországban illy árjegyzék iratott: egy köböl pohánka vagy hajdina Verőcén 25, Újudvaron és Veliken 32, pint bor 2, fél éves sertés 50, kis malac 2, lúd 3, kappany 3, tyúk 2, font sertéshus 2, gödölye 6, kecske 25 ez. denár, ökörbőr fontja 1 kr., jármas ökör 12, fejős tehén 6, hizott sertés 2 ft. Tótországban 1603 táján egy réf selyem-kelme 2 ft. — 3 réf daróc posztó 4 ft 5 gr., pár jó cipő 45, font rizs 14, hus 2, fagyú 4, ez. dr. Egy csapott mérű só, egy halmozott mérű buzával vagy 2 ½ m. kölessel cserélteték föl. Kercholich Hist. Eccles. Zagr. 1,319. Erdélyben 1583ban öt köböl buza, s kilenc akó bor két két m. ftért kelt. Felmer Hist. Trans. 182—1613 táján Szepesben köböl buza 30 dr., rozs 28, zab 10, árpa 20 dr. Bel Appar 300. stb.

példát, egy történetkét hozok elő, tárgyul képzeletének, s annak megitélésére, milly nehéz volt e zajos időben a közlekedés. Történt, hogy két rongyokba burkolt koldus, Nagy-Tapolcsánból más városba utazandó, biztositó katonai fedést kivánt a helybeli kapitánytól. Kacajjal fogadtattak a harczfitól, ki a dolgot tréfának tartva, kiséret helyett alamizsnát nyujta nekik. De midőn azok, kérelmök teljesitését sürgetvén, komolyabban kérdőre vonattak, végre kivallották, hogy nem a testöket fedő rongy az, mit olly igen féltenek, hanem az azok közt elrejtett, kalmároktól reájok bizott pénz és drágaságok, miket az utak bátortalansága miatt még sem mernének egyedül rongyaik gyanút elüző védelmére bizni [1]). Illy módokhoz kelle a kalmároknak folyamodniok az erőszak e korában! — E történetből kitünik ugyan, hogy a katonai födözés ha kivánta s megfizette, megadaték az utazó kalmárnak; de érthető az is, hogy őt ez sem védte mindig eléggé erőszak ellen, ha testét rongynál jobb ruha takarta.

Illy biztositó kiséretek kivált a török birta, vagy evvel határos, vidéken mellőzhetlenül szükségesek voltak, ha a kalmár nyilvános és bizonyos veszélynek nem akarta kitenni életét s áruit; miért béke idején iparkodtak is a kalmárok, sőt egész városok is erre engedelmet nyerni a basáktól. Ime erről is egy példa: „My Wachy (váci) Birak és polgarok kezenetőnket es tellyes Ziwőnk zerynt walo io akarathonknak es zandekouknak ajánlasat Iryok minden Rendbely Igaz kereskedő Zemelyeknek Erdely es Magiarorszagban kik volnanak Nekőnk Jo Baratynknak, Atiankfiainak: Mynt hog' lattiok es tuggiok, ez mostani időnek dolga erre intet, hog' sok Emberek meg Niomorod-

1) Bel Not. Sl. Nov. 4, 448.

ıak, Neha tulajdon es Istentől realok bochatot terhek miat
ıeha mas idegen es gonosz përpatvart Akarok miat, sok
ıarwallashra es kilënkilën fele saniarosagban Esnek: Mely
ısetekben giakorta Lattiok, hogÿ Az kereskedő Rend ha-
ıorog, ki Idegen es halhatlan adossagnak tartoztatasa miat,
gén es sÿrwa kesereg, Meg' azok es ezek mellett kik az
Feiedelmeknek es Orszagonk Biroinak igaz Vamian es har-
nincadian igaz Ziwel lelekkel Jarnak: Kezeritette erre az
N. kegielmes BUDAI Feiedelmet, az dolognac nag' woltha,
ıog' kedielmes hÿt lewelet Adna, Egez Erdely Orszagba es
Emnek kiuöle Birodalma alat valo kereskedő Rendnek
ıabad, es Zokot kereskedőknek igaz Járasara, Mellyet
ıeg Iratot lewelewel meg is Bizonitot. Mi es Azert mind
'eienkent, Ez kegielmes N. BUdaj Feiedelemnek fogadasat
atuan. Igerÿök magonkat Tehetsegönk es Eröink zerÿnt
Embersegönkre. Tiztsegönkre zolwan, oltalommal es segi-
seggel lenny. ha valamikor, valaha es valahol mas idegen
ıs gondolt adossag miatt, Valamely Jambor úton iaro, ke-
reskedőnek Bolgatasa lenne, hirönkel lewen igiekezönk
Mindenkor Zabadolasara lennÿ: Melly dolognak erosb vol-
taert, hogÿ minden rendbeliek, Jarianak Jöÿenek Orza-
gunk es Varasonk igaz harmincadian es Vamian iarwan.
Tulajdon Varasonknak pechetit es Lewelönketh Attok. Isten
ıarchon meg Mynden Rendbelÿ igaz kereskedő Atiankfiait,
ıaratinkat" [1]. — Hogy azonban illy biztositó levelek és
atonai födözés sem adott mindig elég bátorságot, fönebb
ltuk példáját, söt még a vásárokat is gyakran meglepé a

1) Másoltatott a Jankovich Miklós - féle gyüjteményben létező eredetiröl. Költ Vácon 1576ban Octob. 22kén. A pecsét, mi zöld viaszra nyomatott, Sz. Mihályt ábrázolja jobbjában kereszttel, s a sátánt üldözve. Körirata: SIGILLUM CIVITATIS VACIENSIS.

török, és a féktelen katonaság. Többek közt p. o. beszéli Forgách [1]: „hogy a Simánd mezővárosban tartatni szokott hires vásárok pusztitására s lefoglalására a felső vidékről, Kassáról, Tokajról, s más erősségekből jönek martalóc katonák, és a vásár napján a számosan összegyült kalmárokra rohanván, gazdag prédával, arany-, ezüst- s mindenfélével megterhelik magokat". Ez bizonyosan nem első, nem egyetlen illy nemü tett vala. A tábornagyok ellen pedig, a kereskedés megakadályozását illetöleg, számtalan volt a panasz. Igy panaszkodnak a 16dik század közepén a csalóköziek bor- és gabnakereskedésök meggátlása miatt, 1546: 46. Az 1567: 38ból világos, hogy a tábornagyok az eladott bor hordójától 6 ftot zsarlottak ki. Basta Husztot elfoglalván, minden mázsa sóra 3 ftot vetett. — De van több példa, hogy magok a városok is gátolták egymást kereskedésök gyakorlatában. Igy emlitém már fönebb Pozsonyt és Sopronyt, Késmárkot és Löcsét; 1659ben Várallya eltiltá polgárait a löcsei új vásároktól. A győri kalaposok s a német, ott tanyázó seregben létező, kézmüvesek a helybeli kalmárokat tilták el az idegen készitményü kalapok árulásától 1659: 80. stb.

Nagy akadályára volt továbbá a belközlekedésnek az utak járhatlansága és a fogadók hiánya. Az elsöt mi illeti: csinált utak az egész országban nem léteztek; szárazon és vizen egyedül a természetre volt hagyatva a közlekedés élénkségének ezen föltétele. Találunk ugyan számos parancsokat törvénykönyvünkben, mellyek az utak szorgalmas kijavitását sürgetik [2], de nagy részben sikeretlenül,

1) Lib 22, 687.

2) Illyenek: 1588: 26. 1598: 30. 1599: 30. 1600: 18. 1630: 14. stb.

ámbár az 1599: 30. 12 ft. büntetést is szab az alispánokra, kiknek az utakra felügyelni kötelességül tételék, ha azokat elhanyagolni engedik. Folyamaink pedig nem csak a közlekedést nehezíték, hanem a földmivelésnek, söt egész helységeknek is ártalmára voltak korlátlan dagályaikkal. Az e tárgyban alkotott törvénycikkek foganata sem volt kedvezöbb a fönebb emlitetteknél [1]. — A másodikat illetöleg, Busbeque I. Ferdinand követe irja, hogy Konstantinápolyi utjában, Györtöl kezdve az ország hosszában nem talált fogadót. Erdélyben egész 1690ig nem volt fogadó; magok a polgárok ingyen látták el mindaddig az utasokat barmaikkal együtt a szükségesekkel, mig Leopold a mondott évben e szokást eltörülvén, az illetö földbirtokosoktól és közönségektöl nyilvános fogadókat állitatni rendelt [2].

Rendészeti szabályokat, valamint egyéb tárgyaiban a polgári életnek, ugy a kereskedésben is igen keveseket foglal magában ezen kori törvénykönyvünk. Ime mindössze, mellyeket ezen s vele rokon nemben találtam: 1542: 37 rendeli, hogy a városi adót beszedö biztosok, a polgároknál letett külföldi portékákat is megadóztassák; a 40dik cikk pedig igy szól: „miután a Fuggerek, és egyéb külföldi kalmárok nem csekély mennyiségü árukat adnának el mind a bánya, mind egyéb városokban; ezen kalmárok áruik negyvened részét fizessék királyi adóul; minek ha ellenszegülnének, minden áruik veszteségével bünhesztessenek. A debreceni 1545ki nemesek gyülése [3] határozá,

---

1) Illyenek: 1630: 14. 1635: 64. 1638: 13. 1647: 129. 1655: 30 stb.

2) Katona 35, 762.

3) Kovachich Suppl. ad Vest. Comit. 3, 192.

hogy a kalmárok s minden kereskedéssel foglalkodók, ha a városokban házzal nem birnának, minden száz ftnyi értékök után egy fttal adóztassanak. Mivel a 17ik század elején a portékák ára a rosz pénz miatt igen felszökött, később a pénz megjavittatván, 1625: 40ben rendeltetett, hogy a vármegyék a portékák és kézmüvek árát a mult szerint szabályozzák. A horvátországi rendek néhány évvel előbb egy lovast állitatni rendeltek minden 500 ftot érő áruért az idegen, városaikban tartózkodó kalmároktól [1]. A rác és bosnya, benn tartózkodó, kalmárok 1655: 27 által szorittatnak adózásra. Továbbá 1649: 19 rendeli, hogy a városokban házzal biró nemesek, azokba bort ecetet, sert, vám nélkül vihessenek; a borkereskedők pedig, kik e termesztményt az országon kivüli szállitásra veszik, hordójától 40 denárt; a héti vásárra fát vivő jobbágyak pedig 1 drt fizessenek. Az 1659: 71 szerint idegennek a borvásárlásbani elővétel áruvesztés alatt eltiltatik, kivéve még is az esztendős vásárokat. De egyszersmind erőszak büntetése mondatik azon városi kapitányok-, kalmárok-, hajcsárok-, mészárusok- és sóárusokra, kik akár a nemes vagy nemtelen honiakat, akár a külföldieket héti vagy éves vásárokon marha, kősó s egyéb áruk vételében megakadályozzák. Wesselényi forradalmának elnyomása után Leopold 1671ben adót (accise) szedetni parancsolt, nevezetesen: minden kimért font hustól s fél pint sörtől 1, akó bortól 90, ice égettbortól 2 denárt [2]. — Végre, mi a mérüket illeti, a nehézségeket. mellyek azoknak egyenlőtlenségéből származtak, az 1655: 31 elháritandó, rendelé: hogy

1) Kerchelich Hist. Eccl. Zagrab 1, 282.

2) Engel 5, 68.

már a mult korszakban alkotott törvények ereje szerint mindennemű mérü az egész országban a budai vagy evvel egészen megegyező pozsonyi mérük szerint szabályoztassék. A következő 1659ki gyülésben alkotott 71dik törvénycikkely pedig meghagyta a vármegyéknek, hogy a kalmáráruk, kézmüvek s hús árát a mult gyülésen megállapitott mérük szerint szabályozzák, s a rendelményök ellen vétkezőket, ha a tárgy 12 ft értékét felülmúlja, szinte annyi forintnyi birsággal, ha kisebb értékü, áruvesztéssel büntessék. — A pósták, mik e korszak vége felé állittattak föl, igen nagy könnyebbségére szolgáltak a belközlekedésnek; egész hasznosságok azonban csak a következő korszakban a belzajlongások csillapultával kezde kifejleni.

Evvel elmondva volna, mit müiparunk s kereskedésünk e korszaki állapatáról az e tekintetben igen meddő emlékeinkben kinyomozhattam. De mielőtt e szakaszt bezárnám, még egy tárgyat szükséges emlitenem, mit talán inkább elül kell vala előadnom; mivel azonban a müipart s kereskedést közösen illeti, itt is helyén álland, mintegy befejezésül e korszak történetéhez. Az ipar és kereskedésnek az Árpád s vegyes házak alatti történetében iparkodtam kitüntetni [1]) az országban létező föbb, magyar, német és szláv nemzetiségek egymás iránti viszonyainak nyilatkozását, s előadni azon mélyen ható akadályokat, mellyeket a nemzetiségek különfélesége, azok elemeinek s a belölök származó érdekeknek összeütközése, az ebből eredt folytonos surlódások s azoknak koronkinti erőszakos kitörése az ipar és kereskedés haladásának elibe görditett. Nem akarok itt e nemzetiségek elemeiről vitatkozni; csak

azt jegyzem meg, hogy az azokból származott surlódások, mik a múlt korban már már szünni látszanak, élesebben s erőszakosan legalább nem nyilatkoznak, e korszak alatt ismét föléledtek, s a már behegedt sebek a német, védelmül beszállitott, de az ország lakosait pusztítva zaklató, katonaság izgatásai által kiújittattak. Mennyi, a polgári életre s annak foglalkodásaira kártékonyan ható gyom sarjazott pedig ki e nem ritkán dühös gyülölségre kitörő nemzetiségi bizodalmatlanságból, ha nem mondom is, könnyen elgondolható. A bocskai párt 1605ki karponai gyülésén nyilván és keserüen panaszkodik, hogy a német lakosságú városokban a magyarok nem csak tisztviseléshez jutni nem engedtetnek, hanem még házak vételétől is eltiltatnak. „A szabad városokban is — igy szól e gyülés magyar napkönyve — az Német birodalomhoz bízván (a német lakosság), Magyarnak házat venni, biróságot vagy tanácsságot viselni, nem engednek. Melly dolog gyalázatos az Magyar nemzetnek és nem méltó, hogy hazájából kirekesztessék. — Hozhatnánk sok exemplumokat, de az többi között im egyet hozunk rövidségnek okáért. Az pozsonyi város olly igen gyülölte az magyar nemzetet, most is ugy gyülöli, hogy házokat elfoglalták, magokat személyekben is megtartóztatták. — Ferencfy Miklós, nemes személy — mennyi bosszuságot, kergetést, számkivetést szenvedett az német magistrátustól, tudja az ország — s hogy nagyobb gonosz akaratjokat az Magyar nemzet ellen declarálják, Magyar törvénnyel sem igen akartak élni. Annak felette hogy ezeket befedezzék, az appellatióktól is arceálják az Köséget és variis minis deterreálják. Több városokban is vagyon ez“ [1]). Igazolják ezen előadást az 1618ban összegyült

1) Katona 28, 446.

rendek is, így beszélvén a II. Ferdinand elválasztásakor kikötött föltételekben a tizenhárom szepességi városról: „Nem csak adózni nem akarnak az ország lakosival, hanem még különféle erőszakkal és sérelmekkel illetvén az ország lakosait, az országban törvényszék elibe állani s a vármegyék előtt megjelenni sem akarnak, minden gonosz igyekezetöket büntetlenül gyakorolván“. Az 1647ki gyülésen ismét szőnyegre került e tárgy, s miután több királyi, bánya- és szabadékos városok, kivált pedig Kassa, sértették meg a magyar nemzetiséget és hont, különösen az 1608ki koron. előtti 13dik és 1609ki 44ik törvénycikkelyeket, huszonegy pontban határoztattak meg a városokban lakó magyarok s kivált a nemesek jogai. — Hogy a magyar s német céhek különválásának egyedül a nemzetiségi idegenkedés volt oka, már fönebb említém. Illy indulattal azonban nem csak a magyarok iránt viseltettek a német városiak; hasonlót tapasztaltak tölök a szlávok is. A selmeci német közönségnek olly nagy volt a szlávok iránti gyülölete, hogy ezek tanács-rendelmény által a városból is kitiltattak; kik pedig közülök már polgári joggal birtak, jogoktól a tisztviselésre fosztattak meg. 1551ben a városi tanács megengedé a vargacéhnek, hogy azontúl minden szláv elöl elzárhassa testületének jogait. Három évvel később ugyan ezen céh Slatky vargát ki akará kebeléből vetni, egyedül azért, mivel szláv származású volt. A város tanácsa azonban, mellynek itélete alá az ügy bocsáttaték, Slatkyt, mivel még a fönebbi törvény előtt vétetett a céhbe, megtartá ugyan annak kebelében, de egyszersmind rendelé, hogy azután szláv örök idöre kitiltva legyen társulatokból [1]). Több illyetén történetkekkel is

1) Richter Belnél Not. Hung. Nov. 4, 571.

szolgálhatnék olvasóimnak, ha türelmökkel viszaélni n
tartanék. De hiszen ezekből is eléggé kitűnik, mi
kártékonyan hatott e nemzetiségi idegenkedés a honi n
ipar és kereskedésre.

MÁSODIK SZAKASZ.

AZ IPAR S KERESKEDÉS TÖRTÉNETE

A SZATMÁRI BÉKEKÖTÉSTÖL II. JÓZSEFIG.

KÖZÖS KÖRÜLMÉNYEK.

Károly kormányával új idöszaka nyilik a müipar- és kereskedésnek. Az ország megszabadúlt a töröknek hoszszú, sanyarú szolgasága alól és sikeresebben megvédetett annak pusztitó betöréseitöl, a belforrongások is kibuzogták valahára magokat: a szatmári békekötés után hadi lárma helyett a két századig számüzött béke malasztai terjedének el az iszonyúan zaklatott honnak vidékein. A harci zajjal együtt elnémúlt az azt önzö terveire forditani szokott úri zsarnokság szava; törvényhez szorittatni kezde a féktelenség és eröszakoskodás, melly eddig büntetlen üzheté kártékony dulongásait: a nép szorgalmi osztálya megszabadúlt a sokféle zaklatások alól, s oltalmát a törvényben elnyomói ellen nem épen hasztalan keresheté.

Az ipar és kereskedés olly természetü, hogy önmagától is emelkedik, ha gyámkezek nem ápolják is, csak tevöleges akadályok ne vettessenek haladásának elébe. Azonban Károlytól kezdve nem csak azért derült kedve-

zöbb időszak a müipar és kereskedésre, mivel a helyre állott béke- és belcsöndben az említett akadályok megszüntek: hanem azért is, mivel mind törvényhozásunk, mind egyes honfiak látni kezdék a béke nyugalmában, mennyire elhanyagoltatott, elnyomatott a harc gondjai közt a hon anyagi jóléte; s iparkodni kezdének kipótolni a hiányt, orvosolni a sebeket, felnyitni a jobb lét forrásait; mire annyival inkább ösztönöztettek, mivel nem lehete nem érezniök, hogy a haza majdnem egészen kimerült, a nyomasztó szegénység minden osztályok- s rendekbe belopódzott.

A hosszas nyomorúság, török iga s belforrongás a népet igen meggyérité. Fönebb láttuk, hogy a Mohácsnál győztes királyi sereg Szegeden ált Lippáig vonúlván, a Dunától a Tiszáig nem talált falut, söt nyomát sem az iparnak; általán véve illy puszta volt pedig a török birta alsó vidék. Ezen akadályt kelle mindenek elött elmozdítani; a népesség első lényeges föltétele az ipar és kereskedésnek. Átlátta ezt törvényhozásunk, s azért az 1723ki 105dik törvénycikkely ugy intézkedék: „hogy az országba új lakosok hivassanak s a beköltözendö, egyébiránt szabad személyek minél előbbi meghonosulások miatt hat évig mindennemü adózástól mentek legyenek. E rendelmény az egész országban kihirdettessék, s hogy annak nyilvánítása a német birodalomban is megengedtessék, e tárgyban a szomszéd tartományok rendeivel tanácskozások tartassanak.“ Ugyanazon törvénykönyv 18dik cikke az elhagyott falvakat is régi lakóikkal, ha azok visszatérni akarnak, vagy más belföldiekkel megnépesittetni rendeli. A kedvező föltételek, mellyekkel a bevándorlottak fogadtatának, számos, kivált német családot édesgettek az országba; s mind ezek, mind a felvidékröl leköltözöttek lassanként megnépesiteni

kezdék a visszafoglalt városokat és falvak egy részét. Már azon német seregből is, melly 1689ben Buda alatt harcolt, számosak telepedének le ott és Pesten, kivált a hasszok és thuringiak közöl [1]. Később pedig I. Leopold, I. József és III. Károly számos osztrák, bajor és frank családot telepítének le az ország külön vidékein.

AZ IPAR TÖRTÉNETE.

I.

MEZEI GAZDASÁG.

1. FÖLDMÍVELÉS.

A földmivelő osztály polgári állapatának jobbulásavagy roszabbulásával szükségkép emelkedik vagy sülyed a földmivelési ipar is. Csak szabadságban tenyészik a polgári miveltségnek mint minden, úgy ezen virága is: az önkény és féktelenség vas karja, a szolgaság bilincse, mint téli fagy a növényt, elöli a polgári foglalkodásokat. A mult korszak történetében láttuk, hogy törvényhozásunk visszaadá ugyan a földmivelő osztálynak személyes szabadságát, költözési jogát; de föltételesen és kellő biztosítás nélkül: a zavargó időben büntetlenül üzhette még vele önkénye játékát a zsarnok, ellenszegülve a törvény emberiségesb szavának, megvetve vagy elcsavarva azt. De e kor már annál

1) Bel. Not. Hung. Nov. 3. 435. stb.

fogva is kedvezőbb volt a földmívelésre, mivel a béke csöndében a törvény könnyebben foganatosítható, a jobbágy, ki támaszát egyedül abban keresheté, általa biztosabban védhető vala; s annak megszegését olly mértékben, mint előbb, nem szaporítható annyira a büntetlenség. Azon kivül a már létező törvények még bővebben kifejtettek, a pór szabadékai még inkább kitágíttattak, a mód zaklatásokra, a határozottabban kinyomott törvények által még inkább elzáratott. Megerősítvén t. i. a szabad költözési jogot, azon szabályt alkotta az 1715diki 101dik törvénycikkely, hogy ezentúl a törvényszerüleg költöző jobbágyok (mert a szökve, vagy a törvénynek eleget nem téve költözök uraiknak visszaadatni rendeltettek) a letelepülésökkor kötött szerződés szerint legyenek alávetve uraiknak. Továbbá a jobbágyok állapatának könnyitésére itt még az is rendeltetik, hogy azoknak elmaradt tartozásaik, mellyek a törvénytelen zsarlók által úgy is többszörösen beszedettek, kitörültessenek; hol pedig ez nem történt, csak felében s részenként szedessenek be. Végre a vármegyéknek tisztül tételék, hogy a kebelökbeli jobbágyokat a netalán igazságtalan földesurak ellen védelmezzék. Ezen szerződésre alapított viszonya a jobbágyoknak uraik iránt, az 1723ki 61dik törvénycikkben még bővebben kifejtetett azon hozzáadással, hogy, kik uraikkal illy szerződésre nem léptek, tartozásaiknak eleget tevén, mikor akarnak, szabadon költözhessenek. Egyszersmind pedig, megtiltatván, hogy a birtokosok jobbágyaikat egyik jószágból más megyében fekvőbe át ne telepitsék, a vármegyéknek ismét igazságszeretetébe ajánltatott (18d. c.) a jobbágyoknak minden törvénytelen nyomástóli megóvása. Mária Terézia a jobbágyságnak még a főnebbi törvények mellett is mindig mostoha állapatát javí-

tandó, az úrbért egy biztosság által kidolgoztatván, az egész országra kiterjeszté. E szerint az úr s jobbágy közti viszonyok szorosabban meghatároztatván, emennek netalán teendő panaszai s ezeknek eligazítása a vármegyék s azután a helytartótanács által átnézetni, megvizsgáltatni rendeltettek. De nem tagadhatni, hogy bár az urak jobbágyaik fölött gyakorlott önkényének ezen úrbér által keskenyebb korlátok szabattak, s a pórnak legalább is lehetövé tétetett az igazság keresete, még korán sem volt pórságunk minden panaszon fölüli állapotban. A terhek, mellyek még vállain feküdtek, olly nemüek valának, hogy annak jóléte még sokfélekép meggátoltatott. Azon felül az úrbér is még igen különböző volt a külön helyeken s a terhek különbözésének semmi alapja. P. o. Békés megyében 56 hold esett egy dica alá, Árvában két hold; Nyitrában 24 szolga, Szabolcsban két szolga; Somogyban a haszonbérlök 600 frt után fizettek egy dicát, Szatmárban 10 frt után, Verőcében 20, Marmarosban fél ökörtöl kelle egy dicát fizetni; de ezen dica is igen különbözött: Aradban 40 dr, Barsban 9 frt 36 dr tön egy dicát [1]). De, mint mondám, még is csak kedvezőbb lön sorsa a földmivelöknek. Említésre méltó az is, hogy a jászok és kunok három kerülete, mellyeknek lakosai majdnem kizárólag földmiveléssel foglalkodtak, 1745ben magokat a pesti katona-kórház úri hatósága alól kiváltván, új, huszonhárom cikkelybe foglalt jogokat nyertek, mellyek belső polgári szerkezetöket hely- s kerületi hatóságaikat, terheiket stb. illetik. Szempontunkból figye-

1) Olvasható erről egy alapos értekezés Magaz. für Gesch. Statist. und Staatsrecht d. Österr. Monarchie. Göttingen 1806. 1, 3—49.

lemre méltó az, hogy a nemesihez hasonló birtoksajátsággal, városaik pedig a sz. királyiakéhoz, hasonló kiváltságokkal ajándékoztattak meg.

E javitások a földmivelő állapatában s a harcok korát követő hosszas béke áldásos befolyású volt Magyarország földmivelésére. Annak gyarapodtát s haladását azonban csak viszonylag, a múlt kor állapatával összevetve, lehet ollyannak mondani; általánosan véve a középszerűségen felül nem emelkedett. A mód, mellyel a föld mivelteték, most is az a tökéletlen volt, melly régente. Az újabb tízszeresen kamatozó földmivelési rendszer, melly Angol-, Francia- és Németország több tartományaiban e korszak alatt kezde gyakorlatba tétetni, nálunk még egészen ismeretlen volt; de remény sem lehete még annak országunkbani gyakorlatára; mert hogy a földmivelő osztály értelmi müveltségének hiányából származó akadályokat elmellőzzem, már a jobbágynak ura s földei iránti viszonya is lehetlenné tette e jobb rendszer életre jutását. Minél fogva a földmivelés nálunk még nem mint betanúlt, ész-alapokra támaszkodó műtétel gyakoroltatott, s nem egyéb volt, mint kényelemmel űzött, mostoha segélyezése az áldásos természetnek. Mária Terézia több rendű parancsokat bocsáta ki annak gyarapitására; de fájdalom, azoknak nagyobb része sikeretlen maradt az illető hatóságok e tárgybani hanyagsága miatt. Okául az illy rendelmények nem teljesitésének leginkább az adaték, hogy a megyei hatóságok azoknak sikeritésére elfoglaltságok miatt elégtelenek; — mi azonban legtöbb helyt puszta ürügy volt s a nem akarásnak és előitéletnek kifogásai, ezen ok legfölebb is csak a nagyobb kiterjedésű megyékre illhetvén. Mária Terézia, hogy e bajon segitsen, földmivelési társaságokat alakittatott, mellyeknek

célja, nem csak a kormánytól kibocsátott, földmivelést tárgyazó rendelmények sikerítése volt, hanem egyenesen tökéletesbítése is a földmivelésnek. De hogy ezen intézet még igen kora volt Magyarországra, a történet bizonyítá: egy sem állhata e társaságok közöl erös lábra; söt néhány már e korszak alatt is elenyészett, társaikat tengésökben hagyván. [1])

Azonban e rendelmények, e mozgalmak bár egészben s általánosan véve sikeretlenek, részben s helylyel némi foganat nélkül nem maradhatának, s a régi rendszer mellett is csak azért sem lehet némi haladást tagadni, mivel a földmivelö osztály szaporodván s foglalkodása a békében nem háboríttatván, sokkal nagyobb mennyiségben állítá elö termesztményeit, mint a mult korban. Legvirágzóbb volt e korban földmivelésünk a dunántuli, kivált Soprony, Mosony és Vas megyékben [2]). Igen sokat nyert e tekintetben Fehér, Tolna és Baranya vármegye is M. Teréziának azon anyai gondoskodása által, minél fogva az e megyékben sok ezer holdra terjedö Száraz nevü ingoványt lecsapoltatá. Hasonló eredménynyel biztatott a Körös folyamnak is, melly majdnem évenkénti kiáradásaival sanyargatá partmellékét, szabályozása, mit szinte a kegyes királyné kezdete meg, Károlyi grófnak felügyelése alatt.

De még elöbb kell vala említenem a temesi bánságot, mellynek földmivelése e korszak alatt majdnem újjá teremtetett. E tartományt III. Károly a töröktöl 1739ben vissza-

1) Skerlec Project. Leg. motiv. Deput. Commerc. de anno 1790. exhibitum.

2) Szapáry Ján. gr. Der unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen? Nürnberg 1784.

foglalván gr. Mercy d' Argenteau kormányára bizta, s jobb kezekre azt valóban nem bizhatá. E ritka buzgalmú tábornok mindenek fölött a földmivelést, melly e mód fölött termékeny földü tartományban a török iga alatt egészen elhanyagolva volt, s annak akadályai elmozdítását tüzte ki gondjai céljául. Addig a minden esös évben rendesen beállott áradások az egyébiránt is igen kevés termesztményt majdnem az egész tartományban megsemmisíték. Mercy tehát a hegyekröl vizvezető csatornákat vitetett le a Temes és Böge folyamokba, ezeket pedig szabályoztatá. Kevés évek múlva a legszebb siker követé emberiséges buzgalmát: a bánság egyike lön legvirágzóbb tartományainknak. Mercy kora halála után a bécsi bank, mellynek a bánság birtokába jutott, folytatván javitásait, s egész figyelmét a mocsárok kiszáritására, új helységek telepitésére, szóval, a földmivelés emelésére fordítván, e tekintetben szinte nagy hasznára volt az országnak. — De bocsátkozzunk némi részletekbe.

A gabna minden nemeinek termesztése annyira haladt, hogy 1770 és 71ben négy millió mérünél több szállíttathatott ki a szomszéd, aszálylyal látogatott tartományokba. Közép számát pedig az évenként kivitt mennyiségnek egy és fél millió mérüre tehetni [1]). A gabna mellett szorgalmasabban miveltették a kukorica is, melly már az ország minden részein meghonosittatott. Burgonya 1770 táján kezde tenyésztetni, de még csak az új német gyarmatok némellyikében s a soványabb vidékeken a Kárpátok alatt [2]). A rizs-

1) F. J. Maire Bemerk. über d. Kreislauf. d. Hand. in d. Österr. Erbstaat. Leipzig 1786. 2, 140.

2) Schvartner Statist. 2d. kiad. 1, 292. a) alatt.

isel sikerült próbák tétettek e korszak alatt, kivált a temesi bánságban, hol azt a birtokos bécsi bank némi jelentékenységre is emelte, de a siker mellett is nem csak nem lön közönségesben divatossá, hanem a bánságban is elhanyagoltaték termesztése, miután az a bank úri hatósága alól kikerült [1]).

A szölömivelés, egészben véve, szinte haladásnak indult; az alsó róna vidékeken is annyira gyakorlatba jött volt, hogy majdnem minden, kivált homokos földü helység mivelt már a kor végén szölöket határaiban. Ez volt részben oka, miért benn a bor ára igen megcsökkent, s az azelött gazdag szölös gazdák szegényedni kezdének [2]). Különösen említést érdemel a szölömivelésben Soprony, mellynek termesztménye Poroszországban és Sléziában legkelendöbb volt. 1719ben 60,000 akó must tölté a polgárok pincéit; 1731 és 32ben pedig harminc ezer akónál többet szállitott a külföldre. Magyarországban ürmöséröl jutott híre [3]). De igen káros hatása volt a felsö s nyugati vidék szölömivelésére a külfölddel e korban megcsökkent borkereskedés. Lengyel-, de kivált Orosz- és Poroszország, miként alantabb szóba jövend, annyira elzárta e korban mód felett magas vám- s harmincadai által e magyar termesztményt kereskedéséböl, hogy a borszállitás e tartományokba, kivált mellyet a sleziaiak Poroszországba gyakorlottak, majdnem végkép megszünt. E pangás következményei nem sokára mutatkoztak az éjszak-nyugati vidék szölömivelésében; Sopronyban 1753 körül 1,200,000 négyszeg öl terjedelmü szö-

1) F. J. Maire Bemerk. 2, 140.
2) Bel Not. Hung. Nov. 1, 652. 679. 681. — 2, 87. stb.
3) Schvartner 1, 317.

lők kiirtattak; Sz. Györgyön pedig 1784ig 1167 kapányi egészen elhagyatott [1]). Egyébiránt a bor kezelése általán véve jobbúlt; az aszúbor több helyt s nagyobb mennyiségben készitteték. A hegyaljai méltán kedvenc itala volt a lengyelnek; s ez mind a mellett is, hogy ára a multhoz képest felszökött [2]), igen keresteték kivált a lengyelektől [3]). A szentgyörgyiek 1720ban kezdének aszúbort késziteni, mi azonban sokáig nem jutott kedvességre azon hiedelem miatt, hogy mozsolával és cukorral készittetik [4]). A ruszti, soproni és ménesi aszúborok is e korban kezdettek nagyobb mennyiségben készittetni. Söt már a francia pezsgő s egyéb külföldi készitmények is kezdének utánoztatni. M. Terézia egykor egész fels. családjával gr. Grassalkovich vendége levén, dicsérte ennek csemegeborait, kivált pezsgőjét; mire a gróf nyiltan megvallá, hogy egyedül külföldiek módjára készült magyar borok volnának asztalán [5]). E csemegeborok nagy kelendősége azonban annyira fölingerlé a nyerészkedési vágyat, hogy a borhamisitás már széltében gyakoroltatott, s a törvényhozás 1723ban kénytelen volt azt kemény büntetés alatt (118d. tc.) megtiltani. Minek azonban sikere nem levén, az 1729ki 12ik törvénycikk e hamisitásnak foganatosban gátot vetendő, nem csak az e csinyben rajtértekre példás büntetést szabott, hanem az aszú szölő vásárlatát is megtiltá a birtoktalanoknak.

Az úgy nevezett kereskedési növények közt legtöbb ke-

1) Schvartner 1, 306.
2) 1718ban egy 180 icényi hordó ára 100 tallér volt. U. o. 318.
3) Ungr. Magaz. 2, 182.
4) Schvartner 1, 306.
5) Schweighoffer Abhand. von d. Commerz. I. 11 *) alatt.

ɩeket foglalkodtatott a kender és len. E cikk, kivált a kender, majdnem minden helységben tenyésztetett; de legtöbb ɩelyt csak annyi, mennyit a nők házi szükségökre feldolgozhatának. Szepesben, Sárosban, Trencsén, Turóc, Liptó és Árvában, a korszak végén pedig Bácskában és Baranyában a kereskedésre nézve is nem csekély mennyiségben ermeszteték [1]. — A dohánytermesztésnek e kor vége adott ıagyobb kiterjedést. Az 1775 táján kitört angol-éjszakamerikai háború s az e miatt elmaradt dohányszállitások Ameıerikából okozák, hogy e növény iránti kérdezösködések onunkban is sürüsödvén, annak tenyésztése is terjedtebb ln. A högyészi uradalom, Tolna megyében, mellyet Károly alatt gr. Mercy darmstadti, hessz, fuldai és würtemergi telepekkel népesíte meg s melly összesen húsznál több elységet foglal magában, e kor végén évenként mintegy 0,000 mázsányi dohányt termesztett [2]. — A mindinkább lterjedö serrel élés a komlót is bövebben termesztetté; legıvatosabb lön ez, valamint a sáfrány-tenyésztés is Nyitra ıegyében; az utóbbikat kivált a veszteniciek jól tudták ezelni [3]. — A festö füvek termesztése e korig még semmi gyelmet sem nyert volt nálunk. Néhánynyal azok közöl, iket a természet önkényt adott, élt ugyan már vásznai stésére a pórság, p. o. az izacscsal, vagy festö csülleng-el és pirositó buzérral, mik a temesi bánságban s azon ivül több megyében termettek; de a haszon, mellyet azok-

1) Szapáry: Der unthätige Reichthum Ungarns stb.

2) Korabinszky Geog. - Hist. Lexicon ad vocem Högyész; itt azonban tetemes hibának kelle becsúszni, a mennyiség 300,000 mázsára tétetik.

3) Bel Not. Hung. Nov. 4, 304.

nak mivelése adandott, még nem ismerteték. E korban azonban Pfeiffer, késmárki orvos, különféle próbákat tön belföldi füvekből az indigóhoz hasonló festéket késziteni; mi anynyira sikerült neki, hogy a kisérletének Bécsbe küldött eredménye a próbát kiállotta [1]. E foganat figyelmet gerjesztvén, arra birta M. Teréziát, hogy a festő füvek termesztését némi kedvezményekkel gyakorlatba hozni iparkodnék: ötven holdnyi földet s tiz évigi szabadékot igért mindenkinek, ki izacsot termesztend. Azonban bőkezüséggel támogatott jó szándéka sem talált visszhangra; tétettek ugyan kicsinyben némi próbák; de részint ezeknek csekélyessége, részint a szükséges, sajátságos malmoknak hiánya miatt sikeretlenek [2].

A kertmivelés a felső megyékben már a 17dik században is kedvelt, e korban még terjedtebb lön. Különös szorgalmat forditának kerteikre a bányavárosok lakosai, kivált a selmeciek, kikről már a mult korszakban is emlékezém, miként t. i. azokat mulató helyekül látogatván, vetélkedtek egymás közt azoknak szépitésében. A Pozsony melletti Blumenthal nem csak e várost ellátta szorgalmasan mivelt kerteiből növénynyel és gyümölcscsel, hanem ollyanokat még a szomszéd német városok piacaira is szállitott. Nyitra megyében is számos kertek műveltettek, kivált Németprónán, mellynek lakosai mindennemű gyümölcscsel, kivált aszalt szilvával nyereséges kereskedést üztek [3]. Híres volt gyümölcseiről Soprony és Korpona is. Dinnyét legizesbet s leg-

1) Korabinszky Lexicon. Késmárk.

2) Skerlec Descriptio physico-polit. situationis R. Hung. inter acta Deputat. Commerc anni 1790.

3) Bel Not. Hung. Nov. 4, 426.

ıgyobbat a hevesi, kivált csányi föld termett, mi a pesti acon tömérdek mennyiségben árultaték [1]). — Az urasá-)k kastélyaik, mezei lakjaik mellé, mik e korban az or-:ág külön vidékein nagy számmal s izléssel emeltettek, łzönségesen diszes kerteket is állittattak a külföldről, ki-ált Cseh- és Morvaországból behivott kertészeik által. ;lesbek voltak már e korban is a kismártoni, gödöllei, ßpcsényi, tatai, nagy-kanizsai, gyulai stb.

Az erdöszet e korban végkép elhanyagolva volt; még selmeci bánya iskolában sem, hova tartozott volna, vé-:tett fel a tanulmányok közé. M. Terezia ugyan bocsáta ı erdöszeti szabályokat [2]), mellyek a módfeletti s rendet-a irtásoknak határt vetnének; de e rendelmény kevés he-'en juthatott sikerre; egyébütt, kivált hol az erdök több ßzös birtokosak közt voltak megosztva, a régi rendet-ıségek folyvást divatoztak. —

Két, igen nagy ellensége volt (részben most is létező) földmivelésnek, a tömérdek, egész vidékeket ellepö futó omok — miröl azonban e korban még nem gondolkodtak; a folyamok kiáradásai. Az 1729ki országgyülési RR. anaszkodva említik a Duna, Tisza, Vág s más folyóknak ıajd nem egész tartományokat hullámaik alá temetö s be-ızapoló kiöntéseit; de e gonosz orvoslásáról az ország, a em rég és sokáig viselt török iga által kimeritve levén, ikeresen még nem gondolkodhatott. Az 1751ki pozsonyi yülésen ismét szönyegre került e tárgy; s miután a Vág iöntéseivel már nem csak partmellékét elboritá, hanem ıalgócot is végromlással fenyegeté, annak megkorlátozása

1) Korabinszky Lexicon.

2) L. Skerlec Descriptio phys. pol. Situat. Hung. I. 47.

a 20ik törvénycikk által munkába vétetni rendeltetett. Ugyan ezen gyülés a pataki malmokat is, mellyeknek vízfogói a vidékben kiöntést okoznának, elrontatni rendeli (14d. cikk), ha a malmok letartóztatott jövedelmeiből ártatlanokká nem tétethetnek.

2. ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Azon sokféle gyarapodás mellett, mit e korszak az állattenyésztésben elömutathat, egy olly lényeges hiba is tünik elő, mellynek már e kor végén is mutatkoztak káros következményei, — ez a legelők és kaszálók elhanyaglása volt. Ezek körül javitásokat tenni, még nem jutott gazdáinknak eszébe; minden egyedül az áldott természetre hagyaték. A török kifutamodta után, miként emlékeink több vidékről bizonyitják, olly buján benőve volt fűvel a föld, hogy miatta alig lehete gyalognak előre haladni. De évről évre roszabúlniok kelle a legelőknek és kaszálóknak: a szünetlen legeltetés által a legjobb füvek leétettetvén s magba menni soha sem engedtetvén, azoknak gyökerei lassanként kiveszni kezdének, mig a baromtól is ott hagyott rosz fü évenként elhintvén magjalt, buja növésével amazt elfojtani kezdé; miért a nyüfü, tarsóka, farkkóró, aranygyopár, bogács s egyéb illyetén, nem csak haszontalan, hanem ártalmas növények is az egyébiránt legjobb föld területét is mindinkább elfödék. Ehez járult hogy a marha egész Sz. György napig bocsátaték a kaszállókra; minek kivált száraz tavaszon elmaradhatlan következése lön, a szénakaszálásnak egész a gabna aratásig elkéste s ez által a mezei munkáknak annyira összehalmoztatása, hogy a széna rendesen gyakran el nem takaríttathaték.

Vetett kaszálókról, miket száraz években is kétszer, háromszor s többször kaszálhatni, e korszakban még nem gondolkodott a magyar, miveletlen mezei gazda. Milly befolyást kellett e körülménynek a marhatenyésztésre gyakorlani, mindenki áltlátja. A korszak elején még ritka kövérségü legelök mindinkább hitványulván, a marhadög, nagy részben ennek következése, vidékeinket is gyakrabban kezdé látogatni; — s az országnak az elött világhirü szarvasmarha tenyésztése mindinkább csökkeni kezdett [1]).

A szarvasmarhának hazája kivált a Pest, Debrecen, Temesvár, Újvidék s Duna közti tömérdek puszták valának miket ez idö alatt nagy részben görög s örmény marhakereskedök birtak haszonbérben. Nevezetes volt ez, valamint a lótenyésztés is, Komárom, Zala, és Somogy megyékben is; Arad és Csanád megyék lakosai pedig annyira kedvelték e foglalkodást, hogy miatta a földmivelést is elhanyagolták [2]). Milly sok szarvasmarha tenyésztetett Debrecen határában, eléggé következtethetni abból, hogy az 1739ki télen, takarmány hiában, nyolc ezer ökör vágatott le, a nélkül, hogy e miatt szükség éreztetett volna. Volt gazda, p. o. bizonyos Biró nevü, kinek tiz ezer darabból állott gulyája [3]). Erdélynek sikjain is számos szilaj gulyák legeltenek; de itt általán véve nevezetesb volt a lótenyésztés, kivált a székely földön; melly nemes magyar faj a külföldön is igen kelendö volt.

A lótenyésztés Magyarországban igen elaljasult volt, a száraz malmok, az igen gyakori s ingyen tenni kellett

---

1) L. az 1751ki RR. fölirását. Katona 39, 401.

2) Szapáry cm. h.

3) Korabinszky Lexicon. Debrecen.

katonaszállitások, mit a külföldön sokáig tartott háborúban lévő katonaság távolsága még sulyosbitott, s egyéb uri terhek, továbbá a porság szegénysége, mi miatt csikait idő előtt terhelni kénytelen volt, végre a gyakori dög, igen elsilányiták a jobbágyak lovait. M. Terezia a hét évi, igen sok lovat megemésztett, háború alatt átlátta szükségét a magyar lótenyésztés gyarapitásának. Ezt ő eleinte az által törekvék elérni, hogy Pesten lóorvosi iskolát állittatott, s a hatóságokat felszólitotta, hogy ezen iparágnak emelkedését a népközött minden módon elősegitsék; a nemesebb nagyobb ménektől meghágott kanczákat pedig az adótól fölmenté. 1774ben szabályokat bocsáta ki, mellyek szerint a lónemesités intézendő volna, egyszersmind jutalmakat is hirdetvén az ebbéli szorgalomra. A szabályszerü mének csikaira tett jutalom, osztály szerint, mellybe a csikó tartozott, hat, négy, és két aranyból állott. A külön megyék külön utakon indúltak e kir. rendelmények sikeritésére. Némellyek közméneseket állitottak fel; mások méneket szereztek s azokat a megyei járásokban felosztották, a jobbágyság ingyen használatára. Mind ezeknek azonban csak az lőn következése, hogy a jobb birtokú jobbágyok között néhány, nagyobb termetü lovakat szerze magának; de a szegényebb jobbágy ha volt is illy nemesebb méntől származott csikaja, részint a kellő gond s jobban tartás hia miatt, részint mivel már harmadik évében is kénytelen volt azt befogni, jobb lovakhoz még mindig nem juthatott. M. Terezia, hogy, mennyire lehet, ezen akadályokat is elháritsa 1777ben új körlevelet bocsáta ki, mellyben a városok ezen iparág kellő méltánylatára, a jobbágyok pedig csikaik kiméllésére intetnek. Biztosittatnak továbbá a jobbágyak, hogy nagyobb csikaik, ha ollyanokat nevelnének,

nem elöre kiszabott áron, hanem szabad alku szerint szedetendnek a sereg számára. Végre megengedtetik, hogy az ezredekből kimustrált, a nemzésre még alkalmas kancák a vármegyéknek olcsó áron engedtessenek által. Hogy pedig semmi eszközt ne hagyjon a kegyes királyné dicséretes czélja elérésére használatlanul, a cseh lótenyésztő társaság által Csalóközben az enyedi, Borsód megyében pedig az ormosdi pusztát kibérlelteté, hogy az e helyeken cseh fajú lovakat nevelvén, azokat a vármegyék közt mérsékelt áron szétosztassa. E kezelést azonban az 1778ban kitört háború félbeszakasztá. E törekvések siker nélkül nem maradhattak; a magyar pór általán véve igen szereti lovát. S valóban e néhány évek alatt is annyira gyarapodott ez iparág, hogy az 1781ben Pestre az ezredek számára lovakat vásárlani küldött katonai választmány könynyebben beszerezheté a szükséges mennyiséget [1]. Legtöbb s nagyobb ménesek legeltenek a Duna s Tisza közti és a dunántuli tartományokban, mellyek tulajdonkép anyaföldei a magyar lovaknak; szilajul neveltettek itt azok közönségesen ötödik évökig, a csikósok felügyelése alatt. Dicséretes említést érdemel még a szepességi városok lótenyésztése is. — A benn tenyésztett ló azonban még elég nem volt az ország szükségeire; az urak s az ezredek nagy részben külföldről hozták be lovaikat; e cikkért, még a kor végén is, körülbelül 300,000 ft folyt ki a külföldre [2].

A juhtenyésztésben M. Terezia uralkodásának utólsó tizede korszakot alkotott. A finomabb gyapjas birka Magyarországban addig alig ismertetett: a múlt korszakban

1) Skerlec Descriptio stb. I. 62.

2) Schvartner 1ső kiad. 161.

Szelepcsényi érsektől behozott nemesebb faj részint kiveszvén, részint elfajúlván maradványaiban. A jó akaratú királyné tehát ezen iparágat is kellőleg méltányolván, 1773-ban háromszáz huszonöt merino birkát hozatott Spanyolországból s Merkopailon, a károlyfehérvári út közelében, juhmajorságot állitatott, melly később új szállitványok által szaporíttatván, mintegy bölcsője lön Magyarországban a nemesebb juhfajnak. A következő hét év azonban melly alatt M. Terezia még boldogítá kormányával Magyarországot, sokkal kevesebb volt, mintsem e majorság közönségesebben megismertetett, s az előitéletek, mellyek ezen, a magyarnál tekintetre hitványabb, természetre gyöngébb és finyásabb faj körül uralkodtak, legyőzethettek volna; minden siker, minden utánozás nélkül azonban e példány-majorság még sem maradt; legalább az első lépés megtéve volt ezen, ma már olly bőven jövedelmező, nemesebb juhfajnak meghonositására. A részletesb eredményeket azonban, mivel nagy részben József korába esnek, a következő szakaszban adandom elő. A magyar fajnak tenyésztése az egész országban elterjedt volt; ezen kivül, a temesi bánságban még az úgy nevezett zigarra, bácskában pedig s némelly egyéb helyt a racka juhfaj is tenyésztetett. A közönséges faj tenyésztésével, gyapja miatt, kivált Veszprém, Győr, Fehér, Tolna, Békés, Pest, Nógrád és Csongrád megyék foglalkodtak; tenyésztették azt még Zólyom, Gömör, Hont, Árva, Liptó, Túróc és Szepes vármegyék is, de nem annyira gyapja, mint teje s az ebből készitett sajt, túró és a nem rég közönségesbé vált vaj [1]) miatt, mik e megyékből nagy mennyiségben kerültek a ke-

1) Schvartner 2dik kiad. 1, 370.

reskedésbe [1]). A birka számát Magyarországban e korszak végén mintegy 6—8 millióra tehetni; gyapjú évenként körülbelül 150,000 mázsa viteték a külföldre; azonkivül sok fordittatott bőröstől subákra, ködmönyökre stb sok ürü pedig elevenen kihajtatott Csehországba [2]).

A méhtenyésztés is nevezetes volt már e korszak alatt; közönségesben s nagyobb szorgalommal gyakoroltatott alsó Tótországban, a temesi bánságban, Arad, Békés, Hont, de még inkább Szepes, Sáros, Zólyom megyékben; különösen említést érdemel e tekintetben Lőcse és Rosnyó; amaz kivált méhsere, (mellynek főzéséből a város évenként mintegy 20,000 ftot vett vala be), emez viasz müvei miatt. A méhtenyésztésben akadályozta eddig a nagyobb gyarapodást az, hogy a magyar nem tudá kivenni a mézet kaptáraiból a nélkül, hogy a méhet meg ne ölné. M. Terezia erre is kiterjesztvén figyelmét, több megyékbe, hol ezen iparág szorgalmasabban üzetett, a jobb méhkezelésben jártas embereket külde szét, kik abban az ifjuságnak, mellyet az ebbeli szorgalomra különösen felbuzditott, leckéket, tanitást adnának. Azonban akár az ujitás ellen uralkodó előitéletek, akár a kiküldött mesterek s ezek bizományosainak tudatlansága vagy hanyagsága okozta, — ezen szép hasznot igérő intézet nem sokára legtöbb helyt dugába dőlt, csak némelly éjszaki megyékben, p. o. Trencsin, Árva, Liptó, Zólyom, Szepesben honosúlván meg némikép [3]). A belfogyasztást leróva, mintegy két ezer mázsa viasz, és

1) U. o.

2) L. erről bővebben Schvartnert „Schaafe" alatt.

3) L. e tárgyról Szapáry: Der Unthätige Reichthum stb. — és Skerlec: Descriptio physico-pol. Situationis stb. J. 50.

négy ezer mázsa méz viteték a külföldre [1]. — Itt még két tárgyról kellene szólanunk: a selyemhernyók és a sertés tenyésztéséről, nagyobb öszefüggés és tökéletesb előadás miatt azonban amazt az ipar második, emezt a kereskedés cikkelyére tartom fel.

II.

MŰIPAR.

1. MESTERSÉGEK, GYÁRAK, KÉZMŰVEK.

Városaink iparáról szólandó, szükségesnek látom, azoknak e korbeli állapatát néhány átalános vonással érinteni. Azok a török ostromlásaitól s igájától, a szatmári békekötés után pedig a belforradalmak nyugtalanitásaitól is megszabadulván, mind jogaikra s kiváltságaikra, mind népszámokra s evvel együtt iparok- és jólétökre nézve gyarapodni kezdének. A rajtok ejtett sebeket már I. Leopold s utóda is kezdé orvosolni, részint új lakosokat szállitván az elpusztúltakba, részint jogaikat visszaadva s megerősítve az ezekben megcsonkúltaknak. Buda-Pestnek lakosai már az említett két király alatt szaporíttattak uj, többnyire német, szállitványokkal; de önkéntesek is számosan telepedének itt le: előbbi kereskedésének híre, arra alkalmas volta, annak lassankénti éledése s az áldott Duna, melly a költözést Németországból igen megkönnyité, nem sokára élénkebbé tevék az iker fővárosokat. Pestnek még Leopold adott 1703ban új szabadék levelet polgári, kéz-

---

1) Schvartner 1ső kiad. 164.

művi és kereskedési jogairól [1]. Esztergam, Fehérvár, Szeged hasonlóképen még Leopold és I. József alatt emelkedének föl romjaikból s népesittetének meg; régi jogaikat e városok még az 1715ki országgyülésnek, mellynek a miatt kérelmet nyujtának be, közbejöttére nyerték vissza [2], mostani kiváltságaikhoz és szerkezetökhez pedig M. Terézia alatt jutottak. Debrecen és Szatmár-Németi szinte az emlitett országgyülés által emeltettek a szabadok sorába; Szabadka pedig M. Terezia alatt [3]. Illy jogokat nyertek Új-Vidék és Zombor is. Az 1741ki törvénykönyv is több cikkelyeket foglal magában, mellyek a királyi és bányavárosok sérelmeit orvosolni rendelik [4].

De ezen királyi vagy törvényhozási rendelményeken kivül léteznek még mások is, mellyek egyenesen a müipart s kézmüveseket érdeklik. Ugyan is tekintetbe vévén az 1723diki törvényhozó testület, hogy az országnak hosszas nyomorúsága a kézmüveseket részint igen meggyérité, részint egészen kipusztitá, a 117ik törvénycikkelyben rendeli, hogy illy kézmüvesek külföldről szállitassanak be, minek könnyebb eszközölhetésére, illy bevándorlottak tizenöt évig mindennemü adózási terhektől fölmentettek; nehogy pedig ezek a földmivelésre adván magokat, kézmüveiket elhanyagolják, a kir. helytartó tanácsnak meghagyatott, hogy őket a földvásárlástól eltiltsa, egyszersmind pedig felügyeljen, hogy a bevándorlottak szabadékos éveik eltölte után ismét ki ne költözzenek.

1) Az oklevél olvasható Katonánál 36, 245.
2) Decr. 1715 : 36, 37.
3) Art. 106. 109.
4) Art. 39. 40.

A céhek ügyében is többször rendelkezett törvényhozásunk. Azoknak a kézműi iparra káros befolyása e korban már meglepőleg nyilatkozott több olly nemű szabályaikban, mellyek vagy a kézművek gyarapúltát, vagy az általok készített cikkekhez könnyű s olcsó juthatást megakadályozák s megnehezíték. Illyen volt az péld. mellynél fogva a műnek ára gyakran értékénél fölebb emelteték, s azon mesterekre, kik azt az igy meghatározott áron alul adnák, nagy birság vetteték; illyen az is, melly szerint társulatokba csak nagy öszveg pénz letétele után juthattak új, kivált nem városaikban s hasonló céhben álló atyától származott mesterek; miben célok volt: a több mesterek által okozandó csödület-s evvel a művek olcsóbbságának meggátlása stb. Az 1715ki országgyülés tehát ezek által az ország javát sértetni látván, mindenek előtt megujittatni és szorosan megtartatni rendelé az 1659diki 71dik törvénycikket; minél fogva a kézművek, mérendő hus stb. árát meghatározni a vármegye jogositva vagyon; továbbá az eléggé ügyes, uj mestereknek a céhekbe minden összeszorítás nélkül és tűrhető fizetés melletti fölvételét tiszti közbevetés által is eszközöltetni rendeli; végre pedig a királyoktól nyert szabadékaikat meghagyván, minden az ország törvényeivel s javával ellenkező szabályaikat eltörli [1]. Az 1723ki 70dik törvénycikkely pedig ezeket megerősitvén hozzáadja, hogy a céhek azon kézműveseket, kik a társulatban nem létezvén, a városokban földesuraik magány számára üzik mesterségöket, erőszaktétel büntetése alatt, foglalkodásokban ne nyugtalanitsák. Mind e mellett is azonban, midőn az 1729ki országgyülés „nagy kirugásait

1) Art. 79.

látná a kézművi egyesélteknek abban: hogy azok önhatalmokból a vidékeken fiók céheket is alkotnának, közölvén azokkal némi szabadékokat; hogy különféle szabályokat alkotnának a népközönség kárára; hogy a társulatba iktatási taksát mód felett fölemelnék s ez által a kézművesek szaporodását akadályoznák; hogy azokból a magyarokat (nationalistas) kizárnák s ekként szabadságaikkal önkényök szerint visszaélnének": azt határozá: hogy az ekként kirúgó céhek, ha egyes esetekben a helytartó tanácstól ezután is vádoltatni fognak, céhi szabadékaiktól megfosztassanak, vagy a körülmények szerint máskép, de példásan bünhesztessenek. — 1777ben mindössze 13,934 céhbeli mester, 12,516 legény és 4671 tanuló létezett Magyarországban; nem értvén ide a falusi, céhen kivüli kézműveseket [1]).

A mindennapi szükségeket pótló kézművek a lakosokkal együtt hamar meghonosúltak a töröktől pusztán hagyott vidékeken; sőt a nagyobb városokban némelly fényüzést tárgyazók is. Bel állítja [2]), hogy a nem rég puszta Budán, olly hirtelen gyarapodtak nem csak a durvább s közönséges, hanem finomabb kézművek is, mi szerint alig van azoknak neme, melly ott gyakorlatban már nem volna. E földiró egyéb, a töröktől visszafoglalt helyeken is dicséri a kézművek gyarapúltát. Egyébütt pedig, hol a zsarnok nem hagyá maga után pusztítása nyomait, a béke malasztos ölében szükségkép gyarapodniok kelle a kézműveknek; mit már csak a fönebb előadott céhszabályokból is lehet következtetni. Azonban, ha néhány várost kiveszünk, ezen

1) Schvartner 2dik kiad. 1, 201.

2) Not. Hung. Nov. 3, 460.

első szükségű kézművesek sokasulása volt majdnem minden haladás, mit e kor e tekintetben elömutathat. Részint céheinknek érintett szükkeblüsége, mi szerint a társulatokba lepést olly igen megnehezíték, részint más, magában a nemzetben létező okok kézműveinket nem hagyák nagyobb tökéletességre vergődni; miért a honi készitménynek igen csekély volt a becse. De nem tagadhatni, ebben az előítélet is sokat tön, melly a honi készitmények ellen nyilatkozott, s az urainknál közönséges divat, melly csak külföldinek tulajdonitott becset. Történt, hogy honi mű, ha legjobb volt is megvetteték; miért hogy kelendőségre jusson, bécsinek, franciának, kénytelenitettek azt elkereszteln kalmáraink. Még ruhanemüek péld. nöcipök is, nagy részint Bécsből hozattak; s egyedül e cikkelyért körülbelül 50,000 ft folyt évenként a külföldre [1]). Szabómestereinket gyarapitá az 1764diki 24ik törvénycikk, mellynél fogva a magyar ezredek ruházata, valamint honi kelméből, ugy honi szabók által is rendelteték készittetni, miután a tett kisérletekből világosan kitünt, hogy honi anyagból minden katona mez 15 krral olcsóbban, s honi mesterektől szint olly jól készittethetik, mint külföldiektől [2]).

A gyárak- és manufakturákban nagyobb előmenetel, több élénkség mutatkozik. Ime itt azoknak rövid áttekintése. Hogy azonban félre ne értessem, megjegyeznem kell, mi szerint a gyár szó alatt nem mindig olly nagy kézművi intézeteket értek, minőket a külföld, vagy az ujabb időben honunk is mutathat.

---

1) Statistische Aufklärungen v. Greilmann. Göttingen 1797. 2, 236. és Müller, Schedium de Statu Fabricar. et Manufactur. in Hung.
2) Katona 39 406.

Posztó e korban sok helyt készitteték, többek közt: Privigyén, Nagy-Szombatban, Modrán, Sopronyban, Vittencen, Budán, Pesten, Székesfehérváron, Keszthelyen, Köszegen, Tatán, Hatvanban, Nagy-Károlyban, Málnapatakán, Nógrádon, Ugrócon, Trencsin megyében, a Szepesség számos városiban stb. E helyeken készült posztó azonban közönségesen durva, a pórnép számára szánt volt; a középszerüségen fölül emelkedni a finomabb gyapjú hiánya sem engedé. Állittattak azonban e korban már tulajdonképeni gyárak is. Illyen volt a Mosonyban 1776 táján Krisztina föhercegnötöl emeltetett. E gyár számára Mosony megye számos helységei: Óvár, Rajka, Boldogasszonyfalva, Somorja, Levél, Zanek, Halászi stb. fontak, ezeken kivül mintegy hatvan személy dolgozott a gyárban. Készitményei különféle, középszerü posztóból (halb miglitzer, Kronrasch stb.), flanellből s egyéb gyapjúszövetekből állottak. Erösebb lábra azonban nem juthatott; évenkénti bevételei 50,000 ftot nem haladának meg. E gyárral kelmefestés is volt kapcsolatban [1]). Illyenek voltak továbbá a borostyánköi és kisbéri, mellyeket e korszak utólsó éveiben gr. Batthyányi Tivador állittatott; ezeknek sorsa azonban a következö korszakba esik. — E korban 1767ben vetette meg a gr. Forgách család is alapját a gácsi gyárnak, melly azonban kezdetében igen csekély volt s posztót még nem, hanem egyéb gyapjú szöveteket készitett. A gyapjúkelmegyárak közt e mellett emlitést érdemel még a teplici, köpcsényi, podborjei, Pozsega megyében, hol leginkább flanell és sok, ugy nevezett, aba-posztó készitteték. Foglalkodtak illynemü kelmék készitésével még: Soprony me-

1) Korabinszky Lexicon. Wieselburg.

gye több helyei, Apatin, Bács megyében stb. Pokrócot, valamint szűrposztót is, mi több vidéken kedvelt mezet ad pórjainknak, sok helyt készitének Nyitra, Trencsin, Szepes stb. megyékben; Tatán a pokróc-csapók száma mintegy száz ötvenre ment. Miaván, Nyitra megyében, mintegy 80 szűrposztógyártó létezett, kik egyéb szöveteket is készitének. Debrecenben fekete gubák igen nagy mennyiségben készittettek. Említésre méltók itt még azon szerb családoknak, mellyek Leopold alatt Bács megyében s a bánságban letelepittettek, gyapjuszövet készitményeik, szőnyegek, pokrócok, ruhaneműek, miket a szinte magok csinálta sárga, vörös, kék és zöld festékekkel szoktak megszínezni [1].

Gyapottkelme gyárat e kor kettőt hozott elő. Az első e nemben volt a sasvári kartongyár, Nyitra megyében, melylyet 1754ben (Schvartner szerint 1756ban) Ferenc császár, M. Terézia férje, állittatott. Néhány év múlva Schuller és társ. bécsi tőzsérek, vevék e gyárt által. Számára Nyitra és Trencsin megyék több helyein, sőt Körmöc és Selmec vidékén is tétetett a fonás. Évenként nagy mennyiségü, de igen középszerü minőségü szöveteket szolgáltatott, miért e korszak alatt még az országban sem juthatott jelesebb névre. A másikat bizonyos Falket emelte többek társaságában Cseklészen, Pozsony megyében, 1766ban; felkészitése, házon és telken kivül, 60,000 frtba került. Készitményei cicből és kartonból állottak; a szükséges gyapott Bécsből szállittaták. Ezen gyár mindjárt fölállittatása után nagyobb virágzatra s hirre jutott a sasvárinál; készitményei igen ke-

1) Grellmann Statist. Aufklär. 2, 258. kövv. Korabinszky Lexicon több helyein, és Schvartner Statistik.

lendők voltak; fiók intézetei léteztek Köpcsényben, Bazinban és Győrött, ezek szolgáltaták a fonalat. De élete rövid volt: 1780 táján Wachtler kereskedő vette meg azt, már mint pangásba sülyedtet s kicsinyben folytatá egy ideig a mükészítést [1])

Vászon gyáraink közt nevezetesbek valának e korban a teplici, póprádi, bélai, fülki, szombathelyi (Szepesben), mellyeknek készítményei legközelebb állottak a külföldéihez. Vászonszövéssel foglalkodának még (olly mennyiségben értem, hogy műveik kereskedésbe kerültek; mert az egész országban, a nagyobb városokat kivéve, alig volt ház, hol házi szükségre nem fontak, s helység, hol néhány takács nem létezett); Sáros, Árva, Túróc, Trencsén, Liptó (itt kivált Boca falu, hol régente igen finom, de kevés arany is ásatott, ritka ház volt szövőszék nélkül), Vas stb vármegyék lakosai. Szepesben és Sárosban cérna és cérnacsipke is nagy mennyiségben készíttetett. Fehéritők, kallók is több helyt léteztek e megyékben. A belkészitmény azonban még nem födé eléggé az ország szükségeit; kivált finomabb vászon még nagy mennyiségben hozatott be Csehországból, Sleziából és Németalföldről, miért évenként mintegy 150 ezer frt folyt ki a külföldre [2]).

A selyemtenyésztés és gyártás kezdete nálunk III. Károly s derék tábornagya, a már dicsérve emlitett Mercy érdemei közé számitandó. Ez a temesi bánság minden hely-

1) L. ezekről Korabinszky Lexicon. Sassin és Landsitz szók alatt, és Grellmann Statist. Aufklaer. 2, 252. Miller Schedium de Statu Fabricar. Hung.

2) Grellmann 2, 250. köv. — Szapáry: Der unthätige Reichthum stb. — Korabinszky Lexicon, és Schvartner Statist.

ségeiben ültettetett eperfákat; s olly nagy buzgalommal fogta föl ezen, az országra nagy hasznú, személyére nézve kedvenc tárgyat, hogy midőn néhány csemete e fiatal ültetvényekben megsértetett, halálos büntetést is hirdetett azokra, kik illyetén kárt szándékosan tennének. Miután e fák megerősödtek, alkalmas egyedeket hozata a külföldről a selyemhernyók kezelésére s annak a nép közt is elterjesztésére. Nem sokára ezután filatoriumot és gyárt emeltetett Versecen és Temesváron, mellynek egyik külvárosa, a Fabrika, e selyemgyártól vette nevezetét. A szép törekvés kivánt sikerrel jutalmaztatott. A temesvári gyár gyönyörü szöveteket kezde szolgáltatni; az elsőt, mint az intézet zsengéjét, olly nagyra becsülte a jámbor király, hogy azt nem gondolá mi illőbbre fordithatni, mint a siker-adónak dicsőitésére, egyházi öltönyre (casulára). A második darabbal pedig felséges nejének kedveskedett; mi milly finomúl készült volt, eléggé bizonyitják a királynak adományához kapcsolt eme szavai: „Selbiges sey so eben erst aus Paris gekommen." Azonban Károly és Mercy halála után ezen fiatal intézet sokat szenvedett. M. Terézia első éveiben veszélyes és hosszas háborúkba bonyolódván, figyelmét reá nem fordithatá. A bécsi bank, melly, mint emlitők, az egész temesi bánságnak birtokába jutott, nehogy a magyar az osztrák gyárakkal vetélkedésbe álljon, a selyemtenyésztést nem csak elő nem mozditá, hanem majd végkép el is nyomta, a nagy vám és harmincad által, mit a bánság határain föl-állitván, különösen használt ezen iparág elfojtására. E szűkkeblűségnek nem csak az a káros következménye volt pedig, hogy a bánsági selyemmanufakturák pangásba estek, hanem az is, hogy ezen áldásos iparág onnét, mint kellett volna, s már Károly alatt valóban kezdett is, az ország

más vidékeire gyorsabban nem terjedhetett; mert ennél fogva az országlakosok ezen iparággal bővebben meg nem ismerkedhetvén, nem nyerhetének hajlamot, eperfákat ültetni és selymet tenyészteni. A hét éves háború végével azonban ezen iparágra is kedvezőbb korszakot derite föl az országanya gondoskodása. Észrevévén t. i. hogy a selyemtenyésztés, hasznosságának ismeretlensége miatt nem gyarapodhatik, 1761ben jutalmakat hirdetett a szorgalmasb tenyésztők számára s egyszersmind egy „Magyar selyem ruha“ cimű Solleneghtől irt s Pozsonyban nyomatott értekezésben utasitást adatott a tenyésztés módjában. De fájdalom, ezen ágára az iparnak még nem volt megérve az ország minden vidéke. Milly visszhangra találtak néhol M. Tereziának a helytartó tanács által hirdetett több rendelményei, ezen iparágat meghonositani sürgetők, bélyegző tanuságát adta bizonyos megye, melly az emlitett fő kormányszékhez adott válaszában világosan kijelenté, hogy azért nem volt eddig a selyemtenyésztésben nagyobb buzgalommal, mivel arra törvény által nem köteleztetik [1]. De szerencsére e szűkkeblű hanyagság nem volt közönséges. Némelly, kivált alsó vidéki megyékben még ugyanazon, másokban a következő évben tétettek próbák, miknek annyi foganata lön, hogy az 1765ben tenyésztett selyem legombolyitván másfél mázsát nyomott. Maria Terezia e sikertől buzdittatván, még azon évben Solleneghet Eszékre küldé, hogy a selyemtenyésztésben ott nyilvános oktatást tartana, egyszersmind pedig megparancsolá a szomszéd megyéknek és városoknak, hogy ifjaik közöl néhányat e leckékre küldjenek, kik aztán ebben elég tudományt szerez-

1) Skerlec: Projectum leg. motiv. inter Acta Dep. Com. p. 7.

vén, honn epreseket ültessenek, azokból a nép közt csemetéket ingyen osszanak, s azt a hernyók kezelésében oktassák. De mint előbb, most is több helyt mutatkozott hanyagság vagy elöitélet, mi, mint sok más hasznos ujitásoknál történni szokott a régihez olly makacsul ragaszkodó hazánkban, olly megrögzött apathiában vagy gyülöletben fejezte ki magát ezen annyira hasznossá válható intézet ellen, hogy több megyékben, részint mivel epresek nem ültettettek, részint mivel a selyemtenyésztőknek kezdetben elég segély nem adatott, néhol pedig a selyem-felügyelők tudatlansága elölte a táplált reményeket. Ezek több más akadályokkal összekapcsolva okozták, hogy csak Tótországban s kivált a katonai határszéleken, bánságban és Pest, Bács, Tolna, Csongrád, Békés némelly helyein kaphatott lábra a selyemtenyésztés [1]). Tótországban a bécsi kereskedési pénztár (Commercialcasse) hat ezer forintot forditott 1765ben a selyemtenyésztésre; s e csekély tőke pár év múlva olly gazdagon kamatozott, hogy már 1769ben 17,000, 1774ben pedig 20,000 font selyemgubacs küldetett föl Bécsbe. Az említett megyék némelly helyein tett kisérletek szinte kielégiték a várakozást, s a siker lassanként gyarapitá a vállalatot; p. o. Kecskeméten 1774ben 423 font, a következő évben 606, a harmadikban 874, s végre 1780ban, negyven hián, 1000 font selyem tenyésztetett. Hasonló volt a siker Szabadkán, Tolnán stb [2]). A bánságban 1777 óta kezdett több évigi pangása után ezen iparág új életre hozatni, midőn t. i. e tartomány Magyarországhoz visszakapcsoltatván, a határszéleken fenálló, nyomasztó

1) Skerlec: Projectum leg. motiv. inter Acta Dep. Com. p. 57.

2) Szapáry: Der unthätige Reichthum Ungarns stb.

harmincad megszüntetett. — A már említett temesvárin kivül e korszakban még egy selyemgyár állittatott a kincstár költségein Bellovároh, melly amannál még nagyobb, különféle szövetnemekben összesen harmincnyolc szövőszéken dolgozott. Versecen, Pancsován, és Eszéken pedig filatoriumok, gombolyitó gépelyek állottak. — Eperjesen, ámbár e tájon selyem nem tenyészteték, egy csekély fátyolmanufaktura létezett. Nagyszerűbb volt ennél a Fiumében 1777ben állitott fátyolgyár, mi elején is mindjárt annyival nagyobb reménnyel biztatott, minthogy a kellékeket (Requisiten) a tengeren könnyen lehete szállitani [1]).

A kelmefestés (Schönfärberey) is nevezetes haladást mutatott e korban. Késmárkon illyen már rég fennállott, de készitményei hirre nem juthattak, mig nem dr. Pfeiffer, miként fönebb emlitők, egy uj, a kárpátokon tenyésző növényből készült s igen szép, az indigóval vetélkedő kék festéknek fölfedezése által azt uj életre hozta. Új festő kézművek állottak fel e korszak alatt Apatinban, Bodrog megyében, Kis-Béren gr. Batthányi Tivador költségén, Buccariban és Pakracon, Pozsega megyében. — Egyébiránt több vidékeken szokásban volt az asszonyoknál, kivált az alföldön lakó szerb és oláh családokban, vászon és gyapjú szöveteiket festeni, miknek egy része néhol kereskedés tárgyává is lőn. E célra az ország külön vidékein különféle növények fordittattak; többek közt ezek: vizi peszérc (Lycopus) mi megszáritva s vitriollélben felolvasztva igen jó fekete szint ad; tejoltó galaj (Gallium), müge, vagy keresztes galaj (asperula), mind a kettő vörös festéket ad; szint ollyant ad a varjutövisbenge héja (Rhamus Cartharticus),

1) L. ezekről az e cikk alatt eddig idézett forrásokat.

bogyói pedig zöldet; továbbá borbolya vagy lánysom gyökere vöröset, bogyói szép sárga szint adnak; ugyan illy szint készithetni a rekettyéből (Genista), korbácsfü-vagy fogas rezedából, halgyomálból (hieraceum), peremér-vagy gyürüvirágból (Calendula), nyir- s zuzmóból (Lichen); továbbá festőcsülleg-vagy izacsból és zsoltinából (Sérratula) világos és sötét kék festéket készitettek, villamagból (Bidens) pedig és medvetalpból (Lycopodium) barnát [1].

Kitünő jóságuak valának honunkban a bőrkészitmények, kivált a német céhbeli timároké; p. o. a pozsonyban készült talpbőrök. Nagy mennyiségü bőr vitetett ki hazánkból Németországba is, melly ott magyar bőr nevezet alatt igen kelendő vala; készitteték az több helyt, kivált Buda-Pesten, Baján, Komáromban, Fehérváron, Német-Lipcsén, Liptó—, Rajecen, Trencsén megyében, hol majdnem kétszáz timár létezett, s leginkább bárány- és borjubőrt készitett. Pestről jó pergamen, Nagy-Kanizsárol pedig sok és jó vörös kordován került a kereskedés alá. Debrecen régtől fogva híres volt a bőrsuba és guba készitéséről. Említést érdemelnek még a léval s a ráthóti és jolsvai timárok Gömörben, s a vittenci és privigyei csizmák [2]. A magyar cserzők és szücsök sok más, ködmöny, kucsma stb. ruhanemüeket készitének a pórság számára [3].

Méltók emlitésre Szerém lakosinak különféle, igen csinos készitményei a nagyobb dunai halak szálkáiból; valamint a Liptó, Trencsén, és Túróc megyebelieknek ügyesen és csinnal font kosaraik, mellyeknek fonásában, kivált a gouthfalviak, Liptóban, tünteték ki magokat.

1) Grellmann 2, 260.
2) Bel Not. Hung. Nov. 4, 425.
3) Grellmann 2, 257.

Az élelemnemű mesterséges készitmények közöl legterjedtebben divatozó volt az égettbor. A szepesiek még a lengyel urasága alatt megkedvelték azt, s azóta majdnem minden házban találtaték pályinkafőző kazán; és szint ollyan jól értettek annak készitéséhez, mint éjszaki szomszédaik. Lassanként elterjedt ezen itallali élés az alsóbb vidékre is, és egészen elfoglalta helyét az addig kedvelt, kölesből készült boza italnak. A magyarok a pályinkát törkölyből, a rácok s oláhok pedig szilvából főzték volt. Rozsolisgyár a korszak végén állott már Fiuméban, gr. Forgaché Újlakon, továbbá Pilis-Csabán, és kettő Pozsonyban. Tótországban divatozott a kökény pályinka, melly, mivel más égettbornál gyöngébb, igen kedvelt vala. Béla lakosai Szepesben, a Soprony s némelly felső megyeiek sok boróka pályinkát is készitének, s avval Osztrák-, és Csehországba nyereséges kereskedést űztek. — Olaj az alsó vidéken sok készittették, len- és kendermagból, repcéből stb. Galantán, Pozsony megyében sok tökmagolaj, a bakonyi erdőségben pedig bükkolaj ütteték, miket a köznép a még kevesbbé divatozó vaj helyett használt böjti eledeleiben. Hires volt olajsajtóiról Szőmény, Tolna megyében. A Túróciak kivált a kö- és borókaolajt, valamint az úgy nevezett magyar balzsamot (alkermes) is nagy mennyiségben készitették.

A hamuzsir készitése sok kezeket foglalkodtatott az erdős vidékeken. E korban már kénytelenek valának azt több hatóságok össze is szoritani a fának, mit e foglalkodás nagy mennyiségben elnyelt, megkiméllése miatt. Nevezetesb hamuzsir-főzések voltak a bakonyi erdőben több helyt, Tolna, Verőce, és Temes megyékben. — Az enyvfőzések közt a győri volt legnagyszerűbb, melly készitmé-

nyét olly mennyiségben szolgáltatá, hogy avval nem csak az ország nagy részét ellátta, hanem külföldre is szállithatott. — A sziksó és salétrom már e korban is egyik legnevezetesb cikke volt a magyar műiparnak. Salétrom többek közt Nagy-Szombatban, Szetnicen, Liptó Megyében, Besztercén, Bartfán, Nagy-Kállón, Budán; sziksó-soda pedig Székesfehérvárt, Debrecenben, Szegeden, és Bihar, Szabolcs, Heves megyék több helyein főzetett, hol szikes tavak léteznek. A kor végén fölállitott sziksófőzések Szarvason, Komáromban és Nezideren a régieknél sokkal tisztább és erősb sodát készitettek, minek a külföldön is nagy kelendősége volt. — Szappany legjobb főzetett Debrecenben és Szegeden; könnyűsége és szép fehérsége miatt mind a két hely készitményei igen kelendők a belvásárokon, söt ismertek valának Német- és Olaszországban is; kedvelt tulajdonságát a vidéken találtató sziksó adá, de készitési módja is különbözött a más szappanosokétól.

Lőpor annyi készitteték, mennyi a honi szükségeket bőségesen fedé. Különösen méltók emlitésre a szolgáltatott készitmény mennyisége miatt a budai, kassai és borostyánköi lőporgyárak. Kénhuták is több megyékben léteztek, legjelentősebbek lőnek e kor végével a temesi bánságiak, mellyeknek készitményei évenként körülbelül 25,000 mázsára mentek. — Gálic- és timsó- főzések szinte több helyt léteztek. A Gyöngyös melletti timsó-forrás elég bőven fizetett. A bartfai források is sok timsót foglalnak magokban. Galic Selmecen és Szomolnokon legtöbb készitteték; Borostyánkőn pedig galicolaj és választóviz; ugyan itt készült cinober is, mint szinte Krasznahorkán, Alsó-Sajon, Gömörben s több más helyeken. — Üveghuták a következő helyeken legtöbb müveket szolgáltattak: Vöröskős

Pozsony megyében, Nagy-Szlatinán Trencsén m., Gombáson Liptó m., Divinben Zólyom m., Detván, hol üvegmetszés is gyakoroltaték, Varos-Lődön Veszprim m., Erdődön Szatmár m., Beelben Bihar m., Szlatinán Krassó megyében stb. Külföldre azonban ezek közől egy sem szolgáltatott müveket. — Papiros-malom mintegy tizenöt helyen létezett, legtöbb és jobb mü készült Borostyánkőn, Teplicen és Sz. Mihályon Liptóban; de valamennyinek készitménye sem volt elég a belszükségre, minőségök pedig a középszerüségen fölül nem emelkedett.

Dohánygyárak legnevezetesbek valának Pozsonyban, Kassán, Pozsegán és Fiumében, a kor végén keletkezett Pesten és Péterváradon. E gyárok készitményei fekete burnóból állottak. Nevezetes volt honunkban a sárga, ugy nevezett, spanyol burnó, minek készitése a szerzetesek által terjeszteték el; leghiresb illy nemü tobák készült Kolosvárt, az úgy nevezett, szent-péteri (Kolosvár egy utcájától, hol a gyár állott, nyerte a nevet), Sarudon, és Füzes-Gyarmaton.

Cserépedény asztali s konyhai szükségre régtől fogva készitteték Tatán, Pondjelokon Hont megyében, Gácson, Nagy-Váradon, Telegden Biharban, Pozsonyban, Rimaszombaton, Nagy-Palugyán, Margittán s Liptó, Hont, Nógrád stb. megyék számos helyein. Különösen hirre jutott e korszak alatt a holicsi kőedény- és majolikagyár, mellyet Ferenc császár, M. Terezia férje, állittatott. A magas tulajdonos különös buzgalmat fejte ki e gyár virágzatra emelésében: ő maga nyomozá ki a hegyek közt az e végre alkalmas földet; ő maga tanitá a gyárnokot azon máz készitésére, melly az edénynek olly szép fényt és fehérséget kölcsönzött; készitése ennek honunkban sokáig titok vala.

alkotó részei: igen finom homok, ón, konyhasó és ólom; hol tanúlta a császár e máz készitését, bizonytalan. Beszélik hogy bizonyos Germain, lotharingi származású férfit állitott e gyár igazgatásához s ez alkalmazta volna azt itt legelőször. Készittettek itt mindennemű, nem csak asztali, hanem más házi edények is p. o. lábfürösztő zsétárok, korsók, vaj és zsirbödönyök stb. miknek nem csak fehér, hanem mindenféle más szinek is adattak [1]. Emlitendők itt a debreceni vörös és fekete, iszonyú számmal készült pipák. —

Hajók legjobbak gyártattak: Buda-Pesten, Pozsonyban, Szegeden, Baján, Szigszeken, Pétervárt, és Károlyvárosban; legszebbek voltak már ekkor is a szegediek; tengeri hajók pedig Fiumében és Buccariban készittettek.

Rézműgyárak léteztek: Borostyánkőn, Besztercén, Cseklován, Zólyom megyében, Iglón Szepesben, Csikfőn, Krassóban; mind e helyeken azonban csak rézedények gyártattak. Rézművesek mind vörös, mind sárga rézből dolgozók, már minden nevezetesb városban találtattak.

A vashámorok közt legnevezetesbek voltak Alsó és Felső-Őrön Vas megy., Gölnicen Szepes m., Csetneken, hol meglehetős acél is készittetett, továbbá Rosnyón s Gömör megye más, körülbelül husz helyein; Bihar megyében, Vaskő vidékén szinte több számban; Rosicán és Bogsán álgyú és puska golyók is öntettek, acél pedig igen jó készitteték. Szepes sok hámorai közöl emlitendők a stroszeniek, hol évenként mintegy öt ezer mázsa vas dolgoztaték fel különféle művekre. Sok vasmű készült Pelsőcön is Gömör megyében. Kard-, kés- stb gyárak nagy szám-

---

1) Csaplovics Topogr. — Statist. Archiv f. königr. Ung. 2, 134.

mal voltak az ország külön vidékein. Nevezetesbek a l vetkezők: Nagy Lévárdon Pozsony m., Budán, Legrád Zala m., Gölnicen Szepes m., Dopsán, mellyet még Rákó Ferenc állított. Besztercén sok damask kard készittetél nevezetesek voltak a nyitrai kések is. — Sodronygyárak maj minden, most elszámlált helyeken léteztek; s különöse Gölnicen réz, Pesten, Budán, Pozsonyban arany s ezüst-sodrony, vas pedig számos helyt készitteték. — Szent-Iványon, Tata mellett, e korszakban kőbánya nyittatott, mellyből igen szép vörös, szürke és fehér márvány ásaték, mit ott többnyire olasz származásu kőmetszők szép oszlop- s oszlopfejek-, asztaltáblák- s más apróbb müvekké dolgoztak föl. Hasonló nagyobb s kisebb müveket készitettek a jászói kőfaragók 1). stb.

2. BÁNYÁSZAT.

A bányákat mind Károly, mind M. Terezia egyik fő tárgyául tüzé ki figyelmének, s alattok ezen iparágban olly tetemes javitások tétettek, hogy kormányok, mint az ipar egyéb ágaiban, ugy ebben is uj korszakot alkotott. Már előbb igen megnehezíté a bányamívelést a leggazdagabb aknákba nagy mennyiségben betódult viz; sőt ez ånnyira haszonvehetlenekké tőn némelly bányákat, hogy ha a 17ik század elején föl nem fedeztetik a rendkivül gazdagon kamatozó Piber-akna Selmecen, honunk arany s ezüst bányái elvesztik vala régi hiröket. A mult század elején

1) Mind ezen, eddig nem tanúsitott adatok olvashatók Schvartner Statist. — Grellmann: Statist. Aufklär. 2. Szapáry: Der unthätige Reichthum stb. Bei Not. Hung. Nov. Korabinszky Lexic. stb.

2) Korabinszky Lexicon.

Gallitól feltalált s Pibertől némikép tökéletesbített vizmerő gépelyek, mellyek eddig az aknákban használtattak, még mind tökéletlenek valának, s miután a víz igen nagy erővel s mennyiségben tört vala be, azok majd nem meggyőzhetlen munka reáfordítást kivántak s céloknak ugy, mint az előtt kisebb víznél, már meg nem feleltek. Megbecsülhetlen volt tehát e tekintetben Potter, angol bányásznak, kit Károly király a bányák igazgatásához alkalmazott, vízmerő gőzerőműve. Ezt ő először egy új-bányai aknánál alkalmazá 1722ben; ezen első kisérletnek sikere azonban sem a költséget, sem a reményt meg nem jutalmazá. Elég volt azonban Potter érdemére, ézt megkisérteni, a tökéletes siker dicsősége b. Fischer Józsefé, ki Potternek Újbányán már végkép elhanyagolt erőművét, Selmecre áttétetvén, s részben kijavittatván és tökéletesitvén, a legkivánatosb sikerrel alkalmazá. Minek még az a mellékes haszna is volt, hogy a kimerített vizet csatornába szorítván, hámorokra s hutákra származtathatá [1]).

Még egy igen hasznos fölfedezés gazdagítá e korban a bányák ügyét. Ezen fölfedezés nem esik ugyan az általam e munkában tett főfelosztás szerint e korszakba, de igen annak bővebb használata s becsének elismerése. 1709ben t. i. a selmeci aknák egyikében ólom fedeztetett föl kevés ezüsttel, több arannyal keverten. „E hasznos ásvány, u. m. Bel [2]), nem volt ugyan a régieknél ismeretlen, de becsét nem csak nem ismerték, hanem ha azt történetből az erekben észrevették, sikeretlen munka jeléül tekinték. S ennél fogva a leggazdagabb, sok költséggel ásott,

1) Bel Not. Hung. Nov. 4, 656.

2) U. o. 4, 546.

aknákat gyakran csak azért hagyták el, mivel bennök e, miként hivék, szerencsétlen érc jelenkezett. E hibának okát régi s ujabb emlékek abban helyezik, mivel azt a piskolc (antimonium) egy nemének lenni tarták, melly aztán, ha feloldva a többi érc közé keveredik, az aranyat megrontaná. Valóban káros tudatlanság, melly a múlt századokban, soha nem pótlandó kárral, sok milliónyi pénzt nyelt volt el, miután az arany s ezüst olvasztására szükséges ólmot külföldön drágán kelle vásárlani. Maga a sors szánakodni látszott e veszteségen, midőn e gyülölt ásvány a mondott 1709ki évben új találmányu érctörőkkel porrá töretvén, a kohokba vetteték; mi végre felolvadván, arany- s ezüsttel kevert ólmot adott, a vizsgálók nem csekély csodálkozására s örömére". Kitetszik ebből, hogy e fölfedezés nem csak az arany s ezüst felolvasztását könnyité s a nemes érceket szaporitá, hanem az ólomért eddig a külföldre folyó pénzöszveget is megkimélteté.

Még nagyobb, mert az egész bányaügyre kiterjedő áldást okozott Maria Tereziának azon gondoskodása, minek eredménye egy Selmecen fölállitott bányaiskola lön. Ezen intézet neméhen első, s elrendezéśét tekintve, e korban Europában egyetlen, fölszámithatlan következésü volt a bányaügyre.

A tökéletesbitett gépelyek s erőművek mellett e korban több új aknák fedeztettek föl; legnevezetesbek mind ezek közt a királyi pár nevére Terezia- és Ferencnek keresztelt, Selmecen nyitott, menetek (Stolle). Ezek által szaporodván a jövedelmek, ezen bánya kerületből e kor végén évenkint mintegy 60—80,000 marka ezüst, és 15,000—18,000 marka arany került volt ki. A szomolnoki bányakerületben azelött a csipkehegyi és vöröshegyi rézaknák

voltak leggazdagabbak; 1750től kezdve legjövedelmesb lön a szlovinkai bányamenet. A nagybányai aranyaknákat, mellyek az előtt igen gazdagok, a háborúk korában elhanyagoltattak és elromlottak, szinte M. Terezia alatt kezdé egy részvényes társaság, mellyben a kir. kamra is több rézvényt tarta, miveltetni. Ellenben az újbányai aknák, miután belölök a vizet Potter gőzerőmüve eléggé ki nem merheté, e korszak alatt nagy részben munkálatlanul állottak. A bánsági bányakerületben, mellynek aknái e korban nyittattak meg a sokáigi pangás után, már 1760 táján híres lön gazdag rézereiről a dognácskai Simon-Judás-akna. Nevezetes fölfedezés tétetett e kor elején az iglói, rosnyói és dobsai vasaknákban is a festék-kobalttal, mi Austriába küldeték feldolgozásra; valamivel később, de szinte e kor elején találtatott ezen ritka ásvány Aranyidkán is, Abaujban és Brusznón Zólyom megyében [1]). — Szivesen adnám itt olvasóimnak a négy bányakerület részletesb leirását, ha azt nagyobb összefüggés miatt, s nehogy az eldarabolás által világosságában veszitsen az előadás, a következő korszakra hagyni nem látnám kellőnek. — Emlités nélkül még sem hagyom itt a soproni kőszén és a borostyánkői kén- és kőszénbányákat. Ezen utóbbiak még I. Leopold alatt kezdettek miveltetni, miként az 1770 s következő évről találtató bányaabroszokból kivehető, melly években már nagy kiterjedésben munkáltattak. E korszak végén a tulajdonos, gr. Batthyány Tivador buzgalma annyira vitte e bányákat, hogy naponként hét mázsa kén s valamivel kevesebb galic és piskolc készittetett.

---

1) L. ezeket bővebben egy derék értekezésben, mellyet a Vaterländ. Blätter 1811ki 52—60 számaiból közöl Csaplovics Archiv für Geogr. Statist. 1, 252. köv.

A KERESKEDÉS TÖRTÉNETE.

Mig a kereskedés egyedül Europára szoritva volt s kölcsönösen csak ennek külön országaiban s tartományaiban gyakoroltatott, az egészen magára s a kereskedők szorgalmára és számolásaira hagyatott egész Europában; sőt a fejedelmek s a törvényhozás a nemesség kiváltságai- s előjogainak a hübéri elvek szerinti kiterjesztése által, a magányos nyernivágy pedig zsarlások s a kereskedőknek sokféle zaklatása által annak inkább számtalan akadályokat vetének utjába. Miután azonban a velenceiek Suez földszoroson Keletindiába utat találtak s ez által a kereskedés határait Azsia végső csucsáig kiterjesztették, tárgyait pedig sokféle keleti árukkal sokasitották; előbb ezek, aztán egyéb apró köztársaságok, mellyeknek kereskedési szorgalmát határaiknak vagy szük vagy terméketlen volta nagyobbitá, a kereskedést is tárgyául tevék a törvényhozásnak: mig a nagy országok terjedelmökben s erejökben bizakodva, e gondoskodást fölöslegesnek tartották. De miután a keletindiai hajózás a Jóremény fokán ált a luzitánoktól megnyittatott, kivált pedig miután a spanyoloktól a gazdag Amerika fölfedeztetett, annyira kitünőkké lőnek a kereskedés áldásai, hogy a tengerre nyúló egyéb országok is látni kezdék, miképen a törvényhozásnak kellő figyelemmel szükség lenni a kereskedés előmozditására; mert tapasztalni kezdék, hogy valamint gazdagságot, ugy külső bátorságot és belső virágzatot s erőt is a kereskedés ád a nemzeteknek. Ez időtől fogva a kereskedés egyik legnevezetesb tárgya lett a nemzetek törvényhozásának, s más nemzetekkeli szerződéseiknek. E tárgyban központosultak azóta minden kormánynak, minden nemzetnek, melly

tengerparttal birt, törekvései; ebben a többiek fölött kitűnni, azoknál a kereskedés körében nagyobb kedvezéseket nyerni, mind szövevényes szerződések, mind háborúk által kiváltképen iparkodának.

Magyarországban sem a fenálló alkotmány, sem a törvényhozás, melly e tárgy iránt mindig némi apathiát és elfogultságot nyilvánított, nem volt kedvező a kereskedésnek. Azért n. Lajos, Zsigmond és I. Mátyás korát kivéve, midőn az némelly rendkivüli körülményektől segittetvén, nagyszerűbb lenni s a közbejárás által a világkereskedésbe szövődni kezde, a középszerűségen felül soha, azon fokra pedig az emlitett királyok alatt sem emelkedett, mellyre fekvésénél s különösen azon körülménynél fogva emelkedhetett volna, hogy a Duna a levantei kereskedésre kaput nyitott, mi Németországból egy ideig valóban is e hatalmas folyamon és annak mentében vette útját. Azon időkben pedig, mellyekben a kereskedés olly figyelemmel tartott tárgya lőn a fejedelmek és nemzetek gondoskodásának, s mellyben hazánk az osztrák ház kormánya alá jutott, tudjuk, milly s mennyi vészterhes föllegeket boritott honunk egére a török félhold. Miként az első korszak rajzából láttuk, a nyomorúság vas kora volt ez, mellyben egy részről a török zsarnoki kény, másról a belforrongások két hosszú évszázadon ált dulongtak a haza kebelében. Nem csoda, hogy sem a fejedelemnek, sem a nemzetnek eszébe nem juthatott, ezen annyira fontos tárgyba, más népek példájaként, komolyabban tekinteni. Nem csoda, hogy mind kormány, mind törvényhozás, mint látók, olly fonák s egyoldalú nézetekkel birt a kereskedés körében, hogy még a mult korból fenmaradt árumegállitó jogait is megújiták a városoknak, mellyek magok elegendők valának a

kereskedés minden emelkedésének meggátlására. Nem csoda, hogy illy felfogás mellett a harmincadok nem mint féke a kereskedésnek, hanem mint egyik nevezetes forrása a kincstárnak tekinteték, s maga a törvényhozás e financforrás emelése miatt a kereskedés tárgyában olly nyomasztó, elfojtó törvényeket alkotott. A fejedelmeinkkel vetélkedő királyok, kivált a francia, hasznára tudá forditani ezen, a kereskedés tárgyában uralkodó elfogultságot, s éles kiszámolással eltudá foglalni, mind külharcok, mind belforrongások által fejedelmeinket, nehogy azok a békében ez iránt jobb nézetekhez jutván, egyébre is kiterjesszék figyelmöket, mint arra, mi eddig egyedüli tárgya volt gondoskodásuknak: hogy minél több, családjokat illető országok birtokában maradjanak s ezeknek bányáiból minél több ércet vájassanak ki, a szünetlen háborúk költségeire forditandót. Valóban, semmi által nem érte el sikeresebben azon célját Franciaország, mi szerint az osztrák ház meggyöngitésén munkálkodott, mint az által, hogy a törököt ellene folytonos ingerültségben tartván s benn a pártokat élesztvén, nem engedett fejedelmeinknek időt, figyelmöket a külországokban mindinkább megállapitott kereskedésre függeszteni, és status-szerződései által az osztrák alattvalókat, minden kereskedési hasznokból kizárván, szükségeik kielégitésében, miket ismét, kivált az országnagyokban, fölébreszteni ravaszul tudott, a külföldtöl függésben tartotta.

Első volt az osztrák fejedelmek közöl III. Károly, ki ezen hátramaradást és annak messzeható következményeit világosabban észrevevén, minden igyekezetét arra feszité, hogy, miként lehet, az elhanyagoltat, legalább a német örökös tartományokra nézve, kipótolja. Ő a rastadti békekötés által Nápolyország birtokába jutván, mind hadi s

politicai, mind kereskedési tekintetben szorosabban összekapcsolni akarván azt a magyar és osztrák birtokaival, valamint Porto-Reben nagy költségekkel alkalmas kikötőt készittete, a két birodalmat közlekedésben tartandó hajóhad szállásolására: ugy a német részről Triestet, a magyarról pedig Fiumet tüzte ki a nápolyi s általán a tengeri kereskedés fokhelyéül. E célját valósitandó, Fiumet egy, 1725ki nov. 19én költ oklevél által szabad kikötőnek nyilvánitván, mind azon kiváltságokkal ellátá, mellyekkel más országok szabad kikötői birni szoktak. Mivel pedig ez által Magyarországnak még semmit sem használandott, ha egyszersmind annak a tengerpartokkal közlekedését, mit eddig az utak járhatlansága akadályozott, elő nem segiti, Károlyvárostól, meddig a magyar vizi útak tartanak, Fiuméig, tizenhét mérföld hoszban, hegyeken s völgyeken keresztül, sok hidakkal ellátott utat készittetett. Ez ugyan különösen az osztrák tartományok közlekedésének könnyitésére volt kiszámitva; de részt vett annak hasznaiban Magyar- s főleg Horvátország is. Végre az összes adriai réveken egy keleti kereskedő társaságot alkotott, mit azonban a szomszéd kereskedő népek ellenszegülése létre jőnni nem engedett. Ő alatta kezde törvényhozásunk is jobb fogalmakat nyerni a kereskedésről, annak mellőzhetlen szükségéről, mindenható hasznairól s emelése módjairól. Tanúi ennek az 1723ki törvénykönyv 117ik és 122ik cikkelyei, mellyeknek elsője a külkereskedést tartván szem előtt, a kir. helytartó tanácsot megbizta olly terv készitésével, melly szerint a német tartományokkali kereskedést hátráltató akadályok elmozdittathassanak; másika pedig a belközlekedés fő akadályát, a szállitás nehézségét vevén tekintetbe, a hajózható folyamoknak az ország minden ré-

szeiben csatornákkali összeköttetését rendelvén, a tervkészitést ugyanazon kórmányszéknek hagyta volt meg. E két törvény tartalmának tökéletes valósitása kétségkivül a legkedvezőbb fordulatot adta volna kül- és belkereskedésünknek; de milly kevés foganata volt ezen intézkedéseknek, látni fogjuk a következő cikkelyekben.

I.

KÜLKERESKEDÉS.

1. A NYUGOTI ÉS ÉJSZAKI TARTOMÁNYOKKAL.

Eddigi felosztozásunknak, mi szerint Magyarország kereskedését fő vonalaiban külön adtuk elő, e szakaszban meg kel szünnie. Kivéve azon részt, melly a török birodalommal volt határos, minden felől osztrák tartományokkal volt Magyarország körülkeritve (Galliciát is, mivel osztrák kormány alatt állott, ide számitván,); azért minden felől ugyanazok voltak a kereskedés körülményei, ugyanazon törvények alá szoritva Magyarországnak közlekedése. A magyar tengermellék kereskedési állapata is annyira föltételezve volt az osztrák tartományokétól, hogy annak előadása sem foglalhat külön cikket. Hanem miután itt azokat, mik a kereskedés állapatába általánosan befolytak, előadandottam, a részletekben fogom a vonalt s irányt is kimutatni, mellyet minden cikkely vett volt.

Magyarországnak ezen korszaki kereskedési viszonyait mindenek fölött az osztrák tartományok kereskedési politicája s az ebből származott vám- és harmincad-rendszer föltételezi s határozza meg, ugy annyira, hogy ezen kor-

tól kezdve, csak ennek előadása terjeszthet világot az öszszes magyar kereskedés történetére.

Az előbbi szakaszban előadám, hogy az osztrák harmincad fölemelése, s némi uj, Landständische Aufschlagen cim alatt szedett vámok, továbbá a tilalmak, miknél fogva némi s épen legnevezetesb magyar cikkelyeknek, minők a bor, marha gabona stb, az osztrák tartományokba vagy azokon keresztül a külföldre szállitása meggátoltatott, számos panaszokra adának okot országunkban. Ezen állapotok s velök a panaszok, fenmaradtak Károly alatt is. A tett igéretek ezen ügyet, az osztrák rendekkeli tanácskozásban elintézni, mind eddig siker nélkül maradtak, mint szinte az 1715dki 91dik és 1720ki 2dik törvénycikkelyek is, mellyeknek elsője ezen kereskedési nehezségek elintézését a királyi táblára, másika a kir. helytartó tanácsra bizta volt. Söt Károly alatt uj terhek is járultak a régiekhez, miután ő 1720ban Magyarország, Slavonia s a temesi bánság között az osztrák részeken fenállóhoz hasonló vámvonalt huzott, s ez által annyira megnehezité a mondott tartományok kereskedését, hogy midőn ezek valamelly osztrák tartományból szállitották a kalmárárukat, mire azokkal haza értek, 17 száztóli teher feküdt kivétel nélkül mindeniken, t. i. 2 száztólival rovatván meg átviteli vámként, s az osztrák magyar és bánsági harmincad vonalokon külön öt száztólival [1]). Az emlitett keres-

1) Az 1715ki törvénykönyv 91dik cikke hoşszu sorban számlálja el a hét kerületre felosztott nyolcvankilenc fő s még számosabb fiók harmincad hivatalokat. A kerületek ezek voltak: 1. Horvátországi. 2. Dunántuli. 3. Austriafelé hamburgi. 4. Dunáninneni. 5. Felsővidéki Gallicia felé. 6. Az aradi és szegedi, a temesi bánság szélein. 7. Tótországi és a tengermelléki.

kedési sérelmek miatti tanácskozás az osztrák rendekkel M. Terezia alatt ismét kétszer 1741ben és 1751ben sürgették törvényhozásunk által; de mint már 1655 óta mindig, úgy ekkor is foganatlanul. Sőt az 1746ban Bécsben fölállitott kereskedési tanács, fonák nézetei s ezekből származott tilalmak és vámnagyobbitások által, miként alább látandjuk, egészen nyügbe verte a magyar kereskedést.

Kereskedésünk ezen kori visszonyainak világosabb megismerésére jónak látom, közleni az említett 1715ki országgyülés e tárgyban tett föliratának következő töredékét: — „Nincs a gabna vagy bor eladására semmi alkalom, ezeknek semmi ára, semmi kelete, a kereskedés és közlekedés minden felől elzárva, s a szomszéd tartományok mód felett fölemelt vámjai által megakadályozva, mi okból, miután ezen ország kézművek és gyárak hiában szükségeit csak a föld gyümölcseiből pótolhatja, mindennemű árukért nem csak Német-, hanem — mi bennünket leginkább aggaszt — Törökországba is böven kifoly a pénz az onnét soha vissza nem térendő. ... Az országnak érintett nyomoruságai (több évekig pusztitó aszályról, kiöntésekről, jégésök-, sáska-csapásokról stb volt fönebb szó), bár milly nagyok is, ... könnyebben viselhetök volnának, ha ezekre nagyobb gonoszt maga az ország fekvése s jelen állapata nem halmozott volna, ezen, mint fönebb érintök, átalános pangásában a kereskedésnek s hiában a termesztmények eladási módjának. Innét van, hogy a pénzkifolyásnak annyi különféle csatornák nyitvák, s kevesek, mellyeken az visz-

Maga a törvényes harmincad azonban, mellynek vonalaival az ország igy körülvéteték, talán kisebb akadály volt, mint a harmincadosak törvénytelen zsarlásai.

szafolyhatna. Mert tudva van, hogy a királyi szükségek ugy kivánván, az adó, harmincad s bányák jövedelmének nagy része az országból kivitetik, szinte ugy az egyházi és világi javak birtokosai, az országon kivül lakók, jövedelmeiket ott költik·el, s miután gyárokban szűkölködünk, mindennemű árukért nagy összvegeket kénytelenittetünk naponként kifolyatni, ugy annyira, hogy részünkre semmi egyéb nem maradt, mint a bor, gabna és marha kivitele; de hogy ez is majdnem egészen megakadt, az ide mellékelt részletekből könnyen megérthető. Ugyan is, szép alkalom ajánlá magát termesztményeink kivitelére Buccari réven, s e kereskedés országos törvény által is, t. i. 1715: 117, és a boldog emlékezetű VI. Károly császár- s királytól is megengedtetett, megállapittatott s az ország lakosinak, sőt egyéb örökös tartományoknak is nagy hasznával, egész 1747ig bizonyos Milesis, velencei szállitó által gyakoroltatott; midőn azonban 1749ben némelly helytelen tudósitásokra a harmincadok és fogyasztéki vámok Stajer- és Korontországban fölemeltettek, ez a hasznos kereskedés végkép megszünt s annak csak szomorú emlékezete maradt fenn az országlakosok számára. Mert a velenceiek azóta Albaniából s egyéb török tartományokból szállitják a marhát. Miből az a káros következmény eredt, hogy 600,000 ft, mi abból évenként Magyarországba és 30,000 ft, mi harmincadul a királyi kincstárba folyt, az országra nézve elvesz s Törökországba származik. A stajer és koronti vámoknak ezen káros fölemelését már rég megjavitottnak értők ugyan, de a kereskedés még sem tért vissza, s reményünk sincs annak vissza nyerhetésére, részint mivel a velenceiek több évekre szerződést kötének a törökkel, részint mivel Törökországban a harmincadok felényire leszál-

láttatván, a kereskedők oda csalogattatnak, ha csak felséged királyi magas tekintetével s kegyes közbejöttével a velencei köztársaságot e kereskedés megujitására nem birandja. Fájdalmas az ország lakosinak az is, hogy marháikat Bécsen tul hajtani tiltatnak, a német birodalmi kereskedőknek pedig Magyarországba marhavásárlásért bejönni nem engedtetik; s ekként azon csekély haszon is, melly gyönge kereskedésünkből származhatnék, a bécsi mészárusok és sörészek által lefoglaltatik. A marhakereskedők, más módjok az eladásra nem lévén, marháikat bécsieknek és osztrákoknak, ezeknek tetszése szerint kénytelenek elvesztegetni; azoknak árát azonban egészen ritkán kapják meg, hanem különféle határnapokra utasittatnak s azoknak elmúlta után is tovább várni kénytelenittetnek; midőn pedig e miatt panaszaikat a törvényhatóságokhoz benyujtják, kellő elégtételt ritkán nyernek; midőn ellenben a magyarok amazoknak követelései miatt Bécsben többször börtönöztetnek. — Midőn e szerint csak egyetlen út s mód maradt még a marhák eladására, Bécsbe t. i. s ezen által az örökös tartományokba, ez is majdnem gyakorolhatlan- s lehetlenné tétetett a mód fölött fölemelt vámok által. Mert most annyira megnagyobbodott a vám, hogy ha ezen új járandóság s a harmincad és egyéb költségek összevettetnek, a kereskedő minden ökörtől Bécsig 36 ft fizetni, s igy minden harmadik marháját elveszteni kénytelen. — De nem kisebb a többi termesztményekkeli kereskedés mostohasága is, mind a tilalmazott bevitel, mind a fölemelt vámok miatt. Mert a jó szomszédság jogai ellen s dacára e feloldhatlan kapcsolatnak, korlátlan önkényt tulajdonitanak e pontban magoknak. Midőn t. i. gabnával, gyapjúval s másokkal bővelkednek s azokat

drágábban kivánják el adni, azon cikkek bevitelét megtiltják: midőn pedig azokra szükségök vagyon, megengedik ugyan a bevitelt, de szoros korlátok közé, bizonyos helyekre és időkre szoritva.... Régi már az ország lakosinak a borbevitel szabadságát tárgyazó kérelmök, s nyertek is minden országgyülésen kegyes kir. határzatokat, mellyek által midőn a bevitelt könnyitendőnek hivék, most azt egészen megneheztültnek s gyakorolhatlannak tapasztalják. Mert, kik e kivitelt megkisérteni akarják, azoknak előbb az osztrák rendekhez szabad meneti levélért kell folyamodniok, mit ha néhány akóra, nagy taksa mellett megnyernek is, olly nagy vámok és különféle zsarlások által terheltetnek, hogy ebbéli költségök Bécsig egy akótól három ftra növekszik s lehetlenné leszen borkereskedést kár nélkül gyakorolni. Ugyan ezen okból megakadályozva van a bornak Stajerországba bevitele... Az Austriával s egyéb örökös tartományokkal határos megyék lakosai gabnájok egy részét azokban szokták eladni, s adójokat abból fizetni; a vámhivatalok minden mérü buzától 1 krt, rozstól szinte annyit, árpától felet vettek az előtt. E vám most annyira fölemelve van, hogy ha a szegény pór négy kocsival viszen be, a negyediket e vámok s egyéb költségek nyelik el.... Az osztrák timárok és kereskedők kieszközlék, hogy a cserguhacsot az örökös tartományokon keresztül más helyre vinni megtiltatott. Ha pedig ez valaha megengedtetik, a szabad meneti levél ára minden reménylelt hasznot elnyel. Ugyan ezen nehézséget tapasztalják a lakosok akkor is, ha más termesztmények kivitelét kisértik meg" [1]).

1) Katona 39, 401.

Ezekből világosan láthatjuk, hogy M. Terezia alatt egészen megváltoztak a harmincad elvei: az előtt egyedül ugy tekintették az, mint financforrás; de mint látjuk, most már mint féke használtaték a kereskedésnek, melly által a belszorgalmat emelni, a csődületet meggátolni s a kereskedés hasznaiból a szomszédokat kizárni lehet. E fordulat az említett bécsi kereskedési tanács műve volt, melly magának célul tette: Magyarország kereskedését elfojtani s az örökös német tartományokétól egészen függővé tenni. Mennyire sikerült e terve, mutatja a közlött felirás.

M. Terezia hű magyarjainak panaszaitól indíttatván, három évvel később, 1754ben febr. 16kán, uj harmincadrendszert hirdetett. Ime az oklevél töredéke: „Miután az eddigi harmincad-s vámrendszer a magyar örökös tartományok javával meg nem férhet, részint mivel a körülményyek az előbbi rendszer alkotásának ideje óta megváloztak, részint mivel abban a káros és haszontalan áruk a zükségesekkel s a ki- és beszállitottak a csak keresztül ttekkel egyenlően adóztatnak: oda megy ki tehát ő felgének az ország anyjának gondoskodása, hogy a maar örökös tartományok a külfölddel űzött kereskedését emelésére leghasznosabb leszen, a harmincadot azon, denütt szokásos szabály szerint elintézni, hogy az által llkereskedők, kiknek hozzájárulta nélkül minden ebbéli loskodás haszontalan lenne, beédesgettessenek, és a yar országos rendeknek is kivánságok szerint, a káros szontalan áruk behozása meggátoltassék, nehogy több folyjon a kültartományokba, mint azokból az ország- célból tehát, az eddig szokásban lévő s az országos yek által is megerősített vámadó, nem tekintve a pénztárnak ebből származható veszteségét, mind a

ki- s keresztülvitt áruktól felénél többel leszállittassék, mind pedig a legtöbb portékáknak becsárok a valónál kevesebbre tétessék; s a legtöbb beszállitandó áruk váma ötről két száztólira, a keresztül vitetendőké pedig egy száztólira kisebbittessék s mind e mellett a kültartományokból az országba szállitandó s még azon áruk is, mellyek a kényelmesb életre nem épen szükségesek, nagyobb vámmal meg ne rovassanak, hanem azokra nézve az eddigi öt száztóli vám maradjon szabályos; és csak azon külföldi cikkelyek terheltessenek husz száztóli vámmal, mellyek az országnak ártalmasok vagy haszontalanok s mellyeknek meggátoltatását magok a rendek is kivánják". Végre még az is igértetik, hogy azon cikkelyek különösen pártoltatni fognak, mellyek a gyárak fölállitását elősegithetik.

E vámrendszer által bizonyosan a legüdvösebb célt kivánta elérni M. Terezia, azt, mi olly régi és forró kivánata volt az országnak: a kivitel könnyebbitését, s a kereskedés akadályainak elháritásával az ipar emelését. E szabályoknak látszatos kedvező szine alatt, titkon azon elveket állitani fel, mellyek belőle a bécsi kereskedési tanács által kifacsartattak, bizonyosan gondolatában sem volt, ellenkezik az annyiszor tanúsitott országanyai indulatával.

Azonban bár milly jónak, kereskedési viszonyaiban az országra bár milly hasznosnak látszik is első tekintetre e vámrendszer, az ország tőle nem reménylhette bajainak orvoslását; határozatlansága visszaélésre tágas kaput nyitott; mert miután kifejezve nem volt, mellyek azon káros, vagy haszontalan áruk, könnyen megtörténhető volt, hogy ollyanok is e rovatba számitassanak, mellyek hasznosak; más részről pedig a küláruk eltiltása vagy megnehezitése

elkerülhetlenül maga után vonta a magyar nyers termesztményekkeli kereskedés csökkenését.

S valóban, miután azon cikkelyeknek, mellyeket az osztrák tartományok már szállithatának behozatala az igen magos vámok által meggátoltaték, azon nemzetek, mellyek e vámrendszer előtt kéz- és gyárműveiket a magyar termesztményekkel fölcserélni szokták, visszatorlással élvén, szinte eltilták a magyar cikkelyek bevitelét. Igy tön p. o. Porosz- és Oroszország. Ennek következtében mennyire megakadt Magyarországnak a külfölddel üzött kereskedése, tanúk a magyar városok kereskedő rendének nem sokára e vám rendszer fölállitása után a kormányhoz ez iránt benyujtott emlékiratban kifejezett eme panaszai: „Világszerte tudva van, hogy Magyarországban az isten bő áldása, mellyel kereskedés üzethetik, termesztményekből, gabna-, bor-, gyapjú-, fagyú-, méz-, viasz-, dohányból stb áll. De bár bő áldást ad is ezekben a mindenható, az elvettetik, miután azokkal a kereskedés most már nem üzethetik, mind a mellett is, hogy mi kalmárok, azokkal ellátva vagyunk s régi szokása szerint kereskedésünknek ezen termesztményeket szivesen becserélnök külföldi árukért, minők az előtt az országba hozattak, s miknek behozása által a kir. pénztár szint ugy, mint az egész ország nagy hasznot húzott a harmincad- és vámokban, mi pedig megállhattunk kereskedésünkben; de ezen kereskedés tölünk most elzáratik, miután ő felsége a külföldi árukra olly nagy harmincadot vetett, hogy azoknál megállni nem lehet; azokon kivül a külhatalmak is visszatorlással éltek s már olly nagy vámokat vetettek termesztményeinkre, hogy e körülményekben semmit sem vihetni ki s a termesztmények benn prédáltatnak el, mi által egészen megrontatunk s idő-

vel az egész kereskedés sülyedni fog, a kir. kincstár pedig s az ország a legérzékenyebb kárt szenvedendi."

E vámrendszer azonban állandóan nem fogott volna igen érzékeny kárára lenni az országnak, ha a gyárak fölállítása nálunk is úgy pártoltatik, mint a német örökös tartományokban; vagy legalább ha az ezek s Magyarország közti megállapított viszonyok ennek kárára meg nem változnak. Ez azonban nem sokára megtörtént Magyarország szerencsétlenségére: az eddig magyar igazgatás alatt állott magyar harmincadot is az említett szűkkeblű, német kereskedési tanácsra bízta M. Terézia, nem sejtve, mi károkat árasztand e rendelménye szeretett Magyarországára, mellynek csak nem rég akarta az új vámrendszer által megjavítani kereskedési állapatát. E Commerzien-Rath-nak terve volt: a német örökös tartományokat gyári státusokká emelni, Magyarországot pedig részeivel egyedül a nyers termesztésre szorítani, azonkivül a harmincadot úgy igazgatni, hogy a német tartományok a magyar termesztmények árának uraivá legyenek s azok szállításának mennyisége a német tartományi földmivelők javára mérsékeltessék s így Magyarország a német tartományok gazdagságának és jólétének forrásává, szóval — miként magát később II. József kifejezé — gyarmati állásba s viszonyokba tétessék.

Milly eszközökhöz nyúlt e tervének valósítására a tanács, mindjárt előadom; csak azt jegyzem meg előbb, hogy e tervvel egyesült az akkori financministerek érdeke is, kik a M. Teréziától sokáig viselt háborúkban a harmincad-jövedelmek pillanatnyi szaporodását nyereségnek tartván, azokat, mennyire csak lehete, fölemelték, nem tekintve a következményekre s különösen arra, hogy a magyar tartományoknak célszerűbb vámrendszer mellett növekedendett

jóléte által sürübb közlekedésre, élénkebb pénzforgásra s igy nagyobb vámjövedelemre, az adónak illy körülmények közt az országrendektől könnyebben ajánlható, a gazdagabb néptől örömestebb viselhető nagyobbitására, a monarchiának rendkivüli eseteiben e tanusitott hűségü országnak bővebb segedelmezésére, mint szinte a német tartományi áruknak nagyobb fogyasztására lehet vala számolni s ekként a kincstárnak gazdagabb forrásokat nyitni, az egész monarchiának nagyobb jólétet és erőt, az azt alkotó külön elemeknek szorosabb egységet, szilárdabb összetartást kölcsönözni.

A kereskedési tanács előadott tervét létre hozandó, mindenek előtt Magyarországnak a külfölddeli kereskedését akarta meggátolni. E végre a német örökös tartományok többféle cikkelyeinek fogyasztéki vámját öttől három száztólira szállitotta, a külcikkelyeket pedig a szerint, miként azok az osztrák tartományoknak inkább vagy kevesbbé nélkülözhetők valának, öt, tiz és husz száztólival, Magyarországra nézve pedig általán véve harminc száztólival terhelte; s hogy az illy szabályok mellett még is fennállható csekély kereskedésnek első kézi haszna is az osztrák kereskedőké legyen, a magyaroknak pedig kedvök se támadjon a külfölddel közvetlenül közlekedni, rendelteték, hogy azon magyar kalmárnak, ki a külárukat nem első kézből, t. i. a külföldiéből, hanem a második, osztrák kereskedő kezéből veszi, annak a harmincadon 5 száztóli visszafizettessék. Innét eredtek a visszafizetési állomások (Zurückzahlungs-Plätze). Egyszersmind az is rendelteték, hogy Magyarországba csak ezen állomásokon keresztül szabad a külföldi árukat beszállitani. Továbbá hogy az osztrák tartományokban a gyárok és kézművek emeltessenek, a magyarokban pedig meggátoltas-

sanak s így amazok készitményeinek ezekben mindig bizonyos kelendősége legyen, azon magyar cikkelyeknek, mellyekre az örökös tartományoknak szükségök vágyon, külföldre vitele vagy egészen megtiltatott, vagy igen nagy harmincaddal terheltetett, illyenek voltak: hamuzsir, nyúlbőr, csergubacs: illyen a szarvas marha is. Mind azon gyármüveknek, mellyeket az osztrák tartományok már szolgáltathatnak, a külföldről Magyarországba behozatala vagy egészen eltiltatott, vagy 30 és 60 száztóli vámmal terheltetett. Az osztrák tartományokba készült gyármüvek midőn behozattak, csak 5 vagy 2; ellenben a Magyarországba készültek, midőn oda kivitettek, a külföldi áruk harmincadának felével, tehát 15 száztólival terheltettek; söt midőn a magyar kalmár az osztrák müvet roszasága miatt visszaküldötte is, megfizetni kelle ezen 15 száztóli vámot. Továbbá a gyárakra nem szükséges cikkelyek, midőn Austriába vitettek, általán véve 5 —; ellenben az onnét Magyarországba szállitott nyers termesztmények csak 3 és kevesebb száztólival terheltettek. Végre a német tartományi cikkelyek midőn külföldre vitettek, az áruk különfélesége szerint különböző ugyan, de mindig csekély 3, 2, 1; ellenben a magyar cikkelyek ugyanazon körülmények közt 5 és 5½ száztólival róvattak meg. Ezeken kivül a legnevezetesb magyar cikkek, gabna, bor, szarvas marha, különféle földesúri (Landgräfliche, azaz, Stadt Wienerische Allodial Abgaben), tartományi (Landständische Abgaben), és határszéli (Linien Abgaben) adókkal is terheltettek. Mikhez végül még az is járult, hogy a magyar termesztmények csak meghatározott mennyiségben s a kijelelt állomásokra vitethettek ki: ellenben a Magyarországban kereskedést üző osztrák kalmárok sokféle kedvezményekben részeltettek: a lerakó helyeken

ıhad volt nekik portékáikat tetszésök szerint fogyaszték-(consummo), vagy keresztül vitelre (transito) kijelelni, a rmincaddal hitelökre adósak maradhattak stb; melly ked-zményekben a magyar kalmárok soha sem részesültek. (E ıdszert még sokkal károsabbá tette az az aggodalmas, e-'edül a vám-pénztár jövedelmét szem elött tartó kezelés, ally a kereskedést mód fölött megnehezítette. Egy, e rend-erreI ugyanazon időben kibocsátott rendelmény szerint nden kivitt árukat e vámházra kelle vinni, azokat ott ke-sztül vizsgáltatni és lepecsételtetni. Ezen rendszabály a-nban annyira megcsökkenté az a nélkül is igen megke-sbedett kivitelt, hogy azt három év után eltörleni kel-lt [1]).

E rendszer következményei Magyarországra nem so-ıra mutatkoztak: a magyar kalmárok a külfölddeli közvet-n kereskedéstől elesvén, az ebből származott haszon, az ;y nevezett gazdasági kereskedés — commerce d' oecono-ie — néhány bécsi kereskedök kezébe jutott, valamint a varozás hasznai a német fuvarosokéba; megszünt tovább ı az eddig nagy haszonnal gyakorlott cserekereskedés (ba-tto), miáltal az ország, kivált az alsó vidék termesztmé-reinek ára benn igen elhitványúlt; ellenben a külföldi cik-

1) A' vámrendszerről eddig mondottak tanusítására rövidség okáért nem idéztem az egyes forrásokat, miket úgy is csak ismétlenem kell vala. Ezen adatokat merítém az 1741. 1751. és 1764diki országgyülések naplóiból s irományaiból, továbbá az 1790diki kereskedési választmánynak, különösen pedig Skerlec és Podmanicky b. munkáiból. Olvashatók ezek részben Berzevicynél de Industria et Commercio Hung. I. 41. köv., — Grellmann Statist. Aufklär. 3. köt. — Weinbrenner Patriotisch. Vorschlag stb. 41 köv. 70 köv. stb.

kelyek mód fölött megdrágultak; a pénzforgás ellankadt; az ipar elfojtatott [1]); a szabad kir. városoknak a kereskedő rend birtokában alapuló hitele megcsökkent stb.

E vámrendszeren a körülmények szerint aztán több módositások tétettek, de annak szelleme Magyarországra nézve folyton megmaradt. A többi közt legnevezetesb volt az a változás, mi szerint azon szabály, mellynél fogva a külföldi cikkelyektől fizetett harminczadból, midőn azt a magyar kalmár második, osztrák kézből vette, 5 száztóli visszafizettették, eltörlesztetett s helyébe az úgy nevezett termeszesitési vagy honositási rendszer (Naturalisations-System) állittatott föl; mi abban állott, hogy a Magyarországba szállitott külföldi cikkelyekre nézve Austriában lerakó városok jeleltettek ki, mellyeken azokat keresztül vinni kelle, ezen áruk aztán a harmincadokkal szokás szerint megróvatván, mintegy honositottakul tekintettek; e változás által még inkább elzárattak a magyarok a külfölddeli közvetlen kereskedéstől s egyszersmind a harmincad egy része visszafizetésének, magában, igaz, nyomorú jótéteményétől is elestek.

Az 1664diki országgyülés a kereskedésnek e vámrendszer általi meggátlása, a népnek ebből eredt elszegényedése stb miatt hangos panaszokra fakadt, többek közt állitván: „hogy a vámok már annyira fölemeltettek, mi szerint a szomszéd tartományok adóját nagy részben maga Magyarország kénytelen viselni [2]). Ezek azonban nem csak orvoslást nem eszközlének, hanem még ugyanazon évben számos külföldi cikkelyekre, mellyeket az osztrák gyárak is

1) Fönebb láttuk, miként hanyagoltattak el a pozsonyi, soproyi és szentgyörgyi szőlők.

2) Acta Comit. — Olvasható Katonánál is 30, 682.

szállíthattak, 60 száztóli vetteték, némellyek pedig egészen eltiltattak. 1766ban a gyapjú vámja, ha t. i. külföldre vitetett, mázsájától 3 ftra nagyobbíttatott; 1767ben, a harmadévi tilalmak megújittattak stb.

Így állott a magyar kereskedés egész 1775ig. Ez évben M. Terézia a bécsi kereskedési tanácsot, melly a szomszéd hatalmakat visszatorlásra ingerlő, szűkkeblű számolásai által a német örökös tartományok kereskedésének is ártalmára volt, leginkább II. József császár unszolásaira eltörlesztette, s a kereskedés igazgatását az udvari kamarára s a ministeri bankválasztmányra bízta, melly aztán az osztrák tartományok számára nem sokára új vámrendszert alkotott. Magyarország részéről több rendű kérelmek nyujtattak be a kormányhoz egy új, célszerűbb, igazságosb, a haza javának megfelelőbb vámrendszer alkotását sürgetők, különösen a m. k. kamara s gr. Majláth József világosan megmutaták annak szükségét. M. Terézia itt is tanúsitá országanyai indulatát; a kérelmekre hajolván, rendelé, hogy a magyar kereskedés az emlitett választmánytól a magyar fő hatóságok befolyásával kormányoztassék; a külföldi kereskedést helyreállitandó, a tengermelléket Magyarországhoz — miként alább előadandom — visszakapcsolá s Fiuméban magyar igazgatóságot rendelt kormányára; végre meghagyá, hogy Magyarország számára egy új, igazságos vámrendszer dolgoztassék ki.

De fájdalom, a jó királyné rendelményei nem valósittattak. Milly intézkedések tétettek a tengerpartok ügyében, alább adandom elő. Mi az új vámrendszert illeti: annak kidolgozását a hatóságok sok ideig halasztgatták, s midőn végre benyujtották véleményöket, az osztrák hatóságok mindig csak az előbbi rendszerre hajló válaszaikkal azt any-

nyira összezavarák, hogy az egész egyezkedés félbeszakadván, az ügy régi állapotában maradt [1].

Az osztrák örökös tartományokkal illy viszonyok közt levén Magyarország körülövezve, csak egy keskeny rés, az adriai tengerpartok, maradtak fenn, mellyeken által a müveltebb europai külfölddel közvetlen kereskedést üzhetett. E tengerpartok különféle viszontagságokon estek át. Említém, hogy Károly Magyarországot Nápolylyal szorosabb kereskedési viszonyba állítni akarván, Fiumét 1719ben szabad kikötőnek hirdette. M. Terézia alatt ez a többi magyar jogú révekkel együtt a bécsi kereskedési tanács fő kormánya alá jutott, melly az egész tengeri kereskedést Triestben akarván központositani, amazokat is az itt fölállitott Intendenza cimű igazgatóság alá vetette. Nem sokára keletkezett itt egy messzeterjedő, sok tagokból álló, úgy nevezett, triesti kereskedő társaság, mellynek osztályai közöl kettő a magyar termesztményekkeli kereskedést tüzte ki céljáúl: egyik temesvári társaság cim alatt azoknak Olasz-, Francia- és Spanyolországba, másik pedig, melly jánosházi társaságnak nevezteték, ugyanazoknak Törökországba szállitását. A kereskedési tanács a fenn előadott vámrendszert a tengermellékre is kiterjeszté, s hogy Magyarországot a külfölddeli közvetlen közlekedéstől itt is elzárja, Buccari 'réven, melly mind a mellett is magyar jogú maradt, kezeltetni szokott marhaszállitást megtiltván, ezt csak Stajerországon és Karniolián keresztül — hol aztán nagy vámokat kelle fizetni — engedvén tétetni. Az Intendenza s általa a bécsi kereskedési tanács nem sokára itt is elérte célját. Nem csak a magyar termesztmé-

1) Berzevicy eml. h. 52.

nyek Triesten s az emlitett német tartományokon ált vették útjokat, hanem az olasz és levantei áruknak nagy része is, mellyekre Magyarországnak szüksége volt, e réven és Bécsen át szállitattak Pestre s az ország más városaiba. Ezt pedig annál könnyebb volt valósitani az emlitett igazgatóságnak, minthogy sem a Száva és Kulpa folyamok úgy, hogy azokon fölfelé Károlvárosig hajózni lehetett volna, kitisztítva, sem a magyar- s horvátországi száraz utak annyira, hogy azokon a tengerpartokig könnyen jutni lehetett volna, kijavitva még nem voltak. Ezen száraz utakat azonban nem sokára türhető állapatba helyezék az illető hatóságok; M. Terézia pedig némelly jeles honfiaknak előterjesztése által meggyőzetvén, hogy a magyar, többnyire nagy terjedelmű árukat a hosszabb és költségesb triesti úton szállittatni a nélkül nem lehet, hogy a német tartományok egy részének csekély haszna mellett, Magyarország tömérdek kárt ne szenvedjen, a Száva és Kulpa kitisztitását nem sokára megkezdeté. Még sem e folyami, sem a száraz utak nem javittattak ki, midőn a temesvári és jánosházi társaságok a fiumei utat megkisérteni, s a magyar termékeket azon kiszállitani megpróbálták: de vagy a szállitásnak, a még el nem háritott akadályok által okozott nehézségei s költséges volta, vagy e társaságok igazgatóságának hibás számolásai, vagy magoknak e társaságoknak hiányos szerkezete, vagy végre a trieszti Intendenzától vetett akadályok miatt, ezen társaságok nem sokára szétoszlottak. Midőn azután ezen mind vizi, mind száraz utak Károlyvárosig elkészültek, honnét a termesztményeket a Karolina úton a tengerig könnyen lehete szállitani, József császár e vidéken tett többszöri utazásain saját tapasztalásából is meggyőződött, hogy valamint a német kereskedésnek Laibachon,

úgy a magyarnak Károlyvároson kell keresztül vonúlnia. S midőn e mellett azt is tapasztalná, hogy e tengerpartok eddigi igazgatása nem csak elő nem segitené, hanem inkább hátráltatná itt a kereskedés virágzatát, az egyedárusságot pártolván s egyedül a triesti kereskedő társaságnak kezébe játszván minden hasznot: felséges anyját is reá vette, hogy — miként főnebb emlitém — a bécsi kereskedési tanácsot, e forrását minden ez ügyben történt gonosznak, s a triesti Intendenzát is eltörlesztené, s Károlyvárost, Zenget és Karlopágot a határszéli katonai kerülethez kapcsolván, Fiumét, Buccarit és Porto-Ret az egész vinodoli kerülettel 1776ban Szeverin vármegyévé alkotta; Fiumében pedig egy magyar tengeri igazgatóságot állitott fel, mellynek hogy erőt is adjon kezébe, a kormányzót, kinek mint ollyannak hatósága egyedül a tengerpartokra terjedt, egyszersmind Szeverin vármegye főispánjává is nevezte. Első illy kormányzó és főispány volt Majláth József. Ő egész buzgalommal és tárgyismerettel fogott e nagy munkához, a magyar tengerpartok virágzatra emeléséhez; s bár az ápolt reményeket meg nem érlelheté, mély belátással kiszámolt tervei az udvari financhatóság szűkkeblűségén törést szenvedvén, törekvése dicséretes, érdeme nagy. Kereskedése e tengerpartoknak magyarországhozi visszakapcsoltatások után is igen csekély maradt: a kivitt cikkelyek közől egyedül gabna, marha és kőszén, a behozottak közől tengeri só, és olaj érdemli valamennyire az emlitést. Akadályozá azt azon körülmény is, hogy Károlyváros, mellyen e kereskedési vonalnak a Karolina út miatt keresztülmenni kellett, a bankválasztmánynak közvetlen hatósága alatt állott, melly, míg a magyar kereskedést különféle vámterhekkel nehezíté, a triesti kereskedés vonalát annyi kedvezményekkel pártol-

ta, hogy az ezen szállitott némelly cikkelyekből származott nyereség 240 száztólival is meghaladta a fiumei réven átszállitott hasonló cikkelyek jövedelmezését [1]. — E volt oka, hogy a magyar réveken csak akkor lett valamivel élénkebb a kereskedés, midőn Olaszországban a termés nem sikerült. Az 1775diki kereskedési táblák szerint, miket közép számnak vehetni, csak 156,763 frt 30 kr árú portéka szállittatott be itt Magyarországba, ki pedig innét olly kevés, hogy emlitést sem érdemel [2].

Illy viszonyok, ennyi áthághatlan akadályok közt mindenki látja, milly csekély, gyönge lábon állhatott a magyar kereskedés. Hogy azonban annak állapatáról részletesb ismeretünk is legyen, lássuk röviden a főbb cikkelyeket.

A marhakereskedés majdnem egyedül görögöknek és örményeknek kezében volt, kik az ország legtermékenyebb vidékén számos pusztákat birtak haszonbérben, s azokra kivált Törökországból hajtották az osztrák tartományokba kiszállitandó marhákat. Az 1751diki és 1764diki országgyülések panaszkodának, hogy ezek annyi marhát hajtanak az országon keresztül Austriába, mi szerint a bentenyésztettek eladását is megnehezitik [3]. Egyébiránt, miként a fönebb előadottakból kitünik, igen ingatag s egyedül a bécsi kereskedők s húsárusok kényétől függött e kereskedés; miután a külföldi sörészek marhavásárinktól eltiltattak,

1) Skerlec: Descriptio physico-pol. Situationis stb. Schweighoffer: Abhandlung von d. Kommerz. d. Österr. Staaten 304. kövv. — Szapáry: Der Unthätige Reichthum Ungarns stb. Berzeviczy de Commer. 52.

2) Szapáry: Der unthätige Reichthum stb.

3) Katona 39, 401. és 682.

kivinni pedig szinte nem engedteték, egyedül amazok szabták meg annak árát. Midőn azonban a fék kissé néha tágult, közönségesen Augsburgba, Nürnbergbe s egyéb birodalmi városokba —, Buccarin által pedig, kivált 1747ig, a velencei tartományba hajtattak [1]. A kiszállitott marha száma körülbelül 100,000re megy, miből egyedül Bécs 40,000et fogyasztá el, Cseh-, Morva- és Stajerországba pedig 55,000 hajtaték. E cikkely összesen mintegy 4,550,000 fttal jövedelmezett az országnak [1].

Nevezetességére a második cikkelyt tevé a gabna. E cikkelylyel kivált a dunántuli vármegyék üztek az osztrák tartományokba kereskedést. Stiria és Karniolia, bár saját termesztéséből meg nem élhetett, különféle akadályokat vetett a gabnakereskedők elibe, részint nagy vámjai, részint a molnárok- és sütőknek, kik magoknak elővételt tulajdonitának, gáncsoskodásai, részint végre azon rendelmény által, miszerint az el nem adott s visszavitt gabnáért ismét azon vámot kelle megfizetni, melly a bevitelnél volt fizetendő. Legtöbb viteték Sopronyból szekéren s a Duna érsekújvári ágán Bécsbe és vidékére; a tengerpartokon át Olaszországba csak akkor szállittaték nevezetesb mennyiség, midőn ott szük termés volt. A kivitt mennyiség mintegy ½ millio pozs. mérüre megyen; 1770 és 71ben azonban az éhséget szenvedő osztrák tartományokba négy millio mérü különféle gabna vitetett ki [3].

A borkereskedés az osztrák tartományokba részint a

1) Decr. 1741: 27. 1764: 31.
2) Maire Bemerkungen stb 2,140. Schweighoffer 161.
3) U. o. és Berzevicy De Comm. 20.

magas, 30 száztólias vámok, részint az egyenes tilalmak által egészen megakadályoztatott. A többi kivitt termesztmények közt e cikknek kivitele még az által is megnehezíttették, hogy az Ensen felüli tartományban akár szárazon, akár vizen történt a szállitás, még külön 24 krt kelle fizetni akójától, s még azon felül, ha az átvitel vizen tétetett, ugyan annyi osztrák bort kénytelenitteték a szállitó kivinni, mennyi a magáé volt. 1746ig azonban, mig t. i. a bécsi kereskedési tanács fenn nem állott, Slezia, Lengyel-, Porosz- és Oroszország nagy részben magyar borokkal láttatott el. Élénken üzte e kereskedést Sleziával kivált Pozsony, Soprony, Bazin és Sz. György. Különösen Sopronynak a ruszti név alatt bevitt borai igen kedvesek valának s jó termésü évben 20—30 fton kelt akójok Sleziában. Egyedül 1731- és következő két évben 2673 hordó bort vitt Soprony Sleziába, mi körül belül 30,000 akót tön. Slezia aztán a tőlünk kivitt bornak nagy részét Poroszországba szállitotta; de egyenesen a fönebb nevezett magyar városok is nevezetes borkereskedést üztek Poroszországgal, e kivitt termesztményért legtöbbször vászon, gyapju s gyapot szöveteket hozván vissza cserében. Miután azonban az osztrák gyárak emelése miatt a porosz gyáratok és kézmüvek a behozástól eltiltattak, Poroszország is, visszatorlással élvén, eltiltá a magyar borok bevitelét [1]). Nevezetes volt a borszállitás Lengyelországba, mi kivált a bártfai, késmárki és ófalvi vonalokon kezelteték; magok azonban a lengyel kereskedők is gyakran bejöttek a hegyaljai szüretekre s az összevett borokat részben a Dunavec, Poprád és Visztula folyamokon, részben szekéren szállíták ki. Az országban

1) L. az 1805diki országgyülés' fölirását a kereskedés' ügyében.

lakó görögök és örmények a kereskedésnek ezen ágát is nagy részben magokhoz ragadták, miből nem csekély kár háramlott az országra. Ezen nyerészkedők t. i. a tokaji szüretek nagy részét megvásárolván, a nemes borokat, hogy olcsóbban adhassák s így a vevőket magokhoz csalogassák, nem ritkán megrontották; mi nem sokára annyira csökkenté e borok hitelét, hogy az 1741diki 29ik törvénycikkben kénytelenitve látá magát a törvényhozás e csalárd kalmárokat a borkereskedéstől eltiltani. E törvénynek azonban kevés sikere lőn: a nyerekedők alattomos utakat választának kijátszására; miért a 1751ki pozsonyi gyülésen, különösen kérik a fejedelmet, hogy a rácok és örmények ezen hitelt ölő nyerészkedéseinek gátot vessen, nehogy — mondják — a Lengyelországgal s egyéb éjszaki tartományokkali borkereskedés, mit a francia boroknak nagy mennyiségbeni bevitele úgy is már eléggé megcsökkentett, egészen megszünjék [1]) A bécsi kereskedési tanács is törekvék a magyar bort a silányabb osztrák termés által kiszoritani ezen éjszaki tartományokból; mi részben sikerült is neki az által, hogy a magyar termés bevitelét minden módon megnehezítette, az osztrákot minden vám- s harmincadoktól fölmentette. Részint ezen okokból, részint pedig Lengyelország politicai állapotának s evvel együtt gazdagságának sülyedéséből származott azután, hogy a magyar bornak Lengyelországba szállitása annyira megcsökkent, hogy a hollandi aranyok, mellyeket a lengyel gabnájáért kapván, borainkért nekünk adott, s mellyeknél 1770ig semmiféle aranypénz Magyarországban jártasabb nem volt, lassanként eltüntek

1) Katona 30, 405.

az országból. Az orosz még 1766ban tiltá el a magyar bor bevitelét, 60 rubelnyi vámot vetvén annak hordójára [1]).

A dohány a korszak elején kezde jelentősb cikke lenni a magyar kereskedésnek; midőn 1728ban az abaldó haszonbérbe adatván, minden császári raktár megvizsgáltatott, azokban 408,604 font magyar termék találtatott, s mázsája 6 frt és 2 dron adatott a haszonbérlőnek. Ezen, abaldó cimet viselő intézet sokkal fontosabb a magyar kereskedés történetében, mintsem annak elejét megérinteni haszontalan volna. I. Leopold, midőn a vadászkészületének megujitására szükséges költségről aggódnék, gr. Kevenhüller azon inditványt tette neki, hogy ő az egész készületet saját költségén megujittatja, ha a császár őt alsó Austriában a dohánykereskedés egyedáruságával megajándékozza. E volt kezdete az intézetnek. Később kiterjeszteték az valamennyi német örökös tartományra, s a fenn mondott évben bizonyos Aquillar zsidónak adaték 400,000 ftért haszonbérbe. Később s M. Terézia alatt az abaldót különféle magány társaságok vették haszonbérbe; 1780ban már 1,792,250 frtért bérlelte ki azt a kormány. Károly király ezen egyedáruságot Magyarországra is kiterjeszteni többször szándékozék; különösen 1732ben aug. 27kén azon rendelményét bocsátá ki az udvari kamara, hogy a dohányegyedáruság Magyarországra is kiterjesztetvén, bizonyos Dominico Gáspárnak 10 évre adatott légyen haszonbérbe. Gr. Batthyányi Lajos kancellár azonban szilárd ellenmondása által megsemmisitette ezen határzatot. De bár ez közvetlenül nem sikerült is a

1) Berzeviczy: De Comm. 21. — Ungr. Magaz. 2, 182. — Schwartner Statist. 1798ki kiad. I. 273. — Weinbrenner Patriot. Vorschlag über d. Ausfuhrhandel 78. stb.

kamrának, közvetve még is igen szűk korlátok közé szorította a magyar dohánykereskedést a bécsi abaldó. Mert lassanként nem csak a termesztés nagy részének elővételét hatalmába keríté különféle, a termesztőkre hányt cseleivel, hanem a dohánynak külföldre szállítását is megtiltá, tőle nyerendő elöleges engedelem nélkül 1776ban Gácsország is alávetteték az abaldónak, s az eddig ide s e tartományon keresztül Lengyelországba gyakorlott dohánykereskedés is megtiltatott Mind e mellett is igen emelé ezen évtől kezdve a magyar dohánykereskedést azon körülmény, hogy Éjszakamerika Angolország ellen szabadsági háborúra kelvén, az onnét Europába tétetni szokott virginiai dohányszállítások egy időre megszüntek. Az abaldó szűkkeblűsége azonban csak a tengerpartokon engedett rést a szabad kivitelre, ámbár ott is concurrált a magyar kereskedőkkel. 1779ben egyedül Triesten át 100,759 font burnó és 3,273,136 font levél-dohány szállíttaték a külföldre [1]).

A gyapjú kivitele, mind a mellett is, hogy a nemesebb, finomabb faj nálunk még nem tenyésztetett, e korban is már nevezetes volt; a kivitt mennyiség körülbelül 150,000 mázsára ment volt. A szállítás kivált 1766tól fogva, midőn a külföldre vitt gyapjú a szokott harmincadon felül még 3 frttal terheltetett, nagy részben csak az örökös tartományokba, név szerint Osztrák-, Cseh- és Morvaországba tétetett. A Fehérvár és Veszprém megyei gyapjú legkeresettebb volt; mázsája 40—60 fton kelt.

1) Retzer: Tabakpachtung in d. österr. Länd. von 1760—1783. Wien 1784. I. 140. stb. — Berzeviczy de Comm. 30. — Schwartner Statist. 2d. kiad. 1, 331. kövv. Maire Bememerkungen über d. Kreislauf d. Handels. stb. stb.

A nevezetesb cikkelyek közé számitandók még: a ser-
ls marha, mellynek kivitelét körülbelül 200,000 darabra
hetni; e tárgygyal kivált Horvátország üzött kereske-
ést. — Legnevezetesb volt e cikkre nézve azon vonal,
elly Pozsegától Nagy-Kanizsán s a bakonyi erdökön ke-
esztül és Szerémből Eszéken és a Duna jobb partja hosz-
zant Györön és Sopronyon által, melly város az alsó
agyarországi sertéskereskedésnek fö piaca, Aústriába vi-
zen. Egyedül Szerém megyében 40—50,000 darabot hiz-
ult a zimonyi és mitrovicai sertéskereskedö társaság. E
or végén a kereskedési táblák tanúsága szerint Magyaror-
zág évenként kiadott e cikkelyért 531,973 ftot s bevett
95,357 ft. [1]). Továbbá emlitendők: hamuzsir, melly je-
sége miatt hires volt Europa több réveiben; szállittatott,
z osztrák tartományokon kivül a tengerpartokra is; az
teni kivitelt azonban igen megcsökkenték a kereskedési
nács tilalmai; — bör legtöbb nyers állapatban viteték ki
z osztrákországi gyárakba; ezekbe szállittatott a csergu-
acs is, minek a külföldre vitelét a mérüjére vetett 1 ft 15
nyi, magát a cikkely árát majdnem meghaladó, harmin-
ad egészen meggátolta; — fagyú hasonlókép csak az örö-
ös tartományokba szállittaték; vámja ezekben csak 3 krt,
külföldre pedig 1 ft 30. krt tön; — méz és viasz; fris és
árított hal stb. Az ásványok közöl, mellyekkel a kir.
amra nem üzött egyedáruságot, emlitendők: bismuth, zink
triol, salétrom, kobalt galic, stb; a hegyi zöld igen kelendő
olt a bécsi gyárakban s némi kedvezménynyel is birt a har-
incadon [2]).

1) Schvartner Statist. 1, 161.

2) Gesetzsammlung Josef des II. 5, 324. Patriotischer Vorschlag Weinbrenners. — Schweighoffer 163. köv. Berzevicy de Comm.

A beviteli, vagy szenvedőleges kereskedés, miután — mint fönebb látók — a külfölddeli közvetlen közlekedés a harmincad - rendszer által megakadályoztatott, majdnem egyedül a német örökös tartományokkal üzetett. Gyapjúszövetek Morvából, vászon Sleziából, bör, selyem - és gyapot - müvek Austriából, s különösen Bécsből, innét a divatáruk, butorok, ruhanemüek s cukor, thea, kávé, füszerek s más gyarmati áruk is, vasmüvek Stiriából stb szállittattak 1).

Magyarország ezen kereskedésének mérlege II. József alatt dolgoztatott ki, az 1777 s 1786 közti tiz évnek középszáma vétetvén zsinórmértékül; mivel azonban ezen évek legtöbbike az általam tett felosztás szerint a következő korszakba esnek, erre halasztom annak közlését.

2. MAGYAR - TÖRÖK KERESKEDÉS.

Az 1718diki passarovici békekötés a kereskedés körülményeit is szorosabban meghatározta, azon alapon haladván, mellyet még az 1699ki karlovici béke megállapitott. Ugyan is, igy szól a passarovici béke 13dik pontja: „Mind a két fél kereskedői a békét megelőző tanácskozások szerint mind a két hatalmasság tartományaiban a kereskedést szabadon, bátorságosan és békében gyakorolhatják. A romai császár tartományai kereskedőinek s alattvalóinak, akár melly nemzetbeliek, szárazon és vizen, romai császári zászlók és uti levelek mellett, minden ozmán tartományban a szerint, miként az e tárgyban megbizott küldöttség elhatározandja, békességes menet s jövet engedtes-

1) Gesetzsammlung Josef des II. 5, 324. Patriotischer Vorschlag Weinbrenners. — Schweighoffer 163. köv. Berzeviczy de Comm.

sék, a vevés-adás szabad legyen, s lefizetvén a fizetendő vámokat, azok semmi módon ne háborgattassanak, sőt védessenek; a konsulok és tolmácsok, kik a kereskedők ügyeit viselendik, az emlitett biztosok egyezése szerint állitassanak föl a tartományokban, s mind azon kedvezések, mellyekkel más keresztény népek birnak, a romai császári kereskedőkre is kiterjesztessenek; — hogy pedig a kereskedésben minden csalárdság meggátoltassék, mit a két részről kirendelt biztosak határozandnak, a békecikkekhez kapcsoltassék“ [1]).

Ezen kereskedést tárgyazó tanácskozások szinte Passarovicen tartattak, s eredményök husz, a kölcsönös közlekedést szabályozó cikkely lőn. Mivel azonban azoknak nagyobb része nem Magyarországot, hanem a többi osztrák tartományokat illeti, közölök csak néhány, hazánkra viszonyló, pontokat fogok előadni: 1. szabad és egyetemi kereskedés állapittatik a romai és ozman birodalmak alattvalói között szárazon, folyamon s tengeren. A romai császári alattvalók nevezete alatt pedig értetni akarjuk a németeket, magyarokat, olaszokat, német alföldieket, s bár mi nemzetségüek és vallásúak, kik tettleg a császári királyi kormány alatt léteznek, vagy akár miként oda tartoznak. Ezek áruikat, fegyvert, lőport, s egyéb tiltott cikkeket kivéve, minden török tartományban szabadon adhassák el, szabadon üzhessék a kereskedést stb. 2. Mind a két birodalom alattvalói szabadon gyakorolhassák a kereskedést a Duna folyamon. A romai csász. kir. alattvalók pedig áruikat, mellyeket a Dunán a török tartományokba szállitandanak, Viddinben, Rudsikon s egyéb helyeken hajóikból szabadon kirakhassák. 3. Mind a két birodalom ke-

1) Katona 38, 383.

reskedöitöl csak égy vámháznál, három száztóli vétessék s ezen felül többet kizsarlani senki se merészeljen. 4. Melly árukat más, az ozmán kapu barátainak kereskedöi a török tartományokba bevisznek, azokat a csász. kir. alattvalóknak is megengedtetik bevinni. 5. A romai birodalmi kereskedök nagyobb bátorságára, a csász. kir. felség, ministerei s consulai által ügyvivöket, factorokat nevezhet ki. — Ha csász. kir. kereskedö a török tartományok valamellyikében meghálálozněk, annak javai a török fiskustól le ne foglaltassanak, hanem a császári ministerektöl és azoknak kiküldötteitöl hiány nélkül áltvétessenek. 6. Ha pedig török kereskedö halálozik meg a cs. kir. birodalomban, azokat az ozmán ügyvivö örizetül magához vegye. 7. Senki a török ministerek s tisztek közöl azon hajókat, mellyek csász. kir. zászlók alatt s levelek mellett mennek s jönnek a török révekbe, menetök-, jövetök- s maradásokban, aruik ki-s berakásában ne akadályozza. 8. A császári, törést szenvedett hajóknak a török birodalmi hajóépitészek segedelmül legyenek" stb [1]). Ugyanezen cikkelyek majd nem szórul szóra erösittetnek meg az 1739diki belgrádi békekötésben is [2]).

A passarovici békekötés után élénken foglalkodtatá a kormányt azon kérdés, mellyik vonal emelhetné sikeresebben a magyar kereskedést, a duna-feketetengeri-e, vagy a magyar tengerparti, s azért mellyik volna inkább pártolandó? Károly azonban részint azért, hogy olaszországi birtokait a magyar és osztrák tartományokkal szorosabban

---

1) Handlungseinverständniss stb. Sined Wien 1785 Hozzá kapcsolva áll ezen szerződéshez á fenn közlött passarovici is. l. 47. — Katonánál is 38, 393.

2) U. o. l. 75. Katonánál 38, 825.

összekapcsolja, részint a török barbárság és gyakran uralkodó betegségek miatt a másodikra hajlott. De a duna-feketetengeri vonal se hanyagoltatott el egészen; kivált a görög és örmény törökalattvalók üzték azon Magyarországba, s ezen keresztül az osztrák tartományokba a kereskedést. Ebből azonban Magyarországra, miután ez a török tartományokba szállitandó gyár és kézmüveket nem szolgáltathatott, kevés haszon folyt, söt ez egészen passiv vala.

M. Terezia alatt ujonnan föléledt a duna-feketetengeri hajózás kérdése; s mivel az adriai tengeri hajózás még mindig elég nehézségekkel, kivált a tengerig vivö száraz utakból származókkal, volt összekapcsolva, élénk kivánságok támadtak a dunai hajózás megkisértésére. A próba 1768ban végre megtétetett. Kleemann Miklós, Stahremberg zimonyi kalmárház költségeire, Bécsben megrakott hajóval elindult és szerencsésen el is jutott a fekete tengeren ált Krimbe [1]). De példája e korszak alatt követökre nem talált, a még is igen sok nehézségek miatt.

Gyakorlottabb volt e vizinél a száraz uti kereskedés. M. Terezia alatt Temesvárt nagy lerakójok volt a török kereskedöknek. Legélénkebben üzeték azonban a törökkeli közlekedés Zimonyban és Újvidéken; e városok kereskedöi közvetiték nagyobb részét a magyar-török közlekedésnek. Ezen helyekre szokták szállitani a török alattvalók a jó szemendriai bort, sok gyapotot és albaniai gyapjut, rizskását mazsolaszölöt, pálmagyümölcsöt, törökkávét, mikért gabnát, fát, szénát s némi gyár és kézmüveket szállitának

1) Kleemanns Reise von Wien auf d. Donau stb. melly könyvecske eredményét adja ezen utazásnak.

vissza, kivált pedig Belgrádba. A gyár- és kézművek azonban Bécsből szállittattak nagyobb mennyiségben Törökországba, honnét azokat a szállitó görög és örmény kereskedők olcsóbban vehették, mint tölünk, kiknek behozott olly nemű áruit nagy harmincad terhelé. Mindenek közt leginkább az akadályozá meg Magyarországnak közbenjáró kereskedését, hogy a hozzánk beszállitott gyár-és kézmüveket nem lehetett transito árukul kiadni; hanem még mielött az országba hozattak volna, már megvételték tölök a fogyasztéki adó s pedig még akkor is, ha a magyar szállitó azokat egyenesen a Törökországba teendő kivitelre vette, s a magyar tartományokon csak keresztül szállitotta.

A Törökországból behozott cikkelyek közt legnevezetesb volt a szarvas és sertés marha. Az elsöt részben Pest, Szeged s más városok vásáraira, részben egyenesen az osztrák tartományokba Magyarországon keresztül hajtották a török birodalmi örmények és görögök. Gyakran tettek illy szállitásokat azok a rácok, görögök és örmények is, kik Magyarországban letelepedvén s itt pusztákat bérlelvén ki, majdnem egyedül ezen ágából éltek a kereskedésnek. Az 1751ki országgyülésben ezek ellen panaszok is tétettek, hogy ellenére a kereskedési szerzödésnek, mi szerint a török árukkali kereskedés török alattvalókra szorittatik, ezekkel ök kereskedési társaságokba állván, a török tartományokból évenkint sok ezer marhát hajtanak az országba s ez által nem csak sok százezer forintot, soha többé vissza nem térendöt, visznek ki Törökországba, hanem még a magyar marhák eladását is akadályozzák [1]). Megujittatnak e panaszok az 1764diki országgyülésen is, azon hozzáadással, hogy a török alatt-

1) Katona 39, 401. köv.

valók, kik marháikat Osztrákországba hajtani szokták, az onnét hozott bécsi s más európai árukkal a szerződésnek ellenére, mi nekik egyedül török árukkali kereskedést enged, Magyarországban is kereskednének; s miután nekik a magyar nyers termesztményekre szükségök nincs, gyárműveket pedig nem adhat nekik Magyarország, a magyar-török kereskedés egészen szenvedővé válván, tömérdek pénzösszveget kivisz az országból [1]).

A török kereskedőkre nézve még az 1715ki törvénykönyv 99dik cikke hozott némi rendészeti szabályokat. Nevezetesen hogy azok, kik a városokban vásár idején kivül üzik a kereskedést, ha gyanúsaknak látszanak, a városi elöljáróság által kitiltathatnak. A határszélekeni áltbocsátás, az adandó katonai fődözés, valamint a törvényhatóság is a határszéli várakban a török utazó kalmárokra nézve a katonai igazgatóságnak tulajdonittatik. Benn pedig az ország akármelly helyén a kereskedés gyakorlatára, s az abban történhető esetekre nézve a törökök is, valamint mások, a megyei hatóság alatt legyenek. Végre valamint az országban állandóul letelepült örmények- s görögöknek egészen szabad kereskedés engedteték, ugy a török alattvalók csak azon cikkelyekre szoríttattak, mellyek a kereskedési szerződésben különösen kikötve vannak.

II.

BELKERESKEDÉS.

Pest s különösen annak négy vására valának a magyar kereskedésnek középpontja. Itt csődültek össze a

1) Katona 39, 682.

legtöbb magyar, sok bécsi és más örökös tartományi s néhány török kereskedők. Tömérdek volt már e korban is az itt összehalmozott, mind beltermékek, mind külgyárművek mennyisége. Nagyobb s kisebb hajók, honi cikkelyekkel terheltek, majdnem egy órányira lepték el a part hoszszát. A küláruk értéke pedig mintegy 3—4 millió ftra ment volt. Itt tétettek a külföldiekkel nagybani szerződések, cserék, adás-vevések stb. Innét mintegy középpontból ágazott szét egész országba a kereskedés, s valamint itt adatott el a bejött német, cseh, morva stb kalmároknak a kivitt áruk nagy része, ugy innét szállitották a vidéki városok kalmárai is a külföldi portékákat s belföldi réz, vas, ezüst, gyapjú stb. müveket az ország külön részeire [1]. De igen hosszas volnék ha ezen középponti vásárok részletes leirásába bocsátkoznám; s mind a mellett is nehéz volna azokat tökéletesen leirni. Csak azon egyet jegyzem meg tehát, hogy Pestnek vásárai M. Terezia alatt mind a mellett is, hogy azóta mind iparunk mind kereskedésünk hatalmas elölépéseket tön, aligha némi tekintetben nagyobbak nem voltak mint most, midőn a kereskedés nagy része már vásárokon kivül, időhöz nem szoritva, kezeltetik, mi akkor még nem igen volt szokásban.

Pest után legnevezetesb vásárai voltak Debrecennek, mi az ország tiszai részén szolgált a kereskedés középpontjául. Négy, külön nyolc napig tartó vásárait a honiakon kivül ugyanazon népek kereskedői látogatták, kikéi Pestet. Különösen nagy számmal sereglettek össze pedig csehek és morvák a marhavásárokra, mellyek egész országban a leghiresbek közé tartoztak. Sertésmarha itt annyi hajtaték

1) Korabinszky Lexicon. — Bel. Not. Hung. Nov. Grellmann eml. h. 2, 235.

össze, hogy a felföld nagy része innét látta el magát ollyanokkal. Itt ment keresztül a Szervia- és Boszniából Magyarország felső megyéibe vonuló sertés-kereskedésnek egyik fö ága. Nevezetesbek valának még a honi cikkelyek közt: bör, dohány, szür- és közönséges középszerü, szepesi és erdélyi posztó, továbbá a késmárkiaktól nagy menynyiségben szállitott s nagy részben a görög és örmény kalmároktól általvett, festett, és festetlen vászon; ruhaneműek; cserépedény stb [1]).

E föpiacokon kivül igen nevezetesek valának még azon városok sokadalmai, mellyek a Peströl külföldre ágazó kereskedési vonalokba estek. Illyenek valának Osztrák- és Morvaország felé: Györ, Komárom, Mosony, Soprony, Pozsony; Slezia és Gallicia felé: Nagy-Szombat, Kassa, Eperjes, Bartfa, Késmárk; Törökország felé: Temesvár, Újvidék, Zimony; a tengerpart felé Fehérvár, Pécs, Nagy-Kanizsa. De érintsünk némi részleteket.

Soprony borkereskedését fönebb láttuk. Nem kevésbbé hires volt Soprony marhavásáriról, mellyeken évenként körülbelül 40,000 szarvas, 70,000 sertésmarha adaték el [2]). Mosony utólsó piaca volt Osztrákország felé a gabnavásárnak. Szinte gabnavásárairól vala hires Nagy-Szombat, mellynek piacáról látták el magokat leginkább a szomszéd Árva, Liptó stb megyék. Bel mondja [3]), hogy hétivásárain annyi gabna halmoztatik föl: „hogy harmad napig elkelhetni alig hinnéd, mi még is pár óra alatt széllyel kapkostatik, mintha Porsenna javai volnának". Nyolc, esztendős sokadalmait pedig nagy-marhavásárok elözték meg.

1) Korabinszky Lexicon. — Bel. Notit. Hung. Nov.

2) Korabinszky Lexicon. — Bel. Notit. Hung. Nov. 2, 84.

Egyéb cikkelyekkeli kereskedését azonban már Károly alatt nagy részben a zsidók ragadták magokhoz [1]). A Szepes megyei városoknak, kivált Kassának, Eperjesnek, Késmárknak, Löcsének vásárai azon tekintetből valának nevezetesek, hogy az azokon összehalmozott áruk, posztó, vászon stb többnyire bel s különösen magoknak ezen városoknak készitményei voltak s azoknak vásárlásáért messze vidékről csődültek ide nem csak kicsinyben, hanem nagyban vevők is. Illy nemű cikkelyeket pedig nagy mennyiségben szokták e szorgalmas városok kalmárai és kézművesei szállitani a szomszéd vásárokra is. M. Terezia uralkodásáig igen élénk kereskedést űztek a szombathelyiek, Szepesben, a lengyel sóval; több lakosoknak itt lerakójok volt, s hetenként néhány száz mázsát szállitának a szomszéd megyékbe, kivált Gömörbe, Liptóba és Árvába. Egyébiránt a szepesi városok rakhelyekül szolgáltak a Lengyelországgal űzött borkereskedésnek [2]). Élénkek valának a bányavárosok héti sokadalmai is, mellyekre gabnát, kenyeret, gyümölcsöt stb szoktak vinni a szomszéd megyeiek; Rosnyó hétivásárain nem ritkán 500 szekér illy árukkal rakott, gyűlt volt össze [3]).

Különösen nagy vásárai valának az alsó vidéken a marhának és gabnának. Kecskemétről e tekintetben igy ir Bel [4]). „Vásárai hitelen felül keresettek. Ezeknek napjai, Sz. György, Sz. Lőrinc, és Sz. Katalin. A marhavásárokon tömérdek szarvasmarha találtatik, s a kereskedőknek csak nem hihetetlen száma csődül össze, kivált a rácoknak,

1) U. o. 86.

2) Korabinszky. — Ungr. Magaz. 2, 182. — Schvartner Statist.

3) Bel. 4, 175. — Korabinszky.

4) Not. Hung. 3, 154.

kik e nemét a kereskedésnek igen gyakorolják. De jőnek ide törökök is honokbeli portékákkai. Mi annyival inkább csodálandó, minthogy az ország beljében, folyamoktól távol esik ezen város. Marhavásárai olly hiresek, hogy alig van város, mellynek sőrészei venni, vagy eladni itt össze nem csődülnének". Hasonlóképen népesek voltak Szegednek, Vácnak és Aradnak marhavásárai, melly utolsó azon felül terjedt kereskedést űzött a Maroson leszállitott erdélyi deszkával és zsindelylyel [1]). Marhavásárai tekintetében végre emlitendő még Nagy-Kanizsa, melly fő piaca volt a Tót- és Horvátországból föl s nagy részben az örökös tartományokba hajtott szarvas és sertés marhának [2]).

A gabnának, kivált melly külföldre vitetendő vala, fő rak- és gyüjtő helyei voltak Szeged. Újbecse, és Baja. E kereskedés ezen helyekről két irányban vette utját; a tengerpartokon ált Olaszországba, s Pesten és Mosonyon ált Austriába. — A gabnának ára belkereskedésben 1770 táján ez volt: 1 pozs. m. buza 1 ft. 30 kr., kétszeres 1 ft. 12 kr., rozs 50 kr., árpa 45 kr., zab 36 kr. [1]). — De végére nem jutnék, ha mind azon, körülbelül 1400 sokadalmat elszámolni akarnám, mellyeken a nyers termesztményeken kivül főleg a mezei gazdaság eszközei, bőr- és szövet- ruhaneműek, cserépedény stb. valának a legközönségesebb áruk.

Különösen élénkité a belkereskedést az ország felső és alsó vidéke termesztményeinek s készitményeinek különneműsége; egy rész a másikra szorult szükségeinek kielé-

1) Korabinszky Lexicon. — Bel. 3, 144.

2) Korabinszky.

3) Statist. Aufklär. 1, 431.

gitésében s míg az alsó vidék a felsőnek élelmi szükségeit pótolá, ez amannak különféle kézműveket, házi s gazdasági szereket szolgáltatott. Liptó, Árva, Túróc stb lakosai, vásznat, faszereket, cserépedényt stb. nagy mennyiségben szállitának Pest s más városok sokadalmaira; a goutfalvi kosarak, deményfalvi deszkák, nagy palugyai s még inkább a holicsi edények, hradkini, s vichodnei, közönségesen liptóinak nevezett, túró azokon keresett cikkek valának [1]). De vásárokon kivül is látogaták ezen felső megyeiek fa és cserép szereikkel az alvidéket, miket aztán ott búza- és szalonnával, gyümölcs- és kenderrel stb cseréltek föl, többnyire ugy, hogy az általadott edény egyszer vagy többször tölteték meg gabonával [2]). Terjedelmes kereskedést üztek illy nemü cikkelyekkel a vágújhelyiek is [3]). A haszon, mellyet ezen cserekereskedés hajtott, olly nevezetes volt, hogy a komáromiak, annak ingereitől indittatván, az illy nemü szereket, midőn a Vágon leszállittattak, gyakran letartóztaták. De midőn e végre néha erőszakhoz is nyulnának, s igy a felső vidéki, egyébként is szük élelmü lakosokat jövedelmeikben igen megkárositanák, ezeknek többszöri panaszaikra a törvényhozás is eltiltá a komáromiakat illy igazságtalan elővételtől vagy letartóztatástól [4]).

A belkereskedés legtöbb cikkelyei rácok, görögök, örmények és zsidók kezében valának. Alig volt már e korban is helység, hol ezen nemzetek valamellyikéből szatócs nem létezett volna. Ezek, igaz, könnyiték az adásvevést,

1) Ungr. Magaz. 2, 182.
2) Bel 4, 30.
3) Bel 4, 466.
4) Decr. 1723 : 75. 1751 : 16.

de e mellett nem csekély kárt is okozának a pórnépnek, mellynek tudatlanságával vissza élvén, büntetlenül űzték uzsoráskodásukat. Károsak voltak azért is, mert igen jól értettek a honi termesztmények meghamisitásához; söt mellettök a városokban is alig maradhatának meg más kalmárok [1]). Hasznosabbak voltak, kivált a pórságra nézve, azon felső megyei tótok, kik olaj-, sáfrány- s más füszerekkel és gyógyfüvekkel, gyolcs-, csipke-, selyemmel, és üveggel járták be az ország minden vidékeit, söt az egész osztrák birodalmat, Porosz-, Lengyel-, és Svédországot. E korszak végén egyedül Túróc megyében körülbelül 3000 illy nemü szatócs létezett. A zólyom-lipcsei kamrai uradalomban pedig tizenkilenc helység, mind annyi rakhelye a csipkéknek, selyem- és vászon-, kés-, bicska- s más illynemü vasáruknak, mellyek aztán innen az egész országba széllyel hordattak [2]).

Némelly cikkelyekkel, minök a legtöbb érc, és más ásvány nemek, a kamra üzött egyedáruságot; azért azok kevés tekintetet érdemelnek a belkereskedésben, mellyben olly csekély mennyiségök forgott, hogy néha a honi kézmüvesek sem kaphatának elegendö anyagot müveik készitésére. Azért nagy elömozditására szolgálandott e cikkelyekkeli belkereskedésnek, ha foganatossá vált volna az 1764diki 41dik törvénycikkely, mi szerint a király kéretik, hogy a sz. kir. városok ebbéli könyörgéseit méltányolván, az ország külön részeiben rakhelyeket állittasson a réz, hegyizöld vagy aranyenyv és cinóber könnyebb megszerezhetésére.

---

1) Schvartner Statist. 1. kiad. 263.

2) U. o. 2d. kiad. 1, 200.

A sókereskedés szinte a kir. kamra kezében volt; s csak a nép közti kicsinyben eladást kezelték nyerészkedésökre a városok és magány birtokosok, kiknek ez úri jogaik közé tartozott. Miután az ország rendeinek az 1723diki gyülésen beadott kéreimére, a király a só árát leszállitotta, ebből azonban a kicsinyben vevő pórságra semmi könnyebbség sem háramlanék, minden hasznot a földes urak tartván magoknak: hogy ezen árleszállitás jótéteményét ezután a szegény nép, mellyért az tétetett, egészen érezze, az 1729diki 5dik cikk rendelé, hogy az uraságok és városok raktáraikból ugyan azon áron adják azt, mellyen a legközelebbi kir. sótárakban adatik, egyedül a fuvarbért számitván hozzá, s pedig hegyes vidéken 3, rónán 2 krt egy mérföldre mázsájától. Szabad legyen azonban a jobbágyaknak akármelly raktárból vagy piacról venni sójokat. A következő törvénycikkely pedig megszünteti a sótisztek-nek azon visszaélésöket, mi szerint minden sókötöl árán felül 1 drt követeltek, s a vevőket gyakran soká várakoztatták, vagy el is utasitották.

Ezeken kivül még némi más rendészeti törvényeket is alkotott a kereskedés ügyében ezen kori törvényhozásunk: 1715: 99 rendelete szerint a kereskedők minden ügyeikben a városi tanács hatósága alá vettetnek, minden befolyása megszüntetvén a katonatiszteknek. Azon idegen kereskedőkre nézve pedig, kik a városokban sokadalmon kivül üzik kereskedésöket, ha gyanúsaknak látszanak, hatalom adaték a városi elöljáróságnak, őket kebleikből kitiltani. Ugyan ott szabad kereskedés engedtetik, mint más ország-lakosoknak, ugy az országban letelepült örmény, görög, és rác kalmároknak is; az egy aszúbort kivéve, mellynek hitelét gyakorlott hamisitások által csökkenteni

kezdették. Ugyanazon törvénykönyvnek 65dik cikke, a nemesség azon panaszának következtében, hogy a királyi városok a sokadalmakra vitt termesztményektől adót, ugy nevezett accisákat, szednének, s a mérüket önkényök szerint a termesztőknek kárára megváltoztatnák, határozá: hogy a nevezett adó, erőszak büntetése alatt eltiltassék, a mérük pedig mindenütt a pozsonyiak szerint szabályoztassanak. Miután továbbá Geletneken Barsban, Muzsajon Beregben, Sárospatakon Zemplénben, s más helyeken is olly magasra emeltetnék a kővágók által a malomkövek ára, hogy azoknak egy köbléba, mi az előtt öt polturán később ugyan annyi garason kelt, legujabban csak tiz garason volna vehető, s igy egy kő ára kettőzve 9 ftra emeltetett: a többször emlitett törvénykönyv 90dik cikkelye biztosokat rendel, kik a könek árát körülmények szerint igazságosan szabályozzák.

Nagy akadálya volt még ezen korban is belközlekedésünknek az útak szabályozatlansága. Gondolkodott ugyan erről már törvényhozásunk az 1723ki 122dik cikk által, rendelvén: hogy a helytartósági tanács tervet készitessen, mi szerint a hon folyamai csatornákkal köttessenek össze. De fájdalom azon minden sikert elölö ingadozás és határozatlanság azokban, mik e törvény következtében tétettek, azt bizonyitja, hogy kormány s nemzet nem egyesült ezen, mind kettőre közös érdekek létre hozatában; különválva pedig sem egyik, sem másik nem mivelhete semmi olly nyomosat, mi által az eddig fenforgó akadályok, elmozdittathattak volna. A sok theoriák és tervek mellett is, miket e kor előhozott, igen kevés tétetett a közlekedés könnyitésére. Úgy látszik az új tárgy még nem fogaték föl elég világosan; vagy legalább azok, kikre az ügy bizaték, nem

értettek eléggé a dologhoz; mert minden halmaza mellett is az előleges terveknek a javitásokban következetesség és szorosan kitűzött cél nélküli kapkodás mutatkozik [1]. A belkereskedésre legnevezetesb volt a Temes szabályozása és a Bőge csatorna készitése, melly Fasettől Becskerekig 16 mérföld hoszban nyúlik. Ezen javitás fontosabb volt ugyan a földmivelésre, a bánsági ingoványokat kiszárítván s az áradásoktól az egész tartományt megszabaditván. De hasznos volt a kereskedésre is; mert bár szabályozása után sem birt nagy hajókat, de igen kisebbeket, mellyeken a bánsági termesztmények része a Tiszára szállitathaték.

Nem kevéssé élénkité ellenben a belközlekedést az, hogy a harmincadok, mellyek azelőtt a töröktől elfoglalt tartományok határain fölállittattak, s annak kiűzetése után is, ámbár akkor már az ország közepére estek, nagy részben fennmaradtak, az 1715ki országgyülési RR. kérelmére eltörlesztettek. A bánság szélein létező harmincadok azonban egész 1777ig fenmaradtak, mig t. i. a bánság az országhoz vissza nem kapcsoltatott. Ezen vámvonal eltörlesztésének azon áldásos következménye lön, hogy Magyarország azóta mintegy négy millió ftot nyert a szabad közlekedésnek egyedül ezen részekeni helyre állásából. — Könnyité továbbá a belközlekedést az is, hogy az 1751: 17dik a folyamokon eddig több helyt szedett vámokat 100 arany birság s kárpótlás büntetése alatt megtiltotta. Valamint továbbá a póstáknak is, mellyeket még I. Leopold alapitott, az 1715: 22, és 1723: 114. által tett célszerübb szabályozása.

---

1) Maire: Bemerkungen stb. 1, 32.

Nagy hasznára volt végre a magyar kereskedésnek az, hogy Németország példájára, az ugy nevezett kivonati (auszugalis) pörvitel az 1723ki 53dik törvénycikk által Magyarországba is behozatott. Ennél fogva t. i. meghagyaték a kereskedőknek, hogy rendes kalmárkönyvet tartsanak, mellybe minden kölcsön vételeiket, s hitelre adásaikat pontosan följegyezzék. Meghagyaték továbbá, hogy vagy a hitelre vevőktöl mindjárt az adásvevésnél aláirassák a vett tárgyaknak kalmárkönyvökbe iktatott följegyzését, vagy az árjegyzéket (conto) irassák alá egy év alatt a helybeli jegyzővel, vagy más hiteles személylyel; mi ha megtörténik, a hitelezés világosnak határoztaték; ha pedig a vett áruk jegyzékét az adós egy év alatt alá irni nem akarná: a kalmárkönyv kivonata által is, ha azt a helybeli jegyző, vagy más hiteles személy aláirandja s a hitelező az adósság igazsága s kalmárkönyve fölött esküt teend, világosnak itéltetik a hitelezés. Mi pedig az illy nemü régi adósságokat illeti: iparkodjanak a kalmárok három év alatt a jelen törvény alkotásától számolva, könyveikbe irt hitelezéseiket a jegyző vagy más hiteles személy által az adós kötelezvényei közé fölvétetni; mit ha ez tenni nem akarna, öt a mondott határidő alatt, kalmár könyvének kivonata s a jegyző vagy más hiteles bizonysága szerint törvényesen pörbe idézni; elmulván pedig a három év, ha az adós az adósságjegyzék aláirására az alatt föl nem szóllittatott, s pörbe nem idéztetett, a puszta kalmárkönyvi kivonatoknak ereje megszünik. Hanem azon esetben a kalmárkönyvet eredetiben kell a törvényszék elibe mutatni s a pör eddigi elhalasztásának okait elöadni. S ha ez esetben a könyv kellöleg készültnek találtatandik s a pör elhalasztásának okai alaposak: a hitelező eskütétele mellett, az adósság

világosnak itéltetik. Ha pedig a könyv nem kellő alakban vagy hibásnak találtatik, a fölperes szokott úton köteles hitelezése valóságát tanúsitani. — Ugyan ezen törvénykönyv 120dik cikke a kamatot hat száztulira határozta, az uzsorásokra tőkevesztés büntetését irván. —

A pénzügy még ezen korban sem volt kellőleg szabályozva. A kisebb pénznek nem minden vidéken forgott ugyan azon neme s nem mindenütt volt ugyan azon értéke. Minek elmaradhatlan következése lőn, hogy egyik itt másik ott vettetett meg, s számtalan bajokat okozott mind adónak mind vevőnek. Ezen akadályát a kereskedésnek elmozditani törekvék ugyan az 1723: 68, rendelvén, hogy az országban s annak minden hozzákapcsolt részeiben ugyan azon pénz forogjon s ugyan azon értékben; a forint t. i. 100 drral, a garas öttel számittassék; de ezen törvény korán sem szüntetett meg minden zavart a pénz ügyében. Az 1729ki 14dik ugyan azon panaszt, s ugyan azon rendelést ismétli, a helytartó tanácsnak hagyván meg annak létesitését.

HARMADIK SZAKASZ.

AZ IPAR S KERESKEDÉS TÖRTÉNETE

II. JÓZSEF ALATT.

KÖZÖS ÁLLAPATOK.

Mária Terezia szelíd kormánya Magyarországot nem csak kinyugodtatá, hanem annak jólétét és díszét is sok tekintetben emelé; ámbár intézkedései közöl nem mindenikből fejlett ki az a következmény, s nem mindenik azt a gyümölcsöt hozta elő, mellyet az ő országanyai indulata tervezett és kivánt. Konok elöitéletek, mellyektől az ország nagy részben elfogúlva volt, alacsony önzés, a német hatalomviselök szükkeblü tervei s féltékenysége, eszközök célszerütlensége stb. egynémiben meggátolták a szándék kivitelét, egynémiben más irányt s evvel más eredményeket, mint a kegyes nökirály akarta, adának a tett intézkedéseknek. A haladás mind e mellett is jelentékeny volt egynémelly ágaiban a nemzeti iparnak; és annak eszközlöje a nemzet tisztelete- és szeretetében halhatatlan maradt.

Utóda, II. József, felséges anyjával tizenhat évig osztozván a kormány gondjaiban, ezen idő alatt is már sok jónak s hasznosnak, mi az ipar körében történt, volt inditó oka, eszközlöje és alkotója. Igy a bécsi kereskedési tanács és a triesti Intendenza eltörlesztése, Fiumének a szomszéd révekkel Magyarországhoz visszakapcsoltatása, a merkopaili juhnemesités stb. nagy részben József müve volt. Ő különféle irányokban beutazta az országot, ismerni akarván elöbb azt, mit kormányzandó vala. Ezen utazásoknak valamint a többi örökös tartományokra, ugy Magyarországra is legüdvösebb következményei valának. Nem csak a hiányokkal megismerkedett ezek alatt a magas lelkü, népei boldogitásáért buzgó fejedelem; hanem alkalmat is nyert némellyeken tüstént segiteni, másoknál a módot és eszközöket, mellyekkel annak idejében segithetend, megismerni. Figyelmének fö tárgya mindenütt, merre utazott, az ipar és kereskedés volt; számtalan helyeken szóval és kedvezményekkel buzditotta a lakosokat egyik vagy másik iparágnak, melly t. i. a körülmények közt legtöbb hasznot igért, szorgalmas gyakorlására [1]); ezek s mások által, miket e szakaszban előadandok, kétségkivül nagy érdemet szerzett magának József nem csak a német, hanem magyar örökös tartományokban is az ipar és kereskedés körében; mi bizonyosan méltóbb elismerésre, nagyobb hálára tarthatandott számot, ha ujitásai s javitásai, nem mondom, egyik kiváltságos néposztály-, hanem sok részben magának a nemzetiségnek is rovására nem tétettek volna. De elöbb is meghalt ő, mintsem terveit egészen kifejthette, vagy mit

1) P. o. 1783ban a károlyvárosiakat a kereskedés élénkebb gyakorlatára. Katona 40, 339.

ezekben kivihetlennek tapasztalt, másra, célszerűbbre változtathatta volna. Némelly intézkedései csak előzményei valának még a szőnyegre hozandóknak. De ő elhalt, mi előtt kezdett művét bevégezhette volna. Magyarországra, ámbár egyrészről igen is feltűnő nyomokat hagyott maga után, más részről tünékeny volt munkálkodásának eredménye: szép önmeggyőzéssel semmisítette meg a csak félig létesített s épen azért jobb oldalaiban is félreismert, annyi erőnyilvánítással, annyi lelkesüléssel ápolt művét.

Az ipar és kereskedésre nézve azonban nem mindenben enyészett s enyészhetett el nyoma sok oldalú hatásának. Több intézményei fenmaradtak e tárgyban, gyarapodást eszközlők, áldást hintők magok után. Az ő javításai e tekintetben, mint sok másban, nem felülegesek s még sokkal mélyebben a dolog gyökerére hatók, mint az igazgatásnak más tárgyaiban tett változtatásai; ez oka részben, hogy mig egyéb, az alkotmányt, igazgatást s más politicai pontokat érdeklő rendeléseit végső napjaiban kezének egy vonása megsemmisítette, az ipart és kereskedést illetők, nagy részben fenmaradva, folytonos tanúi lételének, s ha nem mindenben is, ebben kétségentúl sok jót eszközlött kormányának.

AZ IPAR TÖRTÉNETE.

I.

MEZEI GAZDASÁG.

1. FÖLDMÍVELÉS.

Mi e tekintetben József kormánya alatt történt, két pontra szorítható: 1. a termesztő osztály szaporítása; 2. annak általán véve jobb állapotba helyhezése.

Az elsöt illetőleg: József egész kormánya alatt iparkodott a török pusztításait még mindig sinylett alvidéket megnépesiteni. Majdnem minden évben szállitott ő Német-, söt Franciaországból is uj családokat Bácskába és a temesi bánságba. A bevándorlottakat pedig nem csak azon kedvezéssel ápolta a gondos fejedelem, hogy telepeiket néhány évig minden polgári terhektől fölmentette; hanem törekvék azokat olly állapatba is helyezni, minőben pár év múlva ne terhére, hanem hasznára válnának az országnak. Azért a legtöbb beköltözött családot házzal, baromóllal, szekérrel, ekével, négy ló- s egy tehénnel s más szükséges gazdasági szerekkel látta volt el; azon kivül pedig az első évben még pénzsegélylyel is pótlá szükségeiket. Legszámosabb családot telepitett le 1785ben és 86ban; miután t. i. az előbbi években bevándorlott, többnyire német telepek, különféle okokból mindjárt az első években nagy részben kihaltak, a buzgó fejedelem azokat újakkal pótlandó, a nevezett években három ezer német és frank családnál több bet telepitett le a temesi bánságban, tizenegy falvat alkotván belölök. Ezeknek első helyreállitása egy millió forint-

nál többe került kincstárának. Ezen felül az ország külön vidékein elpusztúlt helységeket a népesebb városokból szállitott telepekkel népesitette meg; ez időben Erdélyből is sokan költöztek ált Magyarországba. E telepek által 1787-tig harminchárom új helységgel szaporodott az ország, mellyekben az 1786ki összeirás szerint 10,763, a következő évi szerint pedig 10,797 lélek számláltatott [1]).

Még nagyobb hatású volt a földmivelés gyarapitására, mert az egész országra kiterjedt, a pórosztály polgári állapatának kedvező meghatározása, jogainak öregbitése. Ebben áldásos következményü volt már M. Tereziának urbéri rendszere is, és kétségkivül még inkább leendett, ha annak kidolgozásánál a választmány részéről szűkkeblü önzés nem játszik vala nevezetes szerepet [2]). Mi azonban itt a jobbágy javát illetőleg létre még nem hozatott; azt József egy 1785ki August. 22kén költ királyi parancsában bőven kipótolta. Az oklevél tartalma következő: 1. A jobbágyok örökös szolgasága (glebae adstrictus) eltörültetik, mindenki szabad költözési joggal élhetend. 2. Minden jobbágynak megengedtetik, urasága megegyezése nélkül is, házasodni, magát tudományos, müvészeti vagy kézmüi foglalkodásra adni s azokat akár hol szabadon gyakorolni. 3. Minden jobbágy szabadon rendelkezhetik mind ingóival mind földei-, szölöi-, malmaival stb. azokat eladhatván, átörökithetvén, megmaradván mind a mellett a földes urak sajátságának törvényszerü joga; a földhöz kötött terhek azonban az utódra is áltháruinak. 4. A jobbágyok birtokainak bizto-

---

1) Katona 40, 467.

2) Egy nagy befolyású férfi ezen ügyben igy nyilatkozott: „Lusimus Mariam Theresiam".

sitására rendeltetik, hogy sem jobbágyi telekökből, sem más földeikből törvényes és elegendő ok nélkül s a vármegye tudtán kivül ki ne mozditassanak; sem egyik uradalomból a másikba akaratjok ellen ált ne tétessenek. 5. Ha a jobbágyok zaklattatnának, a vármegye tartozik ügyvédet védelmökre kirendelni, a sérelmeket megorvoslani. — Azon ujitásai közöl pedig, mellyek a kevéssel halála előtt, 1790ki januar 28kán kibocsátott, minden más rendelményeit eltörlő levelében megkiméltetnek; egyik volt aztán ez, a porság állapatának szabályozása, mit ebben újra megerősit, „mintán u. m. ezek a törvényekkel is megegyeztethetők és természeti méltányosságon alapúlvák“.

Rövidségre törekedvén, nem akarok itt József a földmivelést tárgyazó egyes rendeleteinek előadásába bocsátkozni; csak az egyet jegyzem meg, hogy József, miként előbb már felséges anyja is, honi nyelven irt, hasznos könyvecskéket osztogattatott ki a földmivelés többféle tárgyaiban a nép között, azt általok a mezei gazdaságban jobb ismeretekre juttatandó. A földmivelők szorgalmát pedig kitett jutalmak által is törekvék ösztönözni [1]).

Mind ezen s más, a földmivelés gyarapitását célzó rendeletei Józsefnek, a dolog természetes folyásánál lehetetlen, hogy némi előmenetelt, haladást nem eszközlöttek volna. Hogy állitásom igazsága kitünjék, ime valami a földmivelés állapotának részleteiből.

Gabona az előbbi korszak alatt annyi termesztetek, hogy a külkereskedés alá egy, a kor végén másfél millió került; 1786ban pedig a középszámot már 2,000,000 mérűre tehetni [2]). Igen gyarapodott ezen idő alatt a tengerinek

---

1) Skerleo: Descriptio physico politico Situationis stb. I. 18.

2) Schvartner: Statist. 1. kiad. 194.

termesztése is, kivált az ország délkeleti részén lakó oláhok közt, kiknek ez majdnem egyedüli eledelöket tevé. A burgonya termesztésben korszakot alkotott József uralkodása; ő annak gyarapitása eszközlését különös kötelességéül tevé, az ország új political felosztása következtében kinevezett, tiz kerületi elnöknek. Az első és második magot e végre maga a kormány ingyen szolgáltatá. Szabolcs, Bihar, Arad, Pozsega stb. megyék lakosai 1788ban először látták e hasznos növényt virágzani. Leginkább gyarapodott az a bánsági és bácsi új telepekben, mellyek azt már előbbi honukban is szorgalmasan mivelték stb [1]).

A kereskedési növényeket illetőleg: 1783- és 84ben első próbák tétettek nálunk a gyapottermesztéssel; legnevezetesb volt azon kisérlet, mellyet bánságban a Nákó testvérek tőnek. Nákó Kristóf és Cyrill, eredetökben bolgárok s török alattvalók, M. Terezia alatt terjedelmes kereskedést űztek gyapottal az osztrák tartományokban. 1782ben megvásárolván a nagy-szent-miklósi és máriafőldi uradalmat, Törökországból gyapottermesztő földmiveseket szállitának be, e növény magyarországbani termesztését megkisértendők; 1783ban több hold föld beültetteték, s a növény jól tenyészett, kivevén, hogy a későn érő bimbókat az őszi derek megrontották. A következő évben hasonló lőn az ismételt próba eredménye. Miből kitűnt, hogy a későbbi bimbók megérlelésére itt is, mint Macedoniában egy neme a meleg ágyaknak szükséges. Mivel azonban ez a fában szűkölködő vidéken nagy költséget kivánandott, a gyapotmivelés pedig épen annyi munkába kerül, mint a dohánytermesztés, erre pedig a még kevéssé népes bán-

1) Schvartner: Statist. 2. kiad. 1, 293.

ság elég kezeket nem adhatott, végre mivel a gyapot akkori csekély ára (40 ft mázsája) a más termesztményekét korán sem érte föl, termesztése tovább nem folytattaték. A következő években még több kisérletek is tétettek vele az ország külön vidékein; de mivel az eredmény mindenütt hasonló volt, e neme a földmivelésnek lábra nem juthatott [1].

A dohánytermesztés, melly már M. Terezia végső éveiben rendkivüli haladásnak indúlt, folyvást új ösztönt nyert azon kelendőségtől, mellyre az angol- éjszakamerikai háború s ennek következménye, a virginiai dohányszállitás megakadása által jutott Európában. E kor vége felé már tiz vármegye egész szorgalommal mivelte e növényt, mi kétségkivül még nagyobb gyarapodásra jutandott, ha a bécsi abaldó egyedárusága gátokat nem vet a szabad kivitelnek. Tenyésztési módjának gyarapitására e korban néhány levantei család telepitteték le az országban, mellyeknek a dohány-termesztés kizáró foglalkodásul tüzeték ki; ezek azonban, nem tudom mi okból, pár év mulva visszatértek honukba. Ellenben igen sikerült próbák tétettek a virginiai dohánynyal Félegyháza és Diószeg táján s Bihar megye több helyein. Pozsega megyében e korban már olly jó dohány termesztetett, hogy a töröknél semmivel sem volt alábbvaló; magja Albaniából hozatott [1].

A festő füvek termesztésének ügyét, mellyet gyarapitani, miként fönebb hallók, M. Terezia buzgalmának nem sikerült, József több foganattal fogta volt fel. Ismételt buzditásaira 1785ben bizonyos Lieblein indigótenyésztéssel tőn kisérleteket; de sikeretlenül: öt évi munkája után végre sem magot sem növényt nem nyert vala. Ugyan ezen időben

1) Grellmann: Statist. Aufklär. 2, 257.

megbizaték az indigo termesztésével bizonyos Kovachich, pécsi gazdatiszti segéd; kinek a legfeszitettebb gond és szorgalom után ötödik évben végre sikerült is e növény, melly azonban minöségére alábbvalónak találtatott a meleg égöv alatt tenyésztettnél; mivel pedig a mag érettségre épen nem juthatott, a sikeretlen munka nem folytattatott [1]. Nagyobb foganattal kezdé bizonyos Kronberg mivelni 1790 ben a sellyei uradalomban az izacsot; minek eredményeit azonban a következő szakaszban adandom elő.

Különös figyelmet forditott József a len és kender termesztésére is. Ez ugyan alatta már elég szorgalommal miveltetett, az első különösen a felsöbb, a kender pedig az alsóbb vidéken. Hogy azonban a kendernek nagyobb kelendöséget szerezzen, Olaszországból nagy mennyiségü magot hozatott azon hosszabb szálu nemböl, melly különösen a nagyobb hajó-kötelek gyártására igen alkalmas, s azt meghonositás végett az ország külön vidékein szétosztatta. Legjobban gyarapult e kenderfaj termesztése Bodrog megyében, Apatin vidékén, hol a termés mennyisége a kor végén már mintegy 4000 mázsára emelkedett [2].

Szükségtelennek tartom, a földmivelés egyéb ágaiba részletesen bocsátkozni. Józsefnek minden eszközöket megkisértett buzgalma e tiz év alatt minden ágában némi gyarapodást okozott ugyan a földmivelésnek; de azt a sikert, mellyet annyi erö- s kedvezés-pazarlás után igényleni lehetett volna, elö nem teremthette. A földmivelésnek ezen kori története nyilván bizonyitja, hogy annak virágzatát csak a kereskedés szabadsága eszközölheti, s hogy e nélkül célt

1) Skerlec: Descriptio stb. 57.

2) Schvartner: Statist. 1. kiad. 1, 325.

nem érhetni, bár milly tevőleges hatása által is a kormánynak. Minden, magában bár mi üdves rendelmények s kedvezések, mellyekkel az ipar ápoltatik, ollyanok akadálytalan közlekedési szabadság elevenítő befolyása nélkül a nemzeti ipar ügyében, mint az üvegházi mesterséges meleg, a nap éltető világa hiában. Hasztalan ösztönözzük a földmivelőt szorgalomra; ha őt erőfeszitéssel sokasitott termesztményének könnyű eladhatása, s az ebből várt nyereség nem ingerli. Illy formán történt ezen korban is: a kivitel akadályai s tilalmai nagy részben közönyösíték a földmivelés emelésére felülről jövő jótékony hatást; s mit ebben az egyik kéz nyujtott, a másiknak irigysége vagy zsugorisága ismét elragadta. A gabna és bor, e két, az országot más körülmények közt egyedül meggazdagítható, cikkely kivitelének gátjai e korban is fenn állottak, sőt talán nagyobbittattak is; minek következménye volt, hogy a belfogyasztásból fölmaradt mennyiségnek alig ötöd része került a külkereskedés alá [1]). E kiviteli tilalmak okozták azt is, hogy ama földmivelési társaságok, mellyek M. Terézia alatt az ipar ez ágának tökéletesitésére több megyékben felállittattak; Józsefnek minden buzgalma mellett is a földmivelés iránt, nagy részben szétbomlottak, elenyésztökben nyilván tanúsitók, hogy tevőleges ápolás — mint mondám — nem pótolhatja ki a szabadság hiányát [2]).— Egyébiránt más számos okok is hatottak itt össze, magából a nép állapatából [3]), és

1) Skerlec: Descriptio stb. l. 16. és 42.

2) U. o. Projectum Legum motivatum stb l. 6.

3) L. ezeket fejtegetve Tessedik Samunak egy hő emberiséges érzettől áthatott illy cimű munkájában: Oeconom.- phys.- statist. Bemerkungen über d. gegenwärt. Zustand des Landwesens in Ungarn stb. von einem Menschenfreunde. 1787.

alkotmányból [1]) származók, mik lehetetlenné tették a földmivelés nagyobb gyarapodását.

2. Állattenyésztés.

Célom szerint a mezei gazdaságnak csak azon részleteit tartván szem előtt, mellyekben nevezetesb javitások történtek, e jelen cikkelyben csak a ló-, juh- és selyembogár-tenyésztésre szoritom előadásomat.

Az elsőt illetőleg: már M. Terézia is sok érdemet szerzett magának, nemes faju török és német méneket hozatván be az országba, s különféle rendeletek és jutalmak által ébresztvén alattvalóinak szorgalmát az elhanyaglott lótenyésztésben. E buzditások által annyira haladott a lónemesités, hogy az 1781ben Pestre küldött katonai választmány az ezredek szükségének nagy részét honi nevelésből pótolhatta ki. Józsefnek különösen szivén fekvék ezen iparág gyarapitása, mi végre Moldvából és Ukránból hatvan nemes mént hozatott, s azokat a megyékben ingyen szétosztá, azon meghagyással, hogy a jobbágyoktól ingyen használtathassanak. Még nagyobb hatású volt e tárgyban a mezőhegyesi ménes, mellyet 1785ben tábornok gr. Hoditz és főhadnagy Csekonics által alapittatott, s ez utóbbik által, ki annak kormányát később átvevé, olly terjedelemre s virágzatra emelt, hogy hozzá hasonló Europában nem létezett [2]). E ménesnek egyik fő célja volt a lónemesitést álta-

1) Erről pedig olvasható egy illy cimü értekezés: Beitrag zur Kenntniss d. ungr. Landwirtschaft. Grellmann: Statist. Aufklär. 2, 217—232.

2) Részletes leirását l. Csaplovics: Archiv. 1, 387.

la az egész országban s különösen Pest, Békés, Bihar, Szatmár, Arad és Csongrád megyékben és a Jászságban elősegiteni. Mihelyt a szükséges mének beszerezve voltak, József ezen rendelményét bocsátá ki: 1. Választassék ki a nevezett megyékben két ezer nagyobb alkatú kanca, s erről a tulajdonosnak hitelesitvény adassék. 2. A nemzés ideje elkövetkezvén, a mének Mezőhegyesről azon helységekbe vitessenek, hol az összeirt kancák találtatnak. 3. A kancák tulajdonosinak hágatás után egy forint ajándékul osztassék. 4. Szabad legyen a tulajdonosnak a nemzett csikót, kinek s mennyiért akarja, eladni; ha azonban más vevőt nem találna, tartozzék a hadi pénztár az egy évü csikóért 18—24 ftot, két évüért 35—45 ftot, három évüért 65—75 ftot lefizetni. 5. Ki három illy csikót nevelt, a királyi ménesből jutalmúl egy kancát nyerend. 6. Ha a jobbágy kancából kifogyna, három évü csikóját, ha van, a ménesben kancával fölcserélheti. Ez alkalommal egyszersmind a lótenyésztés tárgyában M. Terézia alatt hirdetett szabályokat is megváltoztatá, t. i.: 1. megtiltotta a megyéknek csődört vásárlani, ollyant a kir. ménesből ingyen igérvén; 2. a csikókra 1774ben kitett jutalmat eltörülvén, azokat az adó alól fölmentette; 3. parancsolta hogy a megyék lovászmestereikké félkór katonákat válasszanak [1]. — József e ménest még erősebb lábra állitandó, a testőrsereg tartásából fölösleg, évenkénti 10,000 ftot 1788ban a ménes számára metszé ki. Kitörvén az ozmán háború, a lónemesités kezelése is felfüggesztetett, annak végével ismét megindittatandó; az emlitett öszveg pedig addig is kamatra adatott. Mellékesen jegyzem itt meg, hogy Mezőhegyesen néhány évig nagy mennyisé-

1) Skerlec: Descriptio stb. — Katona: 40, 451.

gü szarvas marha is tenyésztetett a német örökös tartományok, különösen Bécs számára.

A merkopaili példány-birkamajor, mellyet M. Terézia 1773ban alapitott, József alatt már annyira megnagyobbodott, hogy az egyébként is széna szükében szenvedő vidéken olly drágaságot okozott a szénában, hogy a Karolina úton tett kereskedési szállitásokra károsan kezde hatni. Minélfogva József a kereskedők azon kérelmére, hogy ezen majorság termékenyebb vidékre tétessék át, először is Buda-Örsön tett e nemes nyájjal kisérletet, felét a merkopailinak ide szállitván. Miután pedig a próba sikerült s e valamivel hidegebb égöv is alkalmasnak tapasztaltatott a tenyésztésre, Merkopailon csak 200 darab hagyatván anyanyájul, a többi kamrai és vallásalapitványi jószágokba osztatott szét. Így támadtak 1787ben Benkován és Radnicon, Bács megyében, 1788ban Puszta-Kulán, a zombori uradalomban, Tárkányon és Tokodon, azután pedig Bozókon, Mariton, Kis-Megyeren, Acsán illy nemes juhmajorságok [1]). Míg e juhnyáj Merkopailon tartatott, kevés hatást gyakorolhatott az ország ezen iparágának gyarapitására; s legfölebb néhány gazdagabb birtokos követte a királyi példát, ezen nyájból vásárolván juhainak nemesitésére kosokat. Egész jótékony hatását azonban csak azután kezdette az intézet kifejteni, midőn a merkopaili nyáj szétosztatván, mind az előitélet, melly e finomabb, de gyönge fajnak Magyarország kissé zordon éghajlatábani tenyészthetése ellen uralkodott, alaptalannak bizonyult, mind hasznosságának s a jobb kezelési módnak ismerete könnyebben elterjedett.

1) Skerlec: Descriptio stb. I. 64.

Ezen jobb kezelés ismeretének hiánya okozta, hogy a magyar gyapju, bár elég mennyiségben vitetett az örökös tartományokba, saját neve alatt méltó hirre még nem jutott. Miért a bécsi kereskedők, kik azt átvették, csalárdsággal is szoktak volt élni, azt macedoniai termésül adván ki; igy tettek 1784ben, melly évben háromszáz szekér magyar gyapjunál több szállittatott Bécsbe [1]).

Rendkivüli gyarapodást mutat végre a számtalan akadályok ellenére is, kivált a török háborúig lefolyt évek alatt, a selyemtenyésztés, ez is kivált József buzgalmától gyámolittatván, ki semmit el nem mulasztott, mi által ezen, honunkban új iparágot erősebb lábra állithassa; mindenütt, hol arra a hely alkalmasnak találtatott, epreseket ültetni, a megyékben selyemtenyésztésre ügyelő tiszteket rendelni parancsolt; a nép szorgalmát pedig jutalmakkal ösztönözte. Nem is maradt sikeretlen ápolása, kivált Tót- és Horvátországban, hol annak gyarapitását bizonyos Sapelre bízta. Mennyire haladásnak indult ezen iparág, mutatják a következő számok: a három határszéli ezred Tótországban termesztett 1782ben 15,081, 1783ban 23,669, 1784ben 26,684, 1785ben 32,807, 1786ban 35,204 font selymet galétákban. A bánsági katonai határszéleken pedig tenyésztetett: 1782ben 3,995, 1783ban 4,654, 1784ben 6,501, 1785ben 6,952, 1786ban 5,467 font. Hasonló volt a siker más helyt is: Kecskemét tenyésztett 1780ban 960, 1781ben 995, 1782ben 1255, 1783ban 1266 font selymet; Tolnából ezen utólsó évben kikerült 273, Bácsból 1352, Verőce megyéből 935, Szerémből, melly ezen tenyésztésre kiváltkép alkalmas, 1019 font selyem, stb. Ezen évben összesen 124 mázsa se-

1) Miller: Schedium de Statu fabric. et manufact. 60.

lyem küldetett egyedül Magyarországból a budai gombolyitóba. Ezen foganattól indíttatván József, 1784ben Mazzucatto Ágostont Velencéből meghiván, az egész országi selyemtenyésztés igazgatójává nevezte, évdiján kivül gazdag jutalmat igérvén neki, ha ezen tárgybani alapos ismereteit hü szorgalommal fordítandja az ország javára. Midőn azonban ez iparág illy kitünő haladásnak indúlt, 1786 után pár évig az igen mostoha időjárás, azután pedig a kitört török háború azt igen megcsökkenté, kivált a háború piacává lett Tótországban, hol az épen legvirágzóbb vala; minél fogva az említett három határszéli ezredben 1787től 1791ig mindössze csak 105,958 font tenyésztetett. E csökkenés a háború gondjai közt más helyeken is mutatkozott; azonban mennyi vandalismussal fogadtatott még ezen eléggé nem ajánlható iparág az országlakosoktól is, tanu néhány vármegyének azon tette, minél fogva 1789ben a selyemtenyésztésre felügyelő tiszteiket elbocsátották, azt adván okul, hogy ezen intézet semmi törvényen nem alapúl [1]). Mi a selyem feldolgozására József által tett intézeteket illeti, alább fogom előadni, a gyárak és kézmüvek történetében. —

---

1) Skerlec: Descriptio stb. I. 52. — Miller: Schedium de Statu manuf. et fabric. in Hungaria Magno-Varadini 1793. s utána Grellmann: Stat. Aufklär. 2, 167. köv. — Demian: Statist. 3, 513. — Schlötzer: Staatsanzeigen von 1784.

II.

MŰIPAR.

MESTERSÉGEK, GYÁRAK, KÉZMŰVEK.

József, az egyedáruság s hasonló szűkkeblűségek ellensége, igen előmozdítá a városi mesterségeket azon szabadelmű rendeletei által, mellyekkel az illyetén foglalkodásokra a szűkkeblű céhektől rakott nyűgöket szétszakasztotta. Illyen volt egyebek közt azon 1784diki rendelete, mi szerint azt a régi, még 1733tól fogva fennálló szabályt eltörlesztė, melly a vidékieknek a polgári és céhbeli jogok megnyerhetését, kivált ha különböző vallásúak voltak, némelly várasokban olly igen megnehezítette, sőt néhol egészen lehetlenné tette. Midőn azonban észrevenné a gondos fejedelem, hogy ezen rendelményeivel célt mindenütt még sem érhet, s a céhi szűkkeblűség számtalan módokat talál, mik által azokat erejöktől megfosztja, vagy kijátsza, 1786ban végre az egész céhintézetet eltörlesztė, kivétel nélkül mindenkinek teljes szabadságot adván mestersége akadálytalan gyakorlatára. Milly gyarapodást eszközlendett e javítás a műipar körében, ha azt sok más hasznos intézményeivel együtt meg nem másítja az 1790diki, mindent a régi lábra állító, oklevél, nem szükség fejtegetnem.

Azonban kézműveseink még mindig csekély számmal voltak; némelly megyékben, mellyek nagyobb várost nem zártak kebelökben, alig találtattak olly kézművesek is, kik az első szükségeket pótolják: p. o. Szabolcsban; egész Árva megyében pedig nem létezett még órás; a selyem- és nyúl-

szőr-kalapok még az egész országban nem készíttettek, hanem, valamint a nőcipők, Bécsből hozattak; innét szállíttattak nagy részben a finomabb asztalos művek s egyéb bútorok is; — maga e három cikk körülbelül 200,000 frtot folyatott ki az országból. Nem tagadhatni ugyan, hogy a külföldi iránt uralkodó előszeretet a hazai művet sokszor igazságtalanúl ócsárlotta, s nem ritkán a legjobbat is megvetette, csupán mivel az honi készítmény volt; de az is igaz, hogy ezen előítéletet sokban ápolta kézműveseink tökéletlensége. Innét eredt, hogy a kisebb városi mesteremberek nem élhetvén mesterségökből, azt nem ritkán elhanyagolván, föld-, kivált szőlőmiveléssel váltották föl.

Némi kivételt érdemel azonban Pest, melly e korban már mindinkább érdemessé tette magát a kézművi város nevére. Nem leszen talán érdektelen, az ott e kor végén létező mesterségek nemeit s azok kezelőinek számát ide sorozni; ez összehasonlítva a mai Pest állapatával, előtüntetendi azon örvendetes haladást, mellyet e város azóta tett. Létezett ott az 1792diki összeirás szerint: 4 tőcsináló, 1 aranyhimző, 3 timár, 14 keményitőgyártó, 4 kútcsináló, 32 asztalos, 1 sárgarézműves, 4 aranyműves, 1 aranyverő, 1 serfőző, 9 sarkantyúműves, 2 rézmetsző, 3 kéménysepró, 1 harangöntő, 14 hajfodorító, 1 papirfestő, 1 kártyafestő, 17 borbély, 7 keztyűs, 3 chocoladegyártó, 2 rajzszergyártó, 3 gyűrűs, 3 szegműves, 9 könyvkötő, 1 húrgyártó, 2 kosárfonó, 72 magyar csizmadia, 9 szitás, 2 paplanos, 5 késes, 3 rézműves, 7 cukormives, 8 nyerges, 11 kovács, 13 lakatos, 6 ács, 2 hegedűmives, 2 sodronygyártó, 6 fazekas, 3 rézműöntő, 3 kardcsiszár, 7 szűrszabó, 1 enyvfőző, 8 órás, 40 kertész, 3 cserepező, 1 aranyozó, 3 fegyvergyártó, 7 bádogos, 21 mészáros, 3 kő-

metszö, 3 ráspolgyártó, 4 paszománműves, 18 szijgyártó, 24 molnár, 6 kőműves, 16 gombkötő, 3 orgonaműves, 17 posztógyártó, 2 posztónyiró, 6 fésűs, 18 szűcs, 6 gyógyszeres, 15 festész, 4 magyar és 11 német kalapos, 18 halász, 23 sütő, 6 kötélgyártó, 9 szekérgyártó, 1 salétromfőző, 3 köszörűs, 26 magyar és 62 német szabó, 5 lőcsőgyártó, 2 böröndös, 1 selyemfestő, 1 kefekötő, 5 szappanos, 1 tükörgyártó, 2 ónműves, 2 szobrász, 3 kövező, 1 lögömbmives, 79 német s 2 tót varga, 9 dohánygyártó, 1 szőnyeges, 1 téglás, 2 vászonnyomtató, 14 takács, 7 harisnyakötő, 4 festő, 5 esztergályos, 3 könyvnyomtató, 16 bognár, 8 üveges, 5 kordoványos, 6 hajós, 4 gyárnok stb.

A vidéki városok közöl Debrecen számlált legtöbb kézműveseket. Hogy a magyar műipar állapatát is bővebben megismerjük e városnak kézműveseit is ide igtatom. Létezett itt: 28 asztalos, 28 bodnár, 11 könyvkötő, 562 csizmadia, 23 csutoragyártó, 116 fazekas, 51 fésűs, 39 gombkötő, 144 gubacsapó, 71 szekérgyártó, 11 késes, 37 kovács, 12 kalapos, 33 kötélgyártó, 36 lakatos, 97 hentes, 18 mészáros, 9 nyerges, 7 német varga, 22 olajgyártó, 55 paplanos, 52 szűrszabó, 4 aranymives, 80 szappanos, 45 házi, és 133 vásári magyar szabó, 13 takács, 182 varga, 18 süveges stb [1]). Említésre méltó különösen a csutoragyártó céhnek szorgalma, melly évenként mintegy 100,000 darabot szolgáltat a pipakedvelőknek. — Kisebb számmal, találhatók voltak a kézművesek ezen nemei majdnem minden kir. városban; a mezővárosok azonban keveset állíthattak elő, kikre a kontár név, legsajátabb értelmében, reá nem illett volna.

1) Schvartner: Statist. 1 kiad. 232.

A gyárakat, bár csekély számmal voltak, szükségtelennek látom itt újonnan elszámlálni; miért csak néhányat, mellyben változás történt s mellyek e korban emelkedtek, említendek. Valamennyi közt, mikre e név ruházható, legvirágzóbb volt a sásvári katongyár, melly folyvást Schuller bécsi tőzsér birtokában vala. Ennek számára Nyitra és Trencsin megyében, Körmöc és Selmec táján, több helységek dolgoztanak. A gyár e korban 50,000 darabnál többet készitett már évenként a kartonnak különféle nemeiben. Ellenben a cseklészi kartongyár, melly amannál eleinte még nagyszerűbb volt, végkép elenyészett. Nem sokkal kedvezőbb sorsa volt gr. Batthyányi Tivador két posztógyárának is Vas megyében. A Kristina főhercegné állitotta posztógyár Mosonyban e korban egy brüni gyárnok kezére jutott, de virágzatra nem emelkedhetett; 1783ban 15,000 frt árú gyapjút dolgozott fel különféle szövetekre, ezen felül a gyári költségek 17,664 frtra mentek, a bevétel azonban csak mintegy 30,000 frtot tőn. Új gyapjuszövetgyárat állitott fel gr. Schönborn Munkácson, Koppi kalmár Kassán, Hunold kalmár Pozsonyban; mellyek közöl azonban egy sem juthatott virágzatra. Gyarapodni kezdett ellenben a gácsi gyapjuszövetgyár (posztót még nem készitett), 6 szövő széke mintegy 200 darab kelmét szolgáltatott. Megkisértették néhol posztógyártóink az úgy nevezett szitaszövetet (Beuteltuch) is. A podborjei, Pozsega megyében, és nagyváradi nem rég fölállitott posztógyárak szinte gyarapodtak. Az első csaknem egyedül a lakosoktól úgy nevezett abaposztót készitett, mellynek, tartóssága miatt, a földmivelők közt nagy volt kelendősege. Apatinban, Bodrog megyében, e korban egy fonó iskola és szövetgyár állittatott fel, melly igen csinos zubonyokat stb készitett.

Miként tenyésztése, úgy gyártása is igen nagy előmenetelt tőn a selyemnek. 1781ben József Ó-Budán egy igen szép s nagyszerű selyemgyárt állíttatott fel Zaneri Bertalan felügyelése alatt, mellyben egy kerék 4240 orsót tőn mozgásba. Két evvel később pedig a M. Tereziáé mellé egy új gombolyítót emelt, mellyben 40 gépely dolgozott. Hogy a legombolyítás kezelésével a lakosokat is bővebben megismertesse, 1782diki februárban parancsot bocsáta ki, mi szerint a szegény szülők felnőtt gyermekei ezen gyárakba küldessenek. 1784 óta Mazzucatto Ágoston, kire József a selyemügyet bízta, nagy szorgalommal tanítá a lakosokat is a selyemgombolyítás- és fonásban. Nem sokára egy új találmányú gombolyító gépelyt is terjesztett a m. u. kancellaria elébe, mellynek segedelmével sokkal rövidebb idő alatt több és jobb selymet lehete a gubacsokról nyerni, mint az Europában eddig divatozó gombolyítók által; a próba, mellynek a gép alája vetteték, olly igen sikerült, hogy az illető bírák azt tökéletesnek találván, nem sokára mazzucattogép nevezet alatt nagyban is felállíttatott. Filatoriumok léteztek még Versecen, Eszéken, Posegán és Vukováron. Tulajdonképi selyemgyárak pedig a temesvárin, bellovárin, budain és pestin kivül, mellyek már ízletes müveket szolgáltattak, újak is emeltettek: Strazemonban, melly annyi selyemkendőt készített, hogy avval majdnem egész Tótországot ellátta; továbbá Csabán, Békés megyében, hol igen sok szalag s más kelme is gyártatott, mik mind színökre, mind tartósságokra kiállották a külföldiveli összehasonlítást; egyebek közt egy igen szép asztalterítőt készített e gyár az Arad megyei gyülési terem számára. Valamint azonban a tenyésztést úgy a gyárakat is megakasztá a kitört ozmán háború. — Említésre méltó itt Csis András, lőcsei polgár-

s ügyes takácsnak új találmányú szövésmódja, mi szerint mind selyem, mind más nemű szövetekbe különféle ábrázolatokat, cimereket stb lehet beszőni, s egyáltalán az úgy nevezett sávojost tökéletesebben késziteni. A föltaláló, azon buzgalmáért, mellyel e szövésnembe a honi ifjúságot beavatni törekedett, nem csak különös szabaditékot, hanem tetemes pénzsegélyt is nyert a fejedelemtöl.

Haladásban találjuk a vászonszövést is. A felső vidéki legtöbb megyékben közönséges foglalkodása volt ez a lakosoknak; s ezekből mindössze mintegy 16 millió, magából Szepesből hat millió réf vászon került a kereskedésbe. Legszebb készitményt szolgáltattak a teplici, szombathelyi és poprádi gyárak Szepesben. A fehérités legtöbb helyt a folyamok partjain tétetett minden mesterség nélkül; voltak azonban több fehéritő kallók is, p. o. Rosnyó mellett 21 létezett, hova egyebek közt a Nagy-Károly, Debrecen stb vidékén szövött vászon egy része, évenként mintegy 300,000 réf, viteték fehéritésre. Jó hirben valának a besztercei vászonfestő kézmüvek is; nagy része az itt festett vászonnak Sléziából hozatott. A szepesi vászonnak egy része, mintegy két millió réf, a késmárki festők és nyomtatóktól készitteték el mind bel-, mind külkereskedésre.

Aszódon, Pest megyében, állittatott fel Podmanicky báró egy börgyárt, mellynek készitményei közöl a juhbörből készitett szép bundák nem sokára nagy kelendőségre jutottak. 1782ben pedig Preslau tábornagy, Mosony megyei jószágán, Zorndorfon, egy bőr- s egy kelmegyárt állittatott fel, melly azonban mindkettő csekély volt. A Mosonyban már M. Terézia alatt is fennálló, Nefzern báró birtokában létező, angol börgyárnak mintájára emeltetett egy Debrecenben is.

E kor ezen nemű szüleményei közől említendők még: a budai hintógyár, melly sokáig egyetlen volt az országban; készitményei kivált szép és jó mázok által ajánlják magokat. Továbbá a szinte ott felállitott két fayence vagy majolika edénygyár, mellyek nagyságokra s a dancigiakhoz hasonló készitményeikre nézve mind a virágzatra nem jutható holicsit, mind a tatait stb, meghaladták. Sopronyban pedig cukorgyár állittatott, melly azonban nem juthatott olly erős lábra, mint a M. Terézia alatt Fiumében emelt, melly évenként többet készitett már 30,000 mázsa cukornál; pedig amannak a Soprony vidékén szinte nem rég föltalált, kimerithetlen gazdaságú kőszénbánya nagy gyarapítására szolgálhatott volna. Végre nevezetes lőn e kor végén az ujlaki liqueurgyár, mellynek készitményei Osztrák- és Csehországban is igen kelendők voltak.

Hogy a gyárak, mellyek Mária Terézia és József alatt fölállottak, nem kaphattak erősb lábra, sőt, miként érintém, néhány el is enyészett, oka kivált a hitel hiánya s a német örökös tartományok gyárnokainak féltékenysége, s a harmincadhivatal által gyámolitott kártékony befolyása volt. Ennél fogva történt, hogy a gyári kellékekre, p.o. gyapotra, festékre stb vetett harmincad, midőn azok Magyarországba hozattak, olly nagy volt, hogy aztán a magyar gyármű, a német tartományival a versenyt ki nem állhatta. A magyar bányatermékek pedig, p.o. a hegyizöld, cinóber stb, olly magas áron adattak a bányaigazgatástól benn az országban, hogy azokat a magyar gyárnok vagy kézműves minden fuvarozási költség mellett is olcsóbban szállithatta a bécsi raktárakból, mint a bányavárosokból [1]).

---

1) Miller: Schedium de Statu fabricar. et manufac. in Hung. Ko-

A KERESKEDÉS TÖRTÉNETE.

A kereskedés virágzata egyike volt József fő céljainak, mellyeket összes monarchiájában valósitani törekvék. Miért midőn látná, hogy a nemzeti gazdagságnak ezen legbiztosabb forrása elödeinek igyekezete által még sem a magyar, sem a német örökös tartományokban nem nyert kivánt állapodottságot; némi előhaladást azonban, a számos akadályok dacára is, mindenik nemzet tőn: ezeket részletben megismerni s általjában a hátramaradás forrásait fölfedezni, még mielőtt a magyar trónra lépett, fáradhatlan szorgalommal igyekvék. E végre, mint hallók, körülutazta a hont minden irányban, s nem csak ösztönzötte a lakosokat kereskedési vállalatokra, hanem, hol lehete, némelly akadályokat is elmozditott.

Sokan, kik József terveinek velejébe nem hatottak, állitották, hogy neki nem csak nem volt igaz szándéka, Magyarországot müipari s kereskedési tekintetben gyarapitani; hanem inkább azt rendszeresen törekvék elnyomni, hogy a német tartományokat annál inkább gazdagitsa ennek kövérségével, miután a fennálló harmincadi s egyéb, az osztrák tartományok politicájából származó, akadályokat nem csak el nem mozditotta, hanem némi újakkal is szaporitotta. Én

---

rabinszky Lexicon. Schvartner: Statistic. Grellmann: Statist. Aufklär. 2. Skerlec: Descriptio Situationis Hung. és Project. Legum motiv. inter Acta Deput. Commerc. 1890.

illy szükkeblüséget Józsefnek, a világos fejü, magas szivü fejedelemnek lelkületével megegyeztetni sehogy sem tudok; ellenkezik ez minden más, kormányzása alatt nyilvánitott elveivel. E harmincad-rendszer a Magyarországot olly sokszor tanúsitott országanyai indulattal átfogott M. Terézia alatt hozatott létre, s még is nem hiszem, hogy volna magyar, ki alaposan állitaná, hogy ő, bár miben, kárát akarta volna Magyarországnak. Valamint alatta más, itt nem fejtegethető, hatások eredménye volt azon szükkeblü politica, melly a leirt harmincadrendszert létre hozta: úgy Józsefnek nem tulajdonithatni szükkeblüséget vagy rosz akaratot, mivel azt el nem törlötte; ámbár az ugyanazon okozatnak a két uralkodás alatt külön forrásai voltak. Hallók, miként M. Terézia alatt a bécsi kereskedési tanácsnak, a triesti Intendenzának s a bécsi féltékeny kalmároknak müve volt a magyar kereskedés lebilincsezése; nem egyéb volt ez, mint folytatása s tökéletesb kifejtése azon szükkeblü politicának, mellyet Ausztria rendei s az egész monarchia kereskedésének kebelébeni központositására törekvő Bécs, régtől fogva nyilvánitott Magyarország iránt. József alatt azonban, ki a kormányt annyira önállólag tartá, hogy abban az osztrák hatalomviselők illy fő érdekü dolgokban inditólag részt nem vehettek, ezen ok hatása megszűnt volt. De korán sem szükkeblüség vagy rosz akarat a fejedelem részéről, lépett annak helyébe. Hiszen, épen a minden egyedáruskodást gyülölő s kiirtó József volt inditója az 1776diki intézkedésnek, mi szerint a bécsi kereskedési tanács és az Intendenza eltörlesztetett, a tengerpart pedig Magyarországhoz visszakapcsoltatott. József tetteit nehéz megitélni; ő reformatori pályájának közepette akasztatott meg munkálkodásában, mielőtt tervének minden rész-

leteit kifejtette, mindent tisztába hozott. Kétségkivül egynémi volt az ő intézkedéseiben, mit nem célul tűzött ki, hanem csak eszközül használt, amannak könnyebb valósitására, bizonyosan megszüntetendőt, eltörlesztendőt, mihelyt a cél megközelitése annak hatását szükségtelenné teszi. Hogy illy eszközök nem ritkán erőszakosak voltak, néha a környületből, máskor lelkületéből s mellyet választott, álláspontjából magyarázható; de természetes az is, hogy a hideg megfontolást kizáró indulatokat annál inkább fölizgatták, minél kevesbé tünt elö néha a cél, mellyre a sebhesztő sérelem eszközül választatott.

Illy eszköz volt Józsefnél a kereskedésre vetett nyüg is, kétségkivül feloldatandó, ha célját eléri; — hiszen miként alább látandjuk, ezt ő, a céljait valósitani többnyire nyilt homlokkal törekvő, önmaga világosan kinyilatkoztatta.

Józsefnek egyik legfőbb célja volt monarchiájában a gyárakat s kézmüveket olly virágzatra emelni, hogy készitményeik által azok elökelö helyet nyerjenek az europai, söt világkereskedésben. Ezt valósitólag tervezte s hirdette ki ő 1784diki aug. 27dikén az úgy nevezett elszigetelési rendszert (Isolirungs-System), mit számtalan egyes rendelmények követtek, a ki- s bevitelt mind az áruknak, mind á külön tartományoknak osztályozása szerint részletben meghatározók, a külgyár- s kézmüveknek bevitelét pedig egyáltalán megnehezitők, többeket pedig, miket Austria már szolgáltathatott, egészen eltiltók. A magyar tartományoknak e rendszer által az a hivatás tüzetett ki, hogy, mint a legkülönfélébb termesztményekkel bővelkedők, a gyári kellékeket szolgáltassák; a nélkül azonban, hogy még ekkor szándéka volt volna ezekben a gyárak s kézmüvek gyara-

podását legkevesebbé is akadályoztatni. Tudta József, hogy ezen elszigetelési rendszer hasonló tilalmakra ingerlendi a szomszéd hatalmakat, azért igyekvék olly buzgolommal gyarapitani az adriai, s megkezdetni az aldunai s feketetengeri hajózást, erre akarván utat nyitni monarchiája gyármüveinek kiszállitására.

E rendszer, igaz, Magyarországot legsúlyosban érte, termesztményeit minden concurrentia nélkül egyedül a német tartományoknak kénytelenittetvén eladni, mikre pedig azoknak szüksége nem volt, p. o. bort a külföldre, a viszszatorlási tilalmak miatt nem szállithatván. Lehetetlen volt az ország ezen állapatát nem tudni Józsefnek; de ezen áldozatot ő Magyarország részéről szükségesnek látta, az összes monarchia java miatt, s azt a fölött csak addig vélte érzékenyen hatandni az országra, míg itt is több gyárak és kézmüvek állittatandnak.

E fölött célja volt még Józsefnek a physiocratiai adórendszert Magyarországra is kiterjeszteni; mivel pedig ezt, mint a magyar alkotmánynyal s a jogaihoz szilárdul ragaszkodó nemességnek szabaditékaival ellenkezőt, mága is nem könnyen vélte létre állithatni, ennek megkisértését megelőzve, a harmincad által már eléggé összeszoritott kereskedést, midőn a fönebbi rendszert kihirdette, még némi új terhekkel is nehezitette, hogy aztán, mikor majd a physiocratiai adórendszerrel szőnyegre lépend, azt a lenyomott kereskedés fölszabaditásának föltétele alatt annál könnyebben elfogadhatóvá tegye.

Rendeletei a harmincadot s egyáltalán a kereskedést illetőleg a következők: új harmincadigazgatóságot állitott fel, melly a magyar kereskedést is kormányozná, semmi tekintetbe sem vevén a magyar törvényeket; minél fogva a

magyar harmincad jövedelmei is a bécsi bankválasztmány kezelése alá jutottak. Továbbá, az osztrák tartományi vámokat, mikkel a magyar kereskedés terheltetett, meghagyván, a magyar gyár- és kézmüveket a harmincadon mint külföldieket megadóztatni, míg az osztrák müveket, Magyarországba szállíttatásoknál, mint honiakat kezelni rendelte. A magyar kalmártól a fogyasztéki adót, mielőtt áruját az országba hozta, még az osztrák állomásokon az átviteli vámmal megvétetni, a kiviteli vámot pedig kétszer megfizettetni rendelte; holott az osztrák a kivitelit csak egyszer, az átvitelit egyszer sem, a fogyasztékit pedig csak akkor fizette meg, ha áruját belfogyasztásra tüzte ki; minél fogva a gazdasági kereskedés egészen meggátoltatván, a magyar az osztrák tartományokon keresztül hozott külárukkal Magyarországon kivül, mint például a bécsiek a török tartományokban, nem kereskedhetett; mert azt, midőn az országba hozta, a bécsi kalmártól Magyarországon keresztül szállítottnál a fogyasztéki s átviteli elég nagy vámmal már több teher nyomta [1]).

Nem sokára ezen harmincadszabályozás után föllépett József a physiocratiai adórendszerrel is, egy, a magyar udv. kancellár-, gr. Pálfyhoz 1785diki decemb. 30kán útasított kéziratában. E rendszer nincs ugyan tárgyammal szoros kapcsolatban, legalább nem egészen; de olly érdekes annak előadását magának a fejedelemnek tollából olvasni, mi szerint meg nem állhatom, hogy azt itt lefordítva ne közöljem, annál is inkább, minthogy magyarban még nem, német eredetiben pedig igen gyéren található.

„Nagy kötelességemnek, mi szerint a status javáról

1) Acta Deputat. Commerc. de anno 1790. kivált Skerlec: Descript. at.

mindig gondoskodni tartozom, nem felelnék meg, ha a közönségesen s minden jól gondolkodó embertől olly hibásnak, nyomasztónak s igazságtalannak ismert adórendszert Magyarországban gyökerestől megváltoztatni s megjavitani elmulasztanám, csupán azért, mert e javitás valósitása súlyos lehetne.“

„Az adómennyiség azelőtt az országgyülési végzések által önkényleg határoztatott meg, és szintolly önkényleg osztattak fel a vármegyék közt az úgy nevezett porták vagy adórészek. Ezen egy másodrendü felosztás (subrepartitio) által segiteni szintolly hasztalan volna, mint roszak az elvek, mellyeken az egész adórendszer nyugszik s mellyek szerint az adó beszedetik, azon ötvenegy, kivált a parasztnak érthetetlen rovatokra osztott dicatio által, mi ellen anynyi, de könnyen kitalálható okokból, foganatlanul iratott; roszak, mondám, mert általok az ipar elfojtatik s a népszaporodás meggátoltatik; igazságtalanságuk pedig már abból is világos, mivel az adó ugyanazon tárgytól egyszernél többször megvétetik s olly tárgyak is megadóztatnak, mellyek az adózónak semmi hasznot sem hajtanak, s igy tovább. Azután évenként összeirni, felosztani, beszedni s épen olly terhesen kell számolni e rendszer mellett. Nem akarok e számtalan hiányok leirásába mélyebben bocsátkozni, miután azok ismeretesek, s a valódi hazafiak közkivánata, a jobbágyok fenhangú szava s a némelly kerületekben mindig fenmaradó adórész-tartozás által eléggé bizonyittatnak.“

„Az eddigi adórend tehát egészen elvetendő, s helyette én most egészen új elveket irok a jövendőben behozandóra, mik a következőkben állanak:

1. A felvilágosodás, reménylem, haladt már annyira,

hogy mindenki meggyőződve van, mi szerint a statusban csak azon adózások a valóban legigazságosabbak s legkevesbbé nyomók, mellyeknek a föld s annak terjedelmi s gyümölcsözési aránya szolgál mértékül; ebből következik:

II. Hogy minden föld nagysága s gyümölcsözése arányában, egyenlően adóztassék; hogy tehát az alól senki sem vehető ki, mert másként az egyenlőtlen adózásból származó árkülönbsége az összes természeti s miveltségi productumoknak egymással sulyegyenben nem állhatna; s azért kell

III. Mind annak, mi természeti vagy miveltségi előhozás által nyeretik vagy készittetik, mint iparszüleménynek, az adótól mentnek maradnia, kivévén a nagyobb s zárt városok fogyasztékát, melly polgári adóként szedetik, miután ugy is az emberek vagyonosb osztálya lakik a városokban."

„E három elv szerint volna a kivetett adómennyiségnek s a szabadon tett megyei pénztári adózásnak, mi összesen 5,344,000 ftot teszen, felosztása intézendő; felmérendő volna t. i. minden, akár mi gyümölcsöt hozó föld, s kiszámitandó annak gyümölcsözése; mivel pedig a statusnak pénzre, nem termékre van szüksége, minden termesztménynek a külön megyékben folyó közép piaci ára veendő annak értéke mérlegéül. Ez az igy kiszámolt közönséges jövedelem összesége a RR. által ajánlott egész adó-öszveggel s az önkényleg felvállalt házi-pénztáradóval elosztandó, mi aztán szástóliát fogja meghatározni annak, mit minden megye, minden közönség jövedelmeiből a statusnak tökéletes igazság és egyenlőség szerint adózni tartozik; miután a közönségekbeni részfelosztás az egyedek közt ezekre önmagokra hagyatik, s a körülmények és igazság kivá-

nata szerint évenkint egyiknél kissé többre, másiknál kevesebbre üthet ki, azon mértékben, mellyben szerencsétlen esetek, vagy egyéb bajoktól látogattattak. Közönség alatt érteni kell minden házat és lakót földeikkel, kik egy biró alatt állanak. A fölösleg földek pedig azon közönséghez tartoznak, mellyeknek határai közt fekszenek; s ha egy helyen több biró van is, az még is csak egy közönségnek tartandó".

„A nemességnek ugy nevezett majorsági (allodial) telkei ezen fölmérésből s fölbecsülésből annál kevesbbé maradhatnak ki, minthogy egyébként egészen más fordulatot kellene vennem a csupán jobbágyi telekadó behozásában, és sem a rendek világosan meg nem határozhatnák, mit ajánlhassanak azon terheknek, mellyektől igen nyomatnak, t. i. a személyes fegyverre kelés s a magszakadás esetében a fiscalitásjog lerovására, sem én meg nem határozhatnám, mennyi járandóságot kellene azon tehertőli feloldozásért követelnem, ha egyikünk sem tudná, mennyi illetné ezen majorsági telkeket a többiekkel egyenlő adózásban".

„A nemesség vagy nemzet előjogai és szabadékai a világ minden országaiban és köztársaságaiban nem abban állanak, hogy azok a nyilvános terhekhez nem járulnak; s adózásuk p. o. Angolországban vagy Németalföldön talán nagyobb, mint akár hol is egyébütt; hanem egyedül abban állanak, hogy a status és közjó szükségeire megkivántató terheket önmagok teszik magokra s az adóknak fölemelése s nagyobbitása csak megegyezésökkel történik".

„A személyek szabadsága jól megkülönböztetendő a birtokétól, mellyben azok nem mint nemes, hanem egyedül mint föld- és szölömives vagy baromtenyésztő, és a váro-

sokban egyedül mint polgár és fogyasztó, az úton s réveken egyedül mint utazó s átszálló jönek elö; melly esetekben nekik a szabad concurrentia fentartása miatt minden birtokaikra nézve más lakosakkal s polgárokkal egyenlöknek kell lenniök".

„Ha az adózás Magyarországban illy módon a földs telekre kivétel nélkül vettetnék, méltánylandók volnának a hasznok is, mellyek abból a magyar nemesre s egész országra hárulnának. A birtok tökéletes sajátságának megnyerése által t. i. végkép megszünnék az olly gyülöletes és nyomasztó fiscalitási rendszer, mellynél fogva egy család sem tökéletes tulajdonosa birtokainak, s az atya halála esetében feleségét, söt leányát is gyakran a legsulyosabb szükségbe sülyedni kénytelen hagyni; az örökités szabadsága meggátoltatik, miböl az adásvevésben, kivált idegenekkel, sok nehézség és a számtalan pöröknek forrása származik, mellyekben a *latentia jura fiscalia* által egész családok megbuktattatnak".

„A fegyverre kelés terhe, melly valóban olly nyomasztólag s haszon nélkül sulyosodik az ország nemességére, hogy azt mindenki megismerni kénytelen, a mostani hadi körülményekbe legkevesebbé sem illik; s azoknak, kiknek személyesen fölkelniök, vagy háború idején magokat attól sokkal költségesb és bajosb módon kiváltniok kell, a legnyomasztóbb. Ha pedig e valódi teher kiváltása egy közönséges, sokkal kisebb adó által lehetövé nem válnék, mit azonban én ált nem látok s nem reménylek: azon esetre én, ezen fegyverrekelést használólag, az arra kötelezetteknek évenkénti gyakorlatai által az ország védelmére célszerübb nyereséget huzni gondolkodnám a status ezen vitatlan jogából, és ha nem tudnék is egyéb módot,

az adózó jobbágyi és nem adózó majorsági telkek termései eladásában az árra nézve egyenlőséget behozni, iparkodnám, a jobbágy összes urbéri tartozásainak kevesbítése által a termesztést a földes úrnak azon mértékben költségesbbé tenni, mennyiben a jobbágy adózása ezen termesztmények árát a meg nem róvott telkek ellenében tulhaladja; hogy igy a semmit sem fizető nemes kisebb árt a termesztményeknek ne szabhasson, mint a megróvott jobbágy; ez pedig annál inkább képes legyen adózási kötelességeinek megfelelni; mi azonban mindig egy igen tökéletlen eszköz marad, s ezt én csak azon esetben ragadnám meg, ha más mód nem maradna fenn, a teher alatt lesülyedő jobbágyot a szabadékos nemesség túlsulyától megmenteni".

„Még egy tárgy van hátra, kegyeddel közlendő, mi egész indulatomat átfogja, mellyel az ország java iránt viseltetem".

„Nem volna-e lehetséges a rendektől, — miután a főnebb megirt adózás csak a már megajánlott mennyiség arányosabb, egyenlőbb felosztását, vagy az emlitett két tehernek hasonértékét teszi, — új ajánlatot nyerni, annak fejében, hogy minden vámadók, mellyek a harmincadoknál a német örökös tartományokba szállitott magyar termesztményektől szedetnek, eltörültessenek, s egy tökéletesen szabad közlekedés engedtessék mind szárazon, mind folyamon és tengeren? Ez az országba jelentékeny pénzőszveget folyatna be, termesztményeinek könnyebb eladását eszközölvén; egyszersmind pedig más részről a német határos tartományoknak mind a most létező harmincadok, mind az adók tekintetében könnyebbséget s engedélyeket eszközlene, miután a piaci ár Koront-, Stajer-, Osztrák-, Morvaországban, Sleziában és Gácsországban bizonyosan csökkenne,

s következőleg az erre számitott adózás szinte változást és kisebbitést kivánna".

„Továbbá a gyárak, mellyek az örökös tartományokban meglehetősen gyarapodnak, Magyarországban jelenleg nem csak nem gyámolittatnak, hanem el is nyomatnak, mik még is jövőben ott is elterjednének, s az élelemszerzést s külpénz befolyását igen megkönnyitenék, miután az első kézi anyagok az országban nagy részben léteznek s a kézi munka is az itt kevesbbé drága élelem miatt sokkal olcsóbb, mint a német örökös tartományokban".

„Továbbá az ugy nevezett szabályos ár eltörlesztése s a katonai szükségeknek piaci áron vétele s fizetése Magyarországban ismét nagy kelendőséget s a gyakran előforduló, ugy nevezett, Deperditáknak megszüntetése az egész országnak nagy hasznot okozna".

„Annak meghatározása tehát, hogy az illy, más oldalról kipótlandó, adófelemelés Magyarországban alkalmazható e, vagy egyenesen félrevetendő? jelenleg annál inkább szükséges, minthogy a német örökös tartományok adórendszere épen most van kidolgozás alatt; s miután az leginkább a folyó piaci ár szerint kiszámitandó telektermeki jövedelmekre alapittatik, ezen piaci ár pedig a magyar termékek szabad concurrentiája által szembeszököleg alább szállana s azért a német tartományokban egy egészen más adóelvet föltételezne; miután továbbá a gyároknak, ha ollyanok fölállitása idővel Magyarországban is lehetővé tétetnék, gyarapodásából a német tartományoknak mind productiójában, mind fogyasztásában származó csökkenés ismét beszámitandó volna: azért egyedül ezen elhatározástól függend, hogy Magyarország a többi örökös tartományokkali viszonyában, amazokkal egyenlő kedvezéseket

nyerjen-e a kereskedésben, vagy ellenben mint merő gyarmat (Colonie) tekintessék, mellyből mükészitményei kivitelének lehető megnehezitése, s az élelemszereknek az országban fekvő katonaság olcsóbb ellátása miatt igen csekély áron tartása által annyi haszon huzassék, mennyi csak lehetséges, a nélkül, hogy ellenben némi pénzmennyiségeknek az országba visszafolyására, mi által csak a többi tartomány károsulna, soha legkisebb gond se forditathassék stb."

Józsefnek ezen adórendszere, mellyben kulcsát adja azon politicai s kivált kereskedési viszonyoknak, mellyek a magyar és német tartományok közt léteztek, miként várni lehetett, az országban nagy zajt ütött, s mind a mellett is, hogy azt igen nagy, a behozandó adót, ha azt, csak mint ollyant, elvonva a jogtól, mellyet eltörlendő vala, tekintjük, sokszorosan felülmúló engedményektől föltételezte, elhatárzottan visszavetteték. Nem akarok itt fejtegetésébe bocsátkozni azon kérdésnek, volt-e joga a fejedelemnek a kereskedés felszabaditását s Magyarországnak a német tartományoktóli függetlenségét illy föltételhez kötni, sem annak, hogy a német tartományokkal összehasonlítva, arányos adót fizet-e fejedelmének Magyarország, melly annak az egyenes adón kivül más gazdag jövedelemforrásokat is tüzött ki? sem végre annak, hogy nem volt volnae hasznosb az ország virágzatára, a régi jogot, melly az adótól fölment, de, miként hallók, sokkal nagyobb, bár nem egyenes, adózást vont maga után, a kereskedés szabadságát igen megkorlátozta, a belföldi gyárak emelését s gyarapodását megakadályozta stb, föláldozni? E kérdések már számtalan vitatkozások tárgyai voltak és sokkal bővebben kimeritve vannak, sem hogy azoknak fejtegeté-

sében újat mondhatnék; de hiszen ez nem is tartozik célomhoz.

Elég, hogy a rendszer el nem fogadtatván, az engedmények sem létesittettek, a kereskedés sem szabadúlt ki szűk korlátaiból; s az ország, József kifejezéseként, gyarmati állásban s viszonyokban maradt. Később, 1788ban, József ugyanezen elvek szerint, de, talán hogy fenn érintett céljához juthasson, még nyomasztóbb szabályokkal, új vámrendszert bocsátott ki, mellynek elvei röviden im ezek: 1. Magyarország szintazon szempontból tekintessék a külkereskedést illetőleg, mellyből a német örökös tartományok, a vámállomások és viszonyok azonban ezek s ama közt, miként azelőtt, fenmaradjanak. 2. A fényűzési cikkelyek, hasznosságok fokozata szerint 60, 40, 20, 15, és 10 száztólival terheltetnek. 3. A gyári kellékek, valamint a gabna és más élelmi szerek 5, a benn nem termesztett gyári szükségek 2½ és $\frac{5}{12}$, a török áruk általán véve 5, a lengyel áruk pedig 4 száztóli vám alá vettettek. Minden német örökös tartományok és Gácsország a vám tárgyában egy tartományul tekintetnek, s azért minden, köztök még fennálló vámok eltörültetnek; ezek azonban s Magyarország közt a vámok fenmaradnak. Ezek az általános elvek. Mi hazánkat az örökös tartományokkali viszonyban illeti: ezek ama fölött sok kedvezéseket nyertek. Majdnem minden termesztmény s kézmű vám nélkül engedteték behozatni; ellenben Magyarországból igen kevés cikk, mellyekből t. i. az örökös tartományok nagy hasznot huztak, vitetheték ki vám nélkül, vagy nyertek némi kedvezést. A kézmüvek, midőn kivitettek, mint előbb, a hasonló külföldiek vámának felét fizették. Más cikkekre külön külön vámok valának kivetve, mellyeknek fokozata $\frac{5}{12}$ (vagy is 1 ftól ½ denár)

száztolitól 60ig emelkedett; némellyek pedig egészen eltiltattak. Némellyek nagyobb vámmal róvattak meg a hasonló lengyel cikkelyeknél, millyenek p. o. sör, irósvaj, gabna, köles, borjubör stb. A bor midőn Gácsországba szállittatott csak fél annyival terheltetett, mint a német tartományokban.

A külországokra nézve, általjában, vagy egészen eltiltattak, vagy nagy vámmal róvattak meg azon cikkek, mellyekre az örökös tartományoknak szükségök volt, ezek pedig épen azok voltak, mellyek fő cikkeit tevék a magyar kereskedésnek; igy p. o. 10 száztóli vám alatt voltak: vas, kö, kender, len, fagyú, selyemgubacs (mi később egészen megtiltatott), barom, t. i. ökör, juh, sertés; gyapju (mitöl Austriába 15 kr., külföldre elöbb 4, később 11 ft. 45 kr. fizetteték, mázsájától) stb; 20 száztóli alatt: marhabör, csergubacs, (minek vámja néha árával is fölért), hamuzsir, ezüst-sodrony, borkö stb.; 30 száztóli alatt juhbör stb; 60 száztóli alatt nyulbör, ökör,- s más szarv stb. Midőn ezek a cikkelyek külföldre szállittattak, az átviteli vám (transitozoll) mindjárt a magyar határszéleken volt lefizetendő.

A harmincadi állomásokat illetöleg, a behozatalban összesen három nemre osztattak az áruk: 1. mellyek a kereskedésben eltiltvák s csak saját használatra valának behozhatók s pedig csak a legfelsöbb hatóság szabadmeneti levele mellett, mi a határszéli fö állomáson elömutatandó volt; innét az áru valamellyik fö lerakó helyre szállittaték s ott felnyittatván, megvizsgáltaték. 2. A második nembe tartoztak, mikkel a kereskedés igen megvolt korlátolva; ezeket is csak a fö állomásokon keresztül lehete behozni; s mint amazok, ugy ezek is megvizsgáltattak a fö rakhe-

lyeken. Ezek közé tartoztak a tiroli, florenci, milanói, németalföldi, triesti, és fiumei kéz- és gyárművek; továbbá azok is, mellyekkel a közönséges kereskedés eltiltva volt, s csak azon kalmároknak engedteték meg, kik arra magoknak elöleges szabaditékot szerzettek; illyenek végre a gyarmati áruk, a keleti fű- s egyéb szerek; kávé, kakao, thee, cukor, gyapot, syrup, drága börök stb. Ezek is a fő állomásokon ált juthattak a kalmárok kezébe; külföldinek ezekkel benn tilos vala űzni kereskedést. 3. Harmadik nemüek végre, mikkel szabad volt a kereskedés, akár mellyik fiók állomáson is behozathattak; illyenek az örökös német tartományi cikkelyek.

A kivitelben, szinte az útat tekintve, két nemre osztattak a cikkelyek. Az egyikbe tartoztak azok, mellyekre az örökös tartományok gyárainak szüksége volt s azért korlátozottak és csak a fő állomásokon valának kivihetők. A másodikba számláltattak azok, mik az emlitett tartományokra nézve közönyösek lévén, akár hol is kivitethettek.

Az átviteli áruknak meg kelle tartani a kiszabott útat. A behozott árukért a német tartományokban, a kivittekért a határszélen fizetteték le a vám. Egyik legnyomasztóbb szabálya volt e rendszernek az, hogy az örökös német tartományokba kivitt cikkelyekért mindjárt az első fő állomáson, eladás előtt, a külföldről behozottakért pedig mielőtt az országba érték, kelle megfizetni a fogyasztéki adót (consummozoll). Ennek következése volt, mint már megjegyzém, hogy a gazdasági kereskedés egészen az osztrák tartományoké lön [1]; amannak pedig, hogy a magyar keres-

---

1) Gazdasági kereskedésnek — commerce d'oèconomie — nevezzük azt, midőn az anyaország ollyan árukkal, minöket a gyarmat

kedő kivitt áruját kényszeríttették, bár miként is, eladni, mert azokért a nagy fogyasztéki vámot már előre lefizette. De több kártékony következések is folytak Magyarországra e vámrendszerből. Egyebek közt: minden külföldi árut csak második kézből nyerhetett a magyar kalmár; mert az első kézbőli vétel annyi nehézségek-s kellemetlenségekkel kapcsoltatott össze, hogy azokat bécsitől szállitani, mind időt, mind költséget tekintve, nyereségesb volt. Továbbá az örökös tartományok gyáraiban szükséges magyar termesztmények külföldre szállításának nehézsége a vevők csődületét meggátolván, nem csak az azokkali kereskedést ingadozóvá tette, hanem a belipart is megcsökkentette [1]. Ezen állapotban maradt aztán Magyarország kereskedése Józsefnek egész uralkodása alatt.

Illy körülmények közt pedig ha némelly években, bizonyos cikkelyeket tekintve, emelkedni látszék is a kereskedés, némi kedvező politicai esetek-s fordulatoktól segíttetvén, az sem állandó, sem olly hasznos az országra nem lehetett, minő a termesztmények sokasága és keresettsége mellett lehet vala. Például csak a dohányt hozom itt

kiván, nem birván, kereskedői által külföldről hozatja, és azokat a gyarmatnak drágán adja el; ellenben pedig ha a gyarmat több termesztményt szállit, mint mennyire az anyaországnak szüksége van, a fölösleget ismét ennek kalmárai olcsón veszik ált a gyarmatiaktól, és drágán adják el külföldön. Illy viszonyban volt Magyarország is az örökös német tartományokkal

1) Ezek merittettek: Acta Deputat. Comerc. 1790. s különösen Skerlec és b. Podmanicky munkáiból. Továbbá: Grellmann Statist. Aufklär. II. 132 köv. — Patriot. Vorschl. über d. Ausfuhr-Handel.

fel. Mióta Éjszakamerika Angolországtól elszakadt, egyik fő factorát az europai kereskedésben forgó dohánymennyiségnek a magyar termék tette. A párisi második békekötés ugyan (1783ban) némi csökkenést okozott a magyar dohány iránti kérdezősködésben; de az nem sokáig tartott; mert miután Angol és Franciaország az amiensi békekötés végrehajtása fölött ismét meghasonlottak, a magyar dohány ismét mód felett kerestetett Europában. Ha ezen körülmények közt Magyarország a kereskedés e jelentős ágát megragadhatja, állandólag urává teheti magát az europai dohány-kereskedésnek; mert később is igen kedvező állásba helyezhette volna a magyar terméket az amerikaivali versenyzésben amannak olcsóbbsága és azon tulajdonsága, minél fogva a burnó készitésére kiváltképen alkalmas. Mind ez azonban semmit sem használt a magyar dohánykereskedésnek, az abaldo egyedárusága s nyerészkedése, s az ettől származó kiviteli tilalom s magas vám elütötte az országot ezen eléggé nem méltányolható haszontól. József 1784 óta maga kezelteté a bécsi abaldót, s még ugyanazon évben Pesten is állittatott fel egy ügyvivőséget (factorey) mi által aztán ezen cikkely egyesek kezéből egészen kiragadtatott. 1780ban Flumen s Buccarin ált 25,000 mázsa szállittatott ki; ezen öszveg évenkint nagyobbodott s reményleni lehete, hogy az abaldó mellett is erős lábra álland ez úton a kivitel; de az emlitett 1784diki fordulat minden reményt meghiusitott [1]).

A fenemlitett elszigetelési rendszer, mi által az egész osztrák monarchia olly helyzetbe állittaták Europára nézve, mintha benne sem foglaltatnék, az egészre káros befolyású

1) Schvartner: Statist. 1,328. — Skerlec. Descriptio stb.

volt: önmagára szoríttatott a monarchia, s miután a szomszéd hatalmak visszatorlásul viszonozták az elszigetelési rendszer modorjában kibocsátott tilalmakat, az egész monarchia kereskedési állapata veszteségessé — passivvá — vált [1]).

Miután így nyugot s éjszak felől majdnem egészen elszigeteltté lett az osztrák monarchia, József az adriai tengerpartokon s a Dunán igyekvék utat nyitni kereskedésének.

Mit tőn József az adriai tengerpartok kereskedésének gyarapítására az egész monarchiát illetőleg, előadni ide nem tartozik. Magyarországot tekintve, miután tapasztalta a fejedelem, hogy a kivitelnek egyik fő akadálya az utak rosszaságából származik, nem csak a vármegyékben föl-állitott királyi biztosságoknak kötelességökül tette az utak épitését s folyamok tisztitását és szabályozását [2]) — mikből azonban az ujitásai által ingerültségbe hozott országban, némelly száraz utak kijavitását kivevén, semmi sem létesitteték; — hanem ő maga is egy igen nevezetes és költséges kereskedési utat készittetett a tengerpartok felé. A Karolina utat többféle hiányok s nehézségek igen bajossá tették: Boszilyievótól Károlyvárosig (2 posta) nem volt elkészítve, valamint azon mellékágalban sem, mellyek a fő uttal a vidéki falvakat összekapcsolnák, mi még is igen szükséges volt, miután a fővonal merő sivatagon nyúlt el; ezenkivül az igazgató mérnők azon hibát követte el, hogy az utat majdnem mindenütt vagy hegycsucson vagy meredek lejtőn vitte keresztül, mit még is sok helyt elkerülni lehet vala. Mind ezen hiányokat és hibákat, mennyire

1) Patriotischer Vorschlag den Ausfuhr Handel aufzuhelfen l. 8 köv.
2) Katona 40, 446.

lehete, József kipótoltatta s kiigazittatta. Egy utazása alkalmával pedig a magyar, nagy részben terjedelmesb áruk szállitására kivántató szelidebb lejtésü utra alkalmas vonalt fedezvén föl, annak épitését nem sokára meg is kezdette. E szép ut, melly csakugyan az ő nevére kereszteltetett, Károlyvárostól Zengig nyúlik; ennek révje ismét más út által Novival s a magyar tengerparttal, egy harmadik által pedig, melly Szent Györgyig viszen, de kevesbbé kényelmes, a katonai kerület kikötőivel vagyon kapcsolatban [1]. Egy másik uttal pedig Károlyvárost Gospichon keresztül Karlopagóval kötötte össze. Továbbá a fuvarozást a Karolina uton jó állapotba helyezte. Az ezen utakhoz vivő Száva és Kulpafolyamokon több javitásokat tétetett, s némelly itt vonandó csatornákra terveket készittetett, mellyeknek valósitása részben meg is kezdetett [2].

Részint ezen utjavitások, részint Europának politicai s kereskedési állapata az angol amerikai háború óta, s még az 1783diki parisi békekötés után is, igen gyarapithatták volna a magyar tengerparti kereskedést, ha a fennálló vámrendszer s a német és magyar örökös tartományok közt fenforgó viszonyok azt meg nem gátolják. Igaz ugyan hogy a küláruknak a magyar réveken általi egyenes behozását sem az 1784diki, sem az 1788diki vámszabályok nem tiltják; de annyi nehézségek valának ezen kereskedési vonalhoz kapcsolva, hogy ámbár Pestről Nagy-Kanizsán s Károlyvároson keresztül a magyar révekbe vivő út nyolc mérflölddel rövidebb, mint amaz, melly Pettauon ált Triestbe

---

1) Gr. Batthyány Vince : Briefe über d. ungrische Küstenland.

2) Maire : Bemerkung stb. — Vorschläge zur Erleichterung d. Schiffart, und d. Handels. Wien, und Triest 1810. l. 46.

viszen, még is majdnem minden áru e hosszabbon szállitták Magyarországba, és sokkal több gabna, dohány s más termesztmény viteték ki ezen, mint a fiumein keresztül a külföldre [1]). S még azon kevés szállitást is, mi Károlyvároson és Fiumén ált kezeltetett, meggátolni törekvék egy, Laibachon e korban alkotott társaság, melly céljául tüzé ki, azon cikkeket, mellyek Fiumén ált kezdettek Károlyvárosba szállíttatni, Triestből Laibachon ált, és a mèrlicei úton szállitani Károlyvárosba s igy a fiumei kereskedést egészen elnyomni [2]). Ez ugyan nem sikerült szándék szerint e társaságnak; de a magyar tengerparti kereskedés, mind a mellett is, hogy a ki- s bevitel valamennyire nagyobbodott, a szenvedőleges állapotból — miként alább a mérlegből látandjuk — ki még sem vergődhetett.

A másik vonal, mellyet monarchiája kereskedésének kitűzött; az aldunai és feketetengeri hajózás, kedvenc eszméje volt Józsefnek. Azon szállitások sikere, mellyek 1784 előtt Triest- és Fiuméból évenkint öt, gyapjuszövetekkel, vászon-, üveg- és vasárukkal stb terhelt hajón tétettek, legkecsegtetőbb reményeket keltének föl ezen osztrák-török s illetőleg magyar-török kereskedés iránt. József ösztönzésére a kereskedését Bécsben és Konstantinápolyban kezelő Willeshoven kalmárház 1782ben, tizennégy év múlva Kleemann vállalata után, próbát tön a dunai hajózásban is, némi osztrák gyárműveket és magyar termesztményeket szállitván a fekete tengerre. A kisérlet szép sikere másoknak is kedvet adott hasonló vállalatokra. Nevezetesen a Brigenty és de la Zia kalmárházak a fönebb

1) Skerlec: Projectum Leg. motiv. l. 61.
2) U. o. l. 53.

említettel társaságba lépvén, a következő évben több hasonló szállításokat is tettek, a német gyárművekhez mindig némelly magyar termesztményeket is, kivált bort, kapcsolván. E szép kezdet azonban később nem felelt meg a várakozásnak; a társaság bal eredményektől kénytelenittetvén, a szállítással felhagyott [1]. Mert számtalanok voltak még ez úton a kereskedésnek elébe gördülő akadályok.

A passarovici békekötés több rendű, a belgradinak pedig 11dik cikkelye, miként fönebb látók, az osztrák birodalom jobbágyainak különféle kedvezéseket igért a törökországgali kereskedésben. Ezek azonban különféle ürügy s félremagyarázás által nagy részben kijátszattak, s egyátalján nem birtak azon kiterjedéssel s határozottsággal, hogy kereskedőinkbe nagyobb vállalatokra bizodalmat s kedvet önthettek volna.

Különösen: az osztrák birodalmi kereskedés Törökországba, mi eddig Triestből és Fiuméből kezelteték, nem volt elég bátorságban a török tengeri kalózók ellen. A belgrádi békekötés 11dik cikkelyében adattak ugyan némi igéretek, az algiri, tunisi s tripolisi, a török kormánytól szabadékkal ellátott, kalózók erőszaktételei ellen; de már ezen cikkely szavaiból is eléggé kitűnik, hogy a porta közbejárása ezen tartományok fejedelmeinél legfölebb is azon nyomaték nélküli intésben álland, hogy a kötött szerződést meg ne sértsék. Azonban nem egy eset bizonyitá ezen intések sikeretlenségét. Azért mindig kénytelen volt az osztrák kormány, s még azon felül egyes kereskedők vagy azoknak társasága is külön szerződésekre lépni ezen rabló statusokkal. De még ezek sem, bár milly költségesek

1) Vorschläge zur Erweiterung d. Schiffahrt. 1. 49.

voltak, adtak elég biztositást az erőszaktételek s egyátalján a szerződések megszegése ellen.

Mi pedig az aldunai s feketetengeri kereskedést illeti: megigérteték ugyan, miként hallók, a passarovici békekötés 2dik cikkében a cs. kir. jobbágyoknak a szabad kereskedés szárazon és vizen. De azon ürügy alatt, hogy a dunai hajók a további szállitásra, kivált a tengeren, alkalmatlanok volnának, Viddin és Rudsiknál tovább nem bocsáttattak; minél fogva török hajón kivül más a fekete tengerre soha sem juthatott. A bajok és kellemetlenségek, mellyeket e miatt kereskedőinknek, árúik a török hajókra átrakásában szenvedniök kelle, az áltrakás költségei, az önkényleg szabott nagy vitelbér s más rendkivüli zsarlások, végre a szándékos késleltetés és zaklatások, mik csak pénz által valának kikerülhetők, majdnem szám- s végnélküliek valának. A belgrádi 11dik cikkely ezeken nem könnyitett, csak az eddigi szokásokat és állapatokat erősítvén meg. Minek aztán azon igen sajnos következése lőn, hogy kereskedőink a Törökországba teendő vállalatoktól egészen elijesztettek s elidegenittettek, s a dunai kereskedés kizárólag a török, a fekete tengeri pedig nagy részben orosz alattvalók birtokában maradt.

De ha mind e mellett elég vállalkozó szellemmel birt valaki legyőzésére ezen, a hajózást illető akadályoknak: a török tartományokban, hova áruit szállitotta, talált ismét másokat, mellyek bizonyosan megfosztták kedvétől, az egyszer tett kisérletet ismételni. Majdnem minden tartományban léteztek ott egyedárusok, kizáró szabadékokkal birók, miknél fogva a bevitt árukat másnak eladni nem lehetett; természetes pedig, hogy ebből kereskedőinkre nem leghasznosabb önkény és kénytetés háramlott.

Elidegenitők valának továbbá a török vámhivatalok zaklatásai. Mert ámbár a passarovici béke 3dik pontja az osztrák birodalom kereskedőit a vámtisztek zsarlásaitól megóvatni rendeli, ez a szabály azonban többféle kivételek és nyerészkedő fogások által egészen kijátszatott, mellyekre már magában a békecikkelyben létező kivételek is adának alkalmat. Egyébiránt, ki az ozmán birodalom szerkezetével ismeretes, könnyen átlátni fogja, hogy azon kevés, nem eléggé meghatározott szabályok a passarovici és belgrádi békekötésben, mellyek addig az osztrák birodalom alattvalói kereskedésének egyetlen támaszai s védei voltak, az olly sokféle, kétes esetek-s összeütközéseknek, melylyek részint az illy bonyolodott ügynek, minő a kereskedés, természetéből, részint a török vámszedőktől becsúsztatott visszaélésekből származtak, elintézésére elegendők nem lehettek, s azért az osztrák birodalmi alattvalók számtalan esetekben szilaj, követeléseiben határt nem ismerő önkénynek voltak a törökkeli kereskedésben alávetve [1]).

József tehát, mind ezen akadályokat elháritani igyekezvén, ugyanazon évben, mellyben az elszigetelési rendszert kihirdette, 1784ben, febr. 24kén, az ozmán kormánynyal Sined nevezett alatt kereskedési szerződést kötött; melly által nem csak az előbbi szerződések megerősittettek, hanem a kereskedést eddig mind a tengeri és aldunai hajózás, mind a török birodalom tartományain keresztül utazás tekintetében gátló akadályok elmozdittatván, új kedvezések is adattak az osztrák birodalmi kereskedőknek a török tartományokkali közlekedésben. Ezen nagy fontosságú oklevél leforditva im itt következik:

1) Handlungseinverständniss unter d. Namen Sined. Wien 1785.

„A cs. kir. követ, a mi barátunk, egy, az ő udvara részéről benyujtott, emlékiratban a belgrádi szerződés 11dik pontjának záradékára támaszkodólag, némi, a cs. kir. kereskedők és alattvalók javára a török uraság alatt létező tartományokban teendő, intézkedések iránt keresett meg bennünket. Az emlékirat megvizsgálásából kitűnik, hogy az említett 11dik cikkely valóban alapul szolgál a cs. kir. kivánatnak; az emlékiratban foglalt nyilvános bizonyitások erejénél fogva tehát, mellyekben igértetik, hogy minden török hajók és alattvalók, kik a cs. kir. status határaiban szárazon s tengeren vagy folyamon űznek kereskedést, szintazon szabadékokkal és kiváltságokkal birandnak, mellyekkel ott a legkegyeltebb nemzetek élnek, a fényes kapu, melly arra szünetlen ügyelt, hogy kötött szerződéseit híven megtartsa, s melly minden időben törekvék a cs. kir. udvarnak, az ő régi barátjának és szomszédjának őszinte indulatát és tökéletes barátságát félre érthetlen bizonyitványokkal tanúsitani, magát e jelen Sined által ünnepélyesen lekötni határzá pontos teljesitésére a következő cikkelyeknek, mellyek jövőben váltózhatatlan zsinórmértékül és szabályul szolgálandnak a német nemzetteli bánásmódban, s mellyeknek épen olly ereje és hatása legyen, mint a belgrádi szerződésnek."

„1. A Passarovicen 1718ben aláirt s az említett belgrádi szerződésben alapul szolgált kereskedési egyezés a cs. kir. kereskedők és jobbágyok iránt az egész ozmán birodalomban kellőleg megtartassék, s a fényes kapu részéről abban semmi legkisebb sérelem vagy eltérés se engedtessék meg. Mi pedig a tengeren és folyamoni kereskedést illeti: az iránt e jelen Sined 6dik pontja vétessék szabályul."

„2. A porta ujonnan megerősiti régi szerződéseit a német kereskedők - s jobbágyoktól fizetendő vámok tekintetében. Minden áruiktól s javaiktól t. i., mellyeket az ozmán birodalomba eladás végett behoznak, vagy bejöttök, vagy végcéljok helyén egyedül egyszer s nem többet mint száztól hármat fizessenek vámjárandóságul: szintugy az ozmán birodalomban kivitelre vásárlott s meg nem tiltott áruktól csak egyszer s egy helyen három száztólit fizessenek s pedig azon feltétel alatt, hogy a német kalmárok kereskedése, mind a be- mind a kivitelnél minden más, kivált (a törököktól ugy nevezett) Mastarie, Kassabye, Bedeat, Ressun, Hudamye, Reft, Bag, Jassak, Kule, s egyéb illy adózásoktól ment és szabad legyen. Ámbár pedig az ezt illető rendszabályok a passarovici kereskedési szerződésben világosan meghatározvák, mind a mellett is előadá a követ, hogy idő haladtával mind átalánosan az ozmán birodalomban, mind különösen a moldva és havasalföldi fejedelemségekben különféle visszaélések csusztak volna be e rendszabályok ellen. Ezeket orvoslólag tehát megerősiti a fényes porta jelen intézkedése által azon rendszabályokat, hogy azok jövőben az egész ozmán birodalomban a legpontosabban megtartassanak."

„3. A német alattvalók és kereskedők mind be- mind kivitelénél nem tiltott áruiknak, valamint az eladásban s vételben is tökéletes szabadsággal éljenek; s azért nekik a kiváltságos testületek, társaságok, egyedárusok, vagy akár ki más részéről sem nyilvánosan, sem alattomosan legkisebb akadály se tétessék, sem pedig adások vagy vevések miatt a török alattvalóktól büntetéssel és fenyitéssel ne illettessenek. Sem az szabad ne legyen, hogy török alattvaló, ki a német kereskedőktől némi árukat vásárlott,

e miatt a kiváltságos testületektől bántassék. E végre a tartományok, tengerek és partok parancsnokainak, vámtiszteknek s egyéb elöljáróknak meghagyassék, hogy világos fermánok által eszközöljék ezen Sined végrehajtását, melly azon módot foglalja magában, miként kelljen az ozmán birodalomba érkező, onnan elmenő, vagy abban tartózkodó cs. kir. jobbágyokkal bánni; s hogy a jelenlevő ministerek, konsulok, ügyvivők s határszéli parancsnokok magokat azokhoz alkalmazhassák, ezen fermánok másolatai a cs. kir. udvarral közöltessenek."

„4. Megelőzésére minden kétségeknek és felakadásoknak, mellyek a tartományok parancsnokai és elöljárói előtt a tengeri és folyami kereskedés tekintetében támadhatnának, nyilatkoztatja a fényes kapu, hogy a szerződések erejénél fogva szabadságokban álljon a cs. kir. alattvalóknak és kereskedőknek utleveleikkel az ozmán birodalom minden tartományait szárazon, tengeren és folyamon beutazni, ott kereskedésöket üzni, és szintúgy szárazon, tengeren s folyamon, hol szükségesnek látják, kikötni s a szokott vámjárandóságok lefizetése után áruikat kirakni, s érettök más, nem tiltott árukat berakni."

„5. Továbbá nyilatkoztatja a fényes porta, hogy a cs. kir. udvar a passarovici és belgrádi kereskedési szerződések erejénél s a két udvar közt fenálló egyetértésnél fogva jogositva van, jobbágyai számára kivétel nélkül ugyan azon hasznokat s kedvezéseket kivánhatni, mellyeket egyéb frank nemzetek, névszerint franciák, angolok, 'németalföldiek és oroszok vagy akár melly más, még kegyeltebb nemzet bir s jövőben birand."

„6. A passarovici kereskedési szerződésben foglalt kivételek ellent nem állhatván, szabad legyen a cs. kir.

alattvalóknak saját hajóikkal s matrózaikkal evezni be kereskedési célból a folyamokból a tengerre s innét a folyamokba, a kik is a be- s kivitt árukért egyszer lefizetett vámjárandóságon kivül semmi egyébre ne szorittassanak."

„7. A német kereskedőknek és jobbágyoknak a partok hosszábani útazás az ozmán birodalom csatornáin és tengerszorosain, névszerint a fekete tenger csatornáján szabad és minden vámtól ment legyen, akár a cs. kir. statusokból idegen országokba, akár ezekből amazokba utazzanak, hajóikkal tengeren vagy folyamon, ide vagy oda a kereskedők. Sehol és semmikép föl ne tartóztassanak, sem áruik kirakására ne szorittassanak; az út alatt önkényleg partra szállitott áruktól pedig a kiszabott vámjárandóságon kivül semmi egyebet ne fizessenek. Csak azon egy észrevétel tétetik itt, hogy e hajók nagyobbak ne legyenek, mint az oroszoknak megengedett kereskedő hajók. Továbbá a cs. kir. alattvalók és kereskedők azon tekintetből, hogy azok a cs. kir. udvarhoz, mint a fényes porta legőszintébb barátjához, tartoznak, az ozmán birodalmoni áltmenetőkben barátságos gyámolitást és segedelmet nyerendenek. Meggondolván pedig, hogy a folyamokon használtatni szokott hajók a tengeri hajózásra általán véve kevéssé, vagy épen nem alkalmasok, szabad leend az árukat a tengerhez közel fekvő helyeken más hajókra általrakni, mellyek a fekete tengeren is járni szoktak, a nélkül azonban, hogy e miatt valamelly adónak fizetésére kényszerittetnének."

„8. Ha pedig a jelen Sined cikkelyei valamellyikének végrehajtásában, kivált a tiltott árukat, vagy a passarovici és belgrádi szerződés némelly kereskedési föltételeit illetőleg, valamelly nehézségek támadnának: azon esetre ajánlja

készségét a fényes porta, azokat kölcsönös értelmesítés s megjegyzés által barátságos módon kiegyenlíteni. Mi azonban ha ekként meg nem történhetnék: előre is megegyezését adja, az illy vitapontoknak egy részről az orosz udvarral múlt évben kötött kereskedési szerződés szabályai szerint, más részről a német nemzet kereskedéséhez illő módon teendő kiegyenlítésre“ [1]).

E szerződés által tehát elmozdíttattak mind azon akadályok, mellyek a törökkeli kereskedésnek eddig utját állották. Ezen felül a tengeri rablók ellen még egy külön szerződésben biztosíttattak kalmáraink, mi szerint nekik minden okozott kár hat hónap alatt helyre pótoltatni igértetett. E végre pedig Algirba, Tunisba és Tripolisba cs. kir. ügyvivők küldettek, a szerződési pontok teljesítésére ügyelendők. A dunai hajózásrai felügyelés pedig a Moldvában és Havasalföldön fölállított ügyvivőségekre bizatott. Azonkívül meghagyaték a zimonyi parancsnoknak, hogy szükség esetében a kereskedőknek kellő segedelmet nyujtson. Rustsuknál és Galacnál pedig s mindenütt máshol, hol a kereskedők kikötni szoktak, a kellő felügyelés s gyámolitás a konsulokra bizaték. Hasonló intézeteket tőn a török udvar is a kereskedés tárgyában több rendű, a havasalföldi vajdához, a kikötők parancsnokihoz s más illető basákhoz bocsátott fermánjaiban [2]). Mivel pedig ezen szerződés 5dik pontjában kereskedőinknek mind azon jogok igértetnek a török birodalomban, mellyekkel a legkegyeltebb nemzetek birnak, és az orosz s török kormány közt 1783ki jun. 10kén kötött szerződés e miénknek zsinórmér-

1) Handlungseinverständniss sib. 35.

2) U. o. 81 köv.

tékéül s magyarázatául tüzetik ki, az amannak 2dik pontjában nyilván kitűzött segélyezés szükség esetében, kereskedőinkre is alkalmaztatik.

Ezen szerződés a törökkel szükségessé tőn egy másikat az orosz udvarral. Mert miután ez által a fekete tengeri hajózás megnyittatott, az orosz birodalomnak pedig több tartományai a tengerre nyúlnának, s több folyamai abba ömlenének: szükséges volt az osztrák monarchia alattvalóinak kereskedését a fekete tengernek orosz uraság alatt létező partjain is biztositani. Söt egyenesen célja volt Józsefnek, alattvalóinak kereskedését Krimbe kiterjeszteni. József e szerződést az orosz udvarral szinte 1784ben kötötte, mellyben mind a két ország kereskedőinek kölcsönös szabadékok biztosittatnak; egyebek közt a magyar bor vámja, mi 1766 óta az orosz árukra vetett tilalom által okozott visszatorlás következtében 60 száztólira emeltetett volt, 9 és 4 száztólira szállittaték [1]).

József ezen előzmények után különféle kedvezményekkel igyekvék a dunai hajózást folyamatba inditani: szabadékokat osztott, kivált a Willeshoven kalmárháznak; jutalmakat hirdetett, azoktól elnyerendőket, kik ez úton vállalkozásba bocsátkoznának. Továbbá rendelé, hogy minden árutól, melly a magyar vagy német tartományokból a Dunán cs. kir. alattvalóktól vagy azoknak költségére az orosz vagy ozmán birodalomba szállittatnék, csak egyszer s csak ¼ száztóli (vagy is 25 kr.) vétessék vámul, minden más be- s kiviteli járandóság elengedtetvén. Szintugy az ozman vagy orosz birodalomból a Dunán cs. kir. alattvalóktól, vagy az ő költségökre a német örökös tartomá-

1) Handlungseinverständniss stb. 52.

nyokba vitt árukat Magyarországban az átviteli vámtól fölmentette; ha pedig ezen portékák Bécsből külföldre szállittattak, az átviteli vámot csak egyszer fizettette meg.

Ezen kivül József azt is közzé tette, hogy ő hajlandó volna egy vagy több társaságot, melly a dunai hajózást s az orosz tartományokbani kereskedést tüzné ki céljáúl, s e végre a Duna mellett vagy az orosz birodalomban ügyvivőségeket állitani szándékoznék, minden e vállalatot elősegitő módok által gyámolitani; miért az illy társaságok s ügyvivőségek tervei a kormánynak minél előbb bemutatandók volnának. Különösen biztosittatott pedig a fejedelem pártolásáról egy vizi sürgöny, melly dunai hajók által Bécstől Galacig, vagy tulajdonkép Szulináig volna létre hozandó. Egy illyetén, az áruszállitást könyebbitendő s gyarapitandó vállalatnak bizonyos időre kizáró szabadéték igértetett, mellynél fogva minden, a török vagy orosz tartományokba idegen hajókon a Duna torkolatáig szállitandó árukat kizárolag kezelhetné, az áruknak saját hajókoni szállitása azonban, valamint akár mi egyéb vállalatok is minden egyesnek szabadságában hagyatván az illető hatóságoktól váltandó úti levelek mellett. Az illyetén levelet váltónak bebizonyitani kellene: hogy ö cs. kir. alattvaló, hogy az elküldendö áru sajátja, vagy más szinte cs. kir. alattvalóé. Azoknak pedig, kik saját hajóikon szállitják portékáikat, a nyiltlevél (patens) megnyerésére szükséges a hajó nevét, a hajómestert, vagy ügyvivőt, a hajós legények számát s az utazókat följelenteni [1]).

Azonban még a Sined előtt tett s fönebb emlitett Willeshoven és b. Tauferer-féle vállalatok megbukta még az-

1) Handlungseinverständniss stb előszava.

után is, mintán, mint hallók, a Sined e hajózásnak legnagyobb akadályait elmozdította, visszaijesztő például maradt emlékezetben, mellyen sokaknak megtört vállalkozási szelleme. A kalmárközönség óhajtotta ugyan a nagy nyereséget, mit e közlekedés igért, sajátjává tenni; de mindenki félt pályatörő lenni a kétes kimenetü közlekedésben.

De még is találkozott, ki ezen, most már annyira kegyelt vizi úton megkisérteni akará szerencséjét; a vállalkozó neve Gollner Bálint, ki Károlyvárosban s a magyar tengerparton ált a külföldön több évek óta üzött némi jelentőségü kereskedést. 1785diki januar. 16kán költ körlevele által jelenté a közönségnek, hogy tengeri mintáu hajóinak egyikével a Dunán le a fekete-tengerre utazni szándékozik, ajánlván készségét, jutányos vitelbérért mindennemü árukat szállitani Konstantinápolyba és Cherzonezba. Célja e vállalatnál egyedül az volt, hogy az e vonaloni kereskedés hasznait a magyar tengerpartokon üzöttével összehasonlithassa, s azután, ha e vállalata sikerülend, nagyobb kereskedésnek vesse meg alapját. Azonban e hirdetésnél nyilván mutatkoztak következései azon benyomásnak, mellyet az előbbi vállalatok megbukta okozott a kereskedők kedélyében. Gollnernak hajója kellő megrakására 3—4000 mázsa teherre volt szüksége, s alig gyült össze száz mázsa. Mindenki veszélyt gyanitott, aggodalmat nyilvánitott s — a vállalathoz nem járult.

Ezen közönséges bizodalmatlanság azonban Gollnert nem ijesztette el föltételétől. Eltökélte magát, utat törni s a dunai kereskedés hasznairól, miket ő egész bizonyossággal reménylt, a világot meggyőzni. Buzgalmában mind a két szép s tengeren is használható hajóját megrakatta tiszta bánsági buzával, s 1786diki junius 30kán Zimonyból

útnak indúlt. Vállalata azonban az ügynek helyrehozhatlan kárára nem egészen sikerült; mert ámbár egyik hajója az Archipelagusba szerencsésen beevezett, s terhét Scio szigeten minden reményt túlhaladó nyereséggel adta el; de a másik hajó még Orsovánál elsülyedt, s pedig sem a Duna annyira kikiáltott veszélyességének [1]), sem a hajósok és kalauzok (dumingi, pilote) tapasztalatlanságának, hanem egyedül a török brutalitas-, fonák statuspolitica-és kereskedés-gyülöletnek esvén áldozatul. Mert, miként az 1787dikben kiküldött kir. biztosság vizsgálataiból kitűnt volt, a dumingi egyenesen a török, suppaneki igazgató parancsára sülyeszté el a hajót, ki azonkivül hogy irigy szemekkel nézte a magyar kereskedésnek e vonalon fölébredtét, s azért azt csirájában törekvék elfojtani, azt is vélte, hogy a hajó hadi szereket szállit az orosz számára. Ezen eset s a nem sokára kitört háború a törökkel, ismét elfeledteté ezen, a magyar kereskedésnek magától a természettől kiszabott s ha minden akadályoktól megszabadittatik, rendkivüli nyereséget igérő vonalát.

A magyar-török kereskedés, miután az előadott okok s körülményeknél fogva az Aldunán lábra nem kaphatott, a magyar határon tul nagy részben csak szárazon kezelteték. Fő útai Eszéken, Zimonyon és Újvidéken vonultak keresztül; melly városok egyszersmind lerakókul szolgáltak e kereskedésnek; a Mehádián keresztüli vonalnak csekély volt jelentősége, s rajta az élelmi szerek fölcserélésén

1) Nem tagadhatni ugyan, hogy a vaskapui Duna nem a legkellemesb hajózással ajánlkozik, veszélyességét azonban tizszeresen nagyitotta a közvélemény. L. über d. österr. Handlung nach d. Donau stb. Wien 1782. l. 17 köv.

kivül csak némi sertés marha-kereskedés kezeltetett. A fő cikkelyeket, mik Törökországból behozattak, gyapot, kordovány, szattyán, rizs, török- vagy mokkakávé és sertés tette. Azon körülmény, hogy Magyarország gyárokban szükölködvén, saját készitményeit a török árukkal föl nem cserélhette, az osztrák tartományok gyármüveivel pedig, mik hozzánk már a fogyasztéki adóval megróva jutottak, a bécsi, illy adózásnak alája nem vetett, kalmárokkal a versenyt ki nem állhatta, Magyarországra veszteségessé tette e közlekedést. Miként az előbbi szakaszban megjegyzém, csak az egy sertésen nyert Magyarország. 1779-ben honunk 1,086,564 ftnyival több török árut emésztett föl a kivitelnél. Törökországból e korban közép számmal 9 millionyi áru szállittatott összesen a magyar és német tartományokba; ellenben ezek Törökországba mintegy 6 milliót érő gyármüveket szolgáltattak [1]; ebből azonban Magyarországra igen csekély rész jutott. Igaz, e vonalon az örökös német tartományok is szenvedőlegesen állottak, miután alig róvták le azon öt millió piasztert, mi egyedül Thessalonichba, Macedonia fő városába, gyapotért, gyapjuért [2]) stb. folyt ki az ostrák birodalomból; az ő veszteségök azonban csak látszatos volt; mert a bevitt nyers cikkelyeket gyáraikban feldolgozván, kereskedésök más vonalain nagy nyereséggel adták volt el. Azonban mind a mellett is, hogy az előadott körülmények miatt nem nyert is e magyar-s illetőleg ostrák-török kereskedés olly kiterjedést, minőt nyerhet vala, Józsefnek buzgalma e közlekedést ollyanná tenni, minőt az osztrák monarchia más

1) U. o. és Vorschläge zur Erweiterung d. Handels stb. I. 50.
2) Nikolai utleirása 4, 377.

részekröli elszigeteltsége kivánt, még sem volt egészen sikeretlen: 1780ban a zimonyi harmincad csak 17,808 ftot, 16% krt jövedelmezett, József uralkodása végén pedig körülbelül 100,000, a veszteglntézetből külön 20,000 ft folyt a kincstárba, a rév pedig, mellyen az áruk a Dunán ált szállitattak, 15,000 ftért volt évenként kibérlelve [1]).

Egyik legbonyolúltabb fejezetére jöttünk történetünknek — a kereskedési mérlegre (bilanz). Annyi ebben az egymástól elágazó, egymással szemben álló vélemény, annyi s olly bonyolúltak a figyelembe veendő pontok s kevesek a hiteles statusadatok, hogy köztök eligazodni alig lehet; tökéletesen kiszámolt mérleget előadni pedig teljes lehetetlenség. Az 1767röli harmincadi táblák tanusága szerint Magyarország Alsó-Austriával, Morva- és Gácsországgal mindig nyerő (activ)—, Törökországgal és a tengerparttal mindig vesztő (passiv) kereskedésben állott; Sleziával változott állása; a József alatti tiz év azonban összevéve, vesztést mutat elő. Az egész kereskedés eredményét tekintve, egyedül 1774ki év adott 236,724 ft veszteséget, más évek mindig nyereséget különböző mennyiségben; némelly évben t. i. alig 800,000 ftot, másokban majd többet, majd kevesbet két millió ftnál. Az 1777 s 1786 közti tiz év kereskedési tábláinak középszáma szerint az

évenkinti kivitel............ 12,667,080 Rft.
„ bevitel............ 10,078,575 „ e szerint

tehát a nyereség............ 2,588,505 „ Ime külön néhány

---

1) Schvartner Statist. 2. kiad. 1, 442.

évnek	kivitele		bevitele	
1778	14,262,800 ft.	„	10,390,328 ft.	
1779	16,205,217 [1]	„	9,313,191	„
1780	12,198,815 „	„	10,419,230	„
1782	13,527,124 „	„	9,192,743	„
1783	16,682,069 „	„	10,847,121	„
1785	17,510,129 „	„	12,049,198	„

Összesen pedig az egész tiz év alatti kivitel tesz 148,229,177 ftot, a bevitel pedig 106,721,371 ftot; mi szerint e tiz év összes nyeresége tenne 41,507,806 ftot, az évenkinti pedig 4,150,780 ftot. Gróf Almásy Károly „Considerationes super statu commerciali Ungariae“ czimü munkájában [2], az 1783diki évet veszi középszámul, mi szerint a nyeremény 5,834,948 ft teszen; ehez hozzá adja azt a körülbelül három millió ftot, mi a bánya mivelésért benmarad, mi által az ország évenkinti pénznövekedése 8 millióra menne; ebből aztán lehuzván a hadfizetési s más beligazgatási költségeket, mik egyenesen Bécsbe vitetnek s többé vissza nem folynak, továbbá az évenkinti, mintegy négy milliót tevő, tiszta bányajövedelmet; az évenkinti pénzszaporodást mintegy négy milliónak állitja.

---

1) Ezen év tábláit, mellyek szerint az activum 6 millióra emelkedik, hibásnak már az is mutatja, hogy a következő évi activum csak 1,779,585 ft, az 1778diki pedig szinte sokkal kevesb, csak fele a mondott évbelinek; miután még is bizonyos, hogy kereskedési fordulatok lassan szoktak beállani, ha csak valamelly rögtön támadt, igen nagy hatásu ok közbe nem vág, mi még is 1779ről semmi esetben nem állhat.

2) L. Forditásban Schlötzer Staatsanzeigen 18, lap. 16 köv.

Ha ezen számitás hibátlan volna, tömérdek pénzöszvegnek kell vala az országban összehalmoztatni; s már csak ennek hiánya is eléggé megcáfolja a fönebbi számitást. De még az emlitett tiz év tábláinak középszám szerinti activuma, a 2 millió, sem számitható az országnak évenkinti, valóságos pénznyereségeül. Mert ha föltesszük is, hogy az előadott kereskedési táblák hibátlanok, tökéletesek, mi még is nem áll: azok a ki s befolyó pénzöszveg mennyiségét ki nem mutathatják, sok más pénzforgási módok s utak lévén, mik a harmincadi táblákban föl nem jegyeztetnek. Illyen kifolyási csatornák és rovatok: 1. a kamarai, sói, harmincadi, sorsjátéki (lotteria), egyenesen Bécsbe folyó, mintegy 4 milliónyi jövedelmek. 2. Azon költségek, mellyeket a leggazdagabb országlakosok tesznek, részint folyton Bécsben lakván, részint oda ügyeikben s mulatásul utazván, mik mintegy 800,000 ftot tesznek. 3. A bécsi hitelezőknek fizetett kamatok s tökék, mik legalább 200,000 ftra rugnak. 4. Azon öszvegek, mellyek drágaságokért, ruhákért stb, költetnek Bécsben a magyaroktól. 5. A körülbelül 100,000 ftra menő taksák, miket pörlekedők, kérők, adományosok, tisztséget nyerők stb Bécsbe folyatnak. 6. Végre mind azon öszvegek, mik a bányákból Bécsbe folynak, s mik részint a vert pénzből, részint az érckiváltás nyereségéből s bányaadóból (urbura) származnak, s mindössze mintegy 3 millio tiszta jövedelmet adnak. — Hiányzik ellenben a fönebbi átalános öszvegekből mind az, mi évenkint a kir. jövedelmekből visszafoly katonai lovakra, ruhákra, fegyverekre stb, holott ez mindössze ismét jelentékeny mennyiséget ád; igy az 1781diki évben egyedül fegyvernemüért 358,578 ft maradt az országban; az átviteli áruk fuvarbérét s a beuta-

zott kereskedőktől elköltött summát pedig, mi szinte az activ róvatba számitandó, meg sem határozhatni. — Mind ez hiányzik a fenleirt táblákban; miből kisül, hogy azok után nem határozhatni meg a pénznek évenkint ki- s befolyó mennyiségét. Nem valószinűtlen azonban az a gyanitólagos állitás, mi szerint, ha nincs is az évenkinti összes pénzforgásban veszteség, a passivum bizonyosan sulyegyenben áll az activummal. Nem dönti meg pedig ezen állittást az a körülmény, hogy József alatt mindennek ára növekedett s a kamat 6ról 5re esett: mert ezen eredményt nem a pénznek nagyobb be- mint kifolyása; hanem a ki-s befolyó pénznek nagyobb tömege s gyorsabb forgása adja. Nőhet vagy csökkenhet valamelly tartományban a pénztömeg a nélkül, hogy a be- s kifolyási arány változnék. Példa ebben az egész osztrák monarchia; ez József uralkodása végeig mindig passivummal állt; s még is mind az árak, mind a fényüzés emelkedett a német örökös tartományokban s pedig nagyobb arányban, mint Magyarországban.

Mi már az egyes factorokat s egyszersmind az utakat, mellyeken a pénznek ki s befolyása kezeltetik, vagy is a kereskedésnek mechanismusát illeti: legnevezetesb cikkelyek:

I. A bevitelben:

a) Vászon s gyolcs, egyik legnagyobb passiv cikkely; mert bár minő közép szám vétessék, az egy milliót mindig felülmúlta. Leginkább szállittatott Sleziából, a linci gyárból és Gácsországból, mi nem csak lengyel, hanem részben orosz készitmény. E cikkelyt nagy részben magok az örökös tartományok kalmárai hordják nevezetesb vásárainkra; más részét a magyar, kivált első rangu pesti kereskedők szállitják. A pesti vásárokon nevezetes mennyiséget vesz-

nek a debreceni s más nagyobb városi kalmárok; de máskor is szállittatják azt spediteureik által.

b) Posztót honunk leginkább a morvaországi, névszerint troppaui, brüni, és reichenbergi gyárakból vesz; a legfinomabb, de József alatt a tilalom miatt csekély menynyiségben a belga limburgi gyárakból szállittaték. Ezen cikkely is körülbelül egy milliót viszen ki; a szóban forgó tiz év közép száma 739,756 ftra megyen.

c) Más, különféle gyapju, kender s len szövetek mik kivált a bécsi lerakókból szállittattak, a tiz év középszáma szerint 849,824 ft. visznek ki.

d) Gyapot a német tartományokba Törökországból Magyarországon keresztül szállittatott s még is kifolyt gyapotszövetekért évenkint mintegy 450,000 ft. Söt mi kereskedésünk paradoxonai közé tartozott, nyers gyapot is mintegy 40,000 ftért hozaték Bécsből.

e) Nyers selyem ugyan azon közép szám szerint a kivitelnél több behozatott 74,177 fttal. Selyemmü pedig 585,443 fnyi.

f) Börmivek nem csak Német-, hanem Törökországból is hozattak, kivált a zimonyi állomáson, kordován és szattyán, s nagy mennyiségü szij; ez a törökkeli kereskedés legnagyobb passivuma; közép szám szerint t. i. évenkint 228,292 ftra ment; az egész bevitel pedig, ide számitván az örökös német tartományokból jövöt is, mintegy 300,000 ftra.

g) Famüvek mindössze szint azon közép szám szerint 274,464 ftot vittek volt ki a német tartományokba; legnagyobb részt foglalnak ebben a finomabb, Bécsből a Dunán Pestre szállitott butorok.

h) Nyers vasért évenkint 130,200 frt, vasmüért pedig 68,836 frttal több megy ki, mint be, s leginkább Grätzbe.

i) Szőrösbőr két állomáson hozatott be: Oroszországból Gácsországon s a bródi harmincadon ált; s amerikai, a bécsi raktárakból, mellyekbe Lipcséről szállittaték; összesen 144,574 frtnyi pénzkifolyást okozott közép szám szerint.

k) A divat-, úgy nevezett nürnbergi áruk, mik Bécsből szállittattak, részint német tartományi, részint pesti kalmároktól, évenkint mintegy 30,000 frtot vittenek ki.

l) Az olasz és levantei áruknak Fiuméból kellett volna ugyan legrövidebb úton Varasdon s Nagy-Kanizsán keresztül jutniok az országba; de az nem úgy történt; némelly pesti kalmár egyenesen a tengerpartról hozatá ugyan azokat, hanem Triestből Pettauon ált; többen a második kézből vették Bécsben. Mióta azonban Fiume magyar igazgatás alá jutott, e cikkből még is valamelly csekély, mintegy 10 ezer frtnyi nyereség folyt be a csere által.

II. A kivitelben:

a) E korszakban egyik legnevezetesb activ cikke volt kereskedésünknek a gabna; a tiz évi közép szám szerint évenkint 1,989,154 frtot jövedelmezett. Midőn Olaszhonban szük termés volt, a dunamelléki megyékből, sőt az ország beljéből is részint szegedi, aradi, temesvári, becsei s bajai, részint a tengermelléki kereskedők által összeszedetvén, Zimonyig a Dunán, tovább a Száván és Kulpán Károlyvárosba, innét a Károly- és Józsefuton Fiumébe, Buccariba és Zengbe szálittaték. Másik része a gabnának szállittaték a német tartományokba. Az évenkint kivitt mennyiséget e tartományok nagyobb vagy kisebb szüksége határozta el. A szállitás két úton tételék: Sopronyba, a héti vásárokra vagy a raktárakba. Ide vagy magok jönek a bécsi

kereskedök vagy ügyvivők által szállíttatják a szükséges mennyiséget, de magok a soproni kalmárok is nevezetes mennyiséget visznek be. Másik Pozsonyon viszen keresztül Bécsbe, vagy a fischamendi héti vásárokra. Midőn Bécsben nagyobb a szükség, fokonként Györig, Komáromig, Esztergomig, Pestig, Bajáig, Szegedig stb. jutnak e kereskedés mozgásai. A szállításokat nagy részben a győri és komáromi hajósok eszközlik Pozsonyig; innét a nagyobb rész tengelyen szállíttatik. E két, Osztrákországba vivő fő úton kivül még más kettő létezett: egyiken a dunántuli tartományokból Stajerországba; másikon Trencsényen, Vágujhelyen, Szereden, Galgócon ált a héti vásárok utján mozdíttaték elő a gabna Morvába. A belkereskedésben legnevezetesb útja az, mellyen egy részről az esztergomi, váci, balassa-gyarmati és losonci, más részről az egri, miskolci és rosnyói héti vásárok által szállíttatik a bányavárosokba.

b) A szarvasmarha, mint tisztán activ cikk, számba nem vevén t. i. a török tartományokból honunkon csak keresztül hajtottakat, középszám szerint évenkint befolyatott 2,081,413—, amazokkal együtt pedig közel négy millió forintot. Ezen ágát a kereskedésnek leginkább örmények és görögök kezelték, azon nagy pusztákra, mellyeket az ország beljében kibérlettek, szedvén össze az egész honból s ott hizlalván fel a szarvas marhát. Ugyanezt tették számos föld- és gulyabirtokosok is. Az előtt a bécsi mészárosok céhe megbizottakat szokott a pesti, váci, kecskeméti vásárokra küldeni, s általok a város számára szükséges mennyiséget megszerezni; később magokhoz a tenyésztőkhöz utasitották biztosaikat s az első kézből szedeték a barmokat. A II. József alatt fölállitott mezőhegyesi intézet a kereskedés ez ágának kezelését egészen megváltoztatta. A ménes

igazgatói t. i. az azelőtt kibérlett kamrai pusztákat magok használták, a barmokat örmények- s görögöktől összeszedték s felhizlalva Bécsbe hajtatták. Az örökös tartományok szükségeit ezeken felül nagy részben a győri és soproni mészárosok elégiték ki; ezek voltak a pesti és váci vásárokon leginkább a vevők, honnét a vásárlott csordákat a szenci sokadalmakon osztrák, cseh és morva kereskedőknek, más részét Sopronyban a stajer mészárosoknak adták volt el.

c) Juh, ürü, kecske, a sokszor említett középszám szerint évenkint 316,818 frtot hozott be. Ezeket belföldi kereskedő ritkán hajtatá ki maga az országból, hanem magok a német tartományiak, kivált felső osztrák- és morvaországiak jöttek be érettök, sőt néhányan közölök évennen tartottak benn biztosokat, kik azokat a héti vásárokon vagy azokon kivül is összeszedvén, hajták ki az örökös tartományokba.

d) A sovány sertés (mert a hizottakban körülbelül 17,300 frtot vesztett az ország) évenkint 208,430 frtot jövedelmezett. A sertés nagy részben Horvát- és Tótországból, a sopronyi állomáson Stajer- és Osztrákországba, a felső vidéki megyékből pedig részint Nyitramegyén ált Morvába, részint Pozsonyon keresztül Bécsbe hajtaték. Mint fönebb emlitém, a sertés legnagyobb része a török tartományokból hozaték honunkba, s e cikk tevé a törökkeli kereskedés legnagyobb passivumát; mi azonban csak látszatos, miután, mi onnét behajtatott, a leirt úton nyereséggel hajtaték ki.

e) Igen nevezetes activ cikkely továbbá a gyapju, mi évenkint 1,839,000 frt nyereséget adott. Mióta a posztógyárak Morvában megsokasodtak, azóta nagyobb része

oda, kisebb Austriába, Stiriába és Sléziába vitetett. Ezt a német s morva kereskedők és gyárosok többnyire első kézből szedték; voltak azonban belföldi kalmárok is, kivált zsidók, kik azt elővétel által az idegenek elől elfoglalván, aztán nagy nyereséggel adták el azoknak.

f) Nyers bőr, leróván a bevitelt, évenkint 240,760 frt activumot adott. Ez minden úton valamennyi német örökös tartományba szállíttaték, hol kikészíttetvén, részben ismét visszahozatott; mi a fenn kitett passivumot teszi.

g) A bor, levonván az Osztrákországnak évenkinti, mintegy 500,000 frtnyi behozatalát, a közép szám szerint 750,780 frtot jövedelmezett. Ez kivált négy úton vitetett ki: Sopronyon át, honnét a sléziaiak nagy mennyiséget szállítának ki; Pozsonyon keresztül mind vizen mind szárazon Osztrák- és Németországba; Szepesen át, honnan a podolini és lublyói szatócsok a hegyaljai borokat részint Gácsországba, részint Varsóba, kevesbet szárazon, többet a Poprádon és Visztulán, hajókon és talpakon szállitának; végre Erdélyen át kevés mennyiség Moldvába is vitetett.

h) Szénáért és szalmáért évenkint 97,317 frt folyt be Osztrákországból, s kivált Bécsből, hova tengelyen szállíttaték.

i) Hüvelyes növények (ámbár lencse és borsó évenkint 16,843 frt passivumot adnak) a közép szám szerint 113,045 frtot hoznak be, kivált Bécsből és Stajerországból.

k) Méz 103,843 frt activumot ad. Egy rész Morvába; de sokkal nagyobb Bécsbe vitetik. A varasdi kereskedők egész Horvátországból összeszedék azt s a sopronyi sz. katalini vásáron bécsieknek adták el. Más részeiben az országnak a méz elválasztaték a viasztól; s a méz nagy része méhserre stb használtaték fel, mit Szepes megye nagy meny-

nyiségben szállított Gácsországba; a viasz pedig nagy részben Osztrákországba s a tengerpartra szállíttaték; ez külön 92,824 frt hasznot adott.

l) Hamuzsir a fenforgó tizedben 91,316 frtot adott évenkint, bizonyosan többet adandó, ha kivitele a tengerparton gyakran meg nem gátoltatik; mert mihelyt ára fölebb szökött, mint a német tartományok gyárnokai kívánták, a tengerparti kivitel tüstént megtiltatott.

m) Ugyanezen sorsa volt a gubacsnak és nyúlbőrnek; miért e cikkkelyek activuma összesen alig megy fölebb 100,000 frtnál. Amannak harmincada, ha külföldre vitetett, mérüjétől 1 frt 30 kr, tehát majdnem egyenlő árával, emezé gyakran 60 száztóli volt.

n) Sokkal nagyobb nyereséget ad ezeknél a dohány, minek közép száma évenként 700,000 frtra ment. Négy úton vitetett ki. A bécsi abaldó fő gyüjtő helye kivált 1784től, mióta azt maga a kamra kezdte kezelni, Pesten volt; hová azt az ország minden részeiről az első kézből s olcsón öszszegyűjtötte, innét külön három úton szállíttatta a bécsi, lembergi és grätzi gyárokba, ezek tehát a kivitel fő vonalai; s csak az a rész, mi ezen egyedáruság vételeiből felmaradt, vitetett ki a tengerpartra s ennek is legkisebb része folyamon, Károlyvárosba s innét a Károlyúton Fiuméba; a többi Pettauon át veszi útját Triestbe. Az előtt csupa levéldohány vitetett ki; e korban már burnóul is szállított a fiumei gyár.

Könnyebb áttekintés s a kereskedés folyamának részletesb megismerése okáért nem lesz talán fölösleges a külön tartományokkali kereskedés mérlegét részletben ide igtatni. E végre a gr Almásytól közép számúnak tartott, 1783ki

katonai évet választom, de rövidség miatt csak a jelentékenyebb cikkeket adván elő.

I. Az osztrákországgali kereskedésben:

Bevitel:	Gyapotművek	429,441	frt.
„	Kisebb művek	163,582	„
„	Arany és ezüst művek	98,016	„
„	Cérna	75,332	„
„	Famű	152,081	„
„	Ruhanemű	122,665	„
„	Kávé	209,440	„
„	Cukor	266,577	„
„	Szűcsmű	107,276	„
„	Selyem és félselyemmű	855,396	„
„	Papir	46,976	„
„	Gyapjumű	649,493	„
Kivitel:	a tejkészitményeket, kendert, lent, mézet és hüvelyes növényeket kihagyván,		
„	Hal	62,650	frt.
„	Zab	306,717	„
„	Bőr	40,210	„
„	Ökör és borjú	2,272,400	„
„	Tiszta búza	584,680	„
„	Rozs és kétszeres	446,396	„
„	Liszt	1,040,894	„
„	Bor	146,819	„
„	Réz *)	1,118,797	„

*) E cikkről megjegyzendő, hogy, ámbár mint igen nevezetes activ fordul elő, azt ollyannak nem mondhatni; mert azon kevés, 20 s néhány ezer frtnyi művet, mi Besztercén és Selme-

Kivitel:	Salétrom	27,979	frt
„	Dohány	542,271	„
„	Ürü	119,955	„
„	Sertés	453,155	„
„	Széna, szalma	84,856	„

II. Stiriával, Koronttal, Krainnal.

Bevitel:	Ón és vasmü	251,354	„
„	Divatáru	11,131	„
„	Selyemmü és ruhanemü	114,013	„
„	Mindenféle vászon	50,000	„
Kivitel:	Tejkészitmény, árpa, bör, kétszer-buza és hüvelyes növény	143,028	„
„	Tiszta búza	116,371	„
„	Dohány	104,655	„
„	Bor	24,510	„
„	Sertés és hamuzsir	251,832	„
„	Szarvas marha	487,610	„
„	Gyapju	9,381	„

III. Sléziával.

Bevitel:	Posztó	60,000	„
„	Egyéb kelme	66,000	„
„	Vászon	170,000	„
Kivitel:	Gyapju	915,000	„
„	Juh	22,000	„
„	Bor	20,000	„

---

cen készittetik, kivéve, s mi egyedül adja az activumot, a többi rész nyersen vitetik ki Németország' rakhelyeire, s ott adatik el kicsinyben; minél fogva ez, mint egyedül a' német tartományoknak jövedelmező, levonandó a magyar activumból.

IV. Morvával.

Bevitel:	Gyapotmű, posztó és cérna	279,709 frt.
„	Gyapjúkelme	108,150 „
„	Vászon	210,000 „
„	Csipke stb.	24,629 „
Kivitel:	Buza	180,561 „
„	Ökör	741,110 „
„	Juh	226,155 „
„	Sertés	147,342 „
„	Bor és gyapjú	23,821 „

V. Lengyelországgal.

Bevitel:	Szarvas marha	96,000 frt.
„	Ló	39,000 „
„	Juh	13,000 „
„	Vászonnemű	90,000 „
Kivitel:	Vasmű és nyers vas	40,000 „
„	Bor	664,000 „

VI. Erdélylyel.

Bevitel:	Szarvas marha	460,000 frt.
„	Ló	24,000 „
„	Juh	90,000 „
„	Posztó	67,000 „
Kivitel:	Bor	17,000 „

VII. Törökországgal.

Bevitel:	Sertés	308,000 frt.
„	Mindennemű bőr	228,000 „
Kivitel:	figyelmet nem érdemel csekélysége miatt.	

VIII. A tengerparttal.

Bevitel:	Égettbor és tengeri só	103,344 frt.
Kivitel:	Hamuzsir	15,790 „
„	Dohány	64,319 „
„	Zab	106,420 „
„	Tiszta buza	179,900 „

Ezen, magában igen tökéletlen táblából kitünik, hogy a német örökös tartományok hasonlíthatlanul nagy róvatot tesznek a magyar kereskedésben. Ezen elöadott 1783diki év összes bevitele, mint fönebb láttuk. 10,847,121 frt, miből egyedül az örökös tartományokra mintegy nyolc millió jut; a 16,682,069 frt kivitelből pedig mintegy 14½ millio [1]).

Tévedés elhárítására még meg kell jegyeznem, hogy a tengerparttali kereskedésnek mérlege szorosan magyarországgali közlekedésének eredményét adja elő. Hogy kitünjék, mennyire emelkedett e korszak alatt a magyar tengermellék kereskedése, ide igtatom még annak néhány évi egész eredményét:

1783ban	bevitel	kivitel.
Fiumén ált	1,187,654 frt.	496,285 frt.
Buccarin, Portoren, Cinkvicán s Novin	19,678 „	17,459 „

Összesen minden magyar réven:

év	bevitel	kivitel.
1784	1,302,080 frt.	1,053,672 frt.
1785	1,199,487 „	1,061,887 „
1786	936,299 „	1,419,966 „

*) C. Car. Almásy: Considerationes stb. — Schlötzer: Staatsanzeigen 18,16 kövv. Skerlec: Descriptio phys. polit. Situat. stb. 's utána Berzeviczy: de Commercio. Grellmann: Stat. Aufklär. 2,241.

év	bevitel	kivitel.
1787	1,048,815 frt	1,044,033 frt
1788	2,437,225 „	1,079,803 „
1789	2,623,648 „	1,251,139 „
1790		
egyedül Fiumén ált	2,780,571 „	1,341,464 „
Buccarin	83,076 „	367,910 „
a többin, t. i. Portoren, Novin és Cinkvicán	42,855 „	76,327 „
Összesen	2,906,500 „	1,785,701 „ [1]).

A kivitel, mint látszik, nem emelkedett egy arányban a bevitellel.

---

1) Schvartner Statist. 1, 430.

NEGYEDIK SZAKASZ.

AZ IPAR S KERESKEDÉS TÖRTÉNETE

1790től 1825ig.

II. József halála az ipar és kereskedésre nézve valóságos veszteség volt; korábban történt az, mintsem minden, e tárgybani terveit kifejthette, minden megkezdett munkálatait bevégezhette volna. Említettem az előbbi szakaszban, milly elhatározott ellenszegülésre talált az országban a physiocratiai adórendszer, minek elvállalását tűzte ki József a kereskedés fölszabadítása föltételéül. Azonban reménylhető volt igazságszeretetétől, hogy, bár azt kivihetlennek tapasztalta, a kereskedés ügyében még is adand némelly engedményeket, ha az új irányban, mellyet az 1790diki, mindent a régi állapatba visszahelyező, oklevél okozta fordulat szükségkép előhozott, halála által félbe nem szakasztatik.

József halála óta, az ipart és kereskedést különösen tárgyává tette gondoskodásának a fölébredt, jogaiba viszszaállott törvényhozás. Azért a fordulatok és gyarapodás, melly e korszak alatt az ipar és kereskedés körében történt,

nagy részben az országgyülési rendelményeken s az ezek közvetitése által eszközlött kormányi engedményeken alapulnak. Nagy része az akadályoknak, mellyek iparunk- s kereskedésünknek útját állották, tevőleges volt, mellyeket csak a fejedelem s törvényhozás egyesülten mozdithatott el. A tárgy azonban olly szövevényes, annyira szétágazó, s a közigazgatás legfinyásabb pontjaival összekapcsolt, hogy előleges készületek s munkálatok nélkül gyökeres javitásokat tenni nem lehetett. Az 1790diki országgyülés tehát a 67dik törvénycikk által országos választmányt nezezett ki kebeléből, melly az ipar és kereskedés akadályait megvizsgálván s azoknak elháritására módot keresvén, munkálatait s a teendő javitások tervét a következő országgyülésnek elibe terjesztené. A tárgyak, mik e választmány kidolgozására bizattak, e következők: 1. A harmincad elveinek szabályozása. 2. A közlekedés gyarapitásának s a sokféle, azt gátló, akadályok elmozditásának, az utak, csatornák s folyamok szabályozásának terve. 3. A kézmivek és gyárak gyarapitásának módjai. 4. Az országgazdaság tárgyai, minők: a selyemtenyésztés, nemesebb s nagyobb lovak szaporitása. 5. Végre az ezen javitásokra szükséges, országos pénztárnak tervezése.

Mielőtt e nyomos pontoknak tárgyalásába kezdett a választmány, kikérte a nevezetesb kereskedő városok kalmárainak véleményét. Üléseit két szakaszban, 1791diki aug. 10től octob. 24ig; s 1792diki nov. 1től 1793diki jan. végeig tartotta. Munkálataiban elvéül mindenek előtt azt állitá fel: hogy miután Magyarország, iparának foka szerint, még inkább földmivelő, mint kézmüvi vagy kereskedő ország, kiváltképen a földmivelés termesztményeinek gyarapitására s azok eladhatásának könnyitésére kell ugyan figyelemmel

lenni, egyszersmind azonban a physikai s erkölcsi akadályok elhárítása s ártatlan kedvezések osztása által a köziparnak más ágai, a kézművek és gyárak is előmozditandók.

A földmivelés gyarapitására különösen a népesség szaporitását, új veteményi cikkelyek divatba hozását s általában a földmivelés módjának tökéletesitését tüzte ki elvétül a választmány. A termesztmények eladását pedig az által vélte könyebbithetni, ha a német örökös tartományokkali közlekedés egészen fölszabadittatik, s azon intézetek eltörlesztetnek, mellyek eddig egyedáruságot bitoroltak s a kereskedés szabad folyását meggátolták; végre, ha a közlekedés természeti akadályai elmozditatnak, a folyamok szabályoztatnak, csatornák és száraz utak épittetnek, s a fuvarozás kellő állapotba helyeztetik.

A kézmivek, gyárak és külkereskedés gyarapitására különös figyelembe vétetni vélte a választmány a céhek szabályozását, a kézművekbeni concurrentia nagyobbitását, az árszabások eltiltását, kedvezések osztását azon idegeneknek, kik az országot hasznos kézművek és gyárak alapitásával gazdagitandják. Mindenek fölött pedig szükségesnek látta az ipar és kereskedés előmozditására a harmincadok szabályozását: „mert — u. m. a választmány, tudósitásában, — ha a harmincadrendszerben azon figyelem fordittatik a magyar iparra, hogy ez a német örökös tartományoké mellett kölcsönös méltánylást nyerend, s a magyar termesztmények eladása, minek eddig a természeti akadályok mellett a harmincadrendszer is utjában állott, ezen, a szomszédoktól reávetett, bilincsektől megszabadittatik: akkor a közlekedésnek helyreállitott szabad folyamata minden ágaiba elhatand a közszorgalomnak, és ezen kereske-

dési szabadság áldásait a természetes egymásra viszonyulás következtében az ipar minden nemei érzendik."

Ezen elvek szerint összesen harminchét törvényjavaslatot alkotott e választmány, mellyeknek tárgyai im itt következnek, minthogy az egésznek előadását a célomul tett rövidség nem engedi: 1. A népesség szaporításáról. 2. A cigányok szabályozásáról. 3. A nemzeti ipar fölébresztéséről. 4. A salétromról. 5. A sziksóról és timsóról. 6. A saját kaszálók szabad használatáról. 7, A fahiány pótlásáról. 8. A kender és len miveléséről. 9. A dohány termesztéséről. 10. A dohánykereskedésnek a bécsi abaldó általi elnyomása meggátlásáról. 11. A selyemtenyésztés előmozdításáról. 12. A lótenyésztés javitásáról. 13. A mesterségek és gyárak emeléséről. 14. A céhek visszaéléseinek orvoslásáról. 15. A harmincadok szabályozásáról. 16. A küláruk behozásáról. 17. Az örökös tartományok áruinak behozásáról. 18. A magyar áruk külföldre szállitásáról. 19. Azoknak az örökös tartományokba viteléről. 20 és 21. Az örökös tartományokoni átviteli kereskedésről. 22. A harmincad szedésének módjáról. 23. Az egy frtot felül nem haladó cikkeknek harmincad-mentességéről. 24. A harmincad belállomásairól. 25. A vegyes harmincadok elválasztásáról. 26. A Magyarország s Erdély közti harmincad eltörlesztéséről. 27. Az utak kijavitásáról és jó karban tartásáról. 28. A vámokról. 29. A fuvarozás szabályozásáról. 30. A tengeri hajózás előmozditásáról. 31. A jelen hajózás akadályainak elhárításáról. 32. A folyami hajózásról. 33. A hajózás tervének kidolgozásáról. 34. A kalmároknak adott kedvezésekről. 35. A kereskedési szabadság fentartásáról. 36. A tokaji bor készitéséről és szabad borkereske-

désről. 37. A vallásszabadságról a Buccari réven s a zsidók állapatáról a m. tengerparton.

Ezen cikkelyek, miként látható, magokban foglalják az ipar és kereskedés minden részeit s nem csak javitási terveket és javaslatokat közölnek, és fejtik ki a kereskedésnek eddig parlagon hagyott oldalait, hanem mivel a történetileg fennállót, bár röviden s átalánosan, ábrázolják, világosan kitüntetik az akadályokat s korlátokat is, mellyek az ipar és kereskedés nagyobb emelkedését lehetlenné tették. Kár, hogy azoknak nagyobb része még most sem valósulhatott.

AZ IPAR TÖRTÉNETE.

I.

MEZEI GAZDASÁG.

Nem tagadhatni ugyan, hogy M. Terézia és József királyoknak buzgalma, mellyel a mezei gazdaságot célszerü szabályok, az útmutatásul szolgálandó hasznos könvecskék terjesztése, földmivelő társaságok alkotása, kitett jutalmak, a földmivelő osztály szaporitása s jobb állapotba helyezése stb. által virágzatra emelni törekvének, már termett is némi gyümölcsöket. De az is való, hogy az említett buzgalomnak nem mindig s nem mindenütt felelt meg az igénynyel várhatott siker. A földmivelési társaságok elenyésztek, s e kor elejére csak egy-kettőnek romja jutott

ált. Azon jó magok sem termették meg mindenütt a még készületlen földben a kivánt gyümölcsöt, mellyeket ama honi nyelven irt útmutató könyvecskék elhintettek. Oka ennek, a legjobb törekvés nagy részbeni foganatlanságának, kivált abban feküdt, hogy e gyakorlati tárgyakban puszta szó vagy irásbeli utasitások adattak, a helyett, hogy, miként az 1790diki kereskedési választmány egyik törvényjavaslata is inditványba hozta, gyakorlati útmutatás is adatott volna a megszokott régihez úgy is elég konokúl ragaszkodó magyar földmivesnek. Fő okai közt eddigi hátramaradásunknak a mezei gazdaságban a termesztő osztály tudatlansága s a kivitel akadályai és belközlekedés nehézsége mellett emlitendő mezei gazdasági rendészetünk tökéletlensége. Ez volt annak is legsajátabb oka, miért sanyargatta az országot, minden termékenysége mellett is, olly gyakran mostoha termés és szükség; miért volt, hogy a magyar gazda némelly bőtermésü évben szinte megcsömörlött csürei s pincéje teljétől, s csak egy sovány év is annyira fölemésztette az előbbi kövéreket, hogy emberek s állatok ezrei jutának majdnem éhenhalás inségére.

Azonban, hála az égnek, már haladtunk! Bár e korszak korán sem mutathat elő a kormánytól jövő annyi ápolást, mennyit a múlt: több oldalú s nagyobb alatta, kivált az utólsó tizednek haladása, mint az előtt egy századé. S talán nem csalatkozom, ha, mint egyátalán a miveltség, úgy a mezei gazdaság gyarapulását is, kivált a század szelleméből származtatom; azon szellemből t. i., melly a külföldön annyi s olly váratlan fordulatoknak, annyi óriási müveknek, olly megújulásnak és átalakulásnak volt nemzője. Ez a szellem s különösen annak az élet anyagi oldalára hajlása s behatása ennek minden részleteibe; az e szem-

pontból kiinduló figyelem, nyomozások, változtatások s javitások a történeti állapatok minden tárgyaiban, kapcsolatban az előhaladt általános értelmiséggel s kivált a technica és természettudomány rendkivüli tökéletesbülésével, a külföldön annyi jót, szépet s nagyot hozott elő, mennyit az előtt századok nem. Ez pedig a francia forradalomnak Europát elemeiben fölrázó és izgató rengései által némikép honunkba is elhatott. Még tágasb utat nyitott e szellemnek hozzánk is, azon, általjában véve, újjá születése s emberiséges elveken alapuló állapata Europának, melly a hoszszas, mindent forrásba ingerlett háborúk után, mint jóltevő nap a zivatar után, köszöntött be, s melly épen azért, mivel az emberiségen alapul s az emberi természet fő kivánataival tökéletesen összehangzó, mindenütt, hova csak néhány eszméi is juthatának, tüstént meghonosúlni kezdett; mi hogy nálunk is történt, az eredmények nem csak a mezei gazdaságban, hanem egyátalján a polgári életben, eléggé bizonyitják.

Sokat tőn továbbá mezei iparunk előmozdítására a mindinkább növekedő népesség, a Józsefnek külföldi árukat eltiltó parancsa óta sokasuló kérdezősködés termesztményeink iránt, továbbá az európai emésztő háborúk, a sokszori silány termés, papiros pénz és a sokféle kereskedési krisisek következtében beállott tartós drágaság. Ezek máshol országokat forgatának föl, nálunk — valamennyire fölébresztették a nemzetet s a mezei gazdákat is tespedésökből.

A javitások, mik e kor alatt a mezei gazdaság körében tétettek, az egész, e tekintetben annyira elhanyagolt, országot illetőleg, igaz, még egy ritka tudományú gazdá-

nak [1]) panaszai szerint is, olly kevesek, hogy még csak kezdetben állunk, s egy elláthatlan hosszu sora van még hátra a teendőknek; de annyi még is, hogy itt tőlem, ki csak vázlatot s általános áttekintést adhatok, kimeritő, részletes előadást, nyájas olvasó, nem várhatsz.

Nagyobb szorgalom fordittaték e korban több vidékeken a számos mocsárok kiszáritására s a talán még ártalmasb futó homok megállitása-s termékenyitésére. A Velence, Balaton s Fertő tavi, a Fehér, Tolna, Veszprém, Somogy, Baranya, Győr, Arad, Torontál stb. megyei lecsapolások és száritások a sárvizi, siói, kaposi, vági, temesi stb folyam-szabályozások és gátépitések sok százezer holddal szaporitották az ország termékeny földét s irtották ki a dögleletes párolgásu mocsárokat, vagy gátolták meg a féketlen folyamok áradásait. A futó homok meggátlása, kivált a kor vége felé több helyt Pest, Csongrád stb megyékben, hasonló sikerrel történt. Az 1807diki 20dik törvénycikk következtében illy homokos vidékeken ingyen osztattak ki a jobbágyok közt földek, fákkal beültetendők; s a fiatal erdők, mellyek már sok helyt jó állapotban vannak, sokszoros haszonnal jutalmazzák a reájok forditott fáradságot, nem csak a homok terjedését meggátolván, a földet javitván, a birkáknak a nyár tikkasztó hősége ellen menedékül s néhol legelőül szolgálván, hanem a fában szükölködő vidékeket jövendőre nagy haszonnal is biztatván.

Mezei gazdasági iskolák, miknek eddig az állapatok hiányaivali ismeretlenség miatt szüksége sem éreztetett, e korban már több helyt állittattak. Első volt e nemben a szarvasi, Békés megyében, mellyet Tessedik Samu hely-

1) Klauzál Imre: Gazd. Tudósit. 1837. 1, 124. köv.

beli ref. lelkész 1794ben nagy áldozatokkal s erőfeszitéssel emelt, mellyet azonban rövid élete után a mostoha körülmények már 1806ban szétoszlattak. Hasonló, de szerencsésb volt, a Hradeken Visner igazgatása alatt fölállitott; egy harmadik ismét, mire Nákó Kristóf szép alapitványt tön, 1802ben terveztetett Sz.-Miklóson, bánságban [1]. Mind ezeknél kitünőbb helyet érdemel a ritka buzgalmú gr. Festetics Györgytől Keszthelyen fölállitott Georgicon. Ezen nagy áldozattal és tudománynyal elrendezett intézet fő és sokaktól látogatott iskolája lön a miveltebb magyar mezei gazdaságnak [2]. Hasonló, de a vele összekapcsolt gyakorlati javitásokra nézve még dúsabb következésű a fő herceg Alberttől dengläzi Wittmann igazgatása alatt 1818ban Magyar-Óvárt felállitott gazdasági iskola [3]. Ezeken kivül pedig utazásokat is tétettek külföldre nagyobb birtokosaink szorosan gazdaságtudományi célból: igy p. o. 1808ban hg. Eszterházy két ifjut küldött ki a nagy hirű Thaer angol gazdasági iskolába. Még inkább tanúsitják a mezei gazdaságbani szorgalom fölébredtét azon egyesületek, mellyeknek céljáúl ezen iparág gyarapitása tüzetett ki, minők az 1820ban összeállott Nógrádi gazdasági egyesület [4], és a tolnai 1823ban felállott Gazdasági kiküldöttség [5], mellynek alakulására a helytartó tanács azon rendelete adott alkalmat, mi szerint a megyéktől a birkatenyésztés állapatáról hiteles tudósitásokat kivánt; mind a

1) L. v. Schedius Zeitschrift für Ung. 1, 252.

2) Részletes leirását l. Németh Lászlótól Patriot. Wochenblatt 1804. April-Heft.

3) Bővebb ismertetése olvasható Tud. Gyüjt. 1821. 1, 49.

4) Tud. Gyüjt. 1820. 11, 118. 1822. 3, 122.

5) U. o. 1824. 4, 53.

két társaságnak célja volt: a mezei gazdaság hiányainak megvizsgálása, s a külföldi mívelt gazdaság körülményeinkhez képesti meghonositása [1].

1. FÖLDMÍVELÉS.

Ezen intézetek, az általok elterjedt ismerete a jobb kezelésnek, az új találmányok s gazdasági műszerek tökéletesülése, a termesztmények igen emelkedő ára, a kivitel korlátainak tágulása stb, e korszak alatt hatalmas haladásnak indíták földmivelésünket. Nagy befolyással volt erre a népesség gyarapodása is, melly kivált József óta részint belszaporodás, részint új bevándorlók által rendkivüli módon növekedett; más részről pedig a pihent föld s új feltörések kevesbedése mind inkább szükségessé tette, az eddig majdnem egészen magára hagyott természetet nagyobb szorgalommal segiteni.

A jobbágyok földmivelésében legkitünőbb haladást mutattak azon vidékek, mellyeken a termesztmények eladása könnyű, minők a német örökös tartományokkal határos megyék, a Szepesség, s kivált a temesi bánság, mellynek termesztményeit kitünő jóságok tette kelendővé. Nagy hatással volt itt a német telepek jobb kezelési módja, célszerűbb földszerkezetök és tökéletesb eszközeik; mik által e tartomány, kivált a gabna termesztésben virágzatra emelkedett. E példák nem utánoztattak ugyan még közönségesen, kivált magyar, a régihez konokul ragaszkodó, gazdáinktól, de némi hatás nélkül még sem maradának: az a nagyobb gazdálkodás, — hogy egyebet elhallgassak — a földmivelésre fordított marhával, melly e korszak alatt kö-

1) Egyesek törekvéseit l. Tud. Gyüjt. 1817. 2, 12.

zönségessé lenni kezdett s pedig épen a bánság szomszédságában, hol az előtt a pór még porhanyu földben sem tudott 4—6nál kevesebb ökrön szántani; a mesterséges kaszálóknak mind inkábbi divatba jötte stb, nagy részben e példák befolyásának következése volt. Gyökeres javitásokat azonban a jobbágyok földmivelésében még mindig gátolt az annyira tökéletlen földszerkezet s az ettől függő, úgy nevezett hármas forgói gazdaság — Dreifelder-Wirtschaft —; minek megváltóztatását csak a legújabb, eléggé nem magasztalható, törvényszabályok tették lehetővé. „A magyar földmivelőnek szorgalma u. m. egyike legjelesebb gazdáinknak [1]), a növények közt főleg s valóban eddig csak nem kirekesztőleg, a gabonára vala forditva, mi csekély ára mellett az iparszellem kifejlődésének már magában is nem kedvező bizonysága; de még ezen gabonatermesztés részletei is igen távol maradnak a tökélytől. A mag kevert, nem eléggé választott, s mint maga a föld, tele gyommal; a takaritás módja pedig az ország nagy részében miveltségi álláspontunknak aligha nem legkomolyabb jelensége. Azt hiszem, hogy egyedül a magnak a szalmától elválasztása által az ország legalább tizet veszt száztól a buza termesztésnek tiszta hasznából. — Alföldön pazarlásnak tartják, ha a repcének vagy tiszta búzának egyszernél többször szánt a gazda“ stb.

Sokkal nagyobb haladás mutatkozott a birtokosok földmivelésében. A miveltebb külföldi rendszer ezek közt sem lön ugyan még mindenütt divatossá; a forgatás elvei még nem találtak közönséges elfogadást s egynémelly birtokos veszélyes ujitásnak tartotta még a három forgói rendszert

1) Klauzál Imre Gazd. Tudosit. 1837. I, 139.

a Thaer forgóival s általjában a míveltebb német és angollal felváltani. De más részről a legmíveltebb földmívelésnek is fényes példáját mutatja e korszak, többi közt csak egypárt, kétségkívül a legnagyszerűbbeket, Károly főherceg óvári, gr. Brunszvik martonvásári, gr. Eszterhyázy Kázmér mezőlaki, gr. Festetics keszthelyi, gr. Batthyányi János trinitási, s a gr. Károlyi család stb. uradalmait említem [1]).

A gabna mennyisége, melly az országban összesen termesztetett, e korban már igen jelentékeny volt. Schvartner [2]) azt 60 millió mérüre teszi, mellyből 50 milliót a belfogyasztásra, kettőt a kivitelre s nyolcat maradékra számít. Szabó József pedig „Váci gabna" cimű munkájában, más számolás szerint, a termesztést 80 millióra teszi. E számolások, igaz kétségtelen alapon nem nyugszanak; de ha a kisebb számot vesszük is, elég valószinüséggel tarthatjuk a termék mennyiségét meghatározva lenni. Mind e két számítás e kor elejére esik, s a nevezetes haladást, mellyet ezen korszak alatt földmivelesünk tőn, szem előtt tartva, 1820—30 tájára annál inkább fölvehetjük már a nagyobb számot is, minthogy a népszám s belfogyasztás növekedése mellett a kivitel is majdnem két anynyira emelkedett [3]).

---

1) Egyes javításokat említ Kunits: Topogr. Beschr. Ung. I. 16. stb. s a Tud. Gyüjt. több évi füzetei.

2) Schvartner: Statist. 2 kiad. 1, 299.

3) A földmivelési eszközök több új találmányokkal, ekékkel boronákkal stb. gazdagodtak. Ezekről bővebben: Nemzeti Gazda 1817. 2, 3, 6, számai. Tud. Gyüjt. 1817diki, 18diki, 19diki, 20diki stb folyamai. — Egyik legnevezetesb ezen új találmányok közöl a Vörösváron, Vas megyében, gr. Erdődy

Nagy mértékben miveltették már e korban a tengeri is, nem csak többféle, igen nagy hasznai miatt, hanem a jobbágyoktól azért is, mert a tizedtől ment vala; legterjedtebb volt miveltetése a temesi bánságban, Bács- és Zalában, Horvát- s Tótországban stb. Egyedül Szerémben mintegy 25—30,000 hold ültették be vele, mi körülbelül 700,000 mérüt adott. Nagy mennyiségben miveltetett a csáktornyai, bélyei stb. uradalmakban is. — A burgonya 1810től fogva az egész országban annyira elterjedt, hogy alig van hely, hol ezen, olly hasznos növény már nem miveltetnék. — A rizstermesztés bánságban, különösen Új-Pécs, Gattaj, Detta, Omor és Denta helységekben kezeltették. 1794ben ezen ültetvények terméke alig haladá még meg a 10,000 mérüt; 1804ben már 1750 hold vala beültetve, mi középszerü termésnél mintegy 57,000 mérü magot adott [1]). B. Vay Miklós 1803ban egy tervet nyujtott be a kir. helytartó tanácsnak, mi szerint a hármas Körös szabályozása által kiszáritandó sok ezer holdnyi mocsárok rizsültetvényekké volnának alakitandók [2]); most a Körös részben már szabályozva van, de a terv nem létesittetett. A korszak vége felé több helyt sikerrel megkezdett cukorgyártás igen emelte a burgundiai répa termesztését; némelly nagyobb uradalmakban pedig az marhaeledelül is a legnagyobb haszonnal kezdett miveltetni.

Györgytől felállitott cséplőgép, mellyet egy kerék által a Pinka vize tett mozgásba. Ugyan azon időben veri ki ezen gép a kalászokat, választja el a magot a pelyvától; s e munkát napjában 70—80 kereszt gabnával viszi véghez stb.

1) Csaplovics Archiv. 1, 255.

2) Schvartner Statist. 1, 282.

A szőlőmivelésben az az előlépés történt, hogy a legjobb szőlőfajok az egész országban elterjedtek: mellőzve, hogy a tokaji faj több vidéken meghonosittatott, csak b. Brudern Józsefnek azon dicséretes tettét hozom fel, hogy egyéb sikeres gazdasági javitásai közt birtokaiban Burgundiából, Vezuvhegyről és Rajnamellékről hozott venyigéket ültetett. De a borkészitésben még sem emelkedett annyira honunk, mennyire a külföld, p. o. Franciaország, s mennyire éghajlatunk alkalmas volta, boraink természeti jósága engedi vala. Miért boraink, jellemökre nézve bár mellyik külföldivel mérközhetők, külföldön méltányos kelendőségre még nem juthattak; ehez járult hogy az örmény, rác és zsidó szatócsok minden tilalmak ellenére is rontották hamisitásaik által legjobb boraink hitelét. Ez a borainknak külföldön annyira megcsökkent hitele és kelendősége némelly vidéken, kivált ott, hol legjelesebb borunk terem, a hegyalján, olly csökkenést okozott a szőlőmivelésben, hogy az 1827-diki törvényhozó testület szükségesnek látta a 31dik törvénycikkelyben választmányt küldeni ki, a csökkenés okának megvizsgálására, s a szőlőmivelésnek és borkereskedésnek előbbi virágzatra emelésére. Nagyobb mennyiségben kezdett mintegy 1820tól fogva készittetni a pezsgő, mellyel, mint hallók, már M. Terezia alatt is tétettek kisérletek. Nagy érdemet szerze magának borkészitésünk és átaljában szőlőmivelésünk ügyében mind irói, mind gyakorlati jeles munkássága által ujabb időben Schams Ferenc. Schvartner a benn elfogyasztott bornak mennyiségét 14 millió akóra, annak árát pedig 99,800,000 ftra teszi. „Ha azonban — u. m. — az egész termést fölszámitjuk, minden nagyitás nélkül tehetjük annak árát b. Leichtensternnel annyira, mennyi az ostrák birodalomnak összes rendes jö-

vedelme, t. i. 110 millió ftra.“ 1808ban a bortermesztés öszszesen 18 millió akón felül becsülteték [1]).

A kereskedési növények közt legnagyobb kiterjedésben kezeltetett a dohány; e kor elején már tiz vármegye foglalkodott vele. Mióta Éjszakamerika Angolországtól elszakadt, ismeretes és keresett lön a magyar termék a világkereskedésben, mellyben néhány évig a virginiainak helyét foglalta el. A párisi második békekötés (1783) után beállott csökkenést hamar helyre pótla a bécsi és pesti flók abaldónak mindig növekedő szállitása, mi természetesen mindinkább gyarapitá a termesztést. Ámbár pedig belső jóságára nézve sokaktól a virginiaival egy rangba helyezteték s különösen Nays, fiumei tőzsér, kit II. József a magyar termesztmények minőségének megvizsgálására küldött az országba, állitja, hogy kellő mivelés által a magyar dohány többféle nemeit jóságra hasonlóvá tehetni a kereskedésben létező legjobb dohány fajokhoz [2]): kezelése még is igen kevésben tökéletesitteték; mig az europai kereskedés reá szorúlt, a nagy kelendőség miatt nem éreztetett nemesitésének szüksége, hanem az inkább okul szolgált, a termesztményei hiteléről olly igen gondatlan (eddig legalább) magyar tenyésztőnek, még azon kissé gondosabb kezelést is elhanyagolni, melly 1780 előtt, mig t. i. a kivitel csekély volt, reá fordittatott. Sőt egyedül a menynyiség szaporitásáról gondoskodó termesztő, nem ritkán

1) Ferenc király annyira méltánylá a m. bort, hogy egy, 1804ki parancsánál fogva, csak belföldi, de kivált magyar bort, „melly minden külföldit nélkülözhetővé teszen“, rendelt tétetni kir. asztalára. Ofner Zeitung 1804. 59d. szám.

2) Skerlec. Descriptio stb 19.

csaláshoz is folyamodott árujának nehezitésére; számtalan panaszok hallattak a vevőktől, hogy a fattyu s más rosz, a jók közé vegyitett, s ezeket is megrontó levelekkel, s csak a fuvarozást terhelő, az árt pedig csökkentő, hosszú szárakkal rontják termesztményők hitelét a magyar kertészek. Részben ez okozta, hogy még a földközi tengeren sem állhatta ki az olly messziről szállitott amerikaival a versenyt. Mind ennek az a következése lőn, hogy a magyar dohány egyedűl belfogyasztásra s az abaldó szállitásaira szorittatván, — melly egyedárus szelleme és szűkkeblű nyerészkedése által a tenyésztő szorgalmát még inkább elölte, — mivelése e kor elején szembetűnöleg csökkent, kezelése pedig a helyett, hogy a hitel helyreállitására tökéletesittetett volna, még inkább aljasúlt: a föld, mellybe ültették, kellően nem munkáltatott, a növények közti szükséges köz meg nem tartatott, az ültetés és szedés ideje elmulasztatott. Újabb időkben mutatkozék ugyan némi előhaladás a kezelésben is; de korán sem annyi, mennyit e cikkely fontossága kivánna [1]).

A len házi szükségre szinte az egész országban termesztették ugyan, de olly csekély mennyiségben, hogy a népesség növekedése mindinkább nagyobbitá a vászonnak is bevitelét, mi korunkban már körülbelül 3⅓ millió ftot viszen ki: nagyobb szorgalommal csak némelly felső megyékben, Szepes-, Árva-, Liptóban stb miveltették, hol nagyobb része fel is fonatott; kereskedés alá nyersen igen kevés kerül. Némelly vidéken e növény csak magja s ennek olaja miatt miveltetett. A kor elején próbák tétettek az orosz lenfaj vetésével, de sikeretlenül, pár év mulva el-

1) Skerlec: Descriptio stb. 55. Gazd. Tudósit. 1837. I, 138.

fajult a vetemény. — Kevéssel több szorgalmat tapasztalt a lennél a kender. Azon hosszabb szálú olaszfaj, mellynek magját II. József az ország külön vidékein meghonosítás okáért szétosztatta, nem sokára kiveszett. Ez azonban nem nagy kár volt ezen iparágra, mert a magyar faj is igen jó, ha jól kezeltetik. A fiumei kormány 1825ben próbát tétetett e növénynyel, minek az volt eredménye, hogy a magyar kender az olasznál, még a legjobb, ugy nevezett, cesenainál is erősebb; a magyar t. i. e kisérletben 209, a cesenai 190, a ferrari 158⅞ fontot birt volt meg. De még a kezelésben s nevezetesen az áztatásban és fületésben van sok hiány és fonák szokás; mi oka, hogy a magyar kenderből készült tengeri hajókötelek nem olly tartósak, mint az olaszból gyártattak, s már közönségesen hirré vált, hogy a magyar kender erős ugyan, de a tengeren nem tartós. 1826ban a velencei arsenálban ismét kisérlet tételék e növénynyel, s pedig mind a mellett is, hogy e próbára a legselejtesebb magyar kender fordittatott, az előbbihez hasonló eredménynyel. Legnagyobb szorgalom fordittatott ezen iparágra Bodrog, Bács s a szomszéd megyékben és Tótországban; miveltetik még Nógrád, Zólyom, Honth, Gömör, Sáros, Abauj, Zemplin stb megyékben. Apatin, Hódság és Fillippova táján, Bácsban, olly nevezetes mennyiségben termesztetett, hogy 1820 táján angol kereskedők biztosokat küldöttek e helyekre, kik a lefoglalandó termesztmény jobb kezelésére oktatnák a termesztőket; ezek által aztán célszerűbb műszerek is divatba hozattak e vidéken. Igy lőn az apatini kender minőségére első az országban s olly kitünő a többi közöl, hogy a pesti vásárok árujegyzékében is külön róvatot nyert. Egyedül Apatin termesztésének mennyisége kürülbelül

6000 mázsa. Hosszusága miatt különösen keresteték nagy kötélművekre, hajó- és bányakötelekre, miért is nagy része a bányavárosokba szállittaték; része Bécsbe s Lincbe is vitetik, mi azonban csekély, mert honi kötélgyártóink közt is kelendő [1]).

Komló még igen kevés termesztetett Szepes, Zólyom, Árva, Arad, Beregh megyékben, ámbár az nálunk jól tenyészik, szükség pedig van reá, mert évenkint 100,000 fontnál több hozatik be; kellő szorgalmat még sem nyerhetett. — Gr. Batthyányi János 1815 óta szép haszonnal termeszté e növényt trinitási majorságában [2]). — Sáfrány az előtt Bajmócz, Trencsin, Vesztenice vidékén s Nyitra megye némelly helyein termesztetett; most Bihar, Tolna, Zala megyékben miveltetik, legnagyobb kiterjedésben és sikerrel pedig Keszthelyen; de mind ez nem elég a belfogyasztásra; évenkint mintegy 100 mázsa hozatik be. — A festő füvek termesztése M. Terézia és II. József minden kedvezései s buzditásai mellett sem kaphatott erősebb lábra. Miután, mint hallók, az indigóvali kisérletek nem sikerültek, 1790-ben bizonyos Kromberg az izacsot kezdé a sellyei uradalomban nagyobb mennyiséggel tenyészteni, a siker olly nagy volt, hogy saját állitása szerint, képes volna egymaga az egész országot ellátni a szükséges mennyiséggel [3]); miveltetett Pereden is Pozsony megyében [4]). A pirositó búzérral, melly szinte mint a csülleng v. izacs, va-

1) Skerlec: Descriptio stb l. 19. Opinio Subdeput. Commerc. de anno 1827. l. 26. Kunits: Topog. Beschr. Ungarns 1, 257.

2) Tud. Gyüjtem. 1820. 12 füz.

3) Skerlec: Descriptio stb 58.

4) Csaplovics: Gemälde v. Ungarn 2, 36.

don is terem, Gyakányon Biharban és Baranya, Komárom és Sáros megyékben tétettek sikerült kisérletek [1].

Miután a francia háborúk által a tengeri kereskedés elzáratott, s a száraz földi közlekedés, ennek következtében, új élénkséget és új irányt nyert, a gyapotszállitás részben a török tartományokon s hazánkon ált vette utját. Mivel pedig az emlitett körülmény meggátolta a keletindiai és braziliai gyapotnak Europába hozatalát, a levantei s macedoniai bokorgyapot olly keresetté lön, hogy nem ritkán 550 és 600 fton kelt mázsája. Ezen rendkivüli ár Magyarországban is nagy mozgást okozott s felköltötte a már egyszer megkisértett, de nem sikerült gyapottenyésztés iránti buzgalmat. Az új kisérletek, mellyek 1808ban Temesvárt, Versecen, Pancsován s más helyeken a bánságban tétettek, eleinte nagy reményt gerjesztének ezen nevezetes iparág meghonosulása iránt. Legérdekesb e probák közt az, mellyet Duka tábornok, mind saját temesvári kertjében, mind utasitása s vezetése alatt Pancsován, és Jankovácon, Kengyel őrnagy és Hordinszky alezeredes által tétetett. A tábornok biztos uton Levantéból s Macedoniából mind jó gyapotmagot, mind kezelési utasitást nyert, melly után a próbát tételé. Az elvetett 4000 mag 2 font és 8 lat gyapotat és 4 font s 6 lat magot termett, minek azonban alig volt egy ötöde tökéletesen megérve s alkalmas a vetésre. Nehány anatoliai s macedoniai kalmár megtekinté a termesztményt s olly jónak találta azt, minő honokbeli. Az egész németbánsági határezredben 13 font 22 lat gyapot és 17 font 28 lat tökéletesen jó mag volt a fáradságnak azon évi eredménye, Szerém szélein pedig 8 font

1) Tud. Gyüjtem. 1817. 8, 81.

és 22 lat [1]). Miután azonban, a kereskedés szokott utai megnyilván, a gyapot ára leszállott, nálunk is meghűlt a buzgalom. —

A kert mivelésben e korszak alatt igen nagy gyarapodás mutatkozék. Nem volt kissé birtokosabb földes ur, ki jószágain, mezei lakja körül, söt néhol városban is, kertet birni, az élet szükségeihez nem számitaná; hasonló volt a városi polgárok buzgalma is. Nagyobb birtokosaink pedig nem annyira haszon, mint élvezet s fényüzési célból pompás kerteket ültetének. A csín és izlet, melly e kertek néhányaiban uralkodik, tökéletesen megfelel a század kivánatinak s miveltségének. A régi francia modor, melly hosszú árnyas lugasok- s egyenes fasorokkal kedveskedék, e korszakban majdnem mindenütt helyt engedett a még izletesb angol formának, mellynek bélyege tekervényes, tömkelegszerü utakban, ezeknek fordulatin meglepő növénycsoportozatokkal, a honi s kül növények változatosságával stb tünik ki. Egyesittettek illy kertek némellyikében a legbájosb változatossággal majdnem minden földrész termette növények, fák, bokrok, virágok, ligetek és mezők, sürü lugasok és nyilt rétek, csermelyek és tavak, halakkal, hattyúkkal s más vizi állatokkal, szigetekkel stb antik stilu remete- lakokkal, meleg és üvegházakkal, orangeriákkal stb. Legszebbek ezek közt a kismártoni, gedellői, nagy kanizsai, gyulai, nagy károlyi, zirci stb. Ezeknek mivelését tudományosan kiképzett kertészek kezelték, kik azonban, kevés kivétellel mind idegenek, né-

---

1) A gyapotkezelés módját s e probák bővebb történetét l. Vaterländ. Blätter 1812. 17 és 33. szám, s innét Csaplovics Archiv 1, 357.

metek, morvák, csehek; mert honunkban a kertészet eddig nem jutott tanitó székre, kivévén mennyire az óvári és keszthelyi intézetekben tanittatik. Méltók ezek után emlitésre némelly városi, mind magányos, mind nyilvános, mulató helyekké is alakitott kertek, mellyekben a polgárok ünnep- s vasárnapokon éldelik a nyugodalmat. Az ugy nevezett zöldséges kertek nagyobb városok, p. o. Pest, mellett e korban már igen sok kezeket foglalkodtatának.

A gyümölcsfatenyésztés a dunántuli és kárpátali megyékben e korban olly szorgalommal miveltetett, hogy kivált Soprony, Zala, Somogy; Veszprim, Gömör, Trencsin, Zólyom, Hont, Nógrád stb megyék mindannyi gyümölcstárakká váltak. Gömörben 1796ban egy pomologiai társaság alakult, kivált Cernok Pál a jolsvai evang. iskola igazgatójának buzgalma által; melly 1808ban már 67 tagot számlált, s a megyét, kivált a jolsvai völgyet egy gyümölcsédenné változtatta. Ezen kivül még két más kisebb gyümölcstenyésztő társaság is állott fel e megyében; Nyiregyházán, Szabolcsban, szinte alakult illy társaság. Nem halgathatom el itt ritka buzgalmát a gyümölcsfanemesités körül a sok más tekintetben is jeles Skublics urnak, ki Nagy-Kanizsa melletti birtokában fekvő kertjében, ha emlékezetem nem csal, közel 200 faju almát, ugyan annyi körtvét, mintegy 60 faju szilvát és barackot, s 50 faju szölöt stb számlál. Tótországban a szilvafa olly nagy mértékben tenyészteték, hogy gyümölcse meglehetős termés után mintegy 40,000 akó pálinkát adott [1]).

---

1) Csaplovics: Gemälde v. Ung. 2, 29. és Archiv 2, 183. Schvartner: Stat. 1, 296.

Valamint a földmivelés egyéb ágai, ugy a rétek s kaszálók is több szorgalommal kezdének korunkban kezeltetni. A mesterséges kaszálók mivelése, mik e kor előtt hiröknől is alig ismertettek, századunknak kivált harmadik tizedében mind inkább terjedett. Első inditást adott ezen iparágra Tessedik Samu 1800ban német, s a következő évben magyarul is kiadott, a mezők javitásáról szóló munkájában, s még inkább azon terjedelmes lucerna miveléssel, melly ösztönzései s áldozataival Szarvason Békés megyében, a legszebb haszonnal kezeltetett. Leginkább kedvelteték a lucerna, s egész térségeket láthatni már vele bevetve; kisebb mértékben miveltetett a spanyol lóher. Legujabb időben fényes, jövedelmeivel elég serkentő példáját adá az öntözésnek az óvári uradalomnak már dicsérettel emlitett igazgatója Wittmann ur [1]). De a magyar baromtenyésztés nagyságának arányában még sem forditattott elég gond a mezők és rétek javitására. Sok baromtenyésztő hely, p. o. Kecskemét, még mindig csak esős évre számol, altaljában több barmot tart, mintsem minden évben aggodalom nélkül eltarthatna mezeinek s kaszállóinak mostani állapatában, s erre még is kevés az ügyelet. Innét van, hogy kissé szárazabb évben számos vidéken nem csak a takarmány rendkivül nagy —, a marha pedig csekély árú, hanem a félelmes marhadög is gyakran pusztit.

Az erdőszet javitását szükségessé tette a némelly vidéken már igen érezhető fahiány, minek következése nem csak a fa árának némelly nagyobb városban rendkivüli fölemelkedése, (p. o. Pesten 20—28 ft öle), hanem az is, hogy több vashámor (p. o. Gömörben) felakadt. E szükség-

---

1) Gazd. Tudósit. 1837. 1, 140.

től indittatván a törvényhozás, szigorúbb erdőszeti törvényeket alkotott [1]. A kamra jószágaiban legnagyobb takarékosságot hozott létre. Nagy következésű volt az erdők ügyében a Hradeken fölállitott erdőszeti iskola, s az erdőszet tanitó széke a selmeci bányász akademiában, mi ott e korig hiányzott. A hradekihez hasonló iskolát állitott hg Eszterházy Kis-Martonban 1806ban; a keszthelyi és óvári gazdasági intézetekben is mind elméleti, mind gyakorlati tanitás adatik ezen annyira szükségessé vált tudományban. Jeles példát adott ezen iparágban is Wittmann ur, ki terjedelmes ültetéseivel Károly főhg uradalmaiban kietlen pusztákat vidám kertekké változtatott. Emlitendők még a nádor, főhg József uradalmainak, továbbá a mezőhegyesi, a Károlyi, Széchényi István grófok stb jeles ültetvényei [2]; — Végre pedig azon ültetvények Pest, Csongrád stb megyékben, mellyek a futó homok meghódoltatására tétettek, mik annál nagyobb hasznára válandók a hazának, minthogy épen faszűk vidékeken állanak.

2. Állattenyésztés.

A földmiveléssel körülbelül egy arányban haladt a mezei gazdaság másik ága is, az állattenyésztés; a juhászat pedig különösen nagy előlépést tőn. A gyapjúnak, mióta József elszigetelési rendszere felállott, nagy keresettsége olly annyira a juhtenyésztésre forditotta figyelmét a magyar gazdáknak, hogy ezek a miatt némelly vidéken a szarvasmarha tenyésztésével is fölhagytak, s a birka összes száma a körülbelül hat millióról e korban két annyira emelkedett. 1801diki nov. 1től 1802diki octob. utóljáig 12,481,414

1) Decr. 1790: 57. 1807: 21.

2) Gazd. Tudós. 1837. I, 141.

font gyapjú, 536,340 birka és 170,068 bárány, 1827ben pedig már 19,680,595 font gyapju vitetett ki az országból [1]. De nem csak növekedése, hanem nemesbülése is meglepő juhászatunknak. A merkopaili nemes nyájnak még József alatti felosztása az ország külön vidékein, minél fogva e kor elején már tíz helyt találtaték spanyol birkatenyésztés, miként fönebb megjegyzém, mind a jobb kezelés elterjedésének, mind az előitéletek elenyésztésének tekintetében a legüdvösebb hatásu volt. Ferenc király e nemzeti ügyet szivén hordván, hogy a felső vidéki lakosok közt is könnyebben elterjedjen a nemesebb faj, 1803ban Holicson is állíttatott juhászatot, a merino kosokat egyenesen Spanyolországból hozatván. E nyáj nem sokára a legvirágzóbb állapatba emelkedett. Igaz ugyan, hogy inkább használta azt Austria, Morva és Slezia; de a magyar birtokosok is szerzének abból s eleinte igen drágán kosokat; így 1806ban nyilvános árverés által 3641 fton, 1811ben 30,000 bankó fton, következő évben 28,000 b. fton kelt el egy kos e királyi nyájból. Ezen királyi nemes törzsök nyájak azonban már nem egyedüliek valának az országban; nagy birtokosaink közől már a kor elején is többen birtak ollyanokkal s olly számmal, hogy évenkint adhattak el néhány nemes darabot; így gr. Harruch János 1803ban már 200 kost adott el [2]; hg Eszterházy szarvasköi és ozorai birtokában évenkint számos kosok valának eladásra kitéve. Többen birtokosaink közől Szászországból is, mellynek juhászata a gyapju finomságára nézve Spanyolországot is

1) Schvartner: Statist. 1, 217. és Opinio Dep. Comm. 1827. 2dik és 3dik tábla.

2) Katona 42, 88.

felülhaladta, hozattak nemes fajú juhokat; igy 1822ben gr. Zichy Ferenc, kinek seregélyesi és újfalusi birtokában már mintegy 15,000 juh legelt, 130 electorál birkát hozott, 30 kost, és 100 anyát; az óvári uradalomba, mellynek juhai száma már 1800ban mintegy 20,000re ment, 1802ben 30 darab spanyol birka, (mi elegyitetlenül 1820ig 1600ra szaporodott), 1816ban 400 francia juh, 1817ben 200, a következő évben 727 darab spanyol, Leon tartományi merino juh, 1819ben 300 darab electoral birka szállittatott; ezen s a belszaporodás által 1821ben már 40,000re emelkedett az óvári uradalom juhálladalma, s mi megjegyzésre méltó, minden faj elegyitetlenül tenyésztetett. József főhg a nádor, hg Eszterházy, déghi Festetics, gr. Széchényiek, Batthyányiak, Károlyiak, Andrásyak, Keglevichek stb. juhászataik nem csak nagyságokra, hanem minőségökre is nevezetesek. E példák által serkentve kisebb birtokosak, sőt polgárok és jobbágyak is széltében nemesiték nyájaikat, úgy annyira, hogy a magyar, úgy nevezett, strepsikerosjuhfaj némelly vidéken már egészen kitolatott ha nem is a legfinomabb, legalább a középszerü, bastard-pepinair, vagy metis fajtól. Ujabb időben Somogy megye kitüntette magát juhászatai által, egyebek közt juhnemesitő egyesületet is alapitván kebelében. Fehér megye pusztáin pedig még a kor elején több német juhászok nevezetes, az egész vidék tenyésztésére jótékonyan ható, juhászatokat állitottak: Miután az ezektől tenyésztett gyapjú 10—20 száztólival is magasabb áron kelt, az egész megyében igen elterjedt ezen iparág. Ezen birkások e megyében rendes juhászcéhet is alkottak. Dicséretes ez ügybeni törekvése a fönebb emlitett tolnai gazdasági egyesületnek is, melly egyik fő céljául a juhnemesitést tüzte volt ki. Legszorgalmasab-

ban kezeltetett ezen iparág Fehér, Soprony, Mosony, Pest, Nyitra, Veszprim, Győr Bács, Tolna, Csongrád, Nógrád megyékben. Eleinte e nemesités által csökkent ugyan a gyapjú mennyisége; de az nem sokára ismét nagy arányban kezdett növekedni: 1816ban csak 10,143,553 fontot tőn a kivitel, tehát a nélkül, hogy benn jelentékenyebb gyárak állittattak volna, kevesebbet, mint 1802ben; 1816tól kezdve azonban évenkint nagyobbodván, 1827ben már 19,680,595 fontot mutatnak elő a kereskedési táblák [1]).

A lónemesités ügyében Ferenc király is követte elődeinek dicséretes buzgalmát. Mind a mellett is, hogy mindjárt uralkodása elején súlyos háborúgondok fogták el figyelmét, 1804ben azon rendelményt bocsátá ki, hogy a hatóságok nemes méneket vásároljanak a jobbágyok ingyen használatára; nehogy pedig valamelly hatóság e rendelményt teljesitetlenül hagyja, azon esetre, ha illy ménék némelly vidéken kaphatók nem volnának, ollyanokat a mezőhegyesi ménesből közönségeknek 30, vármegyéknek 50, magányosoknak 70 aranyért rendelt adatni. Ugyan ezen cél volt szemei előtt; midőn az ezredek számára szedetendő lovak árát fölemelte s a birtokost, ki legtöbb remondát állit, a mezőhegyesi ménes tárából 1000 fttal jutalmaztatni és nyilvánosan megdicsértetni, a közönségeket pedig, mellyek a mezőhegyesi ménesigazgatóság bizonyitványa által tanúsitják, hogy legjobb remondákat szolgáltatnak, az adó alól fölmentetni rendelte. Továbbá, hogy ezen iparágra még nagyobb ösztönt adjon s vetélkedést gerjesszen, a pesti gyepen Medárd napján lóversenyt tar-

1) Skerlec: Descriptio. stb. Schvartner: Statist. Opinio subdeput. Comm. 1827. Tab. 2. 3.

tatni rendelt, nyereségül egy szép mént és két kancát tevén ki a mezőhegyesi ménesből. Azon felül két szép négy éves csődőrrel jutalmaztatni igérte azt, ki e verseny alkalmával a két legszebb, külön legalább száz aranyat érő, mént mutatja elő. A kancát, melly remondát adott, az előfogattól (Vorspan) fölmentette. Megengedte továbbá, hogy a szorgalmasb lótenyésztők Mezőhegyesen arab és spanyol ménekkel ingyen hágathassák kancáikat. 1820ban pedig rendelést vőn a mezőhegyesi igazgatóság, hogy méneket, ne csak miként eddig, pénzért, hanem kölcsönben s használatra is adjon a hatóságoknak, mellyek azt kivánnák, de ezen használathoz kötött föltételek olly terhesek voltak; hogy ezen engedélyt senki sem használta. Jótékony befolyásu volt a mezőhegyesi mellett a bábolnai kir. ménes is, melly nagyságára nézve csak negyed részét teszi amannak; de nemességére vele egyenlő s összeköttetésben állott [1]. A lótenyésztés azonban, minden buzgalma mellett is a kormánynak, mellyel azt emelni igyekvék, e kor alatt nem csak nem haladt, hanem a kisebb birtokosokat és jobbágyakat tekintve, némi hanyatlásnak is indúlt; mi részben a hosszas, pusztitó háborúk következménye volt ugyan; de legfőbb oka e hanyatlásnak az, hogy valamint a szarvas marha-, ugy a lótenyésztés is elhanyagoltatott az igen kiterjesztett birkatenyésztés mellett, mi hamarább s több hasznot látszék igérni; midőn ellenben a lótenyésztés nagy tőkét kiván s később kamatozik [2]. Ezen hanyagság azonban, vagy inkább gazdasági számolás, nem volt általános

1) Bővebben leirva l. e méneseket Csaplovics: Archiv 1, 388. Gemälde v. Ungarn 2, 42. Schedius: Zeitschr. 1, 253.

2) Opinio Deput. Commerc. de an. 1827. p. 43.

sem korra, sem osztályra nézve; mintegy 1820tól kezdve ez ügyben ismét föléledt némelly vidéken, például Somogyban és Gömörben, kivált Rimaszécsen, a szorgalom; a nagy birtokosok közöl pedig számosan nevezetes méneseket tartottak. Legtöbbet tett e pályán gr. Hunyady József, kinek hetményi, 1825 óta ürményi uradalmából származott arab vérü lovak külföldi uralkodók ólaiban diszlenek [1], és számos magyar gazda nemesittette az ő ménjei által a maga lovait. A nemes gróf 1815ben Somogy megyében lóversenyt is alapitott, mellyben jobbágy-lovak is futottak. Ezen intézet kivált Cindery László és Csapó Dániel uu. buzgalma által ujonnan életbe hozatott. Ezen kivül méltók kiemeltetni: b. Fechtig lengyeltóti, hg Eszterházy uzori, gr. Pálffy detreköi, gr. Erdődy galgóci, gr. Festetics keszthelyi, továbbá a Károlyi, Széchenyi, Schönborn grófok, Brudern, Orcy, Podmanicky bárók, Tajnay, Kárász urak stb. ménesei [2].

A szarvasmarha tenyésztésében még nagyobb csökkenés történt, mint a lóéban, számos pusztákon, hol az előtt majdnem kizárólag ezen iparág kezeltetett, a juhnyájak foglalták el a legelőket. A tenyésztés módjában is igen kevés haladás történt, kivévén a Hunyady és Károlyi grófok [3], s még néhány kevesek uradalmait; nagyban szinte ugy kezeltetett ezen ága a mezei gazdaságnak, mint

1) P. o. 1814ben a würtembergi koronaörökös vásárlott tőle egy ként 400 aranyon.

2) Magyarország nevezetesb méneseit l. Erdélyi: Versuch d. Zoophysiologie d. Pferdes. Wien 1820.

3) A Károlyi grófok cimeres gulyáiból 1820ban Krimbe több darabok szállittattak, tenyésztésre szolgálandók; egy egy tehén 25, bika pedig 100 darab aranyon vásároltatott.

[redacted]

egy század előtt. De átalánosan a legelők csekély miveltségü állapata, mi csak e kor végén kezdett közönségesebben javittatni, nem is tette lehetővé ezen iparág tökéletesbitését. Nevezetes azonban marhatenyésztésünk történetében az e kor alatt olly gyakran s olly iszonyúan pusztitó marhadög, hogy néhol majdnem egész gulyák kivesztenek, s helységek maradtak jármos marha nélkül. Az eszközöknek s rendészeti intézkedéseknek [1]), mik e pusztitó, évenkint többet egy millió ezüst forintnál elnyelő, csapás ellen tétettek s forditattak, kevés haszna volt; s nem is fog honunk e pusztitások alól kiszabadúlhatni, míg a legelők s takarmány körül általánosabb javitások nem tétetnek.

A selyembogár tenyésztése, mit az 1788ban kitört ozmán háború, az e tárgyban épen legszorgalmasb Tótországot s katonai határszéleket váltóztatván csatapiaccá, majdnem egészen dugába döntött, a háború bevégezte után ismét szorgalommal kezelteték; de némelly vidéken p. o. a bánsági katonai határszéleken sokáig nem olly kiterjedésben, minőben az előtt, s minőt az előzmények által készitett kedvezőbb körülmények kivántak volna; Tótországnak azonban s Arad, Csanád, Békés, Bihar, Baranya és Zala megyék némelly helyein szép haladásnak indult. Arad p. o. 1794ben 14,647 font gubacsot tenyésztett, Tótországból pedig 1792től kezdve, melly évben már ismét 26,943 fontra ment a selyemgubacs, évenkint növekedve, 1802ig összesen 612,044 font galeta került ki; legnevezetesb volt e tiz év alatt az 1798diki év, melly maga 81,362 fontot adott. Ezen iparág a gradiskai határszéli ezredben volt

1) A reáforditott eszközökkel telvék némelly évi hirlapok, néhány rendészeti intézkedések pedig olvashatók. Ung. Miscel. 1, 44. stb.

legkitűnőbb virágzatban; 1804ben egyedül ezen ezred 189, a következő évben 222 mázsa galétát szolgáltatott, mind a három tótországi ezred az előbbik évben összesen 369, az utóbbikban pedig 381 mázsa galétát tenyésztett [1]. Ezek után legnagyobb volt a bánsági határezred szorgalmának eredménye, mi 1792től 1801ig összesen tőn 45,042 fontot [2]; később pedig kedvező arányban növekedett. 1811ben a magyar határezred kerületében megkisértetett a selyemhernyóknak szabad ég alatti tenyésztése; minek az lőn eredménye, hogy, bár a hernyók nagyobb része elveszett, részint mostoha időjárás, szélvészek, nagy záporok, részint madarak, kivált gólyák és verebek által megemésztetvén; de a néhány, minden viszontagságon átesett s mintegy tiz helyen tojást is rakott hernyólipék lehetőségét bizonyiták kedvező körülmények közt ezen hasznos iparág szabadbani kezelésének; mert kitűnt, hogy hives éjek és esők, bár több napig tartók, ha nem igen sebesek és zivatarral kapcsoltak, nem ártanak nekik [3]. Hasonló próba, szintazon eredménynyel, tétették a bánsági határezredben is még 1808ban. Legkitűnőbb szorgalmat nyilvánitottak az emlitetteken kivül ezen iparágban Baranya megye, továbbá, a tóalmási, eszéki, apatini, újvidéki, és palánkai tenyésztő intézetek [4]. A fő igazgatóság Eszéken létezett, innen küldeték a, már nagy részben legombolyitott, selyem Budára a kir. kamarához. 1822ben egyedül az Apatinban beváltott selyem 150 mázsát tőn; összesen pedig az

1) Demian: Statist. 4, 2, 136. köv.
2) U. o. 4, 1, 233.
3) Csaplovics: Archiv. 1, 398.
4) L. ezekről bővebben Vaterländ. Blätter 1808. l. 44 es 219—1811 l. 271. — 1812ki 102ik számot.

apatini, újvidéki és palánkai intézetekből áltvett galétákért 20,000 pftnál több fizették [1]. Versec és vidéke 1825ben körülbelül 155, Fehértemplom pedig vidékével ugyanazon évben mintegy 450 mázsa galétát adott el a kir. selyemhivatalnak [2]. A kormánynak buzgalma azonban, minél fogva hernyótojást ingyen osztatott, a szorgalomra jutalmakat, érdem- s folyó pénzből állókat hirdetett, a beváltandó galéták árát fölemelte, több helyeken haladásnak indíták ezen iparágat. Hálával említendő egyebek közt az ország nádora, József főhg elnöksége alatt alakult selyemtenyésztési választmány, mellynek buzgalmát mind a katonai határszéleken, mind az ország alsóbb megyéiben a legszebb siker jutalmazza. Káros volt azonban ez ügyre a bécsi közönséges udvari kamrának azon rendelménye, minél fogva az, ezen iparágra tett költségek némi helyrepótlását eszközlendő, a gubacsok beváltását 1827ben Hoffmann és Goldstein bécsi tőzsézreknek tíz évre haszonbérbe adá s így a régibb 1806tól fogva divatozó concurrentia által történt beváltást [3]) megszünteté. Ámbár ezen intézkedés a szerződés kivételei s föltételei miatt egyedárusággá nem válhatott, miután galetákat szedni, eladni, gombolyítókat s fonókat állítani, e mellett is mindenkinek megengedtetett; a gyakorlatban még is több nehézségekkel terhelte a tenyésztő közönséget: nem állíttattak fel t. i. mindenütt, hol ezen iparág épen legszorgalmasabban kezeltetett, beváltó hivatalok, minél fogva galétáit a tenyésztőnek néha nagyobb távolságra is kellett szállítnia; azonki-

1) Kunits: Topogr. Beschr. Ung. 1, 258.

2) Ismertető 1839ki 1ső félév 47dik szám.

3) Demian: Statist. 4, 2, 138.

vül a gubacsok osztályozásában nem ritkán csalások is történtek, miután a haszonbérlök eltávozván a szerződés értelmétől, melly a gubacsok minőségére nézve csak három osztályt állitott fel s azok szerint rendeli osztatni a meghatározott jutalmakat, közönségesen hét osztályt s ezek szerint különböző beváltási árt szabtak volt ki. E nehézségektől indittatván a bánsági s Arad és Békés megyék, kebelökben kezdék a galétabeváltást és legombolyitást kezeltetni.

Az állattenyésztés többi ágai: a méh-, sertés-, szárnyas stb. állat-tenyésztés e korszak történetében különös emlitést nem érdemlenek; általánosan mondhatni, hogy a nép szaporodása, a mezei gazdaság körül tett javitások, a kereskedés élénkülése ezen iparágakat is gyarapitotta.

II.

BÁNYÁSZAT.

Magyarország bányái régtől négy kerületre osztvák: 1. az alsó, vagy selmeci; 2. a felső, vagy szomolnoki; 3. a nagybányai; és 4. a bánsági bányakerületre. A főnebbi szakaszokban csak egyes bányák történetét, az azokban, vagy az egész bányaügyben tett nevezetesb javitásokat emlitettem. Ugy tartom, nem leszen itt helyén kivül, mind a négy kerület rövid, általános leirását adni.

1. Az alsó magyarországi kerülethez tartozik a hét kir. bányaváros: Selmec, Körmöc, Beszterce, Béla-, Baka-, Új- és Libetbánya. Kormányoztatik a selmeci fő kamragrófi hivataltól. Legnevezetesbek e kerületben a selmeci, és körmöci arany s ezüst bányák. A selmeciek hét fő

ágra szakadnak, mellyeknek számtalan aknái és kutai vannak. A kamra itt 125 kukszát vagy bányarészvényt bir, magányosok pedig két egészet és több tizenketted részt. Ezen bányákban összesen 4000—5000 ember foglalkodik.

A körmöci bánya két fő ágra szakad, alsó- és felsőre, mellyek ismét több aknákra s menetekre osztvák. Nevezetes a körmöci bányákban a Túróc megyéből tiz mérföldnyiről mesterségesen készült vizszármaztatás, mellyet hajdan egy, bizonytalan mellyik, esztergami érsek készittetett. — Az aranyat magokban foglaló ezüstércek az egész alsó bányakerületben három ezüst kohokban, Körmöcön, Besztercén és Sernovicon, az ezüstös ólomércek pedig a selmeci és bélabányai ólomhutában választatnak el és tisztittatnak meg, a rézércek pedig a tajovi választóhutában, honnan a besztercei rézhámorokba szállittatnak s ott homorú s vert müvekké feldolgoztatnak. Mivel minden e kerületi ezüstérc aranyat is foglal magában, mielőtt amaz pénzzé veretnék, Körmöcön új választás alá vettetik, a tajovi kohokból szállitott tiszta ezüstöt kivéve.

Ezen kerületi ezüstérc évenkint közép szám szerint 60,000 markára, az arany 1500 markára megyen. Egyike a leggazdagabb éveknek volt 1780, mellynek jövedelme 92,267 ezüst és 2429 arany markát tőn, miből összesen 3,043,000 forint veretett. Az e kerületben kiásott ólom évenkint 10—12,000, az ezüstös réz 3000, a nem ezüstös 1200, a kipörölyzött vas 35—40,000, acél 1000—1500, dárdany 1500—2000, galicérc 150, bányazöld 40—50 mázsát tesz. A kir. pénztári bányák-, kölyük-, kohok-, huták- s egyéb műhelyekben 10—12,000, összesen pedig, az egész kerületben, a magányosok műhelyeit is ide számitva, körülbelül 20,000 ember dolgozik.

2. A felső, vagy szomolnoki bányakerülethez tartoznak a Szepes, Gömör, Torna, Abaúj, Sáros, Zemplin és Borsód megyékben keblezett bányák. — Nevezetesb bányahelyek Szepesben, Szomolnok, Gölnic, Igló, Schwedler, Krompach, Szlovinka, Paracs, Závadka. E bányákban legnevezetesb ásvány a réz és galic. Az előtt a csipke- és vereshegyi rézbányák voltak leggazdagabbak; 1750től kezdve pedig a szlovinkai 8, a gölnici 6, a poracsi 2, az iglói 4, s ezek közt különösen a hires János-akna; — ezekből évenként 20—30,000 mázsa réz, és 3—4000 márka ezüst ásatik ki. Gömör megyében, Betlér mellett, az ökörhegyen és Csetnek mellett réz és vas, Nánán kénesö, Dobsán és Szirken vas, Rozsnyón s a gr. Andrásy család birtokaiban és néhány szomolnoki hegyen vason kivül piskolc is ásatik s készittetik. — Abaujban a kassai és jászói vasmühelyek leginkább érdemlenek emlitést; kisebb jelentékenységüek a javorini Sárosban és a Zemplin s Borsod megyei vasbányák; az utóbbiak közöl azonban kivételt érdemlenek a diósgyőriek, mellyekből Magyarországban a legjobb vas és acél kerül ki; az acél, ha finomittatik, olly jó, hogy belőle az angollal vetélkedő órarugonyok, acéltáblák és ráspolyok (ezek pedig nem mint Rochnicon gépek, hanem emberi kezek által) készittetnek. Az iglói dobsai és rozsnyói vasvermekből festékkobalt is ásatik; századunk elején találtatott ezen ritka, az előtt csak Cseh- és Szászországban ismert, ásvány Aranyidkán is Abaújban, és Brusznón Zolyomban. — Parádon két timsó főzés van, egyik a b. Orcy családé, másik egy társaságé. — Cernovica helység körében, Abauj és Sáros határain vannak ama hires opálhegyek, mellyek ha célszerüen munkáltatnának, tömérdek kincset fognának adni, miután az itt

napvilágra hozott opál a szinek sokfélesége s különös szépsége által minden más, még a keleti opált is messze felül múlja.

3. A nagy-bányai kerületnek fö bányahelyei: Nagybánya (Asszonypataka), Felső- s Laposbánya, Oláhlapos, Kapnik és Bajuc s a mult század végén megnyitott Borsabánya Marmarosban. Arany e kerületben több helyt ásatik; a nagybányai keresztheg yi akna, melly régente igen gazdag volt, de a háborús időkben sokáig elhagyatott s elrontatott, a mult század közepén kezde egy társaság által ismét miveltetni. Felsőbányán nagy mennyiségű aranyos és ezüstös ólomérc hozaték napvilágra; a kapniki magyar- és ferenc-akna is érdemel a többi közt említést.

Az ezen kerületben nyert ércek felolvasztása a felsős laposbányai, kapniki és oláhlaposi hutákban és kohokban kezeltetik. Az egész kerületben kiásott ezüst évenkint körülbelül 20,000 markát, az arany pedig, mi veretlenül külldetik a kincstárba, 4—500 markát nyom, rézből mintegy 3000, ólomból 10—12,000, vasból 4000 mázsa kerül ki. A bánya-, kölyü-, huta- stb. munkások száma összesen 10—12,000re megyen.

4. A bánsági kerületben fö bányahely Oravica, itt van az e kerület igazgatóságának is széke; ez alá vannak vetve az oravicai, rézbányai, szászki, dognácskai, moldvai, milovai, bogsáni stb huták és hámorok is. A bányákat e kerületben nagy részt magányos társaságok munkáltatják; az érc azonban a kir. bányahivataltól váltatik be. A dognácskai Simon-Júdás-akna 1760tól 1810ig a leggazdagabb és ritkább rézércről hires volt; de az utóbbik év táján egészen kimerült. A moldvai rézérc tisztasága és finomsága által kitünő. Hasonló, de kevesebb a milovai aknákban

ásott is. Mind a két helyről a rézgyárakba sárgaréz- és bronzmiveseknek szállittatik. Az ezüstös rézérc azelőtt a tajovi alsó kerületi kohokba szállittatott; 1795től fogva az olvasztás és elválasztás bánságban tétetik. A hajdan olly gazdag bánsági bányak újabb időkben csak 6—7000 mázsa rezet, 2000 márka ezüstöt, és 2—3000 mázsa ólmot adnak évenkint. Ezen kerületben összesen 4—5000 ember, nagy részben oláh, dolgozik a bányák körül [1]).

A szabadékok, mellyekkel a bányászok több századoktól fogva éltek, minők: a tulajdon bányahatóság, mentesség a személyes adótól és katonáskodástól stb; de mellyektől a 18dik század elején megfosztattak, egy 1820ki rendelet által nekik nagy részben visszaadattak; minél fogva a bányaügyre ismét várhatni azon jó következményt, hogy a bányászcsaládok, miként hajdan, míg szabadékaiktól meg nem fosztattak, mintegy örökölőleg megmaradjanak ősi foglalkodásaiknál s gyermekeiket kicsinységöktől fogva szoktassák e terhes munkához. Az emlitett 1820diki évben több rendű szabályok bocsátattak ki a bányaügyben, mellyek közől csak azon egyet emelem ki, mellynél fogva a fahiánynak, mi kivált a felső vagy szomolnoki bányakerületben már igen érezhető volt s több hámorokat megakasztott, növekedése egy jól rendezett erdőszeti gazdaság által meggátoltatott.

A négy kerületi bányákon kivül még néhány más, azokhoz nem tartozó, is létezik mind Magyar-, mind Horvát-

1) Lásd e bányakerületek bővebb leirását egy jeles értekezésben, Vaterländ. Blätter 1811ki 52—60. számokban; s innét közölve Csaplovics: Archiv 1, 252. kövv. — Demián: Statist. 3, 1, 202. kövv. — Schvartner: Statist.

országban. Amazok közöl kivált emlitendők a borostyánkői bányák, mellyekben nevezetes a kén-, kevesbbé a rézbánya; készittetik igen jeles és sok választóviz és cinober is. — Horvátországban legjelesb a szamobori Borbálaakna; az itt kiásott ércanyának minden mázsájából 18—20 font tiszta réz, összesen pedig évenkint mintegy 1000 mázsa kerül ki. Ebből itt azelőtt üstök és kazánok készittettek; de mivel azoknak nem volt elég kelete, a tulajdonosok (nagy részben a zágrábi káptalan) nyersen adják el a kir. kamrának, vagy megtisztitva s lemezekre verve, részint helyben, részint Triest- és Fiumében hajókészületekre árultatják. — Végre, ha csak egy szóval is, emlitendő a soproni, igen gazdag kőszénbánya.

III.

MESTERSÉGEK, KÉZMÜVEK, GYÁRAK.

A gyárak és kézmüvek gyarapitása különféle vitatkozásoknak s fölterjesztéseknek tárgya lőn országgyüléseinkben, mióta azok hiányának okait s a módokat, mellyekkel azokat emelni lehetne, megpenditette az 1790diki kereskedési választmány. Mind ez azonban igen kevésben vitte előbbre gyár- és kézmüügyünket. Némelly kedvező körülmények mellett, mik az ország physicai s iparállapatából, p. o. a termesztmények s a gyármüvekre szükséges nyers anyagok bőségéből származtak, számtalanok voltak az akadályok, részben az országnak a német örökös tartományokkali statusgazdasági viszonyában, s azon rendszerben, mellyet II. József adórendszer-tervében elég világosan kifejtett; részben a váltótörvény s evvel együtt a hitel hiá-

nyában, részben magában a népben s különösen annak azon lelkületi állapatában létezők, minél fogva mindig csak a kormánytól vetett gátok ellen panaszkodott, mindig csak jogainak visszaállítását követelte, a nélkül, hogy azt, mit a fennálló körülmények közt még is mivelnie lehet vala, egész buzgalommal tette volna; ehhez járult a nemzet gazdagabb birtokosainak folyvásti idegenkedése az ipar ezen ágába ereszkedéstől, az egyesületi közszellem hiánya, s a polgári osztály szegénysége; miknek következése volt, hogy azok, kik a pénzerőnek, urai voltak, gyárak állítására hajlandók nem valának, azok pedig, kik ezt megkisértették, nem birtak elég pénzerővel, kiállhatni azon néhány évigi pangást, mi eleinte a német örökös tartományi hasonló gyárak vetélkedő concurrentiája, a harmincadoktól segített cselei s fogásai [1]) szültek. Egyik átalános akadálya, mit legelül kell vala említeni, honunk ebbeli hátramaradtának az is, hogy e korban, midőn a külföld a technica és mechanica mezején csodákat teremtett, mellyek a népek anyagi állapatát olly magas fokára emelték a tökéletességnek, olly élénkséget s kifejlést adának a népi életnek, honunk még e korban is olly igen csekély haladást tőn e tudományokban s egyátalán a miveltségben; nem létezett össz-

1) Skerlec: „Projectum leg. motivatum“ című, az 1790diki kereskedési választmány irataihoz tartozó, munkájában bizonyítja: hogy a harmincadhivatalok többször segéd kezet nyujtottak, a német gyárosok cseleinek. Így p. o. mihelyt észrevétetett, hogy lőgolyók nálunk is kezdenek készíttetni, az' ólom váma tüstént 1 száztólival fölemeltetett. Szintúgy, midőn a' magyar cserépedény-gyárak annyira gyarapúltak, hogy a német illynemű kézművekkel concurrálni kezdettek, az agyag és máz mázsájától a harmincad 1 frt. 18 krral fölebb emeltetett. l. 47.

mivészeti iskolánk, nem voltak mechanicusaink, kik a gyárakat fölállíthatták s kezelhették volna, külföldről pedig bejőni senkinek sem volt kedve azon terhek miatt, mellyeket a harmincadrendszer a magyar készitményekre vetett, s azon veszélyek miatt, mellyek a váltótörvény s hitel hiányából származtak. S így a statusgazdasági és politicai viszonyok a szomszédokkal, a gazdag birtokosak szükkeblűsége vagy erőfeszitéstől iszonyodó apathiája, pénzhiány, a szomszédoknak, kiknek jóléte Magyarország gyárhiányára volt alapítva, féltékenysége, stb meggyőzhetlen gátokat vetének a netalán találkozó vállalkozónak is elébe.

De mind e mostoha körülmények között még is csak haladt, bár keveset, e korban hazánk az anyagi érdekek e hatalmas pezsgésének korszakában, itt ott nálunk is csatlódott a kevés pénzerőhöz annyi erkölcsi szilárdság, hogy megvívott, s néha és némiben sikerrel, a súlyos akadályokkal. Más részről pedig, bár a rendszer fennmaradt, atyai indulatú királyunk is Ferenc könnyitett némiben, hol és mennyire az összes monarchia kormányelvei engedhették, a legsúlyosabb nehézségeken.

Posztó és más gyapjúszövet-kézmüveink közt legnevezetesbbé lön e korszak alatt a *gácsi kir. szabadítékos gyapjúszövet és finom posztógyár*. E gyárban, melly, mint hallók, még M. Terézia alatt keletkezett, az előtt csak gyapjúszövetek készíttettek, 1792ben állíttatott fel néhány posztószövőszék. Szebb élete azonban e gyárnak 1800tól kezdődik, midőn azt a birtokos, Forgách gróf, részvényekre alapitotta, mi által pénzerejét növesztvén s munkálkodása körét tágitván, virágzatának alapját megvetette. A tulajdonos gróf a részvények felét egy társaságnak adta át, melly maga s a gróf közt tizenkét évre

kötött szerződést Ez idönek eltelte után a részvények száma s az intézet munkálkodása ismét nagyobbíttatván, új szerződés köttetett. E körülmények között, mellyekhez még egy bölcs igazgatás is járult, nőttön nőtt e gyár, melly neméhen a magyar tartományokban mind eddig egyetlen s készitményeinek mind mennyiségére, mind minőségére igen jeles. 1807ben már 10 szövőszéken különféle gyapjuszövetek, huszonötön pedig finom és középszerü posztó készittetett. A fonás 30 vidéki helységben mintegy 2000 nőt foglalkodtatott. Készitményei összesen mintegy 200—250 vég szövetet s 300 és néhány darab posztót tőnek. Később egy jeles, tizenhat ló erejü gőzerőmü alkalmazása következtében olly gyarapodást nyert e gyár, hogy jelenleg már 6000 vég, nagy részben finom posztóra s más nemü gyapjuszövetekből is jelentékeny mennyiségre emelkedtek készitményei. A bányavárosokban s föl egész Gácsország határaiig s le Pestig, hol e gyárnak fő rakhelye vagyon, mindenütt igen kelendő e szép és tartós gyármü. — Egy másik posztógyár állíttatott e század elején Kassán, melly annyival inkább nevezetes, minthogy egy fenyitő házzal, mellyben a fonás kezeltetett, volt kapcsolatban. Volt e gyárban nyolc szövőszék, egy kalló és festő kézmü; készitményei középszerü s kevés finomabb posztón kivül rázsaszövetből, pokrócból stb álltak. Azon gyapjúszövetgyár, mellyet Krisztina föhgnő még M. Terézia alatt Mosonyban állitott, melly aztán, mint emlitém, brüni gyárnokok birtokába jutott, e kor elején Pozsonyba tétetett át, s e cím alatt: „Pozsonyi finom posztógyár“ folytatá, de kevés sikerrel, munkálkodását. — A miskolci posztógyár pedig különféle viszontagságai után e kor alatt végkép megszünt. Hasonló sorsra jutott a gr. Batthyány Tivador által Vas megyében

felállitott két posztógyár egyike. Ezeken kivül sok más helyt léteztek még, de kisebb egyesektől kezelt posztó- és más gyapjuszövet-manufakturák, mellyeknek néhánya e korban szép gyarapodásnak indult: Modrán, Nagyszombatban, Sopronyban, Németujvárt és Kőszegen már finomabb posztó is készittetett; különösen Soprony 1808 táján 62 posztógyártót s több, úgy nevezett, félmestert (Halbmeister) számlált, kik évenkint mintegy 2000 darab posztót, közben finomabbat is, készitettek, minek a szomszéd megyékben, Horvát- és Tótországban is jó kelete volt. Németujvárt 1810 táján körülbelül 80 posztógyártó létezett; készitményeik mennyisége azonban kisebb a sopronyiakénál, mit céhintézetők azon szűkkeblű szabálya okozott, minél fogva egy mesternek sem volt szabad többön, mint egy széken dolgozni. Vannak ezeken kivül még Szakolcán, Trencsinben s vidékén stb posztógyártók; az e vidéken készült művek leginkább a nagyszombati sokadalmakra szállittatnak s az alvidéki rác kalmároktól vásároltatnak meg. — Tatán és Gyöngyösön nagy mennyiségű ágy és lótakaró pokróc készittetik, Fehérvárt pedig az úgy nevezett flanell. Gácson újabb időkben szinte sok s igen szép, az erdélyieket messze felül múló ágytakarók is kezdének készittetni. Méltók még többi közt emlitésre a horvátországi, többnyire nőkészitményű daróc, és a tótországi szinte nőktől szövött halina és abaposztó, mik a pórságnak igen kedvelt ruházatot adnak [1]).

Kartongyár, a sásvári mellett, melly e korban Puthon bécsi tőzsér birtokába jutott, folyvást gyarapult, és évenkint mintegy 20,000 embert foglalkodtatott s 55—60,000 da-

1) Schvartner és Demian: Statist.

rab művet szolgáltatott, csak egy keletkezett Sopronyban, melly 1805ben kir. szabadalmat nyert volt, s meglehetős állapatban vagyon. Az úgy nevezett vatta Pesten, Budán, Szegeden stb annyi mennyiségben készitteték, mennyi kielégíté a belfogyasztást.

A vászon-kézművekben e kor alatt kevés változás történt; a készitmények mennyisége nagyobbodott; de korán sem olly arányban, minőben a népesség; s a bevitel évenkint növekedett, kivált a finomabb vásznat s gyolcsot tekintve. Most is, miként a mult korban, legszorgalmasabban kezelteték ezen iparág Liptó, Árva, Gömör, Trencsin, Zólyom és Turóc megyékben, mellyek évenkint mintegy 10—12 millió réfet készitének. Valamennyit felül haladja azonban e kézműben Szepes megye, mellynek lakosai a gyapjúszövés mellett kiváltképen ezen iparágban foglalkodnak; készitményeik mennyisége évenkint mintegy nyolc millió réfre megyen, mik közt már igen szép, finom gyolcs is találtatik. Kár, hogy ezen passiv kereskedéshez szokott nép iparának diját csak felében nyeri meg, másik felét a pünkösd táján ide sereglő örmény és rác kalmárok foglalják el, kik amazoknak vásznát majdnem minden concurrentia nélkül vásárolják meg és szállitják az alföldre. Sok rác és cincár szatócs meggazdagodott már ez úton a szepesi vászonból, nevezetesen egy közőlök, kinek lerakója Pesten volt, Szepesben majdnem egyedül szabta meg a vászonmű árát, s néhány év alatt egy millió forintnál többet aratott [1]. A vászonszövésben is volt e korban némi haladás; az említett Csis Márton találmánya sok helyt gyakorlatba hozatott, s vele a szép, úgy nevezett, sávojos szövet. Perger,

1) Schvartner: Statist. I, 302.

kecskeméti műtakács (Kunstweber) pedig e kor vége felé egy igen szép szövőgépet talált volt fel; kár, hogy annak ismerete a hazában már jobban el nem terjedt.

A fehérítés nagy részben minden mesterség nélkül a tavak és folyamok partjain kezelteték; voltak azonban több helyen fehérítő kallók is; legnevezetesb volt e tekintetben Rozsnyó, melly huszonegy kallóiban egyedül a Debrecen és Túr táján szőtt vászonból évenkint mintegy 300,000 réfet fehérite meg.

A selyemmanufakturákban, mellyek II. József alatt már szép gyarapodásnak indúltak, nagy csökkenést okozott, kivált a tótországi határszéli ezredek kerületeiben, hol ezen iparág épen legerősebb volt, a török háború. Megakadt ez alatt a budai, most már romjaiban f ekvő nagy filatorium is; mit megelőzött még a bellovári gyár, melly eddig a kincstári selyemmanufakturák legnagyobbika volt, harmincnyolc széken dolgozván; követte ezt nem sokára a csabai. E pangás több évekig tartott, a Ferenc uralkodásának mindjárt elején kitört francia forradalom s általa hozzánk is elhatott háborus körülmények miatt. Miután azonban Olaszország Németországtól végkép elszakadt, s ez által a selyemművekneк Bécsbe szállítása megnehezült, a kormány 1808 táján mindent elkövetett, ezen iparágnak fölélesztésére. De ámbár a tenyésztés, mint emlitők, ezen ápolás által gyarapúlt is, a manufakturákban sokáig pangás uralkodott. Gombolyitó legtöbb volt a tót határszéli katonai kerületekben; nevezetesen: a péterváriban négy, a bródiban kettő, a gradiskaiban három; ezeken kivűl voltak még Versecen, Pancsován és Eszéken is gombolyitók stb. Tulajdonképeni gyárak léteztek még a temesvári-, bellovári- és csabainak megszünte után Nagyváradon, Pozsonyban és Pesten, s itt

külön négy. Mindenek közöl legnevezetesb volt a Valeró Tamástól Pesten 1796ban fölállitott, mellyel fátyolmanufaktura is volt kapcsolatban. Ez évenkint mintegy 50—60 mázsa selymet dolgozott fel, s 80—100 széket, 3—400 embert foglalkodtatott és némelly évben 150,000 frtot tön forgásba. A más három pesti manufakturák egyikében 6, másikában 13, harmadikban 16 szövőszék volt mozgásban. Ezeken kivül Pesten még egy harisnyaszövő hét széken dolgozott. Összesen, az elül emlitett gyárakéit is ide számitva, 190 szövőszék volt 1804 táján forgásban. Nagy akadályára volt ezen gyárak emelkedésének azon 1804diki jun. 7kén költ rendelete az udvari kamrának, minél fogva a magyar gyárosoknak összesen csak hatvan mázsa adaték folyó áron a kamarától az egész országban beváltott nyers selyemből, a többi Budán árverés útján adatván el. A pesti gyárosok folyamodtak ugyan ezen összveg nagyobbitásáért, állitván, hogy egyedül az ő gyáraik 114½ mázsát volnának képesek évenkint feldolgozni; de kérelmök sikeretlen maradt. Söt később, midőn a tenyésztő állomások leggazdagabbai, a tóthatárszéliek, egyeseknek bérleltettek ki, azokat többnyire bécsiek foglalván el, maga a kamra sem váltott be egyéb helyekről annyit, mennyit a pesti gyárosok kivántak; például 1806ban a kamrától beváltott mennyiség mindössze csak 1893 fontot tön. Ennek következtében pedig kénytelen lön a magyar gyárnok harmadik kézből drágán vasárlani a nyers selymet, miért is a pesti gyárak, az egy Valeróét, mi három veszélyes crisis után végre gyarapodásban van, kivéve, mind megszüntek; hasonló sors érte a nagyváradit; a pozsonyi pedig szalaggyártásban teng [1]). Ujabb idők-

1) Schvartner és Demian: Statist. Skerlec: Descriptio oet. és Projectum, Leg. motiv.

ben emeltetett egy selyemszövetgyár Pécsett, melly szép sikerrel biztat.

Tulajdonképeni börgyár — miután egyes timárok kézműveit ollyannak nevezni nem lehet — honunkban e korszakig nem létezett. Első volt e nemben a Kemnicer Jánostól 1799ben Pesten fölállitott, melly tiz év múlva Kehrer testvérek firmája alá jutott; e gyár kitünő jóságú mivei az ország minden vidékein kelendők valának. Követte ezt 1808-ban egy másik, mellyet Thoma József, Budán, a vizi városban emelt; kir. szabaditékot e gyár 1822ben nyert. Készitményei közönséges timármüvek; rakhelye áll Budán és Pesten, mellyekből, kivált a pesti vásárok idején, mindenfelé nagy mennyiség szállittatik az országba, Erdélybe és Tótországba. Szattyánbör-rakhelye már a század elejétől fogva volt Pesten Pfeifer Károly bécsi gyárnoknak s egész 1813ig majdnem minden concurrentia nélkül; miután a pesti szattyángyártók, vagy inkább börfestök készitménye csekély mennyiségü volt. Első illy nemü gyár volt nálunk a budai, mellyet Koher József az emlitett évben állitott s mellyre két év mulva szabaditékot is nyert volt. Rakhelye ennek is van Pesten, még némelly nagyobb városok esztendős sokadalmaira is, p. o. Debrecenéire, Szegedéire stb szállitja igen kelendő készitményeit. Egy évvel még e gyár fölállitása előtt nyitott meg gr. Dessewffy Samu is egy börgyárat Vencsellőn, Szabolcs megyében. Folyóviz hiánya azonban itt nagy akadályokat vetett e gyár emelkedésének; miért az három év mulva Fintára, Sáros megyében, tétetett által. Szabaditékot e gyár 1823ban nyert, mi a következőkben állott: 1. Sascimerrel élhetés; 2. „Cs. kir. szabadalmas gyár“ cim; 3. jog inasokat fölszabaditani; 4. mestert tartani s legényeket fogadni melléjök; 5. raktárakat állita-

ni. E raktárak Pesten és Kassán állíttattak; a készítmények kelete mind kettőben élénk volt. Kordovánt csak Pesten és Szepesben készítették; minőségére ez is annyival alábbvaló a török illy neműnél, hogy a vizet ennél kevésbbé állja ki. Jelentékeny volt a fiumei 1771től fogva fennálló bőrgyár is, melly nevezetes mennyiségü művet készített, p. o. már 1798ban 850 mázsát. Nevezetes e bőrgyárak tárgyában az, hogy azok a készítendő bőr egy részét Bécsből hozatják, mert ott címeresb ökrök vágatván le, bőreik is jobbak és nagyobbak [1]).

A fiumei, még M. Terézia alatt emelt cukorgyár e korban már igen jelentékeny volt. A múlt század végső tizedében, gr. Batthyány Vince szerint [2]), a gyárkellékekre évenkint mintegy 800,000 frtot, a vám- s harmincadokra fél milliót, a napszámokra 120,000 frtot, levélvitelbér fejében 1000 frtot költött s évenkint folyvást 300 embert foglalkodtatott. A készítmény mennyiségét, u. m. a gróf, melly nem is mindig egyenlő, a gyárigazgatók nem szívesen teszik nyilvánossá. Demián szerint 1790től 1800ig az évenkinti készitmény közép száma 35,000 mázsát tön [3]). A cukorgyártással e korszak alatt már Magyarországban is több próbák tétettek; legelső volt a soproni gyár, mellyet 1794ben Nagy és társa állított fel, alkalmasint a Soprony mellett nem rég fölfedezett kőszénbányából könnyen és olcsón szerezhető tüzelőtől biratván e vállalatra. E végre egy szép épület emelteték; s nem is egyéb kívántatott annak virágzatára, mint ügyes mívesek, számos részvényesek és jó

1) Kunits: Topogr. Beschr. Ung. 1, 152, 154, 178, 231.
2) Das Ungr. Küstenland 27.
3) Statist. 3, 2, 210.

kelet. De mind ez, úgy látszik, hiányzott, mert egész 1804ig nem juthatott a gyár kellő folyamatba, midőn azt Kuhn Kristóf haszonbérbe vevén, élénkebben megindítá. Első években csak, úgy nevezett, kandis cukrot készitett; 1808ban kezdett végre fehér cukrot is gyártani. E gyár azonban ügyes munkások és részvét hiánya miatt a haszonbérlőnek minden erőködése mellett sem juthatott erősebb lábra [1]. 1825 táján évenkint mintegy 1200 mázsa cukorlisztet gyártott, miből 400 mázsa kandis, 300 mázsa fehér cukor és 12 akó rhum készült. Nagyobb szerencsével kezdett e kor végén cukrot gyártani burgundiai répából Lacsnyi Miklós és hg Odescalchi, ki Dombasle francia, a hires Roville növendéke által állíttatott föl egy cukorgyárt. A répacukorgyártást azonban már több helyt is szerencsés sikerrel megkisértették e kor végén az országban.

Papirosmalom létezett Szepes, Sáros, Bereg, Abaúj, Gömör, Hont, Liptó, Turóc, Trencsin, Nyitra, Nógrád, Pozsony, Pest, Baranya, Bihar és Borsod megyékben, összesen mintegy negyven, mellyek azonban még sem szolgáltatnak elég müvet a belfogyasztásra, sem olly jót, mint csak az osztrák papirmalmok is. A fiumei Smith és Meynierféle azonban, kivált a kor végén igen jó hirre jutott nem csak nálunk, hanem a német örökös tartományokban is. A pozsonyi gyárban szép burnószelencék készíttettek. Pesten pedig egy papirmárványzó kezdette meg e korban kézmüvét.

Olajgyár, melly e nevet, saját értelmében, megérdemlette volna, e korszakig nem csak Magyarországban, de az egész monarchiában sem létezett; ámbár nálunk számos helyeken üttetett olaj, repce-, kender- s lenmagból, de min-

---

1) Magaz. für Gesch. Statist. u. Geogr. d. österr. Staat. 2, 495.

denült kicsinyben. E korszak alatt azonban hazánkban már több s ezek közt néhány jeles gyár emeltetett. Első volt, mellyet még a múlt század végén bizonyos Eger állitott Pesten, mellyben sok és részben finom asztali olajt készitett, kender-, len- és répamagból; 1805 táján mázsája a selejtesebbnek 48, a finomabbnak 75 fton kelt. Nevezetes a század elején Károlyi gróftól H. M. Vásárhelyen felállitott olajgyár, mellynek a csak egy vagy két lótól mozgásba hozott, mintegy tizenöt kölyüje leginkább repcéből körülbelül 2000 mázsa finom olajt sajtól (1820ban 80 fton kelt mázsája). Az épület, melly más nagyszerü erőművekkel kapcsolatban áll, igen jeles. E korban állittatott fel továbbá a kis-szántói, Bihar megyében, hol különösen napraforgó virágmagból igen izes olaj gyártatik; a pozsonyi, mellynek 1809diki év adott létet; az ercsényi b. Lilientől emelt s b. Eötvöstől még jobb karba állitott, melly több más erőművekkel áll kapcsolatban. 1822ben pedig Mautner és Guggenheim nagy kereskedők Pesten egy olajfinomitó gyárt (Öhlraffinerie) állitottak, s részére a következő évben kir. szabaditékot is szereztek. E gyárban kevés üttetik, hanem csak finomittatik a vidéki malmokból beküldött olaj, s ez nagy mennyiségben, hetenkint mintegy 200—250 mázsa. Rakhelye Pesten és Bécsben vagyon. — A Turóc és Árva megyeiek készitenek terpentin és fenyümagolajt is, mellyel nem csak az egész monarchiát, hanem Németországot is bejárni szokták.

A pálinkának s égettbornak minden nemei gyártattak már honunkban. Az igen számos pálinkagyárak közt különösen említést érdemel gr. Forgáché Újlakon, Nyitra megyében, a gr. Andrásyé Bethléren Gömör megyében, melly 1804ben állittatott, ujabb időkben pedig a jeles gr.

Andrásy Györgytől igen tökéletesittetett; továbbá a pilis-csabai, a pozsonyi, ercsényi s kivált az igen nagy keletű fiumei rosolisgyár. Igen jeles a gr. Károlyi Lajostól Csongrád melletti majorjában 1823ban emelt pálinka gyár is, mellynek szép gépelyzete egészen angol idomú s gőzzel dolgozik. Illy nemű a kor végén több helyt állittatott a felső vidéken. — Ecetgyár, mi eddig szinte nem létezett, e korban több állittatott fel Soprony megyében, Pozsonyban, Pesten stb.

A burnó, vagy tobákgyárakat igen gyarapitá a dohánynyal ezen alakbani élésnek mindinkábbi terjedése. Legnagyobb mennyiséget késziț a fiumei gyár, melly már 1797-ben is 10,000 mázsa, szegedi és pécsi dohányból készült burnót szállitott Olasz- és Törökországba; továbbá a pesti, kassai, pozsonyi, leibici Szepességben, nagy hajmási, Baranyában, újvidéki stb. mellyek már a hont untig kielégiték. A sárga burnógyárak közt legjelesebb volt a kolozsvári, sarudi és füzesgyarmati.

Pereden, Pozsony megyében 1790ben állittatott fel izacsgyár, mellyben évenkint mintegy 300 mázsa festék készittetett a honi gyárak számára. A késmárki, Pfeiffer állitotta magyar indigógyár azonban megszünt lenni.

A finomabb kalapgyáraknak is e korszak adott lételt hazánkban; az előtt egyedül bécsi kalapok viseltettek. Első volt e nemben a kassai, mellyet Gebrecht állitott, követték nem sokára a pestiek, a pozsonyi, szegedi, stb.

Nagy gyarapodást nyert e korszak alatt a sajtkészités, mit sok helyt olaszok kezeltek. Sajt honunkból Fiumén ált legelőször vitetett ki 1780ban s csak 193 mázsa; 1802ben pedig a kivitel e réven már 13,075 mázsára emelkedett. — Viaszgyár, minthogy a kivitelvám az örökös tartományokba igen nagy, s nevezetesen a fehér viasz má-

zsájától 8, a gyértyáétól pedig 16 ft. volt, s igy ezen cikk egyedül a nem nagy belfogyasztásra szoríttatott, jelentékenyebb nem állhatott fel; voltak ugyan már minden nagyobb városban mézeskalácsosok; de ezeknek kézműve, az egy rozsnyóit kivéve, nem érdemli a gyár nevezetet. — A szappanykészités Debrecenben és Szegeden folyvást jelentékeny volt, az elsőnek készítményei évenkint mintegy 7000 mázsát tőnek. — Hamuzsir több helyt készittetett, kivált a dunántuli vidékben; legnevezetesb a gr. Festetics tolnai, és b. Orcy erdő-kövesdi gyára Hevesben.

A hajógyártás tökéletesbülésének nem lehet eléggé örvendenünk. M. Terezia alatt még nem találtatott, ki az általa a belföldi gyártás előmozditására behozott két rajnai hajó mintájára egyet készitett volna, mind a mellett is, hogy a mesternek különösen 100 arany jutalmat igért. E korszak alatt azonban az ébredező kereskedés ezen iparágat is gyarapította. Legszebb hajókat készitettek Titelen a sajkás ezred kerületében, nem csak a katonaság, hanem a bánsági búzakereskedés számára is. Vetélkedett ezekkel a szegedi, helyben ugy nevezett, superek készítménye, kik közt néhány évek előtt legjelesb volt bizonyos Ábrahám. Az itt készült hajók némellyike 8000 mázsánál is többet bír, közönségesen cserfából épittetnek, szépek s tengeri alakúak. 1800ban egy 8200 mázsát biró épült a kir. udv. kamara számára; de minden eddigi művei közt, bár nem legnagyobb, de legszebb volt azon két vizmérésekre és szabályozásokra rendelt hajó, mellyek, ha emlékezetem nem csal, 1825ben bocsáttattak a Tiszára. Jelesek még a sziszeki hajógyár művei is. Ezeken kivül készittetnek hajók Új-Aradon, Komáromban, Baján, Újbecsén, Várin, Beregben; ez utólsó helyen leginkább a sószállitásra

stb. E kor végén próbát tön Pesten gőzhajóval Lidemann; de olly sikeretlenül, hogy minden reáforditott költségei haszon nélkül vesztek el. — Ezen kivül különféle más famüvek is készittettek az ország több vidékein kivált Garam, Urna, Vág, Boca, Potóc, stb folyamok mellett. — Emlitést érdemlenek a diós-györi kulacsok, légelyek s ugy nevezett vörös gyurkók. — A budai, még e korban is egyetlen, hintógyár folyton gyarapodásban volt.

Az ásványanyag-gyárak közöl a következők érdemlik a kiemeltetést: a több helyt létező salétrom főzések, mellyek közöl legnevezetesbek a bihari, szabolcsi és szathmári, b. Vay birtokában lévők; ezek összesen mintegy 120 kazánra dolgoznak. Az e helyeken főzött salétrom Debrecenben és Kállón tisztittatik meg. Az allibunári salétromgyár, a bánsági határszéli kerületben, évenkint mintegy 260 mázsát készit. Vannak még illy gyárak Fehérvár, Mosony, Soprony, Somogy és Zólyom vármegyékben. — Lőporgyár e korban a Rába, Urna és Temes folyamok partjain több létezett; készittetett lőpor Budán és Monostoron is Pest megyében. — Timsó legtöbb készittetik Bereg megyében, hol öt illynemü gyár létezik, mellyeknek évenkénti készitménye körülbelül 13,000 mázsára megyen. Parád mellett pedig Hevesben, a b. Orciak gyára évenkint mintegy 800 mázsát szolgáltat; a másik, ugyan ott létező gyár, melly egy társaság birtokában vagyon, fa szüke miatt e korban csak 2—300 mázsát készitett évenkint. — Igen szaporodtak e korban a sziksó- és szódagyárak. Szegeden e kor elején csak egy létezett, végén pedig már három nagy kiterjedésben dolgozott. Szabolcsban Manueli több helységben összesen 28 kazánra dolgoztatott; a derecskei, Biharban, évenkint mintegy 200 mázsát készitett. A hamu-

zsirgyárak fahiány miatti csökkenésének következtében a tiszta sziksó nem csak az örökös tartományokban, hanem a külföldön is igen keresetté lön.

A számos, kivált Gömör, Bars, Pozsony, Nyitra, Nógrád, Soprony, Heves stb megyékben létező cserépedény- kézművek mellett különös említésre méltók a budai, holicsi, kisbéri, pápai, tatai, gácsi és pondjeloki, majolika és a kassai kőedény gyárak. A holicsi gyár, melly 1790ben mintegy 50,000 ftnyi mivet készitett, s körülbelül 100 munkást foglalkodtatott, az agyag- és mázra vetett nagy harmincadok miatt e kor elején igen megcsökkent volt, míg végre egészen megszűnt; csökkent továbbá a gácsi és prondjeloki is. Virágzatnak indult ellenben a pápai; e gyárt 1802ben Schneller és Posthichal emelték; 1810ben különféle viszontagságok után Vinter Mátyás vette azt által, s pár év alatt annyira gyarapult igazgatása alatt, hogy 1818ban az 56,000 ftnyi készitményeiből 50,000 forintnyit adott volt el. Még nagyobb kiterjedést nyert a kassai, mellynek mívei az egész országban kelendők s mintegy 100,000 ftot tesznek forgásba. Emlitendők itt a pipagyárak is, mellyek közt a selmeci, e korban emelt, kitűnő jóságú műveket szolgáltatott; a debreceni mintegy 140 mester évenkint körülbelül 11 millio darabot készit stb.

Üveghuta e korban már mintegy 30 létezett az országban, mellyekben azonban finom üveg, minő p. o. a cseh és velencei, egyikben sem készitteték. Tükörgyár csak kettő emeltetett Pesten és Pozsonyban, ezek is csak kicsinyben kezelték munkájokat. Írón Pesten és Pozsonyban készíttetik, de a szükség nagyobb részét Bécs pótolja. Spanyolviasz, miután a soproni illy nemű gyár kevés ideig tarthatta fenn magát, egyedül Pesten készült stb.

Az érccel foglalkodó kézművek, az anyagnak bősége mellett, nem gyarapodtak eléggé. Arany- s ezüstműveseink elég nagy számmal voltak ugyan a nagyobb városokban; de ezek, pár pestit kivéve, mind kicsinyben űzték kézművöket; az ékszeráruk nagy részben még most is Bécsből hozattak. Ugyan ez mondandó a sárga- és vörösrézművesekről is. Tulajdonképeni rézgyár csak három létezett: Csiklován Krassóban, Nagybányán, és Vas megyében gr. Batthyány uradalmában, mellyek azonban az elsőn kivül csak aprólékos miveket; gyertyatartókat, gombokat stb készitettek. A beszterce melletti, szomolnoki és poracsi rézhámor csak lemezeket szolgáltatott.

Nagyobb számmal voltak a vasműgyárak. Nevezetes a hradeki, 1810ben a stajerhoniak mintájára emelt, vasmű és fegyvergyár. Nagy reményektől biztatva állitott fel 1794ben egy társaság acélgyárt a murányi erdőkben; de a remények csaltak: néhány év múlva a gyár megakadt, s helyén csak vashámor maradt. Öntött vasműveket a bogsányi gyár készit, melly azonkivül konyhaedényeket is szolgáltat. Ezeken kivül számos vashámorok léteznek a bánya kerületekben; egyedül Gömör megyében 49, mellyek közt a gr Andrásyéi igen jelesek; ezek összesen mintegy 100,000 mázsát szolgáltatnak stb. — Méltók végre az ércműkészitők közt emlitésre a pesti, budai stb harangöntők és bronzgyártó Seyka Mátyás, ki kicsinyben, de szép bronzműveket készitett Pesten, s nálunk e kor végeig egyetlen volt ezen iparágban. Sodrony, ezüst Pesten és Pozsonyban, réz Gölnicbányán és Besztercén, vas Temesváron stb készittetik [1]).

1) L. ezekről a gyárak- és kézművekről Schvartner és Demián Statistikáit; — Skerlec: Descriptio etc. — Kunits Topogr.

A városi mesterségeket s kézműveket illetőleg, senki sem fogja ugyan tagadhatni azoknak gyarapultát; de az is igaz, hogy ezen haladás kevés városnak tulajdonitható; azon arányban pedig egynek sem, mellyben Pestnek. E város mindinkább közép pontjává lön a nemzeti iparnak, s bár mindenben nem tette is még nélkülözhetővé Bécset, sokféle kézműben kielégítette már az ország nagy részét, mik az előtt Bécsből szállíttattak. P. o. butorok, kalapok stb e kor végén épen olly jók készültek már Pesten, mint Bécsben s olly mennyiségben, hogy fölösleg volt volna a Bécsbőli szállítás. Az 1792diki számítás szerint, miként fönebb előadám, kalmárokkal együtt összesen mintegy 905 céhbeli kézműves létezett. Az 1807diki összeirás pedig a kalmárokkal együtt már 1416 céhbeli mestert, 3472 legényt és 974 inast mutat elö. Megkimélem olvasóimat a részletes fölszámlálástól, csak azt jegyzem meg, hogy ezek közt egyedül a mesterek száma mintegy ezerre megy, mi a fönebbi évben még nem tön nyolc százat; külön kézmű pedig, szakra nézve, 1807ben mintegy 110 létezett, s kezelőik közt már ollyanok is, kik a külföldihez szokott finyásabb izlést is kielégítheték. Még szembeszökőbb a kézművesek szaporodása 1807 után: az 1836diki összeirás szerint 143 szakban 2332 kézműves mester létezett.

A kereskedés élénkülése mellett, egyik fő oka volt a mesterségek gyarapodásának a céhek szabályozása. Józsefnek e céheket eltörlö rendelménye a többiekkel visszahúzatott ugyan 1790ben; de II. Leopold nem sokára megujította mind azon törvényeket, mellyek a céhek vissza-

---

Besch. — Csaplovics: Archiv és Gemälde v. Ung. — Tud. Gyüjt. több köteteit.

élései ellen régiebb időkben alkottattak. Ferenc pedig 1805ben egészen új céhszabályokat alkotott. Igaz ugyan, hogy még ezek sem valának mindig képesek a szükkeblűségnek minden concurrentiát kizárni törekvő titkos fogásait és cseleit meggátolni; de ez a törvény- és helyhatóságok gondosb ügyelete mellett e korban sem olly átalános, sem olly hatékony akadály nem volt már, hogy az ipar gyarapodásának nagyobb gátokat vethetett volna. Mind a mellett is igen kivánatos, hogy ezen, a középkor bélyegét viselő, természeténél fogva szükkeblűségre hajló s azért abból soha ki nem vetkezhető intézet eltörlesztessék.

A KERESKEDÉS TÖRTÉNETE.

E kor, mellyben Európa kereskedése olly nevezetes, egész országokat megrázkódtató crisiseken ment volt keresztül, honunk kereskedésében is korszakot alkotott. Egyebek közt különösen három körülménynek volt arra állandó s elhatározó hatása. Az első: a közlekedésnek megkönynyitése az ország külön vidékein épitett száraz és vizi útak által; a második a manufakturák és gyárak némi emelkedése és tökéletesbedése, minél fogva több cikkek, melylyek eddig egészen passiv kereskedés tárgyai voltak, már benn készittettek, s ha nem mindenben pótlák is az ország szükségeit, a bevitelt kevesbiték, a nyereséget nagyobbiták; a harmadik végre, mi kereskedésünket általánosan élénkité, azon engedmények voltak, mellyekkel a jó király a harmincadi sorompókat egynémiben tágitván, kereskedésünknek szabadabb mozgást engedett. Ezekhez kapcsol-

hatni még azt is, hogy mióta II. József az elszigetelési rendszert felállította, s ennek következtében az osztrák tartományokban sok gyárak emelkedtek, azóta nyers termesztményeink néhányai iránt mind inkább sűrűdött a kérdezősködés. Voltak ugyan ezeken kivül még más körülmények is, mellyek kereskedésünknek e kor némelly részeiben különös élénkséget adának; de ezek, minthogy egyedül az Europát felültetett háborúk következményei voltak, csak néhány évekre s némelly cikkelyekre hatának. Azonban még is ezen háborus idők juttaták a magyar termesztményeket a világ kereskedésbe. De lássuk e körülményeket egyenként.

Kereskedési utaink e korszak alatt általán véve igen megjavittattak s néhány újjal is szaporittattak. Pesttől, kereskedésünk közép pontjától, sugárokként vonulnak szét az ország külön részeire kereskedési utaink. Igaz ugyan, hogy azok Pestnek határival nagy részben megszűnnek jók lenni; de nagy nyereség volt már az is, hogy legfőbb utunk, melly Pesttől Komáromon, Győrön, Mosonyon, és Sopronyon keresztül Osztrákországba vonúl általán véve meglehetős állapotba helyeztetett. A többi fő útak: Kassán, Eperjesen, Löcsén és Késmárkon keresztül Gácsországba; Pesttől Debrecenen, vagy Szegeden és Temesváron keresztül Erdélybe; Szegeden, Eszéken, Újvidéken, Zimonyon ált Törökországba; Nagy Kanizsán ált Horvátországba, s Károlyvároson keresztül a tengerpartokra; Székes Fehérváron keresztül Stajerországba, Triestbe — nem voltak ugyan még mind és mindenütt kijavitva; söt némellyek, p. o. Pestről Debrecenbe és Szegedre s innét Temesvárra és Zimonyba, helylyel helylyel a legtürelmesb utazónak kedélyét is fölingerlék; de még is a legtöbb vonalokban több gond fordit-

tatott utainkra, mint eddig; néhol pedig, kivált a felső vidéken, azok már igen jó karba is állíttattak. Igy Árva megye a század elején nagy költséggel jó útat készittetett kebelén ált Gácsországba; a hg Kohárytól készittetett, Muránytól Szepes megyéig vivő kereskedési út, már azért is méltó emlittetni, mivel kevés költséggel hozatott létre: figyelmesekké tétetvén t. i. a jobbágyak az abból eredő hasznokra, a munka nagy részét ingyen tették. Követésre méltó példákat adának továbbá az útkészitésben: Arad, Temes, Fehérvár, Veszprim, Szepes, Gömör, Sáros, Abauj stb megyék, mellyek e kor alatt kivált a fő útakat igen jó karba helyezték [1]). Kitünőleg megérdemli itt az emlitést a Ludovicea út, mellyet a Ferenc csatornai részvényes társaság Károlyvárostól Fiuméig építtetett. Miután t. i. mind a III. Károly mind II. Józseftől épitett s nevöket viselő kereskedési utak még mindig nagy nehézségekkel volnának összekapcsolva, s az ohajtás, a tengerpartokat Magyarországgal kényelmesb út által kötni össze, mindinkább nyilatkoznék, a nevezett társaság 1803ban b. Vukassovich igazgatása alatt megkezdeté a nagy munkát; mi azonban a háborúk s politicai eseményektől félbeszakasztatván, csak 1812ben vitetett tökéletességre. Ezen szép és költséges úttal, melly egyike korunk nagyszerű teremtményeinek, három mellék ág kapcsoltatott össze, mellyeknek ketteje azt a vidék nevezetesb helyeivel, harmadika Buccarival köti össze [2]).

---

1) Schedius: Zeitschrift 1802. 2, 286. Schvartner: Statist.
3) Csaplovics: Archiv 1, 123. Schvartner 1, 432.

Új vizi útat, mellynek e kor adott létezést, kettőt mutathat elő honunk s ollyant, melly nagyságára s kereskedési hasznaira minden eddigieket messze felül halad. Egyik s nevezetesb a Ferenc-csatorna, Bács megyében, melly Monostorszegtől Földvárig 14 ½ mérföldnyi vonalban a Dunát a Tiszával összeköti. E csatorna, melly az alsó magyarországi kereskedésnek egészen új, az előbbinél 47 mérfölddel rövidebb s biztosabb utat nyitott, egy részvényes társaságtól 1793 kezdett építtetni s 1801ben elkészülvén, a következő évben megnyittatott. E tíz öl szélességű s 4—5 öl mélységű csatornán a legnagyobb dunai hajók is járhatnak; 1813ban egy 9960 mázsával terhelt hajó minden nehézség nélkül ment rajta keresztül. Milly hasznára vált kereskedésünknek e csatorna mind a só- és épületfának a Tisza és Maros erdős vidékéről, a gabnának és bányatermékeknek a temesi bánságból, végre a törökországi áruknak Zimonyból Pestre szállításában, eléggé kitűnik abból, hogy megnyitásától kezdve 1818ig 10,723 terhes, és 4937 üres hajó úszott rajta keresztül; amazoknak terhe összesen állott 18,102,338 mérő gabnából, 679,089 akó borból 3,195,226 mázsa sóból, 51,346 mázsa ércből, 1,598,789 mázsa fából, 1,035,039 mázsa dohány-, bőr-, gubacs-, kőszénből stb, összesen 17,964,266 mázsából [1]. Nem kevés hasznára válandott kereskedésünknek azon csatorna is, melly a század elején Bécstől Sopronyon és Győrön keresztül a Dunáig terveztetett, de a munka háború-gondok által félbeszakasztatván, csak a határszélekig vitetett. — To-

1) L. bővebben Csaplovics: Archiv I. és Gemälde v. Ung. I. Schwartner: Statist. más. kiad. 1, 431. Schedius: Zeitschrift 1804. 5, 124.

vábbá nem csekély hasznot hajtott a Stajerországgali kereskedésben a Mura folyamnak, 1814—1817dikig véghez vitt szabályozása, mi által nem csak a vidék megmentetett a kiöntésektől, hanem a vizi út is megkönnyittetett s mintegy 9000 öllel megrövidittetett [1]). A Szávának 8 ½ mérföldön által vitt szabályozása pedig azt a hasznot adá, hogy azóta a nagyobb hajók is Ruguizáig úszhatnak, mellyekről az előtt már Sziszeknél kisebbekre kellett a terhet rakni [2]). Hasznossá válandott a Kulpa szabályozása is Bródig, mit a Ferenc csatornai társaság 1800ban tervezett; de különféle okokból a Ludovicea száraz út épitésével váltott fel [3]). — Azon tervek pedig, mellyek a Dunának a Tiszával Pesttől Szolnokig és Pesttől Szegedig összekapcsolását tárgyazák, s mellyek elsöjének Balla Antal Pest megyei, másikának Vedres István Szeged városi, mérnökök valának szerzöi; emez részvétlenség, amaz lehetlenség miatt (a mérésekből kitünt hogy Pest, és Szolnok közt nagy hegyhát emelkedik) nem létesültek [4]).

Utaink mellett a hajózás és fuvarozás is megjavittatott. Emezt illetöleg az ország külön vidékein létező jó fuvarosokat [5]) mellőzve, csak a Ludovicea úton s a Pest és Bécs közt jó karba állitott fuvarozást emelem ki. A hajózásra nézve pedig igen hasznos lön a komáromi 1807ben, kivált Csep Zsigmond buzgalma által alakitott hajókármentő

1) Csaplovics: Archiv 1, 107.
2) K. Franz Polit. Gesetzb. f. d. österr. Erbl. 16, 132.
3) Schvartner 1, 432. Schedius: Zeitschrift 1, 125.
4) Vedres István Tisza s Duna közti Csatornáról irt munk. Szeged 1805.
5) L. bővebben Csaplovics: Gemälde 2, 112. köv.

társaság, melly Pesten, Mosonyban, Baján, Monostorszegen és Török-Becsén állitott ügyvivőségeket, s több reudű hajókon szállitásokat is tesz a Dunán az egész országon keresztül. — Hálával emlitendő végre Ferenc királynak azon rendelete, mi szerint a közlekedés könnyitésére nem csak a posták annyira megszaporittattak, hogy már minden, csak kissé nevezetes város is bir ollyannal, hanem 1804ben sürgöny (Diligence) is állittatott fel a kereskedés fő útain. —

Törvényhozásunk e korszak alatt különös tárgyául tüzte ki figyelmének a honi kereskedést, s bár a fennálló rendszert s politicát meg nem változtatható, ennek szellemét még is sokban megszelidité s többféle engedményt eszközle ki annak elömozditására. Az 1790ki kereskedési választmány munkálatai nem tárgyaltattak ugyan a háborús körülmények miatt igen rövid országgyűléseken; de még is mindenikében, s nagyobb nyiltsággal és elhatározottsággal, mint valaha, szóba hozatott a kereskedés ügye s követeltetett a nemzet megsértett joga. Az elv, mi szerint Magyarországnak mint szabad, az örökös német tartományoktól független országnak tökéletes joga van a szabad kereskedésre, s minél fogva a vámszabályozás egyedül a törvényhozáshoz tartozik, mindinkább határozottabban kifejezteték és sürgetteték. Ferenc, az atyai indulatú király, ki a háborúk súlyos korában annyi tanuságait vevé Magyarország fejedelme iránti hö ragaszkodásának, s az akaratnak, az ország tehetsége szerint arányosan részesülni az összes monarchia terheinek viselésében, átlátta alattvalói kérelmének jogosságát, s bár a fennálló, mélyen gyökerező s azért rászkodtatások nélkül hirtelen meg nem változtatható rendszert nem törlötte is el, azt legalább szeli-

dítette s olly engedményeket adott kereskedésünknek, mely-lyek azt egynémiben könnyitették s tágitották.

A népek története tanusítja, hogy a kereskedés, bár milly kedvezők egyébiránt körülményei, hitel nékül virágzatra nem emelkedhetik. Nálunk több más okok közt a törvénykezés lassusága s a váltó törvény hiánya nem engedék azt erős lábra állani, miből az ugy is csekély kereskedésre számtalan hátramaradás és kár háromlott. E tárgyról, miként fönebb hallók, intézkedett ugyan már törvényhozásunk, a kivonati — auszzugalis — pörvitelt honunkban is megállapítván. Ez által azonban még korán sem valának elhárítva a hitelt, kivált a külkereskedésben elölö akadályok. Miért az 1790ki kereskedési választmány is inditványba hozta a váltó törvénynek honunkbani megállapitását, s azt, körülményeinkhez alkalmazva, ki is dolgozta munkálataiban. A legközelebbi 1792diki országgyülés tehát addig is, míg ez iránt mindenkit kötelező törvény alkottatnék, a kormány előterjesztésére azt határozá a 17dik törvénycikkelyben, hogy mind azok, kik kereskedési szerződéseket kötvén, magokat a német örökös tartományok váltótörvényének alávetik, vagy a fizetést bizonyos helyen az örökös tartományokban tenni igérik, vagy ugyan azon, a valtótörvényszék alá tartozó országok kereskedőivel társaságba lépnek, mind pedig azok, kik csak egyszerü kölcsönt vettek, saját törvényszékökröli lemondással s az idegennek elismerésével, azon törvényszék birósága előtt tartozzanak megállani, mellyet a szerződésben kikötöttek; a honi hatóságok pedig az illy törvényszékektől mondott itéletet végre hajtani kötelesek, mennyire t. i. az elitélt fél magát szabadon kötelezte s a honi törvények szerint a harmadik joga meg nem sértetik. Ellenben igéri a fölség hogy

mig hasonló váltó törvény nálunk is fölállhat, a külországi kalmárok fölött, kik a fizetést itt tenni igérik, vagy valamelly magyar törvényszék alá vetik magokat, az azelött kimondott itéletet a német hatóságok által létesitendi.

Még többet tőn kereskedésünk ügyében az 1802diki országgyülés, mellyben a német tartományokkali viszonyok fölötti kérdés élénk vitatkozásoknak lőn tárgya. E gyülésre olly szándékkal jelent meg az ország rendeinek nagy része, hogy a királyt nyomasztó körülményeiben, mellyekbe a francia forradalom által jutott kitelhetőkép segitendik s a hadi segélyt tárgyazó kivánatit teljesitendik; de csak azon feltétel alatt, hogy engedékenységökért, mellyel az országra terhet raknak, engedékenységet nyerjenek, olylyant, melly az országot boldogitsa, az ipar és kereskedés szabadságát megadja, biztositsa. E föltételnek a kormány részéröli elfogadásán, mit a szükség sürgetett, senki sem kételkedett. Bredeckynek a kereskedésről irt munkája nyilván megmutatá, hogy a kincstár a magyar kereskedés szabadságából sokkal több hasznot várhat, mint a sorompókból. Az amiensi békekötés után pedig reá szorúlni látszék a kormány a kimutatott financforrásra. Miért a föltételnek a kormánytóli elfogadása olly bizonyosnak látszék s annak a királyi kivánatok ellenébeni fölállitandása olly valami elvégzett dolog volt, hogy az az első ülésekben inkább önmagától feltétetett, mint nyilván s egyenesen kimondatott. Azonban a fölirásból, mellyben a kir. kivánatok megigértetnek, a föltétel egyenes kifejezését a magyar, formákhoz ragaszkodó gyöngeséget használni tudott jegyző még is kihagyá a határozatlan szavak áradozása között, s a lényeg elenyészett az üres forma alatt. Megróvták ugyan némellyek a fölirat fogalmazását, határozottan kité-

tetni kivánván a záradékot, de siker nélkül: a nagyobb rész meglepetve volt, s az illetlenség és bevett szokás ellenvetései által amazoknak szavai annál inkább elnyomattak, minthogy volt is némi határozatlan emlités a nemzet ebbéli sérelmének orvoslásáról. A kormány e szerint föltételetlenül nyeré a föliratban [1]) kivánatának teljesitését. Később ébredt föl az elmulasztás bánata; s néhányan nem általlottak az igéret teljesitésének megnehezitésére törekedni. De hasztalan; a kereskedés szabadsága ez uttal kivivatlanul maradt.

De a méltányos király, ki e föliratban ujonnan olly fényes példáját vette Magyarország hü ragaszkodásának, minden vigasztalása nélkül a reménynek még sem bocsátá el az ország rendeit. Megkérdé ezeknek a kereskedés tárgyábani kivánataikat. Mire a rendek választmányt szakasztának ki kebelökből a tárgynak szorosb megvizsgálására. E választmány azon oldaláról fogá föl a magyar kereskedést, mellyről az részint az örökös tartományok jogaitól s befolyásától függ, részint az országnak azokkali barátságos egyezkedése és a királynak szabad rendelkezése alá tartozik. Tehát Magyarországnak a többi örökös tartományokkali szoros kapcsolatát s viszonyait, az azokból elválhatlanul eredő kölcsönös hasznokat és károkat s az összes monarchia statusgazdasági szükségeit és kivánatit tüzte ki vezérelvül a választmány. Kihalgatta az továbbá a nevezetesb városok kereskedőinek, nevezetesen a pestiek, budaiak, pozsonyiak s fehérváriak véleményeit. A tizenkét pont, mellyben e választmány nézeteit, javaslatit s kivánatit előadá, azon egyben központosúl, hogy miután Magyaror-

1) Acta Comit. 1802. p. 17.

szágnak a többi örökös tartományok iránti viszonyossága s a kölcsönös fentartási kötelesség a magyar kereskedés kivánatit már magától is eléggé korlátozza, nem csak Magyarország szüksége s fennállhatása, hanem a többi örökös tartományok java is sürgeti a magyar kereskedés fölszabaditását; minél fogva a termesztményeknek mind e tartományokba, mind a külországokba kivitele sem a harmincadok s osztrák vámok által ne nehezitessék, sem egyéb tilalmak által ne korlátoltassék. A fölirás [1]), melly ezen munkálatok elvei szerint készittetett, lényegében nem mást, mint azon kérelmet foglalja magában, hogy a magyar kereskedés nem annyira a sokszoros törvények és igazság szerint, mint az egész monarchiának kétségtelen hasznára, a gyarmati kénytetés alól, mellybe a harmincad s vámrendszer által szorittatott, fölmentessék.

E fölirásra adott válasznak [2]) tartalma lényegében következő: a gabna szabad kivitele szárazon és vizen megengedtetik, mig azt a status java, háború vagy szük termés nem tiltandja; a barom kivitele azonban most a háborúbani nagy emésztés miatt meg nem engedtetik; a bornak az éjszaki országokba kivitele iránt a király az illető külhatalmakkal kötendö kereskedési szerzödéseknél kellö figyelemmel leend; a többi akadályok, harmincad, vám stb iránt tanácskozások fognak tartatni.

Nem tagadhatni ugyan, hogy ezen engedmények némi könnyitésére valának kereskedésünknek; de azt korán sem segitették annyira, mennyire talán elsö tekintetre látszik. Megengedtetik ugyan a gabnának és bornak szabad kivite-

1) Acta Comit. 1802. l. 160.
2) U. o. l. 195.

le; de meg nem határoztatott, milly áron nyujtatik ezen engedély, az az: mennyi vám fizetendő a szabad kivitel mellett? S mi általán véve a rendek abbeli kérelmét illeti, hogy a kereskedés minden gátok és visszaélések alól (quibusvis impedimentis, et abusibus) fölszabadítassék: igen határozatlan választ adnak a kir. leirat eme szavai: „Mielőtt pedig ezen fontos kereskedési tárgyról további tanácskozás tartathassék, elölegesen az ország rendeinek határozottabb és részletességekre terjedő kivánatit akarja érteni ő felsége, azután adandó bővebb kegyelmes válaszát". S valóban egészen hiúvá lön a remény, mellyet eleinte a föld gyümölcseinek vizen és szárazon szabad kivitele gerjesztett. Mert, miként a bécsi udvari hirlap 1802diki julius 24ről irt: „minden lehető kétségnek elmellőzésére, melly a Magyarországban kegyelmesen fölszabadított gabnakivitelre nézve támadhatnék, ő felsége saját legfelsőbb kézirata által olly módon méltóztatott e kivitelt meghatározni, hogy: 1. a gabonakivitel Magyarországból szárazon csak ott engedtetik meg, hol ezen ország idegen tartománynyal, minő Törökország, (mellynek azonban gabnára nincs szüksége), közvetlen határos. 2. Hogy ezen kivitel vizen egyedül a Magyarországhoz tartozó tengeri réveken ált engedtetik meg, és csak a szokott vámok lefizetése mellett. 3. Hogy ezen gabnakivitel fölszabadításánál a nemzetire (auf das Nationale) semmi tekintet se legyen, azért e fölött vizsgálatok se tartassanak". Azért mondják a rendek az 1807diki országgyülésről decemb. 2kán költ felirásokban [1]: „hogy ezen engedély semmi hasznára sem volt kereskedésünknek, mert a kivételek és záradékok által (mellyek

1) Acta Comit. 1807. l. 465.

t. i: az engedélyekhez kápcsoltattak) a kereskedőknek arra való szükséges bátorságot nem ád, hogy nyomos kereskedésbe fogjanak; sőt, a legközelebb múlt idők példája szerint, azokat aggodalom- s félelembe ejti, minthogy az 1802diki sz. Jakab havának 1söjén költ kir. leirat is bizonyitja, hogy az által a kalmárok elég bátorságba nem helyeztetnének; sőt az egy más, ugyan azon év és hónap 20kán költ kir. levél által különféle módositásokkal megváltoztatott; és a gabnávali kereskedés a külországokba az óta épen nem gyarapúlt".

Az 1805diki, alig egy hónapig tartott országgyülésen újonnan sürgették a rendek a kereskedés fölszabaditását az ország nádorának benyújtott előterjesztésben. — „A porosz háború után, — igy szól a kérelem — melly nagy részben Magyarország erejével s fegyverével viseltetett, az ország kereskedése, nevezetesen a Sleziával űzött borkereskedés, a cseh vászonkereskedés miatt feláldoztatott. .... Gácsországban a hegyaljai borral az azelőtt virágzó kereskedésnek igen nagy akadályok vettettek elébe. .... Ámbár országunk független, még is mint gyarmata tekintetik a többi örökös tartományoknak. .... Az ország kereskedése, az osztrák kereskedésnek alávettetvén, idegenek által kezeltetik. — Midőn a magyar termesztmények szabad kiviteléről van szó, nem pirúlnak állitani, hogy ezen engedély a magyaroknak nem adathatik, mert az által sokat vesztenének az osztrákok; midőn még is, ha frigyesek a tartományok, kereskedésökben nem lehet egyoldalúság, az engedélyek egyenlő mértékben osztandók". Könyörögnek végre: „hogy helyre állván az óhajtott béke, ő felsége az országot gyarmati állásából fölszabaditani méltóztassék".

De mivel a gyülés nem sokára feloszlott, e kérelemnek ez úttal sikere nem volt.

Az 1807diki országgyülésen folytatták a rendek az 1802ben félbeszakasztott vitatkozásokat a kereskedés fölött. Egy nagy érdekü föliratban kimeritöleg taglalják az országnak a német tartományok iránti viszonyában elidegeníthetlen jogait a szabad kereskedésre, s ezt sürgetve követelik mind az igazság s a nemzetek közti szabad egyezkedésnek, mind az ország, söt az egész monarchia statusgazdasági javának tekintetéböl. A királyi leirat [1]) azonban nem felelt meg a rendek kívánatának, azt a monarchia rendszerével meg nem egyezhetönek állitván, s a föltételeknél, mellyeket még az 1802diki országgyülésböl benyujtott föliratra költ válaszában kifejtett, szigorúan megmaradván, ezek szerint kivánta a törvényjavaslatokat [2]) is módosittatni; mik szerint végre a következök állapittattak meg törvényül: 1. Hogy azon áruktól, mellyeknek a külföldröli bevitele nincs megtiltva, az osztrák tartományokon keresztül szállitások alkalmával ezentul semmi átviteli vám se fizettessék, az útvámokat kivéve; a harmincad pedig a magyarországi, e végre rendelt állomásokon szedessék. 2. A magyar áruk kivitelénél a fogyasztéki adónak tüstént lefizetése helyett, mi eddig az eladás elött mindjárt az osztrák határszéleken történt, ezután az eladásig elegendö kezesség adathassék. 3. A gabnának külföldre szállitása iránt megállapittaték: a) hogy a kivitel sulyos okok nélkül meg ne tiltassék; b) a kivitelben Magyarországra nézve azon elvek tartatnak meg, mellyek a többi örökös tartományo-

1) Acta Comit. 1807. p. 181. és Opinio Subdep. Com. 1827. I. 7.
2) Acta Comit. 1807. 471.

kat is szabályozzák; c) azon esetben, ha a kormány a gabnakivitelt megtiltani szándékozik, előbb a magyar főhatóságok is meghallgattassanak; d) az essito, vagy is kiviteli, út- és révvámokon kivül a szállitók semmi más adózásra ne szorittassanak. 4. A borkivitel iránt rendelteték: hogy az a nem rég adott engedmény szerint az osztrák tartományokba s azokon keresztül vizen is tétethessék (eddig csak Bécsig lehete a Dunán szállitani, onnan szekéren kelle tovább vitetni), a nélkül, hogy az átmenetben osztrák bort is kényszerittetnének a magokéval szállitani a magyar kereskedők. A fogyasztéki adónak lefizetése helyetti kezesség vagy zálog az eladás előtt az illető hivataloknál a borkereskedésben is elvállaltassék.

1807 óta ismételve sürgették az ország rendei az 1802ki jul. 15kén költ felirat értelmében a kereskedésnek fölszabaditását. Miután pedig a kormány a legutólsó 1826ki sept. 10kén költ feliratra adott válaszában oda nyilatkozott, hogy a beltermesztmények kivitelére adott engedélyek, a vámadónak több tárgyakra nézve leszállitása és a magyar tengeri révek visszaadása által az ország kereskedésének emeléséről atyailag gondoskodott; s a kérdés megfejtésébe részletesen nem bocsátkozván, a rendszeres munkálatokra utasitotta a rendeket: az 1827ki cikk által választmány alakittatott az $1790/1$ rendszeres munkálatok áltnézésére, s hol szükség kivánná, a kor és körülmények állása szerint teendő módositásokra. Mielőtt azonban az e választmány által az országgyülésnek benyujtott, ez által pedig a kormánynak orvoslás eszközlése miatt elibe terjesztendő pontokat, s illetőleg törvényjavaslatokat emliteném, szükséges a magyar kereskedést illető rendszert, mennyiben az a II Jó-

zsef utólsó, 1788ki vámszabályozása óta változást szenvedett, előadnom.

Az elvek, mellyek szerint a magyar kereskedés mind a külföld-, mind az örökös tartományokkali viszonyában I. Ferenc király trónra léptéig szabályozva volt, ezen atyai indulatú király hosszú, jótékony kormánya alatt nagy részben megváltoztak: bár, miként az országgyülési fölliratokból látók, nem teljesittetett is egész terjedelmében az ország kivánata: gyarmati állásából ez még is fölszabadittatott azon koronkénti engedmények s rendeletek által, mellyek részben a fölliratok következtében, részben máskor adattak.

Nem célom itt részletesen előadni mind azon igen számos királyi és kamrai rendelményeket, mellyek által az 1788ki és evvel sokban megegyező 1795ki vám és harmincadszabályok különféleképen módosittattak. Ezek ugy is az emlitett években alkotott alapszabályokat csak egyes kezelési módokban változtatván meg, egyenként figyelemre méltóbb fordulatot nem okoztak kereskedésünkben. Tekintsük tehát azon eredeményt, mellyet e rendelmények összesen előhoztak, az állapatot t. i., mellybe általok kereskedésünk e kor végeig tétetett.

Mi először a külországokkal folytatott kereskedésünket illeti: fő elve ennek, valamint a német tartományokra, ugy Magyarországra nézve is: ugy igazgatni vámok által a kereskedést, hogy a nyers anyagok bevitele könnyitessék, az élelmi szereké nehezitessék, a mükészitményeké, menynyire lehet, terheltessék; ellenben mind a termesztmények, mind más iparcikkek kivitele minden módon, Magyarországra nézve azonban annyira könnyitessék, mennyire a német örökös tartományok java engedheti. Egyes rendel-

ményeket, különösen mik a gabna- és borkereskedést, a kül áruknak az örökös tartományokon felszabadított átvitelét tárgyazzák, már fönebb, az 1807ki országgyülésről szolván, előadtam. Külkereskedésünk minden más részeis tárgyaiban, mind a be-, mind kivitelt tekintve, ugyan azon elvek által határoztatott meg, mellyek a német örökös tartományok külkereskedését szabályozták; a magyar vám minden tételei és róvatai egészen egyenlők voltak a német tartományok váméival. Némelly cikkelyek ugyan vagy egészen megtiltva, vagy igen nagy vámmal voltak terhelve a külkereskedésben; de ezekben a német tartományok sem birtak nagyobb kedvezménynyel.

Nevezetesen: külországokból behozatni egyenesen tiltattak a következő cikkek: külországban nyomtatott egyházi könyvek (breviarium, missale, antiphonale) és zsidó vallásos könyvek; só, fehér arcfesték, festékes gyümölcs, durranó arany s ezüst, rézlőkalapkák (Kupferzündhütchen új chinahéj, fluminel, és erdei biborbogár (cochenille). A kivitelben pedig tiltvák: selyemgubacs, arany s ezüst nyersen. Különös engedmény kivántaték a következők bevitelére: ó vas és angol lemez, gyógyszer csak a hatóságok engedelmével; moldva, görög és oláh betűk csak a közönséges kamra engedelmével, ugy salétrom és lőpor. Kivinni pedig engedély nélkül tilos: fegyvert, salétromot. A kereskedésből kizárt cikkek, mellyeket csak szabad levél és 60 száztóli vám mellett hozhatni be külről következők: gyapotművek, ón, irón, könyvnyomtató betűk, sör, chocolade, ágy- és lótakarók, esztergályos művek, vas, némelly festékek, tüzoltó vizpuskák, halcsont, divatáruk, üveg, kesztyűsmű, harang, arany, és ezüst sodrony paszománt és zsinor, kalap és más ruhanemű, rézmű, kender és lenmű,

szines papir, lőpor, higanykészitmény, selyemmű, csipke, spanyolviasz, cserép- és kőedény, gyapjúszövet, óra, különféle borok, ónművek [1]) Minden egyéb áruk szabad tárgyai a kereskedésnek.

1824ig számos és nevezetes magyar cikkek mód felett nagy vámmal róvattak meg, midőn külországba vitettek; egy, azon évi aug. 5kén és 1828ki april. 3kán költ királyi rendelmény által azonban azoknak vámja sokkal alább szállittatott. E cikkek némellyike nevezetesb s a vámleszállitás nagyobb fordulatot okozott, mintsem itt mellőzhessem. A borjubőr vámja (mázsájától) 27 ftrol 6 ft 45 krra; az ökörbőré (darabjától) 1 ft 18krról 27 krra; tehenbőré 1 ftól 15 krra; nyúlbőré 30 krról 1 krra; juhbőré (mázsájától) 14 ft 30 krról 3 ft 37 krra; mézé 1 ft 36 krról 4 krra; viaszé 5 ftról 25 krra; gerebenyezett kenderé 6 ftról 5 krra; lené 7 ftról 6 krra; cserguhacsé (köblétől) 1 ft 12 krról 18 krra; hamuzsiré (mázsájától) 1 ft 12 krról 18 krra; dohányé 12 ftról 20 krra; gyapjúé 16 ftról 1 ftra stb. stb. szállittatott le. [2]) E cikkekkeli kereskedésünk, mi 1824ig a vámok nagysága miatt egyedül az örökös tartományokra volt szoritva, megkönnyülvén, az emlitett év óta a külországokra is mindinkább kezdett kiterjedni. Mi pedig a helyet, hol a vámoltatás történt, illeti ebben is nagy könnyebbségére volt külkereskedésünknek azon rendelmény, mi szerint külországból hozott áruikat a bel főállomásokon is megvámoltathatják kalmáraink. [3]) Ennek pedig következése lön az is,

1) Opinio Subdep. Comm. 1827. 6dik, 7dik s 8dik tábla.

2) U. o. 9ik tábla.

3) L. ezen vámokat egyenkint. Allgemeiner Zoll - Tariff für d. österr. Kaiserstaat. Wien 1835.

hogy miként a német örökös tartományi, ugy a magyar kalmárok átvitelre is kiadhatták a külről hozott áruikat, mit azelőtt, míg a fogyasztéki adó a külállomásokon vala leteendő, nem tehettek. Ebből látható, hogy kereskedésünk gyarmati állásából, mi alatt fél századik nyögött, Ferenc királynak méltányossága által nagy részben fölszabadíttatott.

Kevesebb kedvező változás történt a vám s harmincad rendszert illetőleg Magyarországnak a német örökös tartományokkali kereskedési viszonyában. Mert bár ugyanazon rendszer, ugyanazon osztrák vámegyesület (Östrerreichischer Zoll-Verein) alá tartozott honunk is a külkereskedés tekintetében, melly alá a többi örökös tartományok; de a régi vámvonalak által e korban is elválasztva maradt honunk a' többi örökös tartományoktól. A kereskedésünket e részről érdeklő szabályok a következők valának: minden termesztményt vagy műkeszítményt akár a be-, akár a kivitelben tetszésére magyar, vagy német vámállomáson harmincadoltathatott meg ugyan a kalmár, de a kiviteli vám ugyanazon cikkelynél is igen különbözött a bevitelitől. A beviteli vámok, egyes cikkelyeket kivéve, mellyeknek váma ujabb rendeimények által leszállíttatott, 1829ig az 1795ki vámszabályok szerint szedettek; az előbb említett évben kibocsátott általános vámjegyzékben azonban ismét többféle cikkelyekre kisebb vám róvatik. Azon cikkektől, mellyek e vámjegyzékben elő nem fordúlnak, a külföldi vám fele rendeltetik megvétetni. A kivitelnél a magyar királyi harmincad ugyanazon vámjegyzékek szerint egészen megegyez a beviteli, vagy is német tartományi essitovámmal; de a fogyasztéki vám sokkal nagyobb minden cikknél, midőn Magyarországból Austriába; mint midőn innét hozzánk szállít-

tatik; [1]) ezen felül pedig a legtöbb és épen legnevezetesb magyar cikkek, midőn kivitettek, 1829-ig még más tartományi és városi vámokkal is, amazoknál sokkal nagyobbakkal, róvattak meg. Ezen, már magokban is terhes vámok az által még károsabbak lőnek a magyar kereskedésre, mivel csaknem minden tartományban különbözők s nagy részben ismeretlenek voltak. Egy 1829ki oct. 3kán költ rendelmény által azonban ezek is eltörültettek, s helyettök sokkal kisebb fogyasztéki s kárpótlási adó, Ständischer Entschädigungs-Aufschlag cím alatt, kezde szedetni; evvel tehát ma is meghaladja az öszes kiviteli vám a német tartományokból behozott ugyanazon cikkek vámát. [2])

Az átviteli vám, melly régtől fogva egyenlő volt mind a magyar, mind német örökös tartományokra nézve, 181$\frac{7}{8}$ évi vámjegyzék által nem csak nevezetesen leszállíttatott, hanem rajta a kereskedésnek nagy könnyitésére azon kedvező változtatás is tétetett, mi szerint a különböző vonalok szerinti vámkülönbség kiegyenlittetett, s a tengerpartokról behozott áruk az átviteli vámtól egészen fölszabadíttattak.

Igy találván az 1827ki kereskedési választmány a vám s harmincadrendszer állapatát, véleményét a következőkben fejezte ki:

1. A külországokkali kereskedés iránt továbbá is fentartandónak látja a német örökös tartományokkali vámegyesületet, mivel, ha Magyarország külkereskedése egészen fölszabadíttatnék, annyira elárasztanák a külföldi áruk az országot, hogy az müiparának mostani állapatában s a

1) Opinio Deput. 1827. 13d. és 14dik tábla.

2) U, o. 10dik tábla.

gyarmati áruk nagy fogyasztása és a külországokban a magyar legnevezetesb cikkekre vetett nagy vámok mellett, hasonértékű árukat külföldre nem szállithatván, veszteségben maradna. Miért csak annyira kivánja felszabadittatni a magyar külkereskedést, mennyire az a miveltséggel és népesedéssel emelkedvén, a külláruk bevitelének arányában, a beltermesztmények kivitelét s eladását biztosithatja. E végre a következő engedményeket látja szükségesnek megnyerni a kormánytól: a) Miután számos cikkek a kiviteli tilalom alól felszabadittattak, sokaknak váma pedig leszállittatott, e kedvező rendszer továbbá is folytatandó; némelly cikkelyeknek pedig még most is magas vámja leszállitandó; illyenek: réz, vas, festék, bőr, szarv, hamuzsir, gyapju, borkő stb [1]).

b) A Triestből, vagy akár honnét a német tartományokba bevitt áruknak adandó kedvezmények Magyarországra is kiterjesztessenek.

c) Ámbár a külföldi, Austriába viendő gabnának és baromnak váma 1824ben a magyaréhoz képest kétszereztetett; mivel azonban e termesztményeink a bajor gabnával és török barommal ezen tartományok kedvező fekvése miatt alig állhatják ki a concurrentiát, e cikkek váma még alacsonyabbra szállittassék.

d) Hogy a magyar kereskedő a külkereskedésnek minden viszonyaiban egyenlő jogokkal birjon a német tartományiakkal.

2. A többi örökös tartományokkali kereskedési viszonyokat illetőleg: miután a német fogyasztéki vámok a legtöbb s legnevezetesb, kivált ipari cikkeknél jóval nagyob-

1) Opinio Deput. Comm. 1827. 10dik tábla.

bak a magyar harmincadnál, némelly nevezetesb magyar termesztmények pedig, például: gabna, bor, barom a német tartományokban igen nagy vámokkal róvatnak meg, míg ellenben az osztrák hasonló cikkek p. o. bor, Magyarországba igen csekély vámmal szállittathatik: ezen, egyik legnagyobb sérelme kereskedésünknek ő felségétől orvosoltassék. Ezenkivül még eszközlendő:

a) Hogy azon kedvezmény, mi szerint az osztrák kalmárok áruikat a külföldre, vagy magyar vásárokra nyerészkedés miatt szállitván, a vámot csak az eladottaktól, visszatértökben (auf Losung) fizetik meg, a magyar árukra is kiterjesztessék, akár a külföldre, akár az örökös tartományokba szállíttatnak.

b) Valamint az osztrák tartományokba vitt s már megvámolt külárúk, midőn azokból ismét Magyarországba hozatnak, semmi vámmal sem róvatnak meg: ugy szükséges, hogy megszüntetvén a még II. József alatt divatba jött, ugy nevezett denaturalisatiói különbség, a külföldi Magyarországba hozott s már megharmincadolt cikkelyek tőlünk is szabadon vitethessenek ki a többi örökös tartományokba.

c) Némelly, kereskedésünket nehezítő, vámkezelési módok, minők a szabadmeneti levélnek Bécsben bajos és költséges szerzése, a kötelesség az árukat, bár milly nagy tömegűek, a harmincad s vámhivatalra vinni, a szokás, mi szerint az áruk nem csak az első vámállomáson megnézetnek s mázsáltatnak, hanem Bécsben is, mi nagy idő- s költség vesztegetéssel van összekapcsolva stb, megszűntessenek.

Ezek tehát, a kereskedési választmány nézete szerint, az akadályok, mellyek még kereskedésünket mind a külfölddel, mind a többi örökös tartományokkali viszonyában ne-

hezitik. Lehetne ugyan ezek iránt, kivált mik Magyarország külkereskedésének föltételes szabadságáról s az osztrák tartományokkali vámegyesületről mondattak, egynémi ellenvetést tenni 1); de mellőzve ezeket, mint célunkhoz nem tartozókat, csak azon reményt fejezzük itt ki, hogy hazánknak szelíd és méltányos kormányától biztosan várhatni, mi szerint mind azt, mi kereskedésünkben még nyomasztó s a többi örökös tartományokkali viszonyában méltány-, vagy aránytalan, mihelyt a körülmények engedendik, s a többi, szinte figyelembe veendő, tartományok veszélyes rázkodtatása nélkül megtörténhetik, az olly mély gyökereket vert rendszer megváltóztatásával orvosolni, s hazánk javát e tekintetben is atyai indulattal ápolni fogja.

A francia forradalomnak, melly Európa kereskedésében olly nevezetes crisiseket, olly erőszakos rázkódtatásokat okozott, a mi kereskedésünkre is nevezetes volt befolyása. A hosszas, emésztő háborúkban számos magyar termesztménynek, bár az árak a papiros pénz eláradása miatt igen felszöktek is, olly nagy lőn kelendősége, hogy épen az e korban legmagosabbra hágott osztrák vámok sem gátolhatták meg annak az előbbinél nagyobb mennyiségű kivitelét. Az élelemneműek Olaszországban s az Austriával határos idegen tartományokban koronként majdnem hihetlen árra emelkedtek; mi mind a szárazon, mind a tengerpartokon kettőzteté kereskedésünk élénkségét.

Még nagyobb következésű volt Magyarország kereskedésére az ugy nevezett szárazföldi rendszer (Continental-System). Napoleon a jenai győzedelem után 1806 végén Angolországgal minden kereskedést eltiltott, minden e pa

1) L. Orosz Notizen über Ungarn 120 köv.

rancsot megszegő hajót, minden angol árut, akár hol találtatnék, szabad martaléknak nyilvánitott, s Franciaország és szövetséges statusinak kikötőit minden Angolországból s gyarmatairól jövő hajók előtt bezáratta. Midőn pedig erre Angolország a következő év elején visszatorlást hirdetett, Napoleon még makacsabb háborút inditott az angol kereskedés ellen, még keményebb parancsokat bocsáta ki, mellyeknél fogva nem csak az angol, vagy Angolországgal közlekedő más nemzeti hajókat, hol lehete, elvétetni, hanem minden gyarmati árut 50 száztóli, ugy nevezett szárazföldi vámmal terheltetni rendelt. A negyedik, szerencsétlen francia háború után 1809ben kötött bécsi békességben az osztrák birodalom is kénytelen lön a szárazföldi rendszert aláirni. E békesség által minden adriai révek, Fiumét kivéve, melly az osztrák-magyar kereskedésre kitüzeték, Horvátország szávántuli részével a francia birtokába estek.

Europa a szárazföldi rendszer által az idegen égövek termesztményeinek megszokott éldeletétől, a gyarmati áruk rendes útakoni beszállitásától eltiltatván, alattomosan, a francia legióktól el nem zárt útakon üzött csempészkedés által törekvék enyhiteni a hallatlan zsarnokságot. Igy lön Magyarország közbejárója, Pest pedig fokhelye a gyarmati árukkali kereskedésnek egész 1814ig. Gyapot, kávé, thee illatos olajok, festék- és füszerek s egyéb, az előtt Europába nagy részben az angoloktól szállitott gyarmati áruk, eddig nálunk nem ismert mennyiségben szállittattak Zimonyon, Orsován, Bródin keresztül Pestre, — mellynek kalmárai az előbb nevezett helyeken ügyvivőségeket állitának, — onnét Bécsbe stb küldetendők. Ez vetette meg részben Pest gazdagságának alapját. Ezen tömérdek nyereséget hajtó közbejáró kereskedés mellett maga az ország is birt

némi olly cikkelyekkel, mellyek az előtt szinte nagy részben más világrészekről hozattak Europába, minők: dohány, hamuzsír, gyapjú stb, mik egész ideje alatt e rendszernek a túlnyomó angol concurrentiától megmentetvén, az azokat terhelő magas vámok s ezek miatt mód fölött felszökött ár mellett is igen nagy kelendőségre találtak egész Europában. De mind ez tünékeny jelenet volt kereskedésünkben: a francia oriás eleste s a szárazföldi rendszer megszünte után régi folyásába tért az európai kereskedés: a gyarmati áruknak élénkebb szállitása honunkon ált megszünt; az emlitett belcikkelyek pedig az amerikai hasonnemüekkel, mód fölött felcsigázott vámaink miatt, a versenyt ki nem állhatván, ismét csak nagy részben az örökös tartományokra szoríttattak. — Emlitendő itt, hogy tengerparti kereskedésünk a bécsi békekötés [1]) óta egyedül Fiuméra volt szorítva s megnehezitve azon átmeneti vámok által, mellyek a francia hatalom birtokába esett Illyrországban valának fizetendők. Miután azonban ezen elfoglalt tartomány a bitorlóktól viszavétetett, nem csak helyreállott tengerpartunk kereskedése, hanem gyarapúlt is, kivált a Fiuméban felállitott váltó törvény áldásai által, mellynek leglényegesb,

1) E szerződés 8dik pontja illy tartalmú: „Ő felsége a franciak császára és Olaszország királya igéri, hogy az osztrák ki- s beviteli kereskedésnek Fiume kikötőn ált semmi akadályokat nem vetend útjába, a nélkül azonban, hogy ezen engedmény angol árukra, vagy kereskedésre kiterjesztethetnék. Az átmeneti vámok az ekként ki- s bevitt árukra csekélyebbek legyenek, mint minden más nemzetekéire, az olaszokat kivéve. Egyébiránt a körülmények határozandják meg, hogy adassanak-e a többi, e szerződés által átengedett réveken az osztrák kereskedésnek némi kedvezések“.

a kereskedésre varázs erővel ható következménye volt a hitel megerősítése.

Mi már ható kereskedésünk nevezetesb cikkelyeit részletesen illeti: a szomszédban viselt emésztő háborúk, azoknak szűntével pedig a vámrendszer korlátinak tágulása, más részről pedig a termesztésben tett javitások s előhaladás, és az osztrák gyárak emelkedésével sürűdő kérdezősködés azoknak nagy részben tőlünk vett kellékei iránt általán véve nagyobbitották a kivitelt. Nevezetesen:

A gabna kereskedésnek nagy könnyebbitésére vált azon főnebb emlitett engedmény, mi szerint a kiviteli s útvámon kivül minden az előtt fizetendő adózások megszűntettek, a fogyasztéki vám pedig nem, miként előbb, a határszéli vonalon, hanem az eladás után volt lefizetendő. Nem szűntek meg ugyan még ez utóbbik iránt a vámvonaloknál minden nehézségek; de ezen cikk még is mindenek közt legkevesbbé terheltetett. A kivitel közép száma mintegy 2,500,000 mérűre emelkedett. Különösen 1802ben az összes kivitel tőn 2,367,125 mérűt. Ellenben 1816ban egyedül az örökös tartományokba 2,966,952 mérű, 1817ben 2,140,548 mérű, 1818ban 2,249,136 m. vitetett ki; a többi évekről fontokban találjuk a kivitt mennyiséget följegyezve, — s hogy csak néhány évet emlitsek — 1819ben 167,118,862 font, 1824ben 140,093,696, 1827ben 173,573,470 font egyedül az örökös tartományokba. Sokkal nagyobb arányban nőtt a kivitel külföldre, főleg az 1824diki vámleszállitás óta. Addig t. i. közép számmal mintegy 50,000 mázsát tőn a kivitel, az emlitett évben pedig 119,222 mázsára szökött, miről a következő évben 145,812 mázsára, 1826ban 185,203 mázsára emelkedett [1]). Ezenkivül lisztül az örökös tarto-

1) Opinio Subdep. Comm. 1827. 2d. és 3d. tábla.

mányokba közép szám szerint mintegy 50,000, külföldre pedig 10,000 mázsa vitetett ki. Fő piacai ezen első rangú cikknek: Török-vagy Új-Becse és Mosony. Becse azóta kezdett e tekintetben gyarapodni, mióta a temesi bánság megnépesedvén, a termesztmény fölöslege szaporodott; e kor közepén már egyike volt Europa nevezetesb gabnapiacainak. Látogattaték számos magyar, osztrák, horvát, s tengerparti gabnakereskedőktől. Az innét elúszott, 1000—6000 mázsával terhelt hajók száma a háromszázat, a mérüké a milliót meghaladja. A kivitel 1803ig innen több ágra szakadt, nevezetesen a győri és mosonyi, a sziszeki, károlyvárosi, laibachi és tengerparti vonalokra. Az említett évtől kezdve pèdig a Duna s Tisza közti Ferenc-csatorna a dunai útat majdnem ötven mérfölddel megrövidítvén, a mosonyi vonalon központosúlt e gabnaszállítás, kivált míg a szárazföldi rendszer s a tengerpartoknak a franciatóli elfoglalása akadályozá a szállításokat Károlyvárosba. E körülmények megváltozta után azonban, főleg miután részben a Száva és Kulpa is szabályoztatott, gabna-kereskedésünk e vonala ismét énlénkebb lön. Nagy összeköttetésben állott Becse e kor elejétől kivált 1816ig, melly időszak alatt legvirágzóbb volt e kereskedő város allapata, egyenesen Bécscsel, sőt a szárazföldi rendszer idejében a külfölddel is nem csak gabnakereskedésében, hanem a váltóüzletben (Wechselgeschäft) is. A mondott évtől fogva Mosony, mellynek közlekedését addig a harcok piacának közelléte bátortalanabbá tette, vívta ki a gabnakereskedési elsőséget, kivált a német örökös tartományokra nézve, mellyekhezi közelsége miatt majdnem minden, azokba szánt gabna e városban tétetett le. Az itt keresztül vitt gabna évenkint körülbelül másfél millió mérüt tön; miből egyedül Mosony me-

gyére mintegy 350,000 mérü esik; a többi Becséről, Bajáról stb szállittatik hajón, Vas és Veszprim stb megyékből pedig tengelyen. E két fő fokhelyen kivül nevezetes gabnapiacai vannak még Bajának, Szegednek, Nagy-Becskereknek és Temesvárnak. A két utólsó helyről a Böge csatornán jut a gabna a Tiszára s erről a Dunára. Emlitendő még gabnapiacairól Nezider, mellynek idegenektől is meglátogatott héti sokadalmain mintegy 200,000 mérü gabna kél el; továbbá Nagy-Szombat és Beszterce, mellyek a felső vidéki belkereskedésben szolgálnak fő piacaiul a gabnának. A tengerparton kiszállitott gabna Károlyváros raktáraiból, meddig, ha a vizállás engedi, a Száván és Kulpán uszik, tengelyen hordatik el.

A szarvasmarha kereskedésben két körülmény, arra lényegesen befolyó, érdemel e korszak alatt figyelmet. Először is az, hogy a marhatenyésztés állapata e korban részint az igen gyakran pusztitó marhadög, részint más körülmények miatt — mellyek közé, mint mondók, a juhászatnak igen nagy kiterjesztése is számitandó —, megcsökkenvén, belföldi tenyésztésből a multhoz képest kevés hajtatott ki az országból. E hiányt azonban eléggé helyreütté Moldvának és Havasföldnek bősége a szarvas marhában. Miért a német tartományokba kihajtott marha nagy részben moldvai s havasföldi tenyésztés volt. De mind e mellett is nem egyedül szenvedő részt vett honunk e kereskedésben s a Moldvából kihajtott marha nem csupán átviteli jószág volt reánk nézve. A behajtott csordák nagy részben magyar birtokosoktól s haszonbérlőktől vétettek ált s csak felhizlalások után hajtattak ki a német földre. — A másik körülmény, melly marhakereskedésünket igen összeszoritá, azon vámszabály volt, minél fogva e cikknek a né-

met örökös tartományokoni áltvitele ritkán engedtetett meg, vagy is inkább a nagy vámok által annyira meggátoltatott, hogy, kivált Bécset tekintve, majdnem egyedáruság nyomta ezen ágát kereskedésünknek. A szállitás t. i. szabadékos társaságoktól kezelteték, mellyek a marhának vagy a tenyésztés helyén, vagy a nevezetesb pesti, váci, soproni, nagy-kátai, vásárokon egyedül szabának árt. A kivitel idegen tartományokba nem volt ugyan egyenesen eltiltva, de annyira megnehezitve, hogy kevésnek lehetett kedve s bátorsága e bajos és kétes sikerü szállitásokra. Innen van, hogy midőn az örökös tartományokban évenkint mintegy 100—130,000 darab vitetett ki, külországokba, p. o. 1816tól 1823ig, évenkint alig hajtatott ki 500 darab. Az 1824diki vámszabály azonban, melly a kiviteli vámot 2 ftról 10 krra szállitá s más akadályokat is elmozditott, e cikknek is szabadabb utat nyitott a külföldre. Miért 1823ban rögtön 10,928, 1824ben 10,145, 1825ben 15,072, 1826ban 17,601 a következő évben pedig ismét emelkedve 18,819 darab hajtatott a külföldre. Az összes kivitel azonban e mellett nem nagyobbodott, mert mennyivel több hajtatott külföldre, annyival csökkent az örökös tartományokba kiszállitottak száma. Ez utóbbiak száma 1802ben még 158,600ra, 1816tól 1821ig kevéssel ment többre 100,000nél; a következő hat évben pedig 1828ig két évet kivéve, mindig alul volt a 100,000ren. — Különösen Bécset és környékét 1795ig a cs. kir. mezőhegyesi puszta látta el Fries és társa tőzsérház biztositéka alatt vágó marhával. Ezen évtől fogva pedig a bécsi mészáros céh igen kedvező feltételek alatt kezelte e szállitást. Azonban a magyarországi marhatenyésztés csökkenését már igen érezni kezdé Bécs;

nem ritkán hallattak már panaszok a marhahus hiánya s mindig növekedő drágulása iránt e fővárosban [1]).

A szarvasmarha-szállitásnak csökkenését, úgy látszik, a juh és sertés kezdé pótolni; ámbár ez utóbbik cikket is nagy részben a török tartományokból hozta Magyarország. Az 1827diki kereskedési választmány táblái szerint mind a két cikkely évenkénti kivitele szemlátomást növekedik, mind az örökös mind a kültartományokra nézve. Nevezetesen: a kivitt juhok száma 1823ig, az egy 1817diki évet kivéve, midőn a kivitel 200,000re hágott, közép szám szerint csak 150,000et tőn; az előbbik évtől kezdve pedig mindig meghaladta a 250,000et, 1824ben pedig egészen 339,754re, 1835ben pedig 308,952re emelkedett. Hasonló eredménye volt a sertéskereskedésnek; mellynek kiviteli számai majdnem megegyeztek amazokéival. —

A borkereskedés 1807ig azon nagy nyomás alá volt vetve, hogy hajón a Dunán csak a határszélig engedteték szállittatni; ha pedig innét a külföldre vizen szállitás iránt nagy bajjal engedelmet nyert a kereskedő, tartozott mindig bizonyos mennyiségű osztrák bort is vinni magával; azon kivül a fogyasztéki vámot mindjárt a határszélen kellett letennie, még azon esetben is, ha egyenes szándéka volt borát a külföldre szállitani. Annak bebizonyitása után, hogy borát külföldön adta el, visszaadaték ugyan a letett fogyasztéki adó, de ez mindig nagy bajjal járt és sokszor elmaradt [2]). Ezen akadályon segitett ugyan a nevezett évi törvénykönyv 7dik cikke, a borokat hajón az osztrák tar-

---

1) Acta Comit. 1802. I. 105.

2) Opinio Subdep. Commerc. 1827. 2. és 3dik tábla. Schvartner: Statist. 1, 227.

tományokon keresztül is szabadon szállitani, s a fogyasztéki vám kész pénzül letétele helyett elégséges kezességet adni engedvén. De azért még sok nehézség maradt fenn mind az örökös mind a kültartományokba szállitásnál; mik közől egyik, az igen magas vámok, nem csak a kül tartományokban, — mellyek az osztrák birodalomban még mindig fennálló eiszigetelési rendszer visszatorlásaul termesztményeinkre, kivált borainkra a tilalommal felérő vámokat vetének, — hanem az örökös tartományokban is, hol a különféle adózások, összevéve, minden akó bort 3 frttal, a tokaji hordóját pedig 8 fttal terhelték. Ezen okból csökkent ugyan az azelőtt Lengyel- s Poroszországba és Sléziába olly igen élénk borszállitás; de még is e tartományok valának korunkban is a magyar bor fogyasztói. Az összes kivitt mennyiség évenkint 250,000 akóra ment; mi, a termés nagyságát tekintve, igen kevés. — A nagy vámok, kivált a porosz határszéleken, hitelt ölő csempészkedést, mi főleg Cseh- és Gácsország által űzetett, vont maga után. A magyar bornak porosz Sléziába bevitele azóta kezdett növekedni, mióta III. Fridrik Vilmos az egy akóért fizetendő húsz tallérnyi magas vámot tiz tallér- s néhány garasra szállitá le. Addig majdnem egyedül francia és spanyol borokkal élt ez ország; az emlitett vámleszállitás azonban a magyar kereskedőknek is megnyitotta a concurrentiát. Boroszló 1794ben elfogyasztott 1089 akó magyar, 2069 akó francia és 1261 akó spanyol bort. 1803ban pedig már 3774 akó magyar bor fogyott el e városban. Innen látható, mennyire csalja meg magát financiai tekintetben is azon ország, melly magas vámai által a versenyzést meggátolja. Poroszország 1794ben 20 tallérnyi vám mellett a magyar borokért bevett 11,780 tallért, 1803ban pedig tiz tallérnyi

vám mellett 37,740 tallért [1]. — A magyar borkereskedés emelésére e korszak alatt többször alakúltak össze társaságok, de közölök egy sem juthatott erös lábra. Elsö volt, mellyet dr. Fuker a század elején iparkodott fölállitani; de elhalt az, mielött megszületett volna. Nagyobb állandósággal biztatott az, mellynek Schweickhard lovag, hg Brecenheim, Eszterházy Ferenc és Miklós grófok és Weckbecker 1804ben a kormány egyeztével veték meg alapját. Ezen „Magyar-éjszaki kereskedö egyesület" címet viselö társaságnak elsö célja volt az Oroszországban igen kedvelt magyar boroknak ott keletet szerezni. A társaság tizenkét évre s 500 frtnyi részvényekre volt tervezve; a töke 300,000 frtra állapittatott. A király annak alakulását elösegitendö, Gyürky torontáli föispánra bizta a hivatalos felügyelést. A pénzek beszedése s kiadása a bécsi kölcsön- és váltóbankra volt volna bizandó, s az ügyvivöség Bécsben egy hiteles tözsérre ruházandó. A társaság azonban több okoknál fogva nem állapithatta meg magát. A magyar elöitélettel viseltetett ezen egyesület iránt már csak azért is, mivel magyar címe mellett is Bécs tűzeték ki közép pontjául; s e bizodalmatlanság a Bécs és Magyarország közti kereskedési viszonyok akkori állapatában nem is volt alaptalan. De már a kibocsátott programma sem volt kielégitö: némi szinét viselte az magán egy károssá válhatandó egyedáruságnak; ez s az a homályos határozatlanság, mi a tervben, a részletek tekintetében uralkodék, nem szerezhetett annak részvevöket [2]. Némelly lépéseket azon-

1) Magaz. für Gesch.-Stat. u. Geogr. d. össterr. Monar. 2, 497.
2) Götting. Magaz. für Gesch. stb. 1, 50. Schedius: Zeitschrift. 6, 267.

ban még is tön e társaság; Orosz-, Svéd- és Poroszország politicai viszonyai igen kedvezők voltak reá nézve, s az engedmények, mellyeket ezen országok kormányától nyert, más belkörülmények közt virágzatra emelik vala borkereskedésünket. A társasági igazgatóság t. i. nem csak szabadságot nyert a magyar boroknak a Poprádon és Visztulán szállítására, hanem ezen kiszállított borokra nézve az elbingeni árumegállítás eltörlesztését is kieszközlé; más részről pedig a porosz, még mindig magas beviteli vámokat hordójától csak 16 garasra szállíttatá. A svéd király már előbb kedvező föltételek alatt engedte meg a magyar borok bevitelét. Milly hasznot várhat vala e társaság, ha megállapodik, Oroszországból, láthatni abból, hogy hivatalos vámjegyzék szerint Sz. Pétervárra 1804ben 1,900,000 rúbelnyi (azaz, több mint három millió forintnyi) bor vitetett be [1]). A Schweikhardtól Oroszországba tett próbaszállítások azonban még sem elégíték ki a reményeket; de az akadályok leginkább physicaiak levén, idővel elmozdíttathattak volna. Sikeresebb volt a Svédországba tett kisérlet; mi azonban a társaság elenyészte után nem folytattaték [2]). 1807ben Berzevicy György fogta fel újra az éjszaki borkereskedés ügyét s kedvenc eszméjének, az éjszaki hajózásnak megkezdésére példát nyújtandó, a Poprádon, Dunajecen és Visztulán borszállítást tett Varsóba. De ezen a, még szabályozatlan úton annyi akadályokra talált, hogy kisérletét sem maga, sem más nem ismételte [3]). Mi különösen a tokaji borkereskedést illeti: ezt nagy részben zsi-

1) Götting. Magaz. 1, 68.
2) Acta Comit. 1807. l. 63.
3) Schvartner: Statist. 1, 420. Csaplovics: Archiv. 1, 118.

dók és rácok, kivülök a miskolci, késmárki, kassai és eperjesi kereskedők kezelték. Fő iránya e kereskedésnek, Virován, Bártfán, Késmárkon vonult át Lengyelországba. Ezen kereskedés az előtt leginkább bizomány (commissio és speditio) által kezeltetett; azonban, az útban gyakran tett hamisitások s több más nehézségek, kivált a hitel ingatagsága Lengyelországban, s az előbbi, még ingatagabb lengyel igazságszolgáltatás, az illy nemű szállitásokat majdnem egészen megszüntették. Azóta divatozó kezeltetése mellett pedig ezen kereskedésnek, mi szerint nagy részét magok a lengyel kereskedők viszik ki, a magyarországiak pedig, mit kivisznek is, ritkán szállitják az első lengyel állomásokon túl, e bor' az éjszakibb tartományokba szállitásának nagy hasznát a lengyel, többnyire zsidó, kalmárok húzzák. Ezen az úton pedig a tokajin kivül nagy mennyiségű egri, budai, ménesi, nagyváradi stb is jut a lengyelek kezébe, kik azt az orosz és porosz tartományokba szállitják. Nevezetes a tokajinak Pesten s Pozsonyon ált szállitása Bécsbe is. E korszak elején még szokásban volt kereskedőinknél a küláruk szállitóit tokaji borral kifizetni; a fűszerek és divatáruk nagy része róvatott le tokajival. Miután a porosz beviteli vámok leszállittattak, e termesztményünk egyik fő rakhelye Boroszló lett, honnét az azután minden irányban: Szászországba, Hamburgba stb ágazott el; ez utóbbik helyről valami kevés szállittatott Angolországba is [1]).

A gyapju egyike azon cikkelyeknek, mik nem csak az ország kereskedésének fő tárgyait teszik, hanem mellyekre az örökös tartományok gyárainak is különösen nagy

1) Csaplovics: Archiv. 1, 373.

szükségök vagyon. Ez az oka, miért a magyar gyapjú kivitele egyedül az örökös tartományokra szoríttatott. Midőn e század elején külkereskedők is kezdenék magokat gyapjuvásárainkon jelentgetni s az osztrákokkal a vételben concurrálni, a külkiviteli vám, mi II. József alatt még 4 Rhfrt volt, 1802ig 12 frt 2 krra emeltetett [1]). Midőn pedig a szárazföldi rendszer következtében a gyapjú ára mód fölött felszökvén, e magas vám sem biztosíthatta az osztrák gyárakat a külföldiek concurrentiája ellen, a kiviteli vám 1807ben mázsájától 16 Rhfrtra csigáztatott. E volt oka, miért gyapjúnkból, az europai kereskedésben nagy kelendősége mellett is, 1822ig évenkint alig 100 mázsa vitetett a külföldre, míg az osztrák tartományokba tett szállítások 1802ben 124,814, 1815től pedig 1821ig közép szám szerint 110 ezer mázsára mentek. A külföldre szállításnak növekedését azonban 1824től fogva (ez évben 3400, 1825ben 6136, 1826ban 6802 mázsát tön) nem csak a vámleszállítás, hanem juhtenyésztésünk rendkívüli gyarapúlta s a gyapjú finomulása is okozta. A külföldre t. i. csak a legfinomabb gyapjú vitetett, mitől 100—150 p. frtnyi ár után könnyebben megfizethető volt a nagy vám is, mint az aljastól, mellynek ára alig haladta meg kétszer a vámadót. Mind a mellett is pedig, hogy gyapjúnk vitelében 1822 óta a külföld is inkább concurrálni kezdett, az örökös tartományokba tett szállítások is nevezetesen emelkedtek: mondám, hogy 1821ig a kivitel közép száma 110,000 mázsát tön, ez évről már 135,606, 1822ről 137,192, 1823ról 142,513, 1824ről 173,504, 1825ről 163,286, 1826ról 162,535, 1827ről pedig 190,003 mázsát mutatnak elő a kereskedési táb-

1) Acta Comit. 1802. I. 61. Schvartner: 1, 223. i) alatt.

lák mind a mellett is, hogy a gyapjúszövetek benn is jóval nagyobb mennyiségben gyártattak. Ebből eléggé kitűnik, hogy, bár — az 1802diki országgyűlési rendek véleménye szerint — részben a juhtenyésztés csökkentése miatt, nehogy t. i. mellette a szarvas marhatenyésztés elhanyagoltassék, emeltetett is fel annyira a gyapjú váma, a juh mind a mellett is mindig szaporodott s a gyapjúkereskedés évenkint gyarapúlt.

A dohánynak külföldre kivitele nem volt ugyan egyenesen eltiltva, de annyira megnehezítve a bécsi abaldó rendszabályai által, hogy egyesek alig állhatták ki vele a concurrentiát. Minden magányos, ki dohányt külföldre szállítani akart, azt csak az abaldótól eszközlött szabad levél mellett tehette; mi nem csak a taksák s a néha hetekig húzott várakoztatás miatt volt terhes, hanem azért is, mivel illyenkor a vevőnek nevét is ki kelle nyilatkoztatni; minek következtében az abaldó e vevőket többnyire magához ragadá; mi annál is könnyebben sikerült neki, minthogy szállításait semmi sem akadályozta. Továbbá, ha a szabad meneti levélen álló öszveg a harmincadi mérésen pontosan ki nem ütött, a dohány letartóztatott; mi még is e cikknél, mellynek súlyát száraz vagy nedves idő változtatja, igen könnyen megtörtént. Az osztrák vámhivataloknak szabadságában állott a terhes kocsikat lerakatni s újra fölmérni s még a kötegeket is feloldani. Ha a kereskedő az útlevélen kiszabott országútról a mellék, talán jobb, de szint oda vivő útra tért, nem csak dohányát elveszté, hanem pénzbeli büntetésre is szoríttatott. Az 1802ki felirásra 1807ben érkezett kir. válasz [1]) csak igen tökéletlenül hárítá el ezen

1) Acta Comit. 1802. I. 64. Acta Comit. 1807. I. 497.

akadályokat, egyedül azt engedvén meg, hogy a kellő útlevél ezután akármelly fiók dohányhivataltól is kérethessék s harmad nap alatt kiadassék. Mit ezen kivül még a rendek kivántak: hogy a harmincadi mérések a hajókon tétessenek, az útlevél taksája leszállittassék, s annak értéke három hónapról, miként eddig divatban volt, határtalan, vagy csak hosszabb időre terjesztessék, meg nem engedtetett. Mind e mellett is a szükség, mit Europa e kor elején a virginiai dohány kimaradása miatt érezett s az ekkor még igen csekély kiviteli vám (másfél kr. mázsájától) a külföldön is nevezetessé tette a magyar dohánykereskedést; az olasz, német birodalmi és németalföldi gyárak többnyire magyar dohányt dolgoztak föl; s bár az abaldó teljes erővel űzte az egyedárusággal határos munkálatit, 1790 táján egyedül a tengerpartokon több millió frt folyt be e cikkelyért az országba. Ámbár pedig az angoléjszakamerikai háború bevégezte s a kereskedési viszonyok eligazodta után hatalmas vetélytársa lőn is e cikkelyünknek az amerikai dohány, olcsóbbsága s különösen a burnókészitésre alkalmas volta miatt még is kiállandotta az avvali concurrentiát, ha egy oal financfogás nem történik, mi szerint a statusjövedelmek szaporitása a vámok fölemelésében kerestetvén, a dohány essitója időről időre mindig magasabbra, végre pedig egészen 12 p. frtra emeltetett; minek azután a tilalomhoz hasonló hatása volt: a gyárak, mik eddig magyar dohánynyal dolgoztak, az angolok által Amerikából kezdék ellátni magokat. Azonban nem sokára bekövetkezett Europának a szárazföldi rendszer általi elcsukása az angol áruk elől. Az olasz, német birodalmi stb gyárak ismét Magyarországra forditák szemeiket, de miután ennek dohányát a magas vámok mód felett megdrágitották, Olasz-

s Németország több tartományai kormányaik által is ösztönöztetvén, nagyobb mennyiségben kezdék e cikket termeszteni; mi által dohánykereskedésünk helyre nem pótolható kárt szenvedett. Később a dohánykereskedésnek mind az abaldótól, mind a vámok részéről vetett akadályai nagy részben megszüntek ugyan, — amaz a nyerészkedéssel felhagyván, emezek pedig koronként 12 frtról 2, később 1 forintra, 1824ben pedig 20 krra leszállíttatván: de sem az előbbi kedvező körülményeket, mikben a magyar dohány egészen megállapíthatta volna magát az europai kereskedésben, többé visszaidézni —, sem Olasz s Németországot dohányveteményeitől a miénk javára megfosztani nem lehetett. Azonban mióta így a vám leszállíttatott, még is emelkedni kezdett a dohánykereskedés és növekedni a kivitel, főleg Olaszországba, ugy annyira, hogy a kivitt mennyiség, mi a nagy vámok idején alig ment 10,000 mázsára, 1818tól fogva 40,000—60,000re emelkedett [1]). Mi pedig az abaldónak s egyeseknek benn az országbani dohánykereskedését illeti: századunk első tizedének vége felé, midőn t. i. künn a száraz föld elcsukása olly keresetté tette e cikkelyt, a zsidók nagy tűzzel fogták fel ez ágát kereskedésünknek, mellybe eddig nem elegyedtek. Egy messzeágazó társaságot alkotának, melly több vidékeken úgy annyira magához ragadá az első kézbőli vételt, hogy a szükséges mennyiség beszerzése iránt nem ritkán a császári abaldót is zavarba ejté, s kényszeríté azt tőle magasabb áron vásárlani. Illy nemű esetek többszöri előfordulta a dohány árát igen magasra csigázta, a nélkül, hogy a termesztő haszna növekedett volna. A csász. abaldó e visszaélést azon elv fölál-

1) Opinio Deput. Commerc. 1827. l. 29 és 3dik tábla.

litása által törekvék orvoslani, hogy a kincstári szükség azontúl soha se nyerészkedőktől vásároltassék. Azért emeltetett a vám is olly magasra, hogy egyesek, ki nem vihetvén, a szükséges mennyiséget az abaldó elől le ne foglalhassák. Ezen intézkedés meggátolta ugyan a nyerészkedő zsidótársaság cseleit, s általán az egész dohánykereskedésre jó hatású leendett, ha egy részről a vámok olly igen föl nem emeltetnek, más részről az abaldó tiszteinek visszaélései a termesztőket nem zaklatják. Azonban a dohánynak a gabnával együtti drágulása s a beváltó tiszteknek többszöri csalásai arra birták a csász. dohányigazgatást, hogy 1817ben az eddigi beváltás mellett tisztei által, magányosokkali szerződés útján is kezdé a szükséges mennyiséget beszerezni. A következő évben pedig a tisztek általi beváltatással egészen felhagyván, a szállítást csödületmegnyitás által a legjutalmasabban ajánlkozónak engedé át. Ezen rendelet, miután a dohánynak vételét az abaldótól függetlenné tette, megkönnyité ugyan a kivitelt; de annak az országbani beszerzését végtelenül megnehezíté az abaldó szállítóinak uzsoráskodása. Ezeknek a termesztökön is elkövetett csalásai s önkényes árszabások azóta számtalan, a kormánynak is benyujtott panaszokra adának okot, más egyeseknek pedig annyira megnehezíték uzsorás cseleik s alacsony fogásaik által a vételt, hogy, ki hasonlókhoz folyamodni nem akart, velök a concurrentiát ki nem állhatta [1]). Egy, az 1827diki országgyülési rendekhez küldött kir. válasz [2]) által ezen csalók cselszövényei megtiltatnak ugyan,

1) L. erről Deyák: Gesch. Darstell. d. ung. Tobak - Hand. von 1817 bis 1822.

Acta. Comit. 182⅞ l. 1391 és 1393.

s azoknak, ha csinyeiket folytatnák, megbüntetése az illető hatóságokra bizatik; de alattomos fogásaikat, mellyekkel a termesztőket zsarolják, még ezen rendelmény sem képes egészen kiirtani. — A bécsi dohányigazgatástól évenkint kiszállított mennyiség mintegy 100—180 ezer mázsára megyen. —

Nevezetesb cikkei még a kivitelnek: bőr, faggyú, kender, gubacs, méz, hamuzsir. E tárgyak, minthogy a külföldre kivitel 1824ig vagy egyenesen eltiltva, vagy a tilalommal felérő vámok által nehezitve volt, egyedül az örökös tartományokba szállittattak; a külföldre vitt mennyiség figyelmet sem érdemel; az emlitett évtől fogva azonban némellyikének a külföldre szállitása is növekedett. Különösen a nyers bőr kivitele egészen eltiltva volt, a kidolgozott pedig a német örökös tartományokban nagy (4 pfrtnyi) vámmal terheltetett, holott a beviteli vám igen csekély volt. [1]). A kivitt mennyiség közép száma, mindenféle, ökör-, ló-, juh-, stb bőrt ide értve, körülbelül 500,000 darabot tőn [2]). —

Kender e korszak végén már mintegy 40,000 mázsa szállittatott ki. Mi annál örvendetesb jelenés, minthogy még az elöbbi korszakban nevezetes mennyiségü kendert kelle behozni a tengerpartra Bolognából és Ferrarából a honi hajózás szükségeire. Apatinban, Hódságon és Filippován bizományosokat is tartának már angol kereskedők, kik nem csak jó áron szedék ezeknek számára e növényt, hanem jobb kezelésre is tanitták azokat, kiktől a kendert venni szokták. [3])

1) Acta Comit. 1802. I. 60. 144.
2) Opinio Dep. Comm. 1827. 2- és 3dik tábla.
3) U. o. l. 26.

A faggyú és szappany igen magas vámmal nem terheltetett ugyan a küldföldre vitelnél, csak 1 ft 30 kr. ezüstöt kellvén fizetni; de olly gyakran és váratlanul, minden előre tett figyelmeztetés nélkül megtiltatott, hogy nem ritkán már a végső osztrák állomáson érte utól a tilalom a szállitást; s akkor, természetes, elvesztegetni kelle áruját a kereskedőnek; mi okból e kor végeig alig vitetett néhány font a külföldre; 1825től fogva azonban igen kezde növekedni a faggyú kivitele; ez évben t. i. 5534, a következőben 8601, 1827ben pedig 153,110 font szállittatott idegen tartományokba. 1824től, meddig a kivitel 1000—6000 mázsát tön, az örökös tartományokba is igen növekedett a faggyú kivitele; az emlitett évben t. i. 12,374, a következőben 12,295, 1826ban 22,512, 1827ben pedig 20,952 mázsára hágott.

A méz- és viaszkereskedés a magas külföldi vám miatt 1824ig csak az örökös tartományok határai közé szorúlt. Kivitete évenkint 5000—20,000 mázsa méz, 500—2000 mázsa viasz. — A gubacs kivitelét „a gyakori és ingadozó tilalmak és korlátolások, mellyek nem annyira a belgyárak, mint a közjó ürügye alatt kizáró szabadékot alattomos utakon eszközlött egyedáruság segedelmére történtek“ 1), néha annyira megakadályozták, hogy a természet ezen nagy becsü adománya honn nem ritkán a földön rothadni hagyaték, mivel a külföldre kivitel meggátoltatván, ára annyira leszállott, hogy a szedés költségei is alig kerültek ki. A kivitel, mind e mellett is az örökös tartományokba 100,000 — 180,000 köbölre ment.

1) Acta Comit. 1832 l. 53.

A hamuzsír, miből évenkint összesen 20,000—50,000 mázsa vitetett ki, az osztrák tartományokon kivül leginkább Szászországba és Regensburgba szokott szállíttatni. Az angol- francia háború s a szárazföldi rendszer korában Amerikából be nem hozathatván, a magyar készitmény igen keresetté lőn az europai kereskedésben; ekkor állíttattak fel a legtöbb hamuzsírgyárak honunkban. Kelendőségével azonban növekedtek a kivitel elébe vetett akadályok is, mik a más cikkelyeknél fennállókat még avval is meghaladták, hogy csak az udvari bankválasztmány szabadmeneti levele mellett volt szabad tenni a külföldre szállításokat; ezen útlevél kieszközlésére pedig legalább is hat hétnyi idő kivántatott. E levelekkel a bécsi kereskedők nyerészkedéseket is szoktak volt űzni, a nevezett választmánytól megvásárolván, és szállítóinknak minden mázsától fizetendő egy pftért adván el. Ezen kivül pedig a külföldi essito 4 ftra emeltetett mázsájától. Igy történt, hogy a szárazföldi rendszer enyésztével a versenyt az amerikaival ki nem állhatván, külföldre alig szállíttatott nehány mázsa; minek következtében több költségesen emelt gyárak is elpusztúltak.

Említésre méltók végre ható kereskedésünk következő cikkei: gyümölcs, miből az örökös tartományokba a kor elején körülbelül egy, végén pedig több öt millió fontnál; a külföldre pedig a kor elején mintegy 50—100 ezer, a végén már közép szám szerint 400,000 font szállíttatott. — Vaj a szomszédokhoz évenkint mintegy 200—400 ezer, külföldre pedig 1824ig 2000—60,000, azután a vámok leszállíttatván, 140—270

ezer font vitetett. — Ágyi-toll évenkint összesen 200—800 ezer; timsó 200,000—1,000,000; olaj mindenféle 500,000—2,700,000 font stb. stb.[1]) szállittatott ki az országból. —

A beviteli kereskedés, egészben véve, kevés változást szenvedett. Magyarország gyári s kézmüi állapota, miként fönebb látók, örvendetes haladásnak indult ugyan e korszak alatt; de még korán sem emelkedett annyira, hogy a nevezetesb cikkek bevitelében szembetünö különbséget okozott volna; betudva a nép szaporodását, ugyanazon eredmény áll elö a passiv kereskedésben, mellyet a mult korszak alatt kimutattam. Némelly cikkelyekben azonban mégis meglepö a fordulat, s a bevitelnek csökkenése a honi készitmény szaporodtának következésében. P. o. kikészitett bör és börmüvek 1802-ben 918,314 ftért hozattak be az örökös tartományokból, 1816ban 516,856 font, mi körülbelül ugyan annyi forintot vitt ki, mennyi a fönebbi öszveg; 1818tól kezdve pedig 1827ig e beviteli öszveg évenkint csökkent, s néha csaknem felényire. A divatáruk beviteli száma 1818ig mindig meghaladta a 150,000 forintot, ez évtöl kezdve mindig csökkenve 1827ig, alig ment közép szám szerint 50,000 ftra. Szabó- és vargamüvek 1816 és 1817ben külön többet kivittek 390,000 ftnál, azután pedig közép szám szerint mintegy 80,000 ftra ment a bevitel stb. Némelly áruk bevitele pedig, minök égettbor, gyapjú s gyapot-müvek, papir stb, a népesedés és fényüzés arányában növekedett. Más áruk végre, föleg által án

1) Opinio Deput. Comm. 1827. 2ik és 3ik tábla.

véve a gyarmatiak, a harmincadok változta s a sorompók tágulása következtében közvetlenül a külföldről kezdének beszállíttatni; például: kávé [1]) 1823ig az osztrák tartományokból közép számmal mintegy 500,000 font szállíttatott be, mi az említett évben (ha a sokszor idézett kereskedési tábláknak hitelt adhatunk) 1015, 1825ben 99, 1827ben 110 fontra sülyedt; a külföld szállításai pedig, mik 1816tól 1823ig közép szám szerint mintegy 500,000 fontot tőnek, az utóbbik évben 764,000re; 1627ben, addig évenkint növekedve, 869,000 fontra emelkedtek. Hasonló eredményt mutat a cukor: míg az örökös tartományok bevitele, az egy milliót néha százezrekkel meghaladó öszvegről 1823ban 3272, a következő években nehány száz fontra szállott: a külföldnek szállításai tetemesen növekedtek; a finomított cukor bevitele ugyan e tekintetben is csökkent, de a cukorlisztté, mi 1816ban csak 134,000, 1820ban 500,000, 1822ben 880,000 fontot tőn, azután körülbelül 1,500-000re emelkedett. — A faolaj 1823ig mintegy 70,000, azontul 5,—7,000 font hozatott a szomszéd tartományok-

1) E cikk 1803ban a papirpénz eltörlesztésére 50 pft fogyasztéki vámmal terheltetett az osztrák állomásokon; ez ugyan megszüntetett 1807ben az 5dik törv. cikk által: a szárazföld elcsukása alatt azonban, 1809től kezdve ismét 84 pft 30krnyi vámmal terheltetett mázsája. Ezóta mint osztrák kereskedési cikk jött Törökországból magyar földre, s innen mint activ áru vitetett ki. Ára e cikknek azon korban rendkivüli volt: 1804ben 200—225 fton, 1807ben 375 fton kelt mázsája Pesten; 1808ban pedig 1 aranyon, 1809ben 14—16 pfton kelt fontja ugyanott. L. Schvartner Statist. 1, 422.

ból; külföldről ellenben az évenkénti, mintegy 6—8 százezer fontnyi bevitel 1823tól kezdve mindig tetemesen meghaladta a milliót stb[1]). De 1807től kezdve általán véve tágult Magyarországnak a külfölddeli közvetlen kereskedése, s ámbár azon gyármüveket, mellyeket az osztrák tartományok szolgáltathatnak a külföldről behozni folyton tilalmaztatott; némelly cikkelyeknek azonban, mellyeket az osztrák tartományok vagy nem elég mennyiségben, vagy magok is a külföldről szállitottak, bevitele könnyittetvén, a bécsi kalmároknak magyarországra nézve űzött egyedáruskodása [2]) nagy részben megszüntetett.

Az 1827ki kereskedési választmány általános mérlegét is adja Magyarország' mind az örökös tartományokkal, mind a külfölddel folytatott kereskedésének. E szerint tiz év alatt, 1816—1826ig az örökös tartományokkali kereskedésben, bár nehány év passivumot adott, öszszesen még is kerek számmal 35 milliót nyert volna Magyarország; ellenben a külfölddeli kereskedésben, minden év passivumot adván, összesen 54 milliót vesztett; minélfogva Magyarország összes kereskedésének eredménye e tiz év alatt 19 millió veszteséget tenne. E táblák

1) Opinio Deput. Comm. 1827.

1) Az 1802dik országgyülésen panaszkodnak a rendek — Acta Comitior. l. 119 — hogy, miután számos tiltott árut az örökös tartományok gyárai elég mennyiségben nem szolgáltathattak, a bécsi kalmárok ollyanokat külföldről becsempézvén, belföldi gyanánt és sokkal drágábban, mint első kézből venni lehet vala, tolták a magyarokra.

azonban, miként maga a kereskedési választmány kimutatta, olly zavartak s tökéletlenek, hogy szerintök közelitöleg sincs meghatározva a magyar kereskedés és pénzforgás eredménye. Mivel pedig más, tökéletesb adatokkal maga e választmány sem birt, azon kérdést: nyereséget ád-e vagy veszteséget a magyar kereskedés? — meg nem fejthette.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

NÉHÁNY PILLANTÁS IPARUNK S KERESKEDÉSÜNK JELEN S JÖVŐ VISZONYAIRA.

Miként az előbbi szakaszból kiviláglik, hazánkfiai jól látták s érezték már az országnak ipar- s kereskedésbeni hátramaradtát s annak következéseit; de némi, kivált a mezei gazdaságban megkezdett javitásokat kivéve, 1825 tájáig a legjobb akarat mellett sem lelték föl a módot, mellyel a haza e tekintetbeni állapatán, függetlenül a körülményektől, mellyeket változtatniok nem lehete, segithetnének. Kivánataik fő tárgya, vitáik legóhajtottabb célja a kereskedés tökéletes szabadsága volt. Ettől várták az ország iparának üdületét, ettől az óhajtott előhaladást az anyagi jólétben.

Igaz, hogy ez legrövidebb út, legbiztosabb eszköz leendett a célra: a fennálló vámrendszer megváltoztatása, a magyar és német tartományok kereskedési viszonyainak méltányosb elintézése, hatalmas, rögtön munkálkodó emeltyüje leendett az ország anyagi érdekeinek korunkban,

midőn a minden oldalú tudásnak Europát földeritett sugárai honunkba is elhatának, s azok világánál az ipar saját erejéből is emelkedni, s az ország részben elkorhadt institutióinak szertelen halmazából hatalmasan fölvergődni kezde. S bizton állithatni, hogy a kereskedési szabadság s ennek következményei, párosúlva a törvényhozás célszerü intézkedéseivel, a váltótörvény, a polgári jogok tágulása, némelly szükkeblű s ennélfogva sértő szabaditékok eltörlesztése stb, Magyarország miveltségi állapatát egészen megváltoztatták, s rövid idő alatt olly haladást eszközlöttek volna virágzatában, minőt talán a legmerészebb remények sem tápláltak.

De midőn méltányosságot követelünk, óvakodnuk kell, nehogy minmagunk sértsük meg azt. Kormányunk — s tagadhatjuk-e ezt méltánytalanság nélkül? — atyai indulattal fogta ált a viharok veszélyeib en tanisitott tántorithatlan hüségü ország érdekeit. Századunkban tett, többet, mint valaha, mindent, mit csak az összes monarchia viszonyainál fogva tehete, annak boldogitására. Hogy kereskedésünknek korlátlan szabadságot nem engedett, kevesbbé, mint akármi egyéb, irathatik indulatának s akaratának rovására. Sokkal régibb, mélyebben gyökerező a statusorganismus legkényesebb elemeibe ez a századok folytában különféle körülmények- s esetektől föltételezett rendszer és viszony, mintsem azt egyszerre és hirtelen, veszélyes rázkódtatása nélkül a többi, szintugy atyai ápolást követelő tartományoknak, a legjobb akarat is megváltoztathatná. E volt oka, miért az 1827ki kereskedési választmány is általlátván az e tárgybani rögtöni újitások lehetlenségét, a körülmények ked-

vezőbbre változtáig megtartandónak itélte az osztrák vámegyesületet.

Más módokról kell vala tehát gondoskodni az ország anyagi jólétének emelésére. De — valljuk meg, s miért tagadnók most, miután a vád nagy részben már csak a historia körébe tartozik? — századunk harmadik tizedéig sokan hasonlók valának az égből mannát várókhoz. Hiányzott a tetterő; az igények, kivánatok, követelések zaja mellett vajmi kevés történt, illő egy nemzethez, melly annyi életerőt rejtett kebelében! A nemesség nagyobb része, melly a pénzerő birtokában volt, kellőleg nem gondoskodott a hon ebbeli érdekeiről, s bár egyesek törekvése minden dicséretre méltó, nem egyesült, hogy a szétágazó erőket központositván, fedezné, pótolná a miveltebb mezei gazdaság, gyárak stb hiányát. Csak panaszok hallattak, kivánatok ismételtettek; — mi, természetes, a haza állapatán gyökeresen nem segithetett. A gondos kormány egynémiben szeliditette a hirtelen el nem törleszthető rendszernek szellemét, egynémit könnyebbitett vámleszállitások stb. által. De a nemzet akarata, — mert nemzetnek csak akarnia kell! — elszántan fogni a javitásokhoz, s a régi munkátlanságból felocsúdva, tetterővel lépni a pályára, mellyen állapatát, mennyire egyéb fenálló viszonyai engedik, újjá teremtheti, mind a mellett sem jelentkezék határozottabban.

Azonban a század szelleme nálunk is kivívta jogát. Az az elökelő figyelem, melly Europában, kivált a francia háborúk óta, az anyagi érdekek iránt fölébredett; az emberi szellemnek az a rendkivüli találékonysága a természeti erők meghódoltatásában s elsajátitásában, melly

korunkban a tér és idő, munka és eredmény viszonyaiban új arányt teremtett, s a munka nagy részét az emberről a természet meghódított erejére tolá; a politicai szabadsággal táguló korlátai a közlekedésnek, növekedése a szellemi surlódásnak, könnyebbülése az eszmecseréének s általán véve a szellemi közlekedésnek, olly élénkké s közönségessé lőnek a béke csöndében, hogy azok honunkba is, az eddig majdnem ismeretlenbe, elszigeteltbe, eljutának. E befolyásoknál az erő ébredése mindinkább több egyes tünemények által kezde nyilatkozni. Még csak egyesülés hiányzott, hogy tetté érjenek a fejledező eszmék.

Az 1825ki országgyülés erre is alkalmat nyujtott. Ettől kezdődik az ország szebb életének korszaka, mellynek szemlélete már is annyi örömet nyujt a hazafi lelkének azon hatalmas, minden oldalú, gyors előhaladtával minden ágaiban a népszorgalomnak, s azon még szebb jövendő biztos reményeivel, mellyekre a naponként újat szülő, a virágzatnak új magvait elvető, vagy bimbóit fejlesztő jelenkor jogosít.

A fenn emlitett befolyások ezen országgyülésen már meglepőleg nyilatkoztak; s a nemzet anyagi állapotát illető jobb eszmék mindinkább terjedének, fejlésökben segittetve olly férfiak által, kikben a felvilágosúlt Europa legmiveltebb nemzetei közt kifejtett, sok oldalú tapasztalással érlelt s gazdagitott szellemhez hő hazafiui érzet s lángoló buzgalom szövetkezett.

Hiszem, hogy a közvéleményt fejezem ki, midőn e nemes hazafiúi szellem képviselőjének, a hő keblü Széchenyi István grófot nevezem, ki e tekintetben hasonlít-

hatlanul sokat mivelt, mind tett és példa, mind lángész szülte iratai által, mellyeknek célja volt: az ónálomba merült nemzetet életre rázni föl, figyelmessé tenni hátramaradtára, vágyat gerjeszteni benne, a miveltség és ipar áldásaiban, mellyeket az birtokosának ad, Europa egyéb népeinek példájaként részesülni, s e végre panaszok s követelések helyébe önbizodalmat állitani, tetteröre, közszellemre s egyesülésre birni a megoszlott nemzetet. E nemes férfiu fellépte óta több virág fejlett ki nemzeti iparunk mezején, mint elötte egy század alatt. Az eszmék, mellyeket elhinte, a példák, mellyeket nyujta, az egyesületek, mellyeknek inditó oka, alkotója, lelke volt, mindinkább eloszlatták az elfogultságot, balitéletet, szükkeblüséget, mik a nemzet nagy részét fogva tartották. Ő lelke lőn a maga inditotta mozgalmaknak; — a nemzet, töle rábiratva, tenni akart — s akaratának már is, eddig nem ismert haladás eredménye.

Iparunk jelen állapotát részleteiben elöadni, öszinte megvallom, túl van eröm korlátain. De ez inkább statistica tárgya lévén, nem is célom, ki csak az irányt, mellyet iparunk e korban vett, s a szellemet, melly azt áltlengi, fö pontjaiban akarom kiemelni, s általjában itt csak annyit mondani, mennyi e munka befejezésére szükséges.

Mi tehát elöször is mezei gazdaságunkat illeti: nem feledve, hogy a nemzeti miveltség ágai ugy annyira egymásra viszonyúlnak s kölcsönösen föltételezik, emelik egymást, hogy ugyanazon részlet ok és okozat egyszersmind; minélfogva az ipar elöhaladása okainak vizsgálatánál az arra közvetlenül ható egyes befo-

lyások mellett, mindig az összes miveltség kifejlése s hatása is szem előtt tartandó —: a mezei gazdaság korunkbani haladásának legdúsabb következésü okai közé kétségentul elül sorozandók törvényhozásunknak a pórságot földei s urávali kedvezőbb viszonyba állitó rendeletei, továbbá a mezei gazdaság gyarapitására alkotott egyesületek s intézetek, végre egyesek példáinak befolyása.

Az 1830ki 4dik cikkely a jobbágynak szabad költözési jogát tökéletesen biztositván, azt rendelé, hogy: „miután a jobbágytelki állomány javitására forditott munkának illő bére a jobbágyoknak igazságos tulajdona, hogy ezek akár ettől, akár a költözés törvényes hasznaltól el ne essenek, a földes ur sajátsági joga fentartatván, minden jobbágynak megengedtetik, hogy a telekbe tett költségeket s javitásokat, a teleknek és jobbágyi állománynak haszonvételével együtt szabadon eladhassa“. Ezen eléggé nem becsülhető törvényrendeletekhez hozzájárult azon, az iparra nézve nem kisebb fontosságu törvény, mi szerint a jobbágyi legelő a földes urétól, ha a jobbágyság kivánja, elkülönöztetni, söt, hogy a jobbágy szorgalma nevelésére földét különválva és szabadon használhassa, a nagyobb rész kivánságára minden egyes jobbágy egész földbeli illetősége legelővel együtt egy tagban, vagy ha ezt a helybeli körülmények nem engednék, legalább dülő szerint kihasittatni rendeltetik. Mellőzve itt ezen s más, a jobbágyságot illető, e korban alkotott törvények áldásainak taglalatát, csak azt jegyzem meg: hogy e törvények által elmozditva vannak mezei gazdaságunk emelkedésének eddigi legnagyobb akadályai: az úri önkény, a haszonvétel s javitási munka és költség sajátságának

bizonytalansága, és a földszerkezet hiányossága; csak ezen utóbbik megszüntével válik lehetővé, hogy földmivelőnk az olly tökéletlen három-forgói rendszert a Thaer-forgóival, vagy ennek körülmények szerinti módositásával felváltván s legelőjének javitására gondot forditván, a miveltebb mezei gazdaságot valahára sajátjává tegye.

Az egyesületek, mellyek eddig nálunk a mezei gazdaság előmozditására keletkeztek s mellyeket fönebb elősoroltam, mind csekély körre terjedvén, egyes vidékre, legfölebb pár megyére árasztották hasznaikat. Olly egyesület, melly az egész ország szorgalmasb birtokosait öszszekösse, mellyben az ugyanazon érdekek melletti törekvés az ügynek nagyobb erővel eszközlendő gyarapitására központosittassék, melly végre a belvetélkedés fölébresztése mellett honunkat a külfölddel is nagyobb érintésbe állitsa, — illy nagy hasznú egyesület alapitásának dicsősége a sok érdemü gr. Széchenyi Istváné; ki az 1826-ki országgyülés alatt Pozsonyban tartott lóverseny sikerülte után, Eszterházy Mihály s Károlyi György grófok s Wesselényi Miklós báróval egyesülve, egy Pályafutási társaságot alkotott, Andrásy György, Eszterházy Károly, Pejachevich Péter grófok és Orcy Lőrinc báró hozzá csatlakozása által nem sokára gyarapúlandót. Az egyesület, melly közvetlen céljául a lótenyésztést tüzte volt ki, 1827ben kezdette meg, az alapszabály szerint, központosúlás miatt mindig Pesten tartandó versenyeit.

Még ugyanazon évben bővebben kifejtette terveit a nemes gróf, számos hazafiak társaságában nemzeti casinót állitván föl, mellyben a szétágazó erők közpon-

tosúljanak s a nemzeti ipar tanácscsal és tettel fejlesztessék az együtt munkálkodásban. Első gyümölcse ezen egyesületnek nem sokára kifejlett: a honi borok ismertetését s ez által a tenyésztésnek és kereskedésnek gyarapultát eszközlendő a társaság, pincéjét ugyanazon évben lerakóul tüzte ki.

Azonban a pályafutási társaság hatalmasan gyarapodván, 1828ban második korszakát érte, a nemzeti ipar emelésére Lótenyésztő társasággá alakulván által. De nem sokára ismét tágult az egyesület munkálkodási köre: miután t. i. az 1829ben keletkezett állatmutató egyesületet is kebelébe vonta, 1830ban Állattenyésztő társasággá változott, s igy egy lépéssel tovább haladt arra, hogy később az összes mezei gazdaság tökéletesbitését vehesse céljául. A már igy fennálló intézet célja volt: „hogy Pesten, közép pontban egyesülvén, lovak, juhok, szarvas marha s egyéb házi állat tenyésztéséről s az azt elősegitő eszközökről... tanácskozzanak a honiak, s hogy végre... lassanként mintegy szivből szivárogjon a haza minden ereibe e tárgyat érintő jobb ismeret, nagyobb szorgalom s igy bizonyosabb haszon“.

A haszon reménye nem csalt; mert azon felül, hogy számos birtokos jutott kancáinak a nemes ménektől ingyen hágatása által nemes fajú lóhoz: az állatmutatásról már 1834ben jelenté a társaság, hogy valamint egyéb gazdasági állatoknak nemesbitése évről évre haladott, ugy különösen a legfinomabb fajú birkák tenyésztése több helyt már olly fokon áll, hogy, ha a legjobbak-

kal talán nem mérközhetnék, azokhoz naponként közeledett.

1835ben a mindinkább növekedő részvét (kettő hián már 500 tagot számlált) a társaságot negyedik korszakára juttatá, midőn munkálkodása körét az egész mezei gazdaságra kitágitván, Gazdasági egyesület címet vön fel. 1837ben végre folyóiratot s örök alapítványokat nyitott meg a társaság; mi erős biztositéka fenmaradásának és záloga virágzatának. Fiatalabb azonban még, a már is nagy reményre jogositó intézet, mintsem a hasznokat, mellyek kebeléből áradnak, itt előadhatnám; e helyett a célt közlöm, mellyet munkálkodásinak tüzött ki a társaság: „Célja — u. m. az alapszabály — az egyesületnek a honi mezei gazdaság minden ágát a jövedelmezés azon fokára emelni, mellyre a tudományok, müvészetek és viszonyaink teljes ismerete által lehetséges; és e végre munkálkodása köréhez tartozik: a) Minden a mezei gazdaságra vonuló hasznos tudományt, valamint azon ujabb ismereteket és találmányokat, mellyek hasznos léte tapasztalás által igazoltatik, pártolni és terjeszteni. b) Alapos és biztos tudományt szerezni magának a mezei gazdaság minden ágára nézve azon álláspontról, mellyen jelenleg van; kitanúlni azon akadályokat, melylyek kifejlését gátolják, s módokat találni, mellyek gyarapodását eszközlendik. c) Idegen nyelven irt, és a mezei gazdaságot illető, közhasznú munkákat és iratokat anyanyelvünkre fordíttatni, és gazdasági viszonyainkhoz alkalmazva a hazában terjeszteni. d) A mezei munkákat könnyebbitő eszközöket megismertetni, azokat készítő alkalmas mesteremhereket és müvészeket szerezni, pár-

tolni és mindenek felett állandóan megtelepiteni. e) A Pesten évenként tartandó állatmutatást szintugy, mint minden gazdasági termesztmények és művek mutatását kiterjedtebb divatba hozni. f) Jutalom-kérdéseket és jutalom-feladásokat tüzni ki; továbbá magyar nyelven irt jeles gazdasági könyveket és hasznos műszeri, chemiai, vagy új gazdasági ágat tárgyazó felfedezéseket megjutalmazni. g) Jelesb gazdákat emlékjelek által megtisztelni; gazdasági tisztek, juhászok és egyéb cselédek kimívelését nyilvános megbirálás után megkülönböztetések és jutalmak által előmozditani. h) A hazában fennálló, minden gazdasági intézetről tudományt szerezvén, azok használását elősegélni és gazdasági nevelő intézetek felállitására hazánkfiait buzditani. i) Jeles magaviseletü s alkalmas ifjakat a hazai s külföldi jelesebb gazdaságok megismerésére az egyesület költségén utaztatni és tapasztalásaikat közhirül adni. Végre k) különös igyekezete lesz az egyesületnek az adózó nép sorában lévő számos mezei gazdák közt, gazdasági hasznos ismeretek terjesztése által jó példákkal és jutalmakkal ipart, és ezzel nagyobb vagyonosságot eszközleni“ [1]). A cél hasznos, nagy és dicső: vajha siker koszorúzza! Miután az önkéntes egyesületek legbizonyosb következménye s mérője a miveltség előhaladtának: már ezen intézet keletkezte s az iránta mutatott közönséges részvét is eléggé kitünteti a mezei gazdaságnak e korbani hatalmas emelkedését.

---

1) L. Ezen egyesület kifejlésének bővebb történetét előadva annak titoknokától, Kacskovics Lajostól: Gazdas. Tudósit. 1ső füz.

Ezen, a mezei gazdaságot inkább gyakorlati részéről felfogó s tökéletesbítő egyesület mellett nemcsak folyvást virágzatban voltak a már említett óvári s keszthelyi gazdasági iskolák; — kivált az első, melly emettől számos növendéket elhúzott; hanem egy újjal is szaporodtak, mellyet Károlyi Lajos és Batthyány Kázmér grófok Rohoncon, Klauzál Imre vezérlete alatt alapitottak. Nem akarok semmit levonni amazok érdeméből; mert tagadhatlan, a miveltebb gazdaságnak hazánkban terjedése, s a mindenben olly nehéz kezdet dicsősége amazokat illeti: de ezen új már annyival is tökéletesb társainál, minthogy tanitói székeiről a hazai nyelv hangzik, mig a keszthelyi nagy részben latinul, az óvári pedig németül adja leckéit. Csak az kár, hogy a buzgó alapitók az iskola helyét nagyobb figyelemre nem méltatták, s miután a régibb kettő az országnak ugy is nyugoti részén s majdnem határán fekszik, ezen újat az ország más részére vagy közepére eső helyen nem állittatták fel.

Szivesen előszámlálnám itt azon követésre méltó, számos példákat, mikkel nagyobb birtokosaink a mezei gazdaság minden ágában olly kitünőleg tanusitják az előhaladást. De megvallanom kell, elegendő nyilvános tudósitások hiányában — mik vajmi kivánatosak volnának, hogy a még tespedő példák s ezek haszna által serkentessék haladásra — saját tapasztalataim csekélysége mellett illyesmihez, netalán igen is hiányos legyek, fogni nem bátorkodom. Csak azt jegyzem meg: hogy a Széchenyi, Andrásy, Károlyi, Batthyány, Eszterházy, Erdődy, Eötvös, Hunyady, Csapó, Czindery, Wittmann, Klauzál stb nevek maradandólag fényleni fognak mezei gazdaságunk

történetében; s hogy a javitások, mellyek mezei gazdaságunk körében tétetnek, mindinkább általánosak, az ebbeni ipar minden ágait átfogók, föld, rét, erdő stb mivelésére szintugy, mint az állattenyésztés minden nemeire kiterjedők; végre, hogy e példák s a munkában lévő tagosztály a miveltebb gazdaságnak a jobbágy-osztályban is elterjedéséről biztosan kezeskednek. „Megismertük az utat, — u.m. egy illető, elég szigorú szemlélő [1] —, neki is iramodtunk már, most csak haladjunk, haladjunk!“

A honi műipar hatalmas emelkedésének képe az óriási léptekkel haladó Pest, mellyet évenkint növekedő népszáma, szaporodó gyárai s kézművei, Europa jelesbjeivel vetélkedő palotái rövid idő alatt mintegy új alakba bűvölének. Célom ellen hosszas volnék, ha mind azon gyarapodást részletesen elősorolni akarnám, melly néhány év óta egy gazdag reményű jövendőnek viszi elibe már is igen nevezetes fővárosunkat. Jelenleg az 1970 kézművesen kivül nevezetes a Valeró selyemgyára, melly harcait kiállván, nagyobb kiterjedést nyerve, virágzatnak indúlt. A Lichtl Károlytól több társak segedelmével felállitott, évenkint mintegy 12,000 mázsát készitő nagy cukorgyár, mellyel legújabban stearingyertya- és szappangyár is kapcsolatba hozatott. Továbbá a gőzerővel évenkint milliókat készitő téglagyár; az épen most, részvények által gr. Széchenyi István gondja alatt készülő angol- amerikai mintáu lisztgyár. Végre a több kisebb gyárak közt virágzatban álló három chemiai-, három bőr-, ugyannyi olaj-, két liqueur- stb gyárak. — De alig múlik év, mellyben

1) Klauzál Imre Gazd. Tudósit. 1, 143.

Pesten kivül is más városokban, vagy birtokosaink által uradalmaikban, különféle kézmüvek s gyárak nem emeltetnének. A klembergi (Sárosban), tótmegyeri (Nyitrában), a kisbikácsi (Torontálban), a sz. mihályi, birii, thétení, s a mindenek közt legnagyobb bezdédi gözerő müvekkel dolgozó pálinkagyárak Szabolcsban stb; a záhonyi (Unghban), kigyósi (Békésben), sarkadi (Biharban), besztercei, gácsi stb répacukorgyárak; a nagy-surányi (Nyitrában), gr. Károlyi Lajostól emelt angol-amerikai mintáu, nyolc köre dolgozó s más erőmüvekkel is kapcsolatban álló lisztgyár; a miháldi, ercsényi stb olajgyár, a pécsi selyemszövet-, kismartoni selyemszalag- és börgyár; a páji posztógyár, a gácsinak pedig 1839ben két amerikai fonógéppel, mellynek mindenike 240 orsót forgat, tökéletesbedése stb. stb. mind ezek néhány utólsó évek teremtményei s előjelei honunk jövendőbeli müipari virágzatának, mit reménylení, a mindinkább terjedő értelmesség a felébredt tetterő, nagyobb birtokosaink dicséretes vetélkedése, a kereskedés élénkülése stb. eléggé jogositanak; de még inkább a váltótörvény, mellynek honunk körülményeihez alkalmazásán s törvényes megállapitásán olly buzgón munkálkodnak jelen gyülésökön az ország rendei. Elláthatlanok a következések, kiszámithatlan a haszon, mellyeket e váltótörvény honunkban eszközlend: az bizonyos, hogy a polgári jogok tágulása, a még sértő szabadékok megszünte, a hitel gyarapodása, mik a váltótörvény hü társai leendenek, Magyarország miveltségi, kivált ipar- s kereskedési állapatában új korszakot, minden eddiginél nevezetesbet, alkotandnak, s kevés idő mulva hihetetlen emelkedést eszközlendenek vi-

rágzatában. Most, midőn kereskedésünk korlátai már türhetőkép kitágultak; midőn a nemzet — higyük! — jogositva van minden, még kivánatos engedélyt s könnyitést várni a méltányos kormány kegyétől; midőn azon néposztály, melly az előtt nem mindig igazságtalanul vádoltatott szűkkeblüséggel, apathiával és tespedéssel, mélyebben érzeni kezdi hivatását, megfelelni állásának s figyelmére méltatni a nemzet ezen legnyomosabb életkérdéseit, és mintegy új életre ébredvén, vetélkedve törekszik kifejteni hatalmas erejét: most a váltótörvény megállapitásával, a hitel szilárdúlásával nem leszen többé akadály, melly gátolhatná az ipar emelkedését honunkban, melly az olcsó élelem, a legtöbb gyári kellékek bősége, a belfogyasztás növekedése, s a dunáni kivitelnek megnyilta mellett olly alkalmas, olly elismert képességű s mintegy kitüzött, virágzó gyári státussá alakúlni. Nem ábránd e remény — ne hagyjuk ezt kiveszni kebleinkből! Nemzetnek csak akarni kell, s akarata nem gyermek álmai!

Gyárak emelkedése legbiztosabb jele a kereskedés gyarapúltának; mert nagy részben ez inditó oka és szükséges föltétele amannak. S valóban is nagy az előlépés, mellyet ez utolsó években tőn kereskedésünk. Nem csak az olly igen nyomos belközlekedés könnyebült s élénkült; hanem a külfölddeli közvetlen összeköttetés is annyira tágult és erősbödött, hogy az európai, sőt világkereskedésben is megpendült már honunk neve [1]); s mindinkább felé,

1) Kappel Fr. pesti nagykereskedő 1829 és 1830ban jelentékeny szállitásokat tőn egyenesen New-Yorkba finom gyapjúval, kőrös-

a nem régen még ismeretlen felé fordúlnak a nyugot tekintetei, nem csak hogy annak eddigelő kellőleg nem méltánylott bőségéből hiányokat pótolják, hanem hogy általa egy hajdan virágzó, de a századok viszontagságiban majdnem elfeledt, világkereskedési utat, melly Europát legrövidebben kötheti össze a kelettel, ismét föléleszszenek.

A fölébredt téterő s egyesületi szellem honfiainkban, melly, miként emlitők, a nemzeti ipar gyarapitására olly dicséretes buzgalommal s ennek megfelelő sikerrel kezde munkálódni, a kereskedésre is kiterjedett. 1830, a dunai s fekete tengeri gőzhajózás keletkezésének éve, új korszaka kereskedésünknek, eredményeiben még ugyan ki nem számitható, de miként a keletnek politicai alakulása gyanittatja, jövőben minden reményeket felülhaladandó. Mi már III. Károly s M. Terezia kormánya alatt élénk vitatkozások és sokféle tervek tárgya, mi II. József egyik kedvenc eszméje s a török és orosz udvarokkal kötött szerződéseinek, sőt egész kormány- és statusgazdasági politicájának egyik fő célja volt, — a dunai s fekete tengeri hajózás, melly által a hatalmas Dunán út nyitassék ugy Magyarország, mint a többi örökös tartományok nyugot s éjszak felől különféleképen korlátozott kereskedésének: e szép és következmény dús eszmét, korunknak dicsőségére számos lelkes hazafi külföldiekkel egyesülve, „Gőzhajózási társaságot“ alkotván, íme valóságba tette! A pár hajóval tett próba, igazolá a reményeket; a kezdet sikere bizodalmat öntött az eddigi vállalatok példája után még kétkedőkbe; a társaság számában, az intézet terjedelmében naponként gyara-

bogárral stb. ezek ugyan pár év múlva megszűntek, az új-yorki vámok fölemelésének következtében; de ezek már ismét megkisebbittetvén, remény van e szállitásoknak ismét megkezdésére.

pült. 1836ban már nyolc gőzös úszott Dunánkon, Bécstől Galacig s innen a fekete tengeren Konstantinápolyig, ettől ismét Smyrnáig tartva fenn a közösülést. A kereskedésnek ez utja azonban mind a Dunán mind a tengeren naponként annyira élénkül, hogy a társaság évenkint szükségesnek látja hajóinak szaporítását [1]. 1837ben a würtembergi gőzhajózási társasággal történt összeköttetés által a Dunán s ujabb szerződései s vállalatai által a tengeren tágitván hajózási körét a társaság, tizenöt hajóival három dunai s négy tengeri utakon tartá fenn a közlekedést. Nevezetesen: 1. Linctől Bécsig. 2. Bécstől Drenkováig, melly vonal mind utazók, mind áruszállítások tekintetében legélenkebb. 3. A Vaskapun tul Skela- Gladovától Galacig, melly vonal ismét összeköttetésül szolgál a kelettel s az aldunai tartományok közlekedésére, idővel pedig Magyarországra nézve is nagy fontosságú. A tengeri hajózás, azonkivül, hogy magában is nagy következésü, a dunai hajózásnak függetlenségét is biztositja. Ez négy vonalai által Galacot Konstantinapolylyal, s e fővárost Trebizondéval, Smyrnával és Salonichival hozta kapcsolatba. Az 1829diki év szinte fontos következményü volt e hajózásra: azon kivül, hogy a hajók száma — ide nem tudva a három készülőben lévőt — tizenhétre szaporodott, a tengeri hajózás egész Alexandrináig terjeszteték; a dunai hajózás pedig a Cernavoda s Kosztendje közti vonal megnyitása által az út nem csak mintegy 120 mérföldnyivel megrövidíttetett, hanem az eddig járt szulinai torkolat mindinkább növekedő zátonyaitól s más politicai körülményektől is függetlenné

1) Emlitésre méltó, hogy miután e hajók Angolországbani készittetését igen költségesnek látná a társaság, O-Budán, hol télen által szállásolnak is a gőzösök, hajógyárat állíttatott.

tétetett. A folyó évi télutó havi ülés határzata szerint pedig ismét szaporitandja hajóit a társaság, Pestről Orsováig mindennapi közlekedést eszközlendő. Bizonyára egy jobb nemtő szelleme lebeg a vállalataiban és terveiben eddigelő annyira szerencsétlen honunk fölött, melly minden kisérletet áldásával sikeritve, önbizodalmat önt a félénkekbe s naponta ujabb s merészebb vállalatokra tüzeli a még alig tizenöt év előtt tespedő magyart; — s ez, mi volna más, mint a magasúlt értelmiség és tetterő és egyesület szelleme?!

Nem célom itt ezen dunai s fekete tengeri hajózás által fölébresztett kereskedés részleteibe bocsátkozni, annak naponként növekedő élénkségét eléggé tanusitja a gőzhajózásnak érintett terjedése. Legyen szabad itt a jövendő fátyolát kissé föllebbenteni s azon állapotokra vetni néhány pillantatot, miket kereskedésünk e vonaláról a történet világánál gyanittat a kelet jelen állapata.

Angolország a világkereskedésnek e leghatalmasb kezelője, minden erejéből dolgozik, hogy a keletindiai kereskedésnek rövidebb s természetesb utat nyisson; s ez okból a hajdankor kereskedésének vonalait fölkerestetvén, politicájának minden ügyességét, hatalmának minden befolyását arra forditja, hogy e régi vonalokat elfoglalván, a keletindiai kereskedést Kis-Ázsián s részben a fekete tengeren ált származtassa. Más részről Oroszország virágzó kereskedő városokat emel ugyanazon tengerpartokon s mint hatalmas vetélytárs, kit célja elérésében már birodalmának fekvése is segit, lép fel az ügyesen számitó angol ellenében. A vetélkedés siettetni fogja az ügynek kifejlését; s a kereskedés keletről, bár több utakon, de minél előbb hajdani irányaiban a fekete tengerre veendi folyását. Mi eredmé-

nyeket fog ez szülni honunkra, mellyet a fekete tengerrel a duna s gőzhajózásunk már is olly élénken köt össze, főleg miután a remény, az aldunai régi jogú tartományok birtokába visszalépni, a keleti ügyek állása mellett, ha kissé merész is, de talán nem egészen alaptalan: bár részleteiben egyelőre nem látható, de általános tekintetben igen is gyanitható.

E nézetek szerint hasznosabbat nem tehete kormányunk monarchiája minden tartományainak kereskedési érdekében, mint midőn az angol udvarral 1838diki sept. 14kén Majlandban kereskedési szerződést kötött, mellyben a hajózási szabadságok s kereskedési kedvezmények, mik kölcsönösen biztosittattak, Galacra- s minden aldunai kikötőkre is kiterjesztettek. Helyén lenni látom, e nagy nyomosságú oklevelet, mellyen fönebb kifejezett reményünk nagy részben alapul, itt egész terjedelmében közleni:

„I. A jelen szerződés megerősitésének (Ratification) napjától kezdve sem az austriai hajók, midőn Nagy Britannia és Irland egyesült királyságoknak, valamint a brit fölség minden egyéb birtokainak kikötőibe érkeznek, vagy azokból kivitorláznak, sem az angol hajók, midőn ő felsége, az osztrák császár kikötőibe futnak, vagy azokból távoznak, ne legyenek nagyobb vámok és adózások alá vetve, azoknál, mellyek a nemzet saját hajóira azoknak a mondott kikötőkbe érkeztöknél és távoztoknál, jelenleg vetve vannak, vagy jövőben vettetnének.

II. Ő felsége az osztrák császár birtokainak minden föld- s kézműipar-termesztményei, ide számitván azokat is, mellyek éjszakon az Elbén, vagy keleten a Dunán kivitethetnek, s mellyek az egyesült királyságok s a brit felség kikötőibe szabadon bevitethetnek, — mint szinte az egye-

sült királyságok s a brit felség birtokainak minden föld- s müipari-termesztményei, mellyek ő felsége az osztrák császár réveibe szabadon bevitethetnek, — minden viszonyokban kölcsönösen ugyanazon szabadékokkal s kiváltságokkal éljenek, s a magas szerződők hajóin egyelőképen be- és kivitethessenek.

III. Mind azon tárgyak, mellyek nem a két illető statusok vagy birtokaik föld- és müipar-termesztményei, s mellyek az egyesült Nagy-Britannia és Irland királyságok kikötőiből, Maltából és Gibraltárból a brit fölség más kikötőibe osztrák hajókon igazságos módon bevitethetnek, csak azon adók alá legyenek vetve, mellyek fizetendők volnának, ha ugyanazon cikkelyek angol hajókon vitetnének be. A brit fölség a jelen szerződés által megadja mind azon kedvezményeket az osztrák kereskedésnek és hajózásnak, mellyek az egyesült királyságok és brit birtokok kereskedését és hajózását szabályozó 1833diki aug. 28kán költ két parlamenti határozatból származnak; valamint minden egyéb, a kereskedés és hajózásra viszonyúló előjogokat, mellyeket jelennen a legkegyeltebb népek birnak, vagy mellyek azoknak jövőben alkotandó törvények, titkos tanácsparancsok, vagy szerződések következtében adathatnának.

IV. Minden osztrák hajók, mellyek a dunai kikötőkből Galacig jönek, az egyesült királyságok s a brit fölség minden birtokainak kikötőibe, terheikkel együtt szintugy; mintha egyenesen osztrák kikötőből jönének, mind azon előjogokkal, és szabadékokkal bebocsátassanak, mellyek a jelen hajózási s kereskedési szerződésben megállapittattak. Hasonlókép az angol hajók terheikkel egészen ugy tekin-

tessenek, mint az osztrákok, midőn ezen angol hajók az említett kikötőkbe érkeznek vagy azokból távoznak.

V. Tekintetbe vevén azon körülményt, hogy az angol hajók, midőn közvetlen idegen tartományokból jőnek, mellyek nem tartoznak a magas szerződők hatósága alá, az osztrák kikötőkbe terheikkel együtt bebocsáttatnak a nélkül, hogy más adókkal róvatnának meg, mint mellyeket az osztrák hajóknak is fizetniök kell: azért Ázsia- és Afrikának a gibraltári szoroson belül eső részeiről az osztrák révekbe vitt föld- s ipartermesztmények ezekből osztrák hajókon egyenesen angol révekbe hasonlóképen, s az előjogokat és vámokat tekintve, ugyanazon kedvezéssel vitethessenek be, mintha ezen termesztmények angol hajókon szállíttatnának az osztrák révekből.

VI. Minden áruk s kereskedési cikkek, mellyeket a jelen szerződés határzatai szerint, vagy az illető statusokban fennálló szabályok s rendeletek szerint mind osztrák, mind angol lobogók alatt törvényesen szabad a magas szerződők tartományaiba s birtokaiba bevinni, ugyanazon adóval róvassanak meg, akár nemzeti, akár a másik status hajóin szállíttatnak; és minden áruk, s kereskedési cikkek mellyeknek kivitele, mind a két fél kikötőiből felszabadítva van, ugyanazon kedvezéseket (Praemien) vámpótlékokat és hasznokat igényelhessenek, akár mellyik status hajóin tétetik a kivitel.

VII. Minden áruk és kereskedési cikkek, mellyek a magas szerződők országainak s birtokainak réveibe vitetnek, lerakatnak, vagy tárakba tétetnek, míg a raktárakban állnak s belfogyasztásra nem fordíttatnak, az ismétli kivitelnél ugyanazon kezelés s adók alá vettessenek, akár mellyik status hajóin történik is e kivitel.

VIII. Az egyik vagy másik status és birtokaik föld- és müipar-termesztményeinek, midőn a másik status kikötőibe szállíttatnak, sem az egyik, vagy másik status kormányától, sem annak nevében vagy tekintete alatt munkálkodó társaságtól, testülettől, vagy akármi ügyvivőtől semmi közvetett vagy közvetlen elsőség a szállító hajó nemzetiségének tekintetéből a vevésnél ne adassék, miután a magas szerződő hatalmak elhatározott véleménye és szándéka, hogy e tekintetben semminemű különbségnek hely ne adassék.

IX. Az osztrák hajóknak az angol keletindiai birtokokbani közlekedését illetőleg, megegyez a brit fölség, hogy az ő cs. kir. apost. fölségének alattvalói mind azon hasznokkal és kiváltságokkal élhessenek, mellyekkel akár mi szerződés vagy akár mi parlamenti határzat következtében jelenleg a legkegyeltebb nemzetek alattvalói vagy polgárai élnek, vagy jövőben élendenek, megtartásával azonban ama törvényeknek, szabályoknak, rendeleteknek és korlátolásoknak, mellyek minden más idegen, a mondott birtokokkali kereskedésben hasonló kedvezésekkel és szabadékokkal élő statusok hajóit vagy alattvalóit illetőleg, jelenben fennállanak, vagy jövőben felállíttatnának.

X. A jelen szerződés nem viszonyul azon hajózásra, és partkereskedésre (Küstenhandel) melly a szerződő statusok valamellyikének kikötői közt a másik statusnak hajói által kezeltetnék, mennyiben e hajózás és partkereskedés az utasok, javak és kalmáráruk áltszállítását illeti, mert ez a nemzeti hajóknak tartatik fenn.

XI. A magas szerződő hatalmak alattvalói- és hajóinak mind azon előjogok és szabadékok kölcsönösen megadatnak az illető statusok és birtokok kikötőiben e jelen

szerződés által, mellyekkel a legkegyeltebb nemzetek kereskedése és hajózása él, mert az a cél, hogy az osztrák hajók és alattvalók mind azon kedvezéseket megnyerjék hajózásokra és kereskedésökre az egyesült királyságokban, mellyek az 1833diki aug. 23dikán Londonban költ hajózási oklevél (Navigations-Acte) s egy másik, ugyanazon napról költ, a brit külbirtokok kereskedését szabályozó oklevél által adatnak, vagy mellyek titkos tanácsparancsok vagy más hatalmakkali szerződések által engedtetnének; szintugy az angol hajók és alattvalók ő cs. kir. fölsége réveiben s birtokaiban mind azon elöjogokkal éljenek a hajózásban és kereskedésben, mellyek a fennálló törvények, szabályok és rendeletek vagy szerződések által idegen hatalmaknak biztositva vannak; és kölcsönösen lekötik magokat ő felségök az osztrák császár, magyar és cseh király és Nagybritannia s Irland egyesült országok királynéja, hogy semmi kedvezményeket, kiváltságokat és elöjogokat sem adandnak a hajózás és kereskedés viszonyában más, akármelly status alattvalóinak, a nélkül, hogy azokat ugyanazon időben a magas szerződő felek alattvalóira is ki ne terjesztenék, s pedig ingyen, ha a más status iránti engedmény ingyen adatott, vagy mennyire lehet, ugyanazon pótlás vagy ennek hasonértéke megadása alatt, ha az engedmény föltételezett volna.

XII. A Parisban 1815diki nov. 5-kén az osztrák, angol, porosz és orosz udvarok közt kötött szerződésnek 7dik cikke, melly az ő cs. kir. felsége statúsinak a joniai szigetek egyesült statusaivali kereskedési közlekedését illeti, a jövőben is megtartassék." — A két utólsó cikkely pedig azt rendeli, hogy e szerződés 1848diki dec. 31kéig teljes erejében álljon, s az oklevelek kölcsönösen fölváltassanak.

„S így el van vetve — ú. m. egy jeles irónk [1]) — a barátság magva, melly, a mint reméini szabad, hazánkra még a legszebb gyümölcsöket termendi, s megtéve azon első lépés, melly (miután az aldunai kikötőknek is ugyanazon kedvezések biztosittatnak) befolyásunkat régi birtokunkon át a fekete tengerhez vezeti, annál inkább, minthogy az érdekek megegyezése mellett a nemzetek magok is százados összeköttetésben s rokonságban élnek."

A fekete tenger orosz jogú kikötőinek, Odessa-, Taganrog-, Feodosiának stb, mellyek némi idő óta olly dús virágzatra fejlének, kivitelcikkei ugyanazok, mellyek hazánkból is nagy mennyiségben vitethetnek ki a Dunán Galacra, Sulinába stb. A gőzhajózásnak az aldunán és fekete tengeren mindinkábbi kiterjesztése, az angollali barátságos viszonyok s a keleti ügy gyanitható kifejlése biztos reményt nyujt kiviteli kereskedésünknek e vonalon általi gyarapulása iránt. A kereskedésnek a fekete tenger kikötőiben olly nagy a néhány utólsó évek alatti emelkedése [2]), hogy illy remény hazánkra nézve is sem alaptalannak, sem vakmerőnek bizonyára nem mondathatik. Tökéletesen jogositva vagyunk pedig illy remények táplálására, miután a jelen országgyülés vitatkozásainak egyik tárgyául a kirá-

1) Pulszky Fer. Töred. Észrevét. a Dunaszabályozás és keleti kérdés iránt. I. 52.

2) Trebizondenak, melly gőzhajózásunkkal már összeköttetésben áll, néhány év alatt bámulatosan emelkedett kereskedése: 1829-ben csak 763,000 frtot tőn kivitele, 126,000 frtot bevitele; 1835ben pedig a' bevitel már 8,287,000 frtra, a kivitel 4,852,000 frtra, 1836ban a bevitel 10,889,000 frtra, a kivitel 6,622,000 frtra ezüst pénzben, emelkedett! Sitzungs Protoc. der Donau-Dampfsch. Gesellsch. 1837. I. 13.

lyi előadásokban a Duna szabályozása tűzetvén ki, bizton várhatjuk, hogy a dunai hajózást eddig nehezítő akadályok is elmozdíttatni fognak.

Más részről az adriai tengerparti kereskedés is, mióta az osztrák vámrendszert kormányunk kegye megszelidítette, a ki- s bevitelt korlátoló legsúlyosb akadályokat elmozdította, a magas vámokat leszállította, évente gyarapodik, s tökéletes virágzatra jutand, ha a kivitelnek még fennálló, többnyire physikai akadályai elmozdíttatnak, a közlekedés néhol még jobb utak, máshol vizszabályozások által, mi kivált a Száva- s Kulpának mulaszthatlanúl szükséges, megkönnyíttetik.

De alig van tárgy, melly egyelőre sürgetőbben kivánná a nemzet egész figyelmét és tetterejét, mint a belközlekedés könnyítése, mi hazánkra, mellynek külön vidékei, termesztményeik különféleségе mellett egymás nélkül el nem lehetnek, mondhatlanúl nagy nyomosságú. De úgy látszik, e szükség érzete is eléggé fölébredt már a nemzetben, s ebben is érzi az nagyszerű hivatását. A száraz utak mindinkább javúlnak. Pest-Buda közt állandó lánchidnak, melly az ország két felét összekötendi, vettetnek meg alapjai. Csatorna terveztetik, melly, ha valóságra juthat, Europa minden hasonló művét meghaladandná nagyságával, s a szomszéd Grétzet Pesttel, ezt Szegeddel és Kolozsvárral teendené kapcsolatba. Egyik ágának azonban, melly a Dunát és Tiszát Pesttől Szegedig és Csongrádig köti össze, létesülése iránt nagy reménynyel biztat a tervkészítő vizmérnök Beszédes József, és számos vállalkozó hazafiaknak egyesülete. Egy másik, szinte nagy következésű csatornának létrehozására pedig, melly a Drávát a Szávával Eszéktől Bródiig kötné össze, legújabban részvényes tár-

saság alakúlt. Más részről Zágrábban a szávaszabályozás iránt folynak a tanácskozások. Vasutak, részben már készülnek, részben még nagyszerűbbek terveztetnek az osztrák tartományokkali közlekedés könnyitésére. A váltótörvény s nemzeti bank pedig, mik a jelen országgyülés magas törvényhozó testületétől már kidolgoztatván s megállapíttatván, a kegyelmes királyi megerősitéstől várják életbe tétetésöket, miként már fönebb érintém, leghatalmasb eszközei leendnek honunk ipari s kereskedési virágzatának.

Bizonyára Magyarországnak, ha a megkezdett pályán állhatatosan, a minden kezdetet súlyositni szokott nehézségektől el nem csüggedve, anyagi állapatának tökéletesbítése mellett polgári institutióit is korszerüleg javítva, a népnévelésre gondosabban ügyelve, haladand elöre, nincs oka aggódnia jövendője iránt; — de van alapos oka, bizton reményleni virágzatot, melly letörülve homlokáról a százados tespedés dicstelen bélyegét, méltó legyen egy nagy, nemes kedélyű nemzethez. S e nemzet, szívében Europának, hevével minden szép s jó s nagy iránt, nem volna-e jogositva illyen reményekre?! Nemzetnek csak akarnia kell, s akarata nem gyermek álmai!

Igazítások.

lap.	sor.	olvasd.
2.	31.	fejlett ki
13.	2) alatt	Ungr. Magaz.
33.	26.	dicsekedhetett
180.	13.	esik
215.	5.	kartongyár
231.	28.	nyert
246.	2.	megegyezés
282.	33	3%
283.	10.	158%

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat Reprint sorozata

Alt Rudolf: Buda—Pest. 1845.
Magyar és német nyelven
Bartal Antal: Magyarországi latinság szótára. 1901. (elfogyott)
Erdős József: Magyar fürdő-kalauz. 1911.
Kubinyi Ágoston: Magyarországi mérges növények. 1842.
Kugler Géza: A legújabb és legteljesebb nagy házi cukrászat. 1905. (elfogyott)
Pák Dienes: Vadászattudomány. 1829.
Szerelmey Miklós: Balaton albuma. 1851. Magyar és német nyelven.
Széchenyi István: Selyemrül—Függelék. 1840. (elfogyott)
Széchenyi István: Balatoni gőzhajózás. 1846. (elfogyott)
Úri, és közönséges konyhákon meg-fordult Szakáts-könyv. 1801. (elfogyott)
Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. 1—2. kötet. 1851.
Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról. 1904.
Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországban. 1840.
Kolb Jenő: Régi játékkártyák. 1939.
Magyarföld és népei eredeti képekben. Szerkesztette: Vahot Imre. 1846—1847.
Möller János: Az európai manufaktúrák és fábrikák mesterség míveik. 1818.
Nagyváthy János: Magyar practicus termesztő — magyar practicus tenyésztető. 1—2. kötet. 1821—1822.
Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 1—2. kötet. 1899.
Szabó József—Török István: Tokaj-hegyaljai Album. 1867. Magyar, francia, angol, német nyelven.
Szamota István—Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár. 1902—1906.
Széchenyi István: Magyar játékszínrűl. 1832.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03383 1150